

pertinet. Agebatur autem de iis qui ducebant fratrum vel propinquarum conjuges, eorum qui sine filiis defuncti essent, propter duos patres Joseph, quorum alterum Matthæus commemorat, alterum Lucas. De qua quæstione diligenter in hoc opere disserui, cum retractarem opus nostrum contra Faustum Manichæum. Hoc opus sic incipit: « Cum Scripturas sanctas, quæ appellantur canonicæ. »

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

QUÆSTIONUM

In Heptateuchum

LIBRI SEPTEM ^(a),

LIBER PRIMUS.

Quæstiones in Genesim.

PROEMIUM.

Cum Scripturas sanctas, quæ appellantur canonicæ, legendo et cum aliis codicibus secundum Septuaginta interpretationem conferendo percurreremus, placuit eas quæstiones, quæ in mentem venirent, sive breviter commemorando, vel etiam pertractando tantummodo proponerentur, sive etiam qualitercumque tanquam a festinantibus solverentur, stilo alligare, ne de memoria fugerent. Non ut eas satis explicarem, sed ut eum opus esset, possemus inspicere; sive ut admoneremur quid adhuc esset requirendum, sive ut ex eo quod jam videbatur inventum, ut poteramus, casemus et ad cogitandum instructi, et ad respondendum parati. Si quis igitur hæc legere propter incultum in nostra festinatione sermonem non fastidierit, si quas quæstiones propositas invenerit nec solutas, non ideo sibi nihil collatum potest. Nonnulla enim pars inventionis est, nosse quid quæras. Quarum autem solutio placuerit, non ibi vile contemnat eloquium, sed de aliqua participatione doctrinæ potius gratuletur. Non enim disputatio veritate, sed veritas disputatione requiritur. Exceptis ergo iis quæ a principio, ubi Deus cælum et terram fecisse narratur, usque ad dimissionem duorum primorum hominum de paradiso, tractari multipliciter possunt, de quibus alias, quantum

potuimus, disseruimus (*In libris de Genesi*): hæc sunt quæ legentibus nobis occurrentia voluimus litteris attingeri¹.

QUÆST. I. [GEN. cap. IV, § 17.] Quomodo Cain potuerit condere civitatem, cum civitas alicui utique constituatur hominum multitudini, illi autem duo parentes et duo filii fuisse referantur, quorum filiorum ab altero alter occisus est, in cujus occisi locum alius natus esse narratur. An ideo quæstio est, quoniam qui legunt, putant solos tunc fuisse homines quos divina Scriptura commemorat, nec advertunt eos qui prius sunt conditi duos, vel eos etiam quos genuerunt, tam diu vixisse, ut multos gignerent? Non enim et Adam ipse eos solos genuit, quorum nomina leguntur, cum de illo Scriptura loquens ita concludat, quod genuerit filios et filias (*Gen. v, 4*). Proinde cum multo pluribus illi vixerint annis, quam Israelitæ in Ægypto fuerunt, quis non videat quam multi homines nasci potuerunt, unde illa civitas impleteretur, si Hebræi multo minore tempore ita multiplicari potuerunt?

II. [Ib. v, 25.] Quæri solet quomodo Mathusalem secundum annorum computationem vivere post diluvium potuerit, cum omnes, præter eos qui in arcam ingressi sunt, periisse dicantur. Sed hanc questionem

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Recensiti sunt (hi libri) ad Mss. codic. vatic. duos, Fuxonsis collegii apud Tholosates unum, ad Sorbonicum scriptum ante annos circiter 400, Beccensem qui annos 600; refert, ad ejusdem fere ætatis Remigianum, et Michaelinum, ad Thuanicum et Benignitanum, qui ante 800 annos scripti videntur, ad vetustissimum omnium et optime notæ Corbeiensem: ad varias lectioes Lovaniensium Theologorum ex quinque Belgicis decerptas: item ad Excerpta Ægyptii abbatis in duobus Mss. contenta, et ad Flori collectionem manu descriptam. Postremo collati fuerunt ad antiquiores editiones Bad. seu Rat., id est quæ ex Augustini Hippionensis recognitione, cura Jodoci Badii prodit Lugduni, an. 1497, ad Amerbachianam, ad Frobenianam Erasmi, et ad Lovaniensium Antuerpiensem.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Scripti circiter Christi annum 419.

¹ Am. Fr. et Lov., attingere. Tres antiquiores Mss., attingere. Nos cum Rat. et duobus Mss., attingeri.

plurimum codicum mendositas peperit (a). Non solum quippe in Hebræis aliter invenitur; verum etiam in Septuaginta interpretatione, Mathusalam in codicibus paucioribus, sed veracioribus, sex annos ante diluivium reperitur fuisse defunctos.

III. [Ib. vi, 4.] Item quaeritur quemadmodum potuerint angeli cum filiabus hominum concumbere, unde gigantes nati esse perhibentur: quamvis nonnulli et latini et græci codices non angelos habeant, sed filios Dei; quos quidam ad solvendam istam quaestionem, justos homines fuisse crediderunt, qui potuerant etiam angelorum nomine nuncupari. Nam de homine Joanne scriptum est, *Eccæ ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam* (Malach. iii, 1). Sed hoc movet, quomodo vel ex hominum concubitu nati sunt gigantes, vel feminis miscere se potuerunt, si non homines, sed angeli fuerunt? Sed de gigantibus, id est, nimium grandibus atque fortibus, potest non esse mirandum quod ex hominibus nasci potuerint; quia et post diluivium quidam tales fuisse reperuntur; et quædam corpora hominum in incredibilem modum ingentia, nostris quoque temporibus exstiterunt, non solum virorum, verum etiam feminarum. Unde credibilis est homines justos appellatos vel angelos, vel filios Dei, concupiscentia lapsos peccasse cum feminis, quam angelos carnem non habentes usque ad illud peccatum descendere potuisse: quamvis de quibusdam daemonibus, qui sint improbi mulieribus, a multis tam multa dicantur, ut non facile sit de hac re definienda sententia.

IV. [Ib. vi, 15.] De arca Noe quaerit solet utrum tanta capacitate quanta describitur, animalia omnia quæ in eam ingressa dicuntur, et escas eorum ferre poterit. Quam quaestionem cubito geometrico solvit Origenes, asserens non frustra Scripturam dixisse quod Moyses omni sapientia Ægyptiorum fuerit eruditus (Act. vii, 22), qui geometricam dilexerunt. Cubitum autem geometricum dicit tantum valere quantum nostra cubita sex valent. Si ergo tam magna cubita intelligamus, nulla quaestio est, tantæ capacitatis arcam fuisse, ut posset illa omnia continere.

V. [Ib. vi, 15.] Item quaeritur utrum arca tam magna centum annis poterit fabricari a quatuor hominibus, id est, Noe et tribus filiis ejus. Sed si non potuit, non erat magnum fabros alios adhibere: quamvis operis sui mercede accepta non curaverint, utrum eam Noe sapienter, an vero inaniter fabricaretur; et ideo non in eam intraverint, quia non crediderint quod ille crediderat.

VI. [Ib. vi, 16.] Quid est quod ait, cum de arcae fabricatione loqueretur, *Inferiora bicamerata et tricamerata facies eam*? Non enim inferiora futura erant bicamerata et tricamerata. Sed in hac distinctione totam instructuram ejus intelligi voluit, ut haberet

¹ Editi, ea; pro quo Mss., eam, juxta LXX, autem: referunt ad arcam.

² Editi, structuram ejus. At omnes nostri Mss., instructuram.

(a) Confer lib. 13 de Civit. Dei, cap. 11.

inferiora, haberet et superiora inferiorum¹ quæ appellantur bicamerata; haberet et superiora superiorum, quæ appellavit tricamerata. In prima quippe habitatione, id est in inferioribus, semel camerata erat arca; in secunda vero habitatione supra inferiorem jam bicamerata erat, ac per hoc in tertia supra secundam sine dubio tricamerata erat.

VII. [Ib. vi, 21.] Quoniam non solum vivere, sed etiam pasci in arca animalia Deus dixit, et jussit ut Noe ab omnibus escis sumeret sibi et illis, quæ ad illum fuerant ingressura: quaeritur quomodo ibi leones vel aquilæ, quæ consueverunt carnibus vivere, pasci potuerint; utrum et animalia præter illum numerum propter aliorum escam fuerint intromissa, an aliqua præter carnes (quod magis credendum est) a viro sapiente, vel Deo demonstrante provisa sint, quæ talium quoque animantium escis convenirent?

VIII. [Ib. vii, 8, 9.] Quod scriptum est, *Et a volatilibus mundis et a volatilibus immundis, et a pecoribus mundis et a pecoribus immundis, et ab omnibus serpentibus in terra*; quod deinde non additur, subauditur mundis et immundis; et adjungitur, *Duo duo² intraverunt ad Noe in arcam, masculus et femina*. Quaeritur quomodo superius distinxit duo duo ab immundis, nunc autem sive a mundis sive ab immundis duo duo dicat intrasse. Sed hoc refertur non ad numerum mundorum vel immundorum animalium, sed ad masculum et feminam; quia in omnibus sive mundis sive immundis duo sunt, masculus et femina.

IX. [Ib. vii, 15.] Notandum quod scriptum est, *In quo est spiritus vitæ*, non solum de hominibus, sed etiam de pecoribus dictum, propter illud quod quidam de Spiritu sancto volunt intelligere, ubi scriptum est, *Et insufflavit Deus in faciem ejus spiritum vitæ* (Gen. ii, 7): quod melius quidam codices habent, *flatum vitæ*.

X. [Ib. vii, 20.] De montium altitudine, quam omnem scriptum est transcendisse aquam cubitis quindecim, quaeritur propter Olympi montis historiam. Si enim terra invadere potuit spatium tranquilli illius aeris, ubi dicitur nec nubes videri, nec ventos sentiri, cur non et aqua crescendo?

XI. [Ib. vii, 24.] Quod scriptum est, *Exaltata est aqua super terram centum quinquaginta dies*; quaeritur utrum usque ad hunc diem creverit, an per tot dies in altitudine qua creverat manserit: quoniam alii interpretes planius videntur hoc dicere. Nam Aquila dixit, *Obtinuit*: Symmachus, *Prævaluerunt*, id est aqua³.

XII. [Ib. viii, 1.] Quod scriptum est⁴, post centum quinquaginta dies adductum esse spiritum super terram, et desiisse aquam, et conclusos fontes abyssi, et

¹ Sic plures et melioris notæ Mss. At excusi forebant: *et haberet inferiora, haberet mediu et superiora, quæ appellantur tricamerata.*

² In editis, Duo et duo. Abscst conjunctio, et, a Mss. et a græc. LXX.

³ Editi, prævaluerunt aquæ; omisso, id est, quod habent nostri omnes Mss.

⁴ Editi: Quod scriptum est exaltatam esse aquam post centum quinquaginta dies, et adductum esse spiritum; reliquis septem melioris notæ Mss. quæ hic sequuntur.

cataractas coeli, et detentam pluviam de caelo; queritur utrum post centum quinquaginta dies hæc facta sint, an per recapitulationem omnia commemorata sint, quæ post quadraginta dies pluviae fieri ceperunt: ut hoc solum ad centum quinquaginta dies pertineat, quod usque ad ipsos aqua exaltata est, aut de fontibus abyssi cessante jam pluvia, aut quia mansit in altitudine sua, dum nullo spiritu¹ siccaretur; cætera vero quæ dicta sunt, non post centum quinquaginta dies omnia facta sint, sed commemorata sint omnia, quæ ex his quadraginta dierum fieri ceperunt.

XIII. [lb. viii, 6-9.] Quod scriptum est, dimissum esse corvum, nec rediisse; et dimissam post eum columbam, et ipsam rediisse, quod non invenisset requiem pedibus suis: questio solet oboriri, utrum corvus mortuus sit, an aliquo modo vivere potuerit? quia utique si fuit terra ubi requiesceret, etiam columba requiem potuit invenire pedibus suis. Unde conjicitur a multis quod cadaveri potuerit corvus insidere, quod columba naturaliter refugit.

XIV. [lb. viii, 9.] Item questio est quomodo columba non invenit nisi resideret, si jam, sicut narrationis ordo contextitur, nudata fuerant cacumina montium. Quæ videtur questio aut per recapitulationem posse dissolvi, ut ea posterius narrata intelligantur, quæ prius facta sunt; aut potius quia nondum siccata fuerant.

XV. [lb. viii, 21.] Quid sibi vult quod Dominus dicit, *Non adjiciam adhuc maledicere super terram propter opera hominum; quia apposita est mens hominis ad maligna a juventute*². *Non adjiciam ergo adhuc percussere omnem carnem vivam, quemadmodum feci; et deinde adjungit quæ secundum largitatem bonitatis suæ donat hominibus indignis? Utrum hic Testamenti Novi indulgentia figurata sit, et præterita ultio ad Vetus pertinere Testamentum sit: hoc est, illud ad Legis severitatem, hoc ad gratiæ bonitatem*³?

XVI. [lb. ix, 5.] Quid est, *Et de manu hominis fratris exquiram animam hominis*? An omnem hominem fratrem omnis hominis⁴ intelligi voluit, secundum cognationem ex uno ductam?

XVII. [lb. ix, 25.] Quare peccatus Cham in patris offensa, non in seipso, sed in filio suo Chanaan maledicitur; nisi quia prophetatam est quodammodo terram Chanaan, ejectis inde Chanaanis et debellatis, accepturos fuisse filios Israel, qui venissent de semine Sem?

XVIII. [lb. x, 8.] Queritur quomodo dictum sit de Nembroth, *Hic cepit esse gigas super terram*; cum gigantes et antea notos Scriptura commemorat. An forte quia post diluvium novitas generis humani reparandi denuo commemoratur, in qua novitate hic cepit esse gigas super terram?

¹ Am. Fr. et Lov., *dum in illo spiritu*. At Rat. et omnes Mss., *dum nullo spiritu*.

² Editi, *ad maligna a juventute*. At Vrs. Corbeiensis et Egypti duo, *ad maligna*; juxta græc. LXX, *ta pœneta*.

³ Vetus codex Corbeiensis, *veritatem*.

⁴ Editi, *hominis nomine intelligi*. Abest, *nomine*, a Mss. e quibus duo ejus loco habent, *vel hominis*.

XIX. [lb. x, 25.] Queritur quid sit, *Et Heber nati sunt filii duo; nomen unius Phalech, quia in diebus ejus divisa est terra*: nisi forte in diebus ejus linguarum illa diversitas existerit, per quam factum est ut gentes dividerentur.

XX. [lb. xi, 1.] *Et erat omnis terra labium unum*: quomodo hoc potest intelligi, quando superius dictum est quod filii Noe, vel filiorum ejus distributi essent per terram secundum tribus et secundum gentes, et secundum linguas suas, nisi quia per recapitulationem postea commemorat quod prius erat? sed obscuritatem facit quod eo genere locutionis ista contextit, quasi narratio de iis quæ postea facta sunt, consequatur.

XXI. [lb. xi, 4.] *Venite ædificemus nobis civitatem, et turrim cujus caput erit usque in caelum*. Si hoc se posse crediderunt, nimium stulta audacia et impietas dprehenditur. Et quia ob hoc Dei vindicta secuta est, ut eorum linguæ dividerentur, non absurde hoc cogitasse creduntur.

XXII. [lb. xi, 7.] *Venite descendamus, et confundamus ibi linguam eorum*¹, *ne audiat unusquisque vocem proximi*: utrum ad Angelos Dominus hoc dixisse intelligitur? an secundum illud accipiendum est, quod in exordio libri legitur, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26)? Nam, et quomodo postea dicitur singulari numero, *quia ibi confudit Dominus labia terræ*: sic et illic cum dictum esset, *Faciamus ad imaginem nostram*; in consequentibus tamen non dictum est, *Fecerunt, sed, Fecit Deus*.

XXIII. [lb. xi, 12, 13.] Quod scriptum est, *Et erat Arphaxad annorum centum triginta quinque, cum genuit Chainan; et vixit Arphaxad postquam genuit Chainan annos quadringentos*, vel, sicut in græco invenimus, *annos trecentos*; queritur quomodo dixerit Deus ad Noe, *Erunt anni vitæ eorum centum viginti*. Nondum enim natus erat Arphaxad quando dixit hoc Deus, nec fuit in arca cum parentibus suis: quomodo ergo intelliguntur deinceps anni vitæ humanæ prædicti centum viginti, cum inveniatur homo vixisse amplius quadringentis annis? Nisi quia intelligitur, ante viginti annos quam inciperet arca fieri, quæ centum annis facta reperitur, hoc Deum dixisse ad Noe, cum jam prænuntiaret facturum se esse diluvium, nec vitæ humanæ deinceps futuræ in iis qui post diluvium nascerentur spatium prædixisse, sed vitæ hominum quos fuerat diluvio deleturus.

XXIV. [lb. x, 21.] Queritur quare scriptum sit, *Sem erat pater omnium filiorum Heber*; cum inveniatur Heber quatuor a Sem filio Noe: utrum quia ex illo Hebræi dicuntur appellati? per illum enim generatio transit ad Abraham. Quid ergo probabilis sit, Hebræos tanquam Hebræos dictos, an tanquam Abrahamos, merito queritur (a).

¹ Editi, *linguas eorum*. Et paulo infra, *confudit Dominus labia terræ*. Nos juxta græcum, j. rim. ad Corbeiensium codicem reponimus, *confundamus ibi linguam eorum*; deinde ad alios cum eodem septem, *labia terræ*.

(a) Vid. lib. 10 de Civit. Dei, cap. 3; et lib. 2 Retract., cap. 10.

XXV. [Ib. xi, 26.] 1. Quomodo accipiendum sit, quod cum esset Tharra¹ pater Abraham annorum septuaginta, genuit Abraham, et postea cum suis omnibus mansit in Charran, et vixit annos ducentos quinque in Charran, et mortuus est: et dixit Dominus ad Abraham et exiret de Charran, et exiit inde, cum esset idem Abraham septuaginta quinque annorum? Nisi quia per recapitulationem ostenditur, vivo Tharra locutum esse Dominum; et Abraham vivo patre suo secundum præceptum Domini, exiisse de Charran, cum esset septuaginta quinque annorum, centesimo et quadragesimo quinto anno vitæ patris sui, si dies vitæ patris sui anni ducenti quinque fuerunt: ut ideo scriptum sit, *Fuerunt anni vitæ Tharræ ducenti quinque in Charran*, quia ibi complevit omnes annos totius vitæ suæ. Solvitur ergo quæstio per recapitulationem, quæ indissolubilis remaneret, si post mortem Tharræ acciperemus locutum esse Dominum ad Abraham ut exiret de Charran, quia non poterat esse adhuc annorum septuaginta quinque cum pater ejus jam mortuus esset, qui eum septuagesimo ætatis suæ anno genuerat; ut Abraham post mortem patris sui annorum esset centum triginta quinque, si omnes anni patris ejus ducenti quinque fuerunt. Recapitulatio itaque ista, si advertatur in Scripturis, multas quæstiones solvit, quæ indissolubiles possunt videri secundum etiam superiorum quæstionum expositionem, per eandem recapitulationem factam.

2. Quanquam et aliter ista quæstio a quibusdam solvatur, ex illo computari annos ætatis Abraham, ex quo liberatus est de igne Chaldæorum, in quem missus ut arderet, quia eundem ignem superstitione Chaldæorum colere noluit, liberatus inde, etsi in Scripturis non legitur, Judaica tamen narratione traditur. Potest et sic solvi, quoniam Scriptura quæ dixit, *Cum esset Tharra annorum septuaginta, genuit Abraham et Nachor et Arran*; non utique hoc intelligi voluit, quia eodem anno septuagesimo ætatis suæ omnes tres genuit, sed ex quo anno generare cepit, eum annum commemoravit Scriptura. Fieri autem potest ut posterior sit generatus Abraham, sed merito excellentiæ, qua in Scripturis valde commendatur, prior fuerit nominatus: sicut propheta priorem nominavit minorem, *Jacob dilexi, Esau autem odio habui* (*Malack. i, 2, 3*); et in Paralipomenon cum sit quartus nascendi ordine Judas, prior est commemoratus (*1 Paral. iv, 1*), a quo Judaicæ genti nomen est, propter tribum regiam. Commodius autem plures exitus inveniuntur, quibus quæstiones difficiles dissolvantur.

3. Consideranda est sane narratio Stephani de hac re, cui magis harum expositionum non repugnet. Et illud quidem cogit ut non sicut narrari videtur in *Genesi* (*Gen. xii, 1*), post mortem Tharræ locutus sit Deus ad Abraham, ut exiret de cognatione sua et de domo patris sui; sed cum esset in Mesopotamia priusquam habitaret in Charran, jam utique egressus de terra Chaldæorum, ut in illo itinere intelligatur ei lo-

cutus Deus. Sed quod Stephanus postea sic narrat, *Tunc Abraham egressus de terra Chaldæorum habitavit in Charran; et inde, postquam mortuus est pater ejus, collocavit eum in terra hac* (*Act. vii, 4*); non parvas affert angustias huic expositioni, quæ sit per recapitulationem. Videtur enim habuisse imperium Domini, quo ei fuerat locutus in itinere Mesopotamiæ, egresso de terra Chaldæorum, et eunti in Charran, et hoc imperium post mortem patris sui obedienter implese, cum dicitur, *Et habitavit in Charran; et inde, postquam mortuus est pater ejus, collocavit illum in terra hac*. Ac per hoc manet quæstio, si septuaginta quinque annorum (sicut evidenter Scriptura Genescos loquitur) fuit, quando egressus est de Charran, quomodo esse possit hoc verum, nisi forte quod ait Stephanus, *Tunc Abraham egressus est de terra Chaldæorum et habitavit in Charran*, non sic accipiaur, Tunc egressus est postquam ei locutus est Dominus; jam enim erat in Mesopotamia, sicut supra dictum est, quando illud audivit a Domino: sed ipsa regula recapitulationis contexere voluit Stephanus, et simul dicere, unde egressus, ubi habitaverit, cum ait, *Tunc Abraham egressus est de Terra Chaldæorum, et habitavit in Charran*. In medio autem, id est, inter egressum de terra Chaldæorum, et habitationem in Charran, locutus est ei Deus. Postea vero quod adjungit Stephanus, *Et inde, postquam mortuus est pater ejus, collocavit illum in terra hac*; intuendum est, quia non dixit, *Et postquam mortuus est pater ejus, egressus est de Charran*; sed, *Inde collocavit eum in terra hac*: ut post habitationem in Charran collocaretur in terra Chanaan, non post mortem patris egressus, sed post mortem patris collocatus in terra Chanaan, ut ordo verborum sit, *Habitavit in Charran, et inde collocavit illum in terra hac, postquam mortuus est pater ejus*; ut tunc intelligamus collocatum vel constitutum Abraham in terra Chanaan, quando illic eum nepotem suscepit, cujus universum semen illic fuerat regnaturum, ex promisso Dei hæreditate douata. Nam ex ipso Abraham natus est Ismael de Agar, nati et alii ex Cethura, ad quos illius terræ non pertineret hæreditas. Et ex Isaac natus est Esau, qui similiter ab illa hæreditate alienatus est. Ex Jacob autem filii Isaac, quotquot filii nati sunt, id est universum semen ejus, ad illam hæreditatem pertinuit. Sic ergo collocatus et constitutus in illa terra Abraham, quoniam vixit usque ad nativitatem Jacob, si recte intelligitur; soluta quæstio est secundum recapitulationem; quamvis et aliæ solutiones non sunt contemnendæ.

XXVI. [Ib. xii, 12, 14.] *Erit ergo cum te viderint Ægyptii, dicent quia uxor illius hæc. Factum est autem statim ut intravit Abraham in Ægyptum, videntes Ægyptii mulierem quia speciosa erat valde.* Quomodo accipiatur, quod Abraham veniens in Ægyptum celare voluit uxorem suam esse Saram¹, secundum omnia quæ de hac re scripta sunt, utrum hoc convenerit tam sancto viro, an subdefectio² fidei ejus intelligatur,

¹ Mss. constanter cum gemina rr, uti apud LXX, *Sarram*.

² Idem, sub defectio fidei. Legendum cum Mss., *subdefectio fidei*; uti rursus postea lib. 6, quæst. 30.

(Dir-huit.)

¹ In excusis, *Thare*. At in Mss. constanter, *Thara*, vel *Tharra*; et sic in græco.

SANCT. AUGUST. III.

sicut nonnulli arbitrati sunt; jam quidem et contra Faustum de hac re disputavi (*Contra Faustum*, lib. 22, cap. 35 et 34); et diligentius a presbytero Hieronymo expositum est, quare non sit consequens ut cum aliquot dies apud regem Ægypti Sara fuerit, etiam ejus concubitu credatur esse polluta (*Hieron. lib. Questionum in Gen.*); quoniam mos erat regius, vicibus ad se admittere mulieres suas, et nisi lomentis¹ et unguentis diu prius accurato corpore, nulla intrabat ad regem. Quæ dum fierent, afflicus est Pharaon manu Dei, ut viro redhiberet intactam, quam ipsi Deo maritus commiserat, tacens quod uxor esset, sed non mentiens quod soror esset: ut caveret quod poterat, quantum homo poterat, et Deo commendaret quod cavere non poterat; ne si illa quæ² cavere poterat, Deo tantum dimitteret, non in Deum credere, sed Deum tentare potius inveniretur.

XXVII. [Ib. XIII, 10.] Quod terra Sodomorum et Gomorrhæ, antequam deleteretur, comparatur paradiso Dei, eo quod erat irrigua, et terræ Ægypti³ quam Nilus irrigat; satis, ut opinor, ostenditur quomodo intelligi debeat ille paradisos quem plantavit Deus, ubi constituit Adam. Quis enim alius intelligatur paradisos Dei, non video. Et utique si arbores fructiferæ in paradiso virtutes animi accipiendæ essent, sicut nonnulli existimant, nullo corporali in terra paradiso veris lignorum generibus inasuito, non diceretur de ista terra, sicut paradisos Dei.

XXVIII. [Ib. XIII, 14.] *Respicens oculis tuis, vide a loco in quo nunc tu es ad Aquilonem et Africum et Orientem et mare, quia omnem terram quam tu vides, tibi dabo eam et semini tuo usque in sæculum.* Quæritur hic quomodo intelligatur tantum terræ promissum esse Abrahamæ et semini ejus, quantum poterat oculis circumspicere per quatuor cardines mundi. Quantum est enim quod ad terram conspiciendam acies corporalis visus possit attingere? Sed nulla est quæstio, si advertamus non hoc solum esse promissum: non enim dictum est, Tantum terræ dabo tibi quantum vides; sed, *Tibi dabo terram quam vides.* Cum enim et ulterior undique datur, profecto hæc præcipue quæ videbatur datur. Deinde attendendum est quod sequitur; quoniam ne putaret etiam ipse Abraham hoc solum promitti terræ quod aspicere vel circumspicere posset, *Surge, inquit, et perambula terram in longitudine ejus et latitudine, quia tibi dabo eam: ut perambulando perveniret ad eam, quam oculis uno loco stans videre non posset.* Significatur autem ea terra quam prius⁴ populus accepit Israel, semen Abrahamæ secundum carnem; non illud latius semen secundum fidem, quod ne taceretur, dictum est ei futurum sicut arena maris, secundum hyperbolen quidem, sed tamen tantum quod numerare nullus posset.

¹ Editi, *lomentis*: pro quo Mss., *lomentis*.

² Sic in Mss. At in editionibus Am. Er. et Lov., *ne si et illa quod.* In editione autem Rat. (id est quæ ex Augustini natalis, omnia recessione p. 497, vulgata est) legitur, *ne si et illa quod.*

³ Editi, *ut terra Ægypti.* Mss. vero, *et terra Ægypti*: supple, comparatur.

⁴ Velus codex Corbeicensis, *primus*.

XXIX. [Ib. XIV, 13.] *Et nuntiavit Abraham transfluviali.* Transfluvialom Abraham appellatum etiam græca exemplaria satis indicant: sed cur ita appellatus sit, hæc videtur causa, quod ex Mesopotamia veniens, transito flumine Euphrate, sedes constituit in terra Chanaan, et transfluvialis appellatus est ex ea regione unde venerat. Unde Jesus Nave dicit Israelitis: *Quid? vultis servire diis patrum vestrorum qui sunt trans flumen* (*Josue xxiv, 15*)?

XXX. [Ib. xv, 12.] De eo quod scriptum est, *Circa solis autem occasum pavor irruit super Abraham, et ecce timor magnus incidit ei*; tractanda est ista quæstio, propter eos qui contendunt perturbaciones istas non cadere in animum sapientis: utrum tale aliquando sit quale Agellius¹ commemorat in libris Noctium Aticarum, quemdam philosophum in magna maris tempestate turbatum, cum esset in navi et animadvertens a quodam luxurioso adolescente; qui cum ei post transactum periculum insultaret, quod philosophus cito perturbatus esset, cum ipse neque timuerit neque palluerit; respondit, ideo illum non perturbatum, quia nequissimæ animæ suæ nihil timere deberet, quod nec digna esset pro qua aliquid timeretur (*Agell. lib. 19, c. 1. De Civit. Dei, lib. 9, c. 4*). Cæteris autem studiosis, qui in navi fuerant, exspectantibus protulit librum quemdam Epicteti stoici, ubi legebatur non ita placuisse Stoicis, nullam talem perturbacionem cadere in animum sapientis, quasi nihil tale in eorum appareret affectibus, sed perturbacionem ab eis definiri, cum ratio talibus motibus cederet; cum autem non cederet, non dicendam perturbacionem. Sed considerandum est quemadmodum hoc dicat Agellius, et diligenter inserendum².

XXXI. [Ib. xvii, 8.] *Dabo tibi et semini tuo post te terram in qua habitas, omnem terram cultam³ in possessionem æternam.* Quæstio est quomodo dixerit æternam, cum Israelitis temporaliter data sit: utrum secundum hoc sæculum dicta sit æterna, ut ab eo quod est *αἰών* græce, quod sæculum significat, dictum sit *αἰώνιος*, tanquam si latine dici posset sæculare: an ex hoc aliquid secundum spirituales promissionem hic intelligere cogamur, ut æternum dictum sit, ideo quia hinc æternum aliquid significatur: an potius locutionis est Scripturarum, ut æternum appellent, cujus rei finis non constituitur; aut non ita fit ut deinceps non sit faciendum, quantum pertinet ad curam vel potestatem facientis; sicut ait Horatius,

serviet æternum, qui parvo nesciet uti.
(*Horat., lib. 1, epist. 10.*)

Non enim potest in æternum servire, cujus ipsa vita, qua servit, æterna esse non potest. Quod testimonium non adhiberem, nisi locutionis esset. Verborum quippe illi sunt nobis auctores, non rerum vel sententiarum. Si autem defenduntur Scripturæ secundum

¹ In excusis, *Antus Cellius*. At in Mss. optimæ notæ utique, *Agellius*: ut passim restitutum eunt viri litterati.

² Am. Er. et Lov., *et diligenter disserendum.* Editio Rat., *ut diligenter miserendus.* At Mss. duodecim, *et diligenter inserendum*.

³ Apud LXX et in Vulgata, *terram Chanaan*. In Ms. Corb., *terram incultam*.

Idiomata propriae, quae Idiomata vocantur. quanto magis secundum eas quae cum aliis linguis communes habent?

XXXII. [Ib. xviii, 16.] Quæritur quomodo dictum sit ad Abraham de filio ejus, *Fili reges gentium ex te erunt*: utrum quia non provenit secundum regna terrena, secundum Ecclesiam accipi debeat; an propter Esau etiam ad litteram contigit.

XXXIII. [Ib. xviii, 2.] *Et videns procucurrit in obviam illis ab ostio tabernaculi sui, et adoravit super terram, et dixit: Domine, si inveni gratiam ante te, ne prætercas servum tuum.* Quæritur cum tres viri essent qui ei apparuerant, quomodo singulariter Dominum appellet, dicens, *Domine, si inveni gratiam ante te*: an intelligebat unum ex eis Dominum, et alios angelos: an potius in angelis Dominum sentiens, Domino potius quam angelis loqui elegit: quia uno ex tribus cum ipso Abraham postea remanente, duo mittuntur in Sodomam, et illis sic loquitur Loth tanquam Domino.

XXXIV. [Ib. xviii, 4.] *Sumatur aqua, et lavem pedes vestros, et refrigerate sub arbore, et sumam panem, et manducate.* Quæritur si angelos intelligebat, quomodo potuerit ad hanc humanitatem invitare; quoniam refectio mortali carni¹ necessaria est, non immortalitati Angelorum.

XXXV. [Ib. xviii, 11.] *Abraham autem et Sara seniores, progressi in diebus: defecerant autem Sarae feri muliebria.* Seniorum ætas minor est quam senum, quamvis et senes appelentur seniores. Unde si vera sunt quæ a nonnullis medicis asseruntur, quoniam senior vir cum muliere seniore filios facere non potest, etiamsi adhuc feminæ muliebria veniant; secundum hoc admiratum Abraham de promissione filii (Gen. xvii, 17); et miraculum posuisse Apostolum, accipere possumus, ubi dixit *emortuum corpus* Abraham (Rom. iv, 19). Emortuum quippe corpus non ita intelligendum est, ac si omnino nullam vim generandi habere posset, si mulier juvenilis² ætatis esset; sed secundum hoc emortuum, ut etiam de provectoris ætatis muliere non posset. Nam ideo de Cethura potuit, quia et juvenilis illam invenit ætatis. Sic enim medici tradunt, quoniam cujus corpus viri secundum hoc jam defecit, ut cum femina provectoris ætatis, quamvis menstrua adhuc patiat, generare non possit, de juvenula potest. Et rursus mulier quæ jam provectoræ ætatis est, quamvis adhuc menstrua fluant, ut de seniore parere non possit, de juvene potest. Illud itaque ideo miraculum fuit, quia secundum id quod diximus, emortuo corpore viri, femina quoque provectoræ ætatis fuit, ut ei destitissent fieri muliebria. Nam si quod ait Apostolus, *corpus emortuum*, verbo quis premat, quia dixit *emortuum*; jam ergo nec animam habuisse, sed cadaver fuisse intelligi debet; quod absurdissimæ falsitatis est. Sic itaque solvitur ista quæstio. Alioquin merito movet quomodo cum esset Abraham prope mediæ ætatis, secundum quam homi-

nes tunc vivebant, et postea filios de Cethura fecerit, dicatur ab Apostolo, corpore emortuo, et pro miraculo, quia genuit, prædicetur?

XXXVI. [Ib. xviii, 15.] *Et dixit Dominus ad Abraham, Quare risit Sara in semetipsa dicens, Ergo vero pariam³? ego autem senni.* Quæritur quare istam redarguat Dominus, cum et Abraham riserit, nisi quia illius risus admirationis et lætitiæ fuit, Sara autem dubitationis; et ab illo hoc dijudicari potuit, qui corda hominum novit.

XXXVII. [Ib. xviii, 15.] *Negavit Sara dicens, Non risi: timuit enim.* Quomodo intelligebant Deum esse, qui loquebatur, cum etiam negare ausa sit Sara quod riserit, tanquam hoc ille posset ignorare: nisi forte Sara homines eos putabat, Abraham vero Deum intelligebat? Sed etiam ipse illa humanitatis officia præbendo, de quibus supra dixi, quæ necessaria nisi infirmæ carni esse non possent, mirum nisi homines prius esse arbitratus est: sed fortassis in quibus Deum loqui intellexit, quibusdam divinæ majestatis existentibus et apparentibus signis, sicut in hominibus Dei⁴ sæpe apparuisse Scriptura testatur. Sed rursus quæritur, si ita est, unde angelos fuisse postea cognoverint, nisi forte cum eis videntibus in cælum iissent.

XXXVIII. [Ib. xviii, 19.] *Scio enim, quia constituet filios suis, et domui suæ post se, et custodient vias Domini, et facere⁵ justitiam et iudicium, ut adducat Dominus in Abraham omnia, quæ locutus est ad illum.* Ecce ubi promittit Dominus Abraham non solum præmia, sed etiam obedientiam justitiæ filiorum ejus, ut circa eos etiam præmia promissa compleantur.

XXXIX. [Ib. xviii, 21.] *Descendens ergo videbo si secundum clamorem ipsorum venientem ad me consummantur, si autem non, ut sciam.* Verba hæc si non dubitantis quid quorum potius eventurum sit, sed irascentis et minantis accipiamus, nulla quæstio est. More quippe humano Deus in Scripturis ad homines loquitur, et ejus iram noverunt sine perturbatione ejus intelligere, qui noverunt. Solemus autem etiam sic minaciter loqui, Videamus si non tibi facio, aut, Videamus si non illi fecero, et, si non potuero tibi facere; vel, Sciam, id est, hoc ipsum experior, utrum non possim: quod cum minando non ignorando dicitur, irati apparet affectus; sed perturbatio non cadit in Deum. Mos autem humanæ locutionis et usitatus est, ut humanæ infirmitati congruat⁶, cui Deus coaptat locutionem suam.

XL. [Ib. xviii, 32.] Quæri solet utrum quod de Sodomis dixit Deus, non se perdere locum, si invenirentur illic vel decem justi, speciali quadam sententia, de illa civitate, an de omnibus intelligendum sit generaliter, parcere Deum loco, in quocumque vel decem justi fuerint. In qua quæstione non est quidem necesse ut hoc de omni loco accipere compellamur: verumtamen de Sodomis potuit et sic dici, quia sciebat Deus

¹ Sic Mss. juxta græcum. Editi vero, *ego vero pariam.*

² Editi, *Deum.* At Mss., *Dei.*

³ Sic Mss. juxta græc. LXX. At editi habent, *et custodiant vias Domini, et faciunt.*

⁴ Mss., *congruat.*

⁵ Mss. melioris notæ, *quæ refectio mortalis carnis.*

⁶ In antiquis codicibus constantiter scriptum, *jurcualis.*

ibi non esse vel decem; et ideo sic respondebatur Abraham, ut significaretur nec tot ibi posse inveniri, ad exaggerationem iniquitatis illorum. Non enim necesse erat Deo tam sceleratis hominibus parcere, ne cum illis perderet justos; cum posset, justis inde liberatis, reddere impiis digna supplicia: sed, ut dixi, ad ostendendam malignitatem multitudinis illius, dixit, *Si decem ibi invenero, parcam universæ civitati*; tanquam si diceret, Certe possum nec pios cum impiis perdere, nec tamen propterea impiis parcere quia liberatis et separatis inde piis, possum impiis digna rependere; et tamen si ibi inveniantur, parco; hoc est, quia nec tot ibi possent inveniri. Tale aliquid est apud Jeremiam, ubi ait, *Circuite vias Jerusalem, et videte, et quærite in plateis ejus, et cognoscite si invenietis hominem facientem justitiam et quærentem fidem, et propitius ero peccatis eorum* (Jerem. v, 1): id est, invenite vel unum, et parco cæteris; ad exaggerandum et demonstrandum quod nec unus ibi posset inveniri.

XLl. [Ib. xix, 1.] Quod occurrit Loth angelis, et adoravit in faciem, videtur intellexisse quod angeli essent; sed rursus cum eos ad refectorem corporis invitat, quæ mortalibus necessaria est, videtur putasse quod homines essent: ergo quæstio similiter solvitur, ut soluta est in tribus qui venerunt ad Abraham, ut aliquibus signis appareret eos divinitus missos, qui tamen homines crederentur Nam hoc et in Epistola quæ est ad Hebræos, cum de hospitalitatis bono Scriptura loqueretur, ait: *Per hanc enim quidam nescientes hospitio receperunt angelos* (Hebr. xiii, 2).

XLII. [Ib. xix, 8.] Quod ait Sodomitis Loth, *Sunt mihi duæ filię quæ nondum noverunt viros, producā illas ad vos; utimini illis quomodo placuerit vobis, tantum in viros iatos ne faciatis iniquum*; quoniam prostituere volebat filias suas hac compensatione, ut viri hospites ejus nihil a Sodomitis tale paterentur: utrum admittenda sit compensatio flagitiorum vel quorumque peccatorum, ut nos faciamus mali aliquid, ne alius gravius malum faciat; an potius perturbationi Loth, non consilio tribuendum sit quia hoc dixerit, merito quæritur. Et nimirum periculosissime admittitur hæc compensatio: si autem perturbationi humanæ tribuitur, et menti tanto malo permotæ, nullo modo imitanda est.

XLIII. [Ib. xix, 11.] *Viros vero qui erant ad ostium domus percusserunt cæcitate*. Græci habent, *ἀσπασίς*, quod magis significat, si dici posset, avidentia, quæ faciat non videri, non omnia, sed quod non opus est. Nam merito movet quomodo potuerunt delicere quærendo ostium, si tali erant cæcitate percussi, ut omnino nihil viderent. Hoc enim modo sua calamitate turbati, ulterius ostium non requirerent. Hac *ἀσπασίς* et illi percussi sunt, qui quærebant Elisæum (IV. Reg. vi, 48). Hanc et illi habuerunt, qui Dominum post resurrectionem cum illo ambulantes in via non cognoverunt (Luc. xxiv, 16); quamvis ibi non sit hoc verbum positum, sed res ipsa intelligatur.

XLIV. [Ib. xix, 18, 19.] *Dixit autem Loth ad illos: Oro, Domine, quia invenit puer tuus miseri-*

cordiam ante te, et magnificasti justitiam tuam, quam facis in me, ut vivat anima mea; ego autem non possum salvus fieri in monte, ne forte comprehendant me mala et moriar. Hæc perturbatione timoris non credebat ipsi Domino, quem in angelis cognoscebat, quæ etiam illud de filiabus suis prostituendis dixerat: ut intelligamus non pro auctoritate habendum quod dixit de turpitudine filiarum: non enim et hoc pro auctoritate habendum est, Deo non esse credendum.

XLV. [Ib. xix, 29.] *Et recordatus est Deus Abraham, et exemit Loth de medio everisionis*. Commendat Scriptura meritis magis Abraham liberatum esse Loth, ut intelligamus justum Loth dictum secundum quemdam modum, maxime quod unum verum Deum colebat, et propter comparisonem scelerum Sodomorum, inter quos vivens ad vitam similem non potuit inclinari.

XLVI. [Ib. xix, 30.] *Ascendit autem Loth de Segor, et sedebat in monte*. Mirum nisi ipse mons est, in quem sponte ascendit, quo admonente Domino ascendere noluit: aut enim nullus est alius, aut non apparet.

XLVII. [Ib. xix, 30.] *Timuit enim habitare in Segor*. Inlimitati ejus Dominus et timori concesserat civitatem quam Loth ipse delegerat, et in ea promiserat ei securitatem, quod propter illum parceret civitati: tamen etiam ibi esse timuit; ita fides ejus non magni roboris fuit.

XLVIII. [Ib. xx, 2.] *Dixit autem Abraham de Sara uxore sua, Soror mea est. Timuit enim dicere, Uxor mea est, ne forte occiderent eum viri civitatis propter illam*. Quæri solet quomodo adhuc in illa ætate pro Saræ pulchritudine Abraham periclitari metuebat. Sed magis formæ illius vis miranda est, quæ adhuc amari poterat, quam quæstio difficilis putanda.

XLIX. [Ib. xx, 6.] Quod ait Deus ad Abimelech, propter Saram, *Et peperci tibi ut non peccares in me, quando cum admonuit uxorem Abraham esse, quam putabat sororem: advertendum est et notandum, in Deum peccari, quando talia committuntur quæ putant homines leviter habenda, tanquam in carne peccata. Quod autem dixit ei, Ecce tu morieris: etiam hoc notandum est, quomodo dicat Deus tanquam prædicens sine dubio futurum quod admonens dicit, ut a peccato abstinendo caveatur.*

L. [Ib. xxi, 8.] Merito quæritur cur Abraham nec die quo natus est ei filius, nec die quo circumcisus est, sed die quo ablactatus est, epulum fecerit. Quod nisi ad aliquam spirituales significationem referatur, nulla solutio quæstionis est; tunc scilicet esse debere magnum gaudium spiritualis ætatis, quando fuerit factus homo novus spiritualis, id est, non talis qualibus dicit Apostolus, *Lac vobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis: sed nec adhuc potestis: adhuc enim estis carnales* (I Cor. iii, 2).

LL [Ib. xxi, 10.] Quæritur Sara dicente, *Ejice ancillam et filium ejus, non enim erit hæres filius ancillæ cum filio meo Isaac, quare contristatus sit Abraham,*

cum ista fuerit propheta, quam utique magis debuit nosse ipse quam Sara. Sed intelligendum est, vel ex revelatione hoc dixisse Saram, quia prius illi fuerat revelatum; illum vero quem de hac postea Dominus instruit, paterno affectu pro filio fuisse commotum; vel ambos prius nescisse quidnam illud esset, et per Saram nescientem hoc prophetice dictum esse, cum illa mota esset muliebri animo propter ancillæ superbiam.

LII. [Ib. XXI, 13.] Notandum quod et Ismael dictus sit a Deo semen Abrahæ, propter illud quod sic accipiendum docet Apostolus quod dictum est, *In Isaac vocabitur tibi semen; id est, non filii carnis, sed filii promissionis deputantur in semine* (Rom. ix, 7, 8): ut hoc proprie pertineat ad Isaac, qui non fuit filius carnis, sed filius promissionis, ubi promissio fit de omnibus gentibus.

LIII. [Ib. XXI, 14.] *Surrexit autem Abraham mane, et sumpsit panes et utrem aquæ, et dedit Agar, et imposuit in humeros, et puerum, et dimisit illam.* Fieri quæstio solet quomodo imposuerit in humeros et puerum tam grandem. Nam qui fuerat antea quam natus esset Isaac; tredecim annorum circumcisis, cum esset Abraham nonaginta novem, et natus sit Isaac centenario patre, ludebat autem Ismael cum Isaac quando Sara commota est, utique cum grandiusculo, qui jam fuerat ab lactatus; profecto annorum fuit Ismael, quando cum matre sua de domo patris expulsus est, amplius sexdecim. Sed ut hoc quod cum parvulo in it, per recapitulationem dictum accipiamus, antequam ab lactaretur Isaac; profecto etiam sic amplius quam tredecim annorum puer in humeros matris, cum utre et panibus, nimis absurdum est ut impositus esse credatur. Quam facile autem solvitur quæstio, si non subaudiamus, imposuit; sed, dedit. Dedit enim Abraham, sicut scriptum est, matri ejus panes et utrem, quæ illa imposuit in humeros suos. Cum autem adjunctum et dictum est *et puerum*, subaudimus dedit, qui panes et utrem dederat; non, in humeros imposuit.

LIV. [Ib. XXI, 15-18.] *Defecit autem aqua de utre, et projecit puerum sub unam abietem, et discessit, et sedere cepit contra illum longe quantum arcus mittit; dixit enim, Non videbo mortem filii mei: et sedit contra eum. Exclamans autem puer ploravit; et exaudivit Deus vocem pueri de loco ubi erat: et vocavit angelus Dei Agar de caelo, et dixit ei, Quid est, Agar? Noli timere, exaudivit enim Deus vocem filii tui de loco in quo est. Surge, et accipe puerum, et tene illum in manu tua: in magnam enim gentem faciam illum.* Solet quæri quomodo, cum puer esset annorum amplius quindecim, projecit eum mater sub arborem, et herit longe quantum arcus mittit, ne videret eum morientem; quasi enim quem portabat projecit, ita videtur sonare quod dicitur, maxime quia sequitur, *Flevit puer.* Sed intelligendum est projectum esse non a portante, sed ut sit, ab animo, tanquam moriturum. Neque enim quod scriptum est, *Projectus sum a facie oculorum tuorum* (Psal. xxx, 23), portabatur qui

hoc dixit. Et est in quotidiano loquendi usu, cum projici dicitur aliquis ab aliquo cum quo erat, ne ab illo videatur aut cum illo maneat. Intelligendum est autem quod Scriptura tacuit, ita discessisse matrem a filio, ut puer ignoraret quo mater abierit, et eam in silvestribus stirpibus latuisse, ne filium suum deficientem videret. Ille autem etiam illa ætate, quid mirum si matre diutius non visa et tanquam perditâ, eo loco, ubi solus remanserat, flevit? Quod ergo postea dicitur, *Accipe puerum*, non ut eum de terra velut jacentem tolleret, dictum est, sed ut ei conjungeretur, et eum manu teneret deinceps comitem, sicut erat: quod plerumque faciunt simul ambulantes cujuslibet ætatis.

LV. [Ib. XXI, 22.] *Factum est autem in tempore illo, et dixit Abimelech, etc.* Quæri potest, quando cum isto Abimelech pactum fecit Abraham, et appellatus est puteus quem fodit, puteus jurationis, quomodo congruat veritati. Agar enim de Abrahæ domo expulsa cum filio, juxta puteum, sicut dictum est, jurationis errabat, qui valde postea dicitur factus ab Abraham: ibi enim Abimelech et Abraham juraverunt, quod nondum utique factum erat, cum de domo Abraham Agar cum filio fuisset expulsa. Quomodo ergo errabat juxta puteum jurationis? An factum jam fuisset intelligendum est, et per recapitulationem postea commemoratum quod egit Abraham cum Abimelech? Nisi forte qui longe postea librum scripsit, ex nomine putei jurationis appellavit regionem, in qua cum filio mater errabat, tanquam diceret, Errabat in illa regione, ubi puteus jurationis factus est: quamvis puteus postea sit factus, sed longe ante ætatem scriptoris; sic autem appellabatur puteus cum liber scriberetur, nomen tenens antiquum, quod Abraham inposuerat. Si autem ipse est puteus, quem apertis oculis vidit Agar, nihil restat nisi ut per recapitulationem quæstio dissolvatur. Nec movere debet quomodo puteum, quem foderat Abraham, nesciebat Agar si ante est ille fossus quam illa expulsa. Valde enim fieri potuit ut procorum suorum causa, longe a domo in qua cum suis habitabat, puteum foderet, quem illa nesciret.

LVI. [Ib. XXI, 33.] Quæri potest quomodo ad puteum juramenti agrum¹ plantaverat Abraham, si in terra illa, quemadmodum Stephanus dicit, non acceperat hæreditatem, nec spatium pedis (Act. vii, 5). Sed ea est intelligenda hæreditas quam Deus munera suo fuerat daturus, non empta pretio. Intelligitur autem spatium circa puteum ad illud emptionis pactum pertinere, in quo fuerant agræ septem datæ, quando Abimelech et Abraham sibi etiam juraverunt.

LVII. [Ib. XXII, 1.] *Et tentavit Deus Abraham.* Quæri solet quomodo hoc verum sit, cum dicat in Epistola sua Jacobus quod Deus neminem tentat (Jacobi, i, 13): nisi quia locutione Scripturarum solet dici, tentat, pro eo quod est probat. Tentatio vero illa de qua Jacobus dicit, non intelligitur nisi quia quisque peccato implicatur. Unde Apostolus dicit: *Ne forte ten-*

¹ Mss. Beccensis et Michaëlianus, *nemus*.

taverit vos is qui tentat (1 Thess. III, 5). Nam et alibi scriptum est, *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis eum* (Deut. XIII, 5): etiam hoc genere locutionis, ut *sciat*, dictum est, ac si diceretur, ut scire vos faciat; quoniam vires dilectionis suæ hominem latent, nisi divino experimento etiam eidem innotescant.

LVIII. [Ib. XXII, 12.] Vox angeli de cælo ad Abraham, *Ne injicias manum in puerum, neque facias ei quiddam. Modo enim cognovi, quoniam timeas Deum tu;* etiam ista quæstio simili locutione solvitur: hoc est enim, *Nunc cognovi, quoniam timeas Deum tu*, quod significat, Nunc te feci cognoscere. In consequentibus autem hoc genus locutionis evidenter apparet, ubi dicitur, *Et vocavit Abraham nomen loci illius, Dominus vidit; ut dicant hodie, In monte Dominus apparuit. Vidit*, pro eo quod est apparuit, hoc est *vidit*, pro eo quod est *videri fecit*; significans per efficiendum id quod efficitur, sicut frigus pigrum quod pigros facit.

LIX. [Ib. XXII, 12.] *Et non pepercisti filio tuo dilecto propter me.* Numquid Abraham propter Angelum non pepercit filio suo, et non propter Deum? Aut ergo angeli nomine Dominus Christus significatus est, qui sine dubio Deus est, et manifeste a propheta dictus est, *magni consilii Angelus* (Isai. IX, 6, sec. LXX); aut quod Deus erat in angelo, et ex persona Dei angelus loquebatur, sicut in Prophetis etiam solet. Nam in consequentibus hoc magis videtur apparere ubi legitur, *Et vocavit angelus Domini Abraham iterum de cælo, dicens, Per memetipsum juravi, dicit Dominus.* Non facile enim invenitur Dominus Christus Patrem Dominum dicere tanquam suum Dominum, illo præsertim tempore antequam sumeret carnem. Nam secandum id quod formam servi accepit, non incongruenter hoc dici videtur. Nam secandum hujus rei futuræ prophetiam illud est in Psalmo, *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu* (Psal. II, 7). Nam neque in ipso Evangelio facile invenimus a Christo Deum Patrem Dominum appellatum. quod Dominus ejus esset; quamvis Deum invenimus in illo loco, ubi ait, *Vado ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meam et Deum vestrum* (Joan. XX, 17). Quod autem scriptum est, *Dixit Dominus Domino meo* (Psal. CIX, 1), ad ipsum qui loquebatur refertur, id est, *Dixit Dominus Domino meo*, Pater scilicet Filio: et, *Pluit Dominus a Domino*, qui scribebat dixit (Gen. XIX, 24); ut Dominus ejus a Domino ejus, id est, Dominus noster a Domino nostro pluisse intelligatur, Filius a Patre.

LX. [Ib. XXII, 21.] Quod in his quos nuntiaverunt Abraham natos esso filios Melchæ, nominatur et Chamuel pater Syrorum, non utique illi qui nuntiaverunt, nuntiare patrem Syrorum potuerunt: ex origine quippe illius Syrorum genus longe postea propagatum est. Sed dictum est a persona scribentis, qui post omnia illa tempora hæc scribendo narravit; quemadmodum supra diximus de puteo jurationis (Sup. quæst. 55).

LXI. [Ib. XXI, 7.] *Exsurgens autem Abraham ado-*

ravit populum terræ. Queritur quomodo scriptum sit, Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies (Deut. VI, 13; X, 20); cum Abraham sic honoraverit populum quemdam gentium, ut etiam adoraret. Sed animadvertendum est in eodem præcepto, non dictum, *Dominum Deum tuum solum adorabis*, sicut dictum est, *Et illi soli servies*, quod est græce *λατρεύσεις*. Talis enim servitus non nisi Deo debetur. Unde damnantur idololatræ, id est, ejusmodi servitutes exhibentes idolis, quæ debetur Deo. Nec moveat quod alio loco in quadam Scriptura prohibet angelus hominem adorare, et admonet ut Dominus potius adoretur (Apoc. XIX, 10). Talis enim apparuerat angelus ut pro Deo posset adorari; et ideo fuerat corrigendus adorator.

LXII. [Ib. XXI, 5.] Quod Abraham jubet puero suo ut manum suam ponat sub ejus femore, et sic eum adjurat per Dominum Deum cæli, et Dominum terræ, solet imperitos movere; non attendentes magnam istam de Christo exstitisse prophetiam, quod ipse Dominus Deus cæli et Dominus terræ in ea carne venturus esset, quæ de illo femore propagata est.

LXIII. [Ib. XXIV, 12-14.] Querendum quo differant augurationes illicitæ ab illa petitione signi, qua petivit servus Abrahæ ut ei Deus ostenderet ipsam esse futuram uxorem domini sui Isaac, a qua cum petivisset ut biberet, diceretur illi, *Bibe et tu, et adaquabo camelos tuos quoadusque bibere desinent.* Aliud est enim, mirum aliquid petere quod ipso miraculo signum sit; aliud ea observare, quæ ita fiunt ut mira non sint, sed a conjectoribus superstitionosa vanitate interpretentur. Sed hoc ipsum etiam quod mirum aliquid postulatur, quo significetur quod quisque vult nosse, utrum audendum sit, non parva quæstio est. Eo namque pertinet, quod dicuntur qui hoc non recte faciunt, tentare Dominum. Nam ipse Dominus cum a diabolo tentaretur, testimonium de Scripturis adhibuit, *Non tentabis Dominum Deum tuum* (Deut. VI, 16; Matth. IV, 7). Suggerebatur enim tanquam homini ut signo aliquo exploraret ipse quantus esset, id est, quam multum apud Deum posset; quod vitiose fit, cum sit. Ab hoc autem discernitur quod Gedeon fecit pugnx imminente periculo (Jud. VI, 17): consultatio quippe illa magis quam tentatio Dei fuit. Unde et Achaz apud Isaiam timet signum petere, ne Deum tentare videatur, cum hoc eum Dominus admoneat per prophetam (Isai. VI, 11, 12); credo, existimans quod ab ipso propheta exploraretur utrum præcepti memor osset, quo tentare Deum prohibemur.

LXIV. [Ib. XXIV, 37, 38.] Servus Abrahæ narrans quæ sibi mandata fuerant a domino suo, dicit eum sibi dixisse, *Non sumes uxorem filio meo a filiabus Chanaanæorum, inter quos ego habito in terra eorum, sed in domum patris mei ibis, et in tribum meam, et sumes uxorem filio meo inde*: et cætera si legantur quemadmodum illi mandata sint, sententia eadem reperitur; verba vero non omnia, vel ipsa, vel ita dicta sunt. Quod admonendum putavi propter stultos et indoctos homines, qui Evangelistis hinc calumniatur, quod in aliquibus verbis non omni modo convē-

niunt, quamvis rebus atque sententiis omnino non discrepent. Certe enim istum librum unus homo scripsit, qui ea quæ supra dixit cum mandaret Abraham, vel relecta sic ponere potuit, si ad rem pertinere judicaret, cum veritas narrationis exigitur¹, nisi ut rerum sententiarumque sit, quibus voluntas, propter quam intimandam verba sunt, satis appareat.

LXV. [Ib. xxiv, 41.] Quod habent latini codices, narrante servo Abrahamæ quæ sibi mandaverat dominus ejus, *Tunc innocens eris a juramento meo*, vel, *juratione mea*; græci habent, *a maledicto meo*: ἔραος enim dicitur juratio, ἀρά maledictum; unde et κατάρτος maledictus vel ἐπιματάρτος dicitur. Proinde oritur quæstio, quomodo illa juratio maledictum possit intelligi; nisi quia maledictus est qui contra jurationem fecerit.

LXVI. [Ib. xxiv, 49.] *Si ergo facitis misericordiam et justitiam ad dominum meum, renuntiate mihi.* Duo illa quæ assidue ponuntur in aliis sanctis Scripturis, et maxime in Psalmis, misericordia, et justitia, tantumdem enim valet misericordia et veritas, hinc jam apparere cœperunt.

LXVII. [Ib. xxiv, 51.] *Ecce Rebecca in conspectu tuo; accipiens recurre, et sit uxor filii domini tui, quemadmodum locutus est Dominus.* Quæritur quando locutus sit Dominus, nisi quia vel prophetam esse Abraham noverant, et propheticæ a Domino dictum quod per illum dictum fuerat, agnoscebant: aut signum illud quod sibi datum servus ejus narravit, locutionem Domini appellaverunt; hoc enim magis de Rebecca expressum est. Nam quod Abraham dixerat, non de Rebecca dixerat, sed de aliqua femina ex tribu vel cognatione sua; et hoc ad utrumque, ut inamnis esset a juramento servus, si non impetrasset: quod utique non dicitur, cum aliquid prophatur. Certam enim decet esse prophetiam.

LXVIII. [Ib. xxiv, 60.] Quod Rebecca dixerunt fratres ejus proficiscenti, *Soror nostra es, esto in nullis millibus, et hereditatem obtineat semen tuum, civitates adversariorum*: non propheta fuerunt, aut vanitate tam magna optaverunt; sed eos quæ promiserat Deus Abraham latere non potuit.

LXIX. [Ib. xxiv, 63.] Quod scriptum est, *Et exiit Isaac exerceri in campo meridie*; qui verbum de hac re græcum nesciunt, exercitationem corporis putant. Scriptum est autem græce ἀδολεσχῆσαι: ἀδολεχῆν vero ad animi exercitationem pertinet, et sæpe vitio deputatur; more tamén Scripturarum plerumque in bono ponitur. Pro isto verbo quidam interpretati sunt exercitationem, quidam garrulitatem, quasi verbositatem, quæ in bono, quantum ad latinum eloquium pertinet, vix aut nunquam invenitur; sed, ut dixi, in Scripturis plerumque in bono dicitur: et videtur mihi significare animi affectum studiosissime aliquid cogitantis cum delectatione cogitationis; nisi aliud sentiunt qui

¹ Editi, non exigitur. Abest negatio a Mss. quæ hic propter subsequenter particulam nisi, inserta fuit; sed perperam, cum detracta illa perelegans sit iste dicendi modus, si ad rem pertinere judicaret, nisi ut rerum sententiarumque sit certus, quæ in narratione exigitur.

hæc verba græca melius intelligunt.

LXX. [In xxv, 1.] *Adjiciens autem Abraham uxorem nomine Cethuram.* Quæstio hæc esset, si peccatum esset, maxime in antiquis dantibus operam propagandæ proli. Quodlibet enim hic quam ineonvenientia suspicanda est tanti viri, in illa præsertim jam ætate. Cur autem de hac filios fecerit, qui cum miraculo de Sara fecerat, supra dictum est (Quæst. 35): quanquam nonnulli donum quod accepit Abraham velut reviviscentis corporis ad filios procreandos, diu permansisse asserant, ita ut posset et alios procreare. Sed multo est absolutius de adolescentula potuisse seniore, quod senior de seniore non posset, nisi Deus illic miraculum præstitisset, maxime propter Saræ non solum ætatem, verum etiam sterilitatem. Sane etiam grandioris ætatis, et sicut Scriptura loquitur, plenum dierum posse dici seniore, hoc est presbyterum, hinc intelligi potest, quia hoc Abraham appellatus est quando mortuus est. Proinde omnis senex etiam presbyter, non omnis presbyter etiam senex; quia plerumque est hoc nomen ætatis quæ infra senectutem senectuti vicina est, et ex hoc etiam ipsa a senectute nomen accepit in latina lingua, ut presbyter senior appelletur. Apud Græcos autem, maxime sicut Scriptura loquitur, πρεσβύτεροι et νεώτεροι dicuntur, etiamsi ætates juvenum comparentur; quod dicimus nos majorem atque juniorem. Verumtamen hoc factum Abraham, quod post mortem Saræ de Cethura filios procreavit, non sic accipiendum est, quasi humana consuetudine et cogitatione tantummodo substituendæ numerosioris prolis hoc factum sit. Sic enim possent accipere homines etiam quod de Agar factum est, nisi Apostolus admoneret illa fuisse facta propheticæ, ut in utrisque personis mulierum earumque filiorum duo Testamenta ad futurorum prænuntiationem allegorica significatio figuraret (Galat. iv, 22-24). Unde in isto quoque Abraham facti aliquid tale quærendum est; etsi non facile occurrat, ego interim quod occurrit: munera quæ acceperunt filii concubinarum, videntur mihi significare quædam Dei dona, vel in sacramentis vel in quibusque signis, etiam carnali populo Judæorum et hæreticis data, velut filiis concubinarum; cum hæreditatis munus, quod est charitas et vita æterna, non nisi ad Isaac pertineat, hoc est, ad filios promissionis.

LXXI. [Ib. xxv, 13.] Quid sibi vult quod scriptum est, *Hæc sunt nomina filiorum Ismael secundum nomina generationum eorum?* Non enim satis elucet cur additum sit, *secundum nomina generationum eorum*; cum ii soli nominentur quos ille genuit, non etiam qui ab ipsis geniti sunt. Nisi forte quia nationes ex illis propagatæ eorum nominibus appellantur, hoc significatum sit, cum dictum est, *secundum nomina generationum eorum*: quamvis hoc modo illæ nationes sint potius secundum nomina istorum, non ista nomina secundum illas nationes; quia illæ posterius exstiterunt. Ut vero notanda locutio est, quia et postea de illis dicitur, *duodecim principes secundum gentes eorum.*

LXXII. [Ib. xxv, 22.] Quod de Rebecca scriptum

est, quia venit interrogare Dominum cum gestirent puerperia in utero ejus, quaeritur quo ierit. Non enim erant tunc prophetae, aut sacerdotes secundum ordinem tabernaculi vel templi Domini. Quo ergo ierit, merito movet, nisi forte ad locum ubi aram constituerat Abraham. Sed illic quomodo responsa audierit¹, omnino tacet Scriptura; utrum per aliquem sacerdotem, quod incredibile est, si erat, non fuisse nominatum, et nullam ibi omnino sacerdotum aliquorum factam esse mentionem. An forte ibi cum orando allegerent desideria sua, dormiebant in loco, ut per somnium monerentur? An adhuc vivebat Melchisedech, cujus tanta fuit excellentia; ut a nonnullis dubitetur, utrum homo, an angelus fuerit? An erant aliqui tales etiam illo tempore homines Dei, in quibus posset Deus interrogari? Quidquid horum est, et si quid aliud quod me forte, ne commemorarem, praeterierit, mentiri tamen Scriptura non potest, quæ dixit Rebeccam iisse ad interrogandum Dominum, eique Dominum respondisse.

LXXIII. [Ib. xxv, 23.] In eo quod Dominus respondit Rebeccae, *Dux gentes in utero tuo sunt, et duo populi de ventre tuo separabuntur, et populus populum superabit, et major serviet minori*, spirituali intelligentia carnales in populo Dei significantur per majorem filium, et spirituales per minorem: quia sicut dicit Apostolus, *Non prius quod spirituale, sed quod animale; postea, spirituale* (I Cor. xv, 46). Solet et sic intelligi hoc quod dictum est, ut in Esau figuratus sit major populus Dei, hoc est Israeliticus secundum carnem: per Jacob autem figuratus sit ipse Jacob secundum spiritualem progeniem. Sed etiam historica proprietate hoc responsum invenitur esse completum, ubi populus Israel, hoc est Jacob minor filius, superavit Idumæos, hoc est gentem quam propagavit Esau, cosque fecit tributarios per David: quod diu fuerunt, usque ad regem [scilicet Joram²] sub quo Idumæi rebellaverunt, et jugum Israelitarum Idumæi a cervice sua deposuerunt, secundum prophetiam ipsius Isaac quando minorem pro majore benedixit; hoc enim dixit eidem majori, cum et ipsum postea benediceret (*Gen. xxvii, 40*).

LXXIV. [Ib. xxv, 27.] *Jacob autem erat homo simplex habitans domum*. Quod græce dicitur *ἀπλοῦς*, hoc latini simplicem interpretati sunt. Proprie autem *ἀπλοῦς*, non fictus; unde aliqui latini interpretes, sine dolo, interpretati sunt, dicentes, *Erat Jacob sine dolo habitans in domo*: ut magna sit quaestio, quomodo per dolum acceperit benedictionem qui erat sine dolo. Sed ad significandum magnum aliquid hoc Scriptura praemisit³. Hinc enim maxime cogimur ad intelligenda illo loco spiritualia, quia sine dolo erat qui dolum fecit. Unde quid sentiremus, in sermone quodam ad populum habito satis diximus (*Serm. 4, n. 16-24*).

¹ Sic in Mss. Boccensi et Michaelino. In cæteris, *responsa datur*.

² Id abest a Mss.

³ Am. Er. et Loy., *aliquid quod scriptura praetermisit. Rat., aliquid quod scriptura praemisit. Longe melius Mss. quos hoc loco sequimur.*

LXXV. [Ib. xxvi, 1.] In eo quod scriptum est, *Facta est autem fames super terram, praeter famem quae ante facta est in tempore Abraham: abiit autem Isaac ad Abimelech regem Philistinorum in Gerara*; quaeritur hoc quando sit factum: utrum posteaquam Esau vendidit primo genita sua cibo lenticulae; post illam quippe narrationem hoc narrari incipit: an, ut fieri solet, per recapitulationem narrator ad ea reversus sit, cum progressus de filiis ejus ad eum locum pervenisset, qui de lenticula commemoratus est. Movet autem, quia ipse invenitur Abimelech, qui etiam Saram concupiverat: ipsius enim paranympus et princeps militiae, qui ibi commemorati sunt, etiam hic commemorantur, utrum vel vivere potuerint. Quando enim factus est amicus Abraham, nondum natus erat Isaac, sed jam promissus. Ponamus ante annum quam nasceretur¹ Isaac, illud fuisse factum: deinde Isaac suscepit filios, cum esset annorum sexaginta; illi autem juvenes erant quando vendidit Esau primogenita sua: ponamus etiam ipso circa viginti annos fuisse; fiunt anni ætatis Isaac usque ad illud factum filiorum ejus, circiter octoginta: adolescentem accipiamus fuisse Abimelech, quando matrem ipsius concupivit, et Abraham amicus est factus; potuit ergo jam esse quasi centenarius, si post illud factum filiorum suorum perrexit in illam terram famis necessitate Isaac. Non ergo ex hoc cogit ulla necessitas, per recapitulationem putare narratam perfectionem Isaac in Gerara. Sed quia ibi diuturno tempore fuisse Isaac scribitur, et puteos fodisse, et de his contendisse, et ditatum fuisse pecunia; mirum nisi recapitulando ista commemorantur, quæ ideo fuerant praetermissa, ut primum de filiis ejus usque ad illum locum de lenticula narratio perveniret.

LXXVI. [Ib. xxvi, 12, 13.] Ideo quod scriptum est de Isaac, *Benedixit autem cum Dominus, et exaltatus est homo, et procedens major fiebat, quoadusque magnus factus est valde, secundum terrenam felicitatem dictum sequentia docent. Exsequitur enim narrator eandem ejus divitias, quibus magnus factus est; et hinc motus Abimelech, timuit illum ibi esse, ne potentia ejus sibi esset infesta. Quanquam ergo aliquid spirituale ista significant, tamen secundum id quod contigerunt, ideo praemissum est, *Benedixit eum Dominus*, ut sana fide intelligamus etiam ista temporalia dona, nec dari posse, nec sperari debere, etiam cum ab inferioribus appetuntur, nisi ab uno Deo: ut qui in minimis fidelis est, etiam in magnis fidelis sit; et qui in mammona iniquo fidelis inventus est, etiam verum accipere mereatur, sicut Dominus in Evangelio loquitur (*Luc. xvi, 10*). Talia etiam de Abraham dicta sunt, quod ei munere Dei provenerint. Unde non parum ædificat sanam fidem pie intelligentibus ista narratio, etiamsi de his rebus allegorica significatio nulla posset exculpi².*

LXXVII. [Ib. xxvi, 28.] *Fiat execratio inter nos et inter te*; id est, juratio quæ maledictis obstringit, quæ accidant ei qui pejeraverit: secundum quam conside-

¹ Sic Mss. et editi, *antequam nasceretur*.

² Mss. tres probæ notæ, *excludit*.

rantiam est quod et servus Abraham commemoravit, narrans eis a quibus accepit uxorem domino suo Isaac.

LXXVIII. [Ib. xxvi, 32.] Quid est quod scriptum est, quod cum venissent pueri Isaac et dixissent, *Fodimus puteum, et non invenimus aquam*; appellavit eundem puteum Isaac juramentum? An quamvis factum sit, in aliquam significationem sine dubio duendum est spiritualem; quoniam nihil habet convenientiæ secundum litteram, ut ideo juramentum appellaverit puteum, quod ibi aqua non sit inventa? Quanquam alii interpretes pueros Isaac inventam potius aquam nuntiasse dixerunt: sed etiam sic quare juramentum appellatum est, ubi nulla fuerat facta juratio?

LXXIX. [Ib. xxvii, 1-17.] Quoniam tantus patriarcha Isaac, antequam moriatur, quærit a filio suam venerationem et escam, qualem amat, pro magno beneficio, et promittit benedictionem, nullo modo vacare arbitramur a significatione prophetica: maxime quoniam festinat uxor ejus ut illam benedictionem minor accipiat, quem ipsa diligebat, et cætera in eadem narratione multum movent ad majora intelligenda vel requirenda.

LXXX. [Ib. xxvii, 33.] Quod habent latini codices, *Exparit autem Isaac pavore magno valde*, græci habent, *ἔβησεν δὲ Ἰσαὰκ ἐκστασιν μεγάλην σφόδρα*, ubi tanta commotio intelligitur, ut quædam mentis alienatio sequeretur. Ipsa enim proprie dicitur ecstasis. Et quia solet in magnarum rerum revelationibus fieri, in hac intelligendum est factam esse spirituales admonitionem, ut confirmaret benedictionem suam filio minori, cui potius irascendum fuit quod fefellerit patrem. Sic et de Adam cum prophetatur hoc sacramentum magnum, quod dicit Apostolus in Christo et in Ecclesia; *Erant duo in carne una*, dicitur quod ecstasis præcesserit (*Gen. ii, 21-24, et Ephes. v, 31, 32*).

LXXXI. [Ib. xxvii, 42.] Quomodo annuntiata vel renuntiata sunt verba Esau Rebecæ, quibus comminatus est occidere fratrem suum, cum Scriptura dicat hoc eum in sua cogitatione dixisse; nisi quia hinc nobis datur intelligere, quod divinitus eis revelantur omnia? Unde ad magnum mysterium pertinet, quod filium suum minorem pro majore voluit benedici.

LXXXII [Ib. 28, 2.] Quod habent latini codices, Isaac dicente filio suo, *Vade in Mesopotamiam, in domum Bathuel patris matris tuæ, et sume inde tibi uxorem*; græci codices non habent *Vade*, sed *fuge*: hoc est, *ἀπέσπευθε*. Unde intelligitur etiam Isaac cognovisse quod filius ejus Esau de fratre suo in cogitatione sua dixerit.

LXXXIII. [Ib. xxviii, 16, 17.] *Et surrexit Jacob de somno suo, et dixit, Quia est Dominus in loco hoc, ego autem nesciebam: et timuit, et dixit, Quam terribilis locus hic! hoc non est nisi domus Dei; et hæc porta est cæli*. Hæc verba ad prophetiam pertinent, quia ibi futurum erat tabernaculum, quod constituit Dominus

¹ Filii: *Hic non est nisi domus Dei*. Mas. vero, *hoc*, quod in græco est *ταῦτο*.

in hominibus in primo populo suo. Portam cæli autem sic intelligere debemus, tanquam inde fiat aditus credentibus ad capessendum regnum cælorum.

LXXXIV. [In xxviii, 18.] Quod statuit lapidem Jacob, quem sibi ad caput posuerat, et constituit eum titulum, et perfudit illum oleo, non aliquid idololatriæ simile fecit; non enim vel tunc vel postea frequentavit lapidem adorando, vel ei sacrificando: sed signum fuit in prophetia evidentissima constitutum, quæ pertinet ad unctionem, unde Christi nomen a chrismate est.

LXXXV. [Ib. xxviii, 19.] *Et vocavit Jacob nomen loci illius Domus Dei, et Ulammaus erat nomen civitatis ante*. Juxta civitatem dormisse si intelligatur, nulla quæstio est; si autem in civitate, mirum videtur quomodo potuerit illum titulum constituere. Quod autem votum si prosperaretur eundo et redeundo, decimasque promisit domui Dei futuræ in loco illo, prophetia est domus Dei, ubi et ipse rediens Deo sacrificavit; non illum lapidem Deum appellans, sed domum Dei, id est, quia in illo loco futura erat domus Dei.

LXXXVI. [Ib. xxix, 10.] Quod venit Rachel cum ovibus patris sui, et dicit Scriptura quod cum vidisset Jacob Rachel filiam Laban fratris matris suæ, accessit et revolvit lapidem ab ore putei; magis notandum est, aliquid Scripturam prætermittere quod intelligere debemus, quam ulla quæstio commovenda. Intelligitur enim quod illi, cum quibus primo loquebatur Jacob, interrogati quæ esset quæ veniebat cum ovibus, ipsi dixerunt filiam esse Laban, quam utique Jacob non noverat; sed illius interrogationem responsionemque illorum, Scriptura præmittens, intelligi voluit.

LXXXVII. [Ib. xxix, 11, 12.] Quod scriptum est, *Osculatus est Jacob Rachel, et exclamans voce sua flevit; et indicavit ei quia frater est ejus, et quia filius Rebecca est*. Consuetudinis quidem fuit, maxime in illa simplicitate antiquorum, ut propinqui propinquas oscularentur, et hoc hodie fit in multis locis: sed quæri potest quomodo ab incognito illa osculum acceperit, si postea indicavit Jacob propinquitatem suam. Ergo intelligendum est, aut illum qui jam audierat quæ illa esset, fidenter in ejus osculum irruisse; aut postea Scripturam narrasse per recapitulationem quod primo factum erat, id est, quod indicaverit Jacob quis esset. Sicut de paradiso postea dicitur, quomodo Deus eum instituerit, cum jam dictum esset quod plantavit Deus paradysum, et posuerit illic hominem quem slexerat: et multa alia per recapitulationem dicta intelliguntur.

LXXXVIII. [Ib. xxix, 20.] Quod scriptum est, *Et servivit Jacob pro Rachel annis septem; et erant in conspectu ejus velut pauci dies, eo quod diligebat illam*, quærendum quomodo dictum sit, cum magis etiam breve tempus longum esse solcat amantibus. Dictum est ergo propter laborem servitutis, quem facilem et levem amor faciebat.

LXXXIX. [Ib. xxix, 27-31.] Si parum advertatur rei hujus narratio, putabitur quod posteaquam Liam Jacob duxit uxorem, deinde servivit alios septem annos

pro Rachel; et tunc eam duxit. Verum autem non ita est, sed Laban ei dixit, *Consumma itaque septimanam¹ istius, et dabo tibi et hanc pro opere quod operaberis apud me adhuc septem annos alios.* Quod itaque ait, *Consumma septimanam istius,* ad nuptiarum celebrationem pertinet, quæ septem diebus celebrari solent. Hoc itaque ait, *Imple dies nuptiarum septem pertinentes ad istam quam duxisti, et dabo tibi et hanc pro eo quod operaberis apud me adhuc septem annos alios.* Deinde sequitur, *Fecit autem Jacob sic, et implevit septimanam ejus,* id est, septem dies nuptiarum Liæ, et *dedit illi Laban Rachel filiam suam ipsi uxorem. Dedit autem Laban Rachel filiæ suæ Ballam² ancillam suam ei ancillam, et intravit ad Rachel. Dilixit autem Rachel magis quam Liam, et servivit illi septem annos alios.* Utique apparet quia posteaquam duxit Rachel, tunc servivit pro ea septem annos alios. Nimis enim durum et valde iniquum fuit, ut deceptum adhuc differret alios annos septem, et tunc eam traderet quam primo debuit. Septem autem diebus solere nuptias celebrari, etiam liber Judicum ostendit in Samson, quando fecit potum³ septem diebus. (*Jud. xiv, 10*). Et addidit Scriptura, quod sic solerent facere juvenes: fecit autem hoc propter nuptias suas.

XC. [lb. xxx, 3, 9.] Non facile dignoscitur, quas concubinas appellet Scriptura, quas uxores; quandoquidem et Agar dicta est uxor, quæ postea dicitur concubina, et Cethura (*Gen. xvi, 3, et xxv, 1, 6*), et ancillæ quas dederunt Rachel et Lia viro suo (*Id. xxx, 3, 4, 9*). Nisi forte omnis concubina uxor, non autem omnis uxor concubina more loquendi Scripturarum appellatur: id est, ut Sara et Rebecca et Lia et Rachel concubinæ dici non possint; Agar vero et Cethura et Balla et Zelfa, et uxores et concubinæ.

XCI. [lb. xxx, 11.] Quod latini habent, nato filio Liæ de Zelfa, quod dixerit, *Beata vel Felix facta sum*, græci habent, εὐτυχία, quod magis bonam fortunam significat. Unde videtur occasio non bene intelligentibus dari, tanquam illi homines fortunam coluerint, aut hoc verbum divinarum Scripturarum auctoritas in usu receperit. Sed aut fortuna intelligenda est pro his rebus quæ fortuito videntur accidere, non quia numen aliquod sit, cum hæc ipsa tamen quæ fortuito videntur, causis occultis divinitus dentur; unde etiam verba, quæ nemo potest auferre a consuetudine loquendi, parata sunt; id est, forte, et fortasse, et forsitan, et fortuito; unde videtur et in græca lingua resonare, quod dicunt εὐχρη, velut ab eo quod est εὐχρη: aut certe Lia propterea sic locuta est, quod adhuc gentilitatis consuetudinem retinebat. Non enim hoc Jacob dixit, ut ex hoc data huic verbo putetur auctoritas.

XCI. [lb. xxx, 30.] Quod Jacob dicit, *Et benedixit te Dominus in pede meo*; satis advertendus est et notandum Scripturarum sensus, ne cum ita quisque locu-

¹ Mss. Novem constantiter habent, *septima*. sic etiam Am. et Rat.

² In editis, *Balam*. At in Mss. cum gemina *ll* scribitur *Balam*, ut in græco.

³ I. O. V., *convictum*, pro quo Rat. Am. Fr. et Mss., *potum*: quæ vox usurpata est ex libro Judic., cap. 14, v. 10, ubi LXX verterunt, *ἐποίησε ποτόν*.

tus fuerit, quasi-augurari videatur. Multum enim interest quod adjecit, *Benedixit te Dominus in pede meo*: in ingressu enim meo voluit intelligi, gratias hinc agens Deo

XCIII. [lb. xxx, 37, 42.] In facto Jacob cum virgas excorticavit, detrahens viride, ut album varie appareret, et sic in conceptu fetus pecorum variarentur, cum matres in alveis aquarum biberent, et visis virgis illam varietatem conspicerent; multa dicuntur similiter fieri in animalium fetibus: sed et mulieri accidisse traditur, et scriptum reperitur in libris antiquissimi et pertissimi medici Hippocratis, quod suspicione adulterii fuerat puniendâ, cum puerum pulcherrimum peperisset utrique parenti generique dissimilem, nisi memoratus medicus solvisset quæstionem, illis admonitis quærere ne forte aliqua talis pictura esset in cubiculo; qua inventa mulier a suspicione liberata est. Sed ad hanc rem quam fecit Jacob, virgarum ex diversis arboribus trium copulatio quid contulerit utilitatis, quod attinet ad varias pecudes multiplicandas, non apparet omnino; nec aliquid ad hoc commodum interest, utrum ex unius generis ligno varientur virgæ, an plura sint lignorum genera, cum sola quæratur lignorum varietas: ac per hoc cogit inquiri prophetiam, et aliquam figuratam significationem res ista, quam sine dubio ut propheta fecit Jacob; et ideo nec fraudis arguendus est. Non enim tale aliquid, nisi revelatione spirituali, eum fecisse credendum est. Quod autem ad justitiam pertinebat, sicut alii interpretes apertius hocarrant, non ponbat virgas in secundo conceptu ovium: quod tanto obscurius, quanto brevius a Septuaginta dictum est, *Quia cum peperissent, non ponebat*; quod intelligitur cum primum peperissent: ut jam non solere ponere intelligatur, cum secundo parituræ essent, ne ipse auferret omnes fetus, quod iniquum fuit (a).

XCIV. [lb. xxxi, 30.] Quod Laban dicit, *Quare furatus es deos meos?* hinc est illud fortasse, quod et augurari se dixerat, et ejus filia bonam fortunam nominaverat. Et notandum est, quod a principio libri tunc primum invenimus deos gentium: superioribus quippe Scripturæ locis Deum nominabant.

XCIV. [lb. xxxi, 41, 7.] Quid est quod dicit Jacob socero suo, *Et decepisti mercedem meam decem agnabus?* Hoc enim quando et quomodo factum sit, Scriptura non narrat: sed utique factum est quod iste commemorat; nam dixit hoc et uxoribus suis, quando eas vocavit in campum. Conquerens enim de patre illarum, ait inter cætera, *Et mutavit mercedem meam decem agnorum*. Intelligitur ergo per singula tempora partus ovium, cum videret Laban tales fetus esse natos, quales placuerat ut ad Jacob pertinerent, pactum fraude mutasse, et dixisse ut futuro fetu alios pecudum colores haberet in mercede Jacob. Tunc autem ille virgas varias non supposebat, et non nascebantur varii, sed unius coloris, quæ Jacob ex novo pacto auferebat. Quod cum vidisset Laban, rursus pactum fraude mutabat, ut ad Jacob varia pertinerent: tunc

(a) II Retract. cap. 53, n. 1.

Harum suppositione virgarum varia nascebantur. Ergo quod ait Jacob uxoribus suis, *Mutavit mercedem meam decem agnorum*, et postea ipsi Laban, *Decopiasti mercedem meam decem agnabus*, non ita dixit quasi proveniret socio e jus ipsa fraus; ut enim non ei proveniret, Deum sibi dixit adversus illum adfuisse: decem vero agnos vel decem agnas, pro decem temporibus posuit, quibus oves quas pascebat per sexennium pepererant. Bis quippe pariebant in anno: contigerat autem ut primo anno, quo inter se pacti sunt, et ad eas pasceñas placito hujus mercedis accessit, semel parerent in fine anni, quia cum accessit, jam semel pepererant; rursumque sexto anno, id est ultimo, cum semel peperissent, exorta necessitate profectio nis, prius recederet, quam iterum parerent: ac per hoc cum primus annus atque ultimus duos ovium partus sub illo haberent, hoc est, singulos, medii vero quatuor anni binos; sunt omnes decem. Nec mirum quod hæc decem temporum nomine agnorum appellavit, qui eisdem temporibus nascebantur; velut si quisquam dicat, Per tot vindemias, aut, Per tot messes, quibus numerus intelligatur annorum: unde ait quidam, *Post aliquot aristas* (Virgil. in Bucol., Eclog. 1, v. 70); per aristas videlicet messes, et per messes annos significans. Pecundum autem illius regionis fecunditas, sicut Italarum, tanta fertur, ut bis in anno pariant (a).

XCVI. [Ib. xxxi, 45.] *Sumpsit autem Jacob lapidem, et constituit eum titulum.* Diligenter animadvertendum est, quomodo istos titulos de rei cujusque testimonio constituebant; non ut eos pro diis colerent, sed ut eis aliquid significarent.

XCVII. [Ib. xxxi, 47, 48.] Quod acervum lapidum, quem inter se constituerant Laban et Jacob, cum aliqua diversitate appellaverunt, ut eum vocaret Laban Acervum testimonii, Jacob Acervum testem; traditur ab eis qui et syram et hebræam linguam noverunt, propter proprietatem suæ cujusque linguæ factum. Fieri enim solet, ut alia lingua non dicatur uno verbo, quod alia dicitur, et vicinitate significationis quidque appelletur. Nam postea dicitur, *Propter hoc appellatum est nomen, Acervus testatur.* Hoc enim medie positum est, quod utriusque conveniret, et ei qui dixerat, *Acervus testimonii*, et ei qui dixerat, *Acervus testis.*

XCVIII. [Ib. xxxi, 48, 49.] Quid est quod loquendo Laban ad Jacob dicit, *Testatur acervus hic, et testatur titulus hic.* Propter hoc appellatur nomen, *Acervus testatur.* Et visio quam dixit, *Respiciat Deus inter me et te?* Nisi forte ordo est, *Et visio quam dixit Deus, Respiciat inter me et te*, Deus quippe illi dixerat in visione, ne læderet Jacob.

XCIX. [Ib. xxxi, 50.] Quid est quod dicit in consequentibus Laban, *Vide, nemo nobiscum est?* nisi forte nemo extraneorum, aut propter testificationem Dei, quem ita habere deberent, tanquam nemo cum eis esset, quem testimonio ejus adjungerent.

C. [Ib. xxxi, 53, 42.] *Et juravit Jacob per timorem* (a) et retract. cap. 53, n. 1.

patris sui Isaac. Per timorem utique quo timebat Deum, quem timorem etiam superius commendavit, cum diceret, *Deus patris mei Abraham, et timor patris mei Isaac.*

CI. [Ib. xxxii, 2.] Castra Dei quæ vidit Jacob in itinere, nulla dubitatio est quod Angelorum fuerit multitudo: ea quippe in Scripturis militia cœli nominantur.

CII. [Ib. xxxii, 6-12.] Nuntiato sibi fratre suo Jacob veniente obviam ei cum quadringentis viris, turbatus est quidem et mente confusus, quoniam timuit valde; et ut visum est homini perturbato, divisam multitudinem suam in duo castra disposuit. Ubi quæri potest, quomodo habuerit fidem promissis Dei, quandoquidem dixit, *Si venerit ad castra prima frater meus, et exciderit ea, erunt secunda in salutem.* Sed etiam hoc fieri potuit, ut everteret castra ejus Esau, et tamen Deus post illam afflictionem adesset, et liberaret eum, et quæ promisit impleteret. Et admonendi fuimus hoc exemplo, ut quamvis credamus in Deum, faciamus tamen quæ facienda sunt ab hominibus in presidium salutis, ne prætermittentes ea, Deum tentare videamur. Denique post hæc, quæ verba dicat idem Jacob, considerandum est: *Deus, inquit, patris mei Abraham, et Deus patris mei Isaac, Domine, qui dixisti mihi, Recurre in terram generationis tuæ, et bene tibi faciam, idoneus es mihi ab omni justitia et ab omni veritate, quæ fecisti puero tuo. In virga enim mea ista transii Jordanem nunc, nunc autem factus sum in duo castra: erue me de manu fratris mei, de manu Esau; quia ego timeo illum, ne cum venerit seriat me et matres super filios. Tu autem dixisti, Benefaciam tibi, et ponam semen tuum tanquam arenam maris, quæ non dinumerabitur præ multitudine.* Satis in his verbis et humana infirmitas, et fides pietatis apparet.

CIII. [Ib. xxxii, 20.] Quod latini codices habent de Jacob, *Dixit enim, Placabo vultum ejus, in muneribus præcedentibus eum;* scriptor libri qui narrans ait de Jacob, *Dixit enim, Placabo vultum ejus,* huc usque verba Jacob dixisse intelligitur, cætera vero sua intulisse quod ait, *in muneribus præcedentibus eum:* tanquam diceret, In muneribus quæ præcedebant Jacob, placabo vultum fratris mei. Ordo est ergo verborum Jacob, *Placabo vultum ejus, et post hoc video faciem ejus; forsitan enim suscipiet faciem meam.* Interposita autem sunt verba scriptoris, *in muneribus præcedentibus eum.*

CIV. [Ib. xxxii, 26.] Quod ab illo ange.º desiderat Jacob benedici, cui luctando prævaluit, magna est de Christo prophetia. Nam eo ipso adinonet mysticum aliquid sapere, quia omnis homo a majore vult benedici. Quomodo ergo ab eo benedici iste voluit, quem luctando superavit? Prævaluit enim Jacob Christo, vel potius prævalere visus est, per eos Israelitas a quibus crucifixus est Christus; et ab eo tamen benedicitur in eis Israelitis qui crediderunt in Christum, ex quibus erat qui dicebat, *Nam et ego Israelita sum ex semine: Abraham, de tribu Benjamin* (Rom. xi, 1).

^a Mss. et editiones Rat. Am. et Er., ex genera.

Uras ergo atque idem Jacob et claudus et benedictus : claudus in latitudine femoris, tanquam in multitudine generis, de quibus dictum est, *Et claudicaerunt a semitis suis* (Psal. xvii, 46); benedictus autem in eis de quibus dictum est, *Reliquiæ per electionem gratiæ salvæ factæ sunt* (Rom. xi, 5).

CV. [Ib. xxxiii, 10.] Quid sibi vult quod Jacob ait fratri suo, *Propter hoc vidi faciem tuam, quemadmodum cum videt aliquis faciem Dei?* utrum parentis et perturbati animi verba usque in hanc adulationem proruperunt? an secundum aliquem intellectum sine peccato dicta accipi possunt? Fortassis enim quia dicti sunt et Gentium dii, quæ sunt demonia, non præjudicetur ex his verbis homini Dei. Non enim dixit, *Quemadmodum si viderem faciem Dei, sed, Cum videt aliquis*; ipse autem aliquis, quem significare possit, incertum est: atque ita fortasse temperata sunt verba, ut et ipse Esau sibi delatum tantum honorem grate acciperet, et qui hæc etiam aliter¹ intelligere possunt, eum a quo dicta sunt nullò crimine impietatis arguerent. Quod dicti benigno animo dicta hæc verba fraterna sunt, quoniam et post bonam susceptionem metus ipse transierat; potuit sic dici, quemadmodum et Moyses Pharaonis deus dictus est (Exod. vii, 1), secundum quod dicit Apostolus, *Etsi sunt qui dicuntur dii, sive in celo, sive in terra, quemadmodum sunt dii multi, et domini nulli* (I Cor. viii, 5): maxime quia sine articulo, in græco dictum est; quo articulo evidentissime solet veri Dei unius fieri significatio. Non enim dixit, *πρόσωπον τοῦ Θεοῦ*, sed dixit, *πρόσωπον θεοῦ*: facile autem hoc intelligunt qua distantia dicatur, quic Græcorum eloquium audire atque intelligere solent.

CVI. [Ib. xxxiii, 14.] Quæritur utrum mendaciter promiserit Jacob fratri suo, quod sequens pedes suorum, in itinere propter quos si² moraretur, venturus esset ad eum in Seir: hoc enim, sicut Scriptura deinde narrat, non fecit, sed eo perrexit itinere quod dirigebat ad suos. An forte veraci animo promiserat, sed aliud postea cogitando deligit?

CVII. [Ib. xxxiv, 2, 5.] Quomodo Scriptura dicit quod *ridit Sichem filius Emmor Evæ³, princeps terræ, Dinam filiam Jacob, et accepit eam, et dormivit cum ea, et humiliavit eam: et intendit animo Dinæ filiæ Jacob, et adamavit virginem, et locutus est secundum sensum virginis ipsi⁴?* Quomodo virgo appellatur, si jam cum illa dormierat, eamque humiliaverat? Nisi forte virgo nomen ætatis est secundum hebræum eloquium: an potius per recapitulationem postea commemoratur quod primo factum est? Prius enim potuit intendere animæ ipsius et amare virginem, et loqui secundum sensum virginis, et deinde cum illa dormire, eamque humiliare.

CVIII. [Ib. xxxiii, 5, et xxxiv, 25.] Cum paulo ante

¹ Duo Mss., etiam rite intelligere.

² In Lov., propter quos sic moraretur. M.

³ Mss. octo, Emmor Choriæus princeps terræ.

⁴ Ad. Er. et Lov., ipsius. At lat. et melioris notæ Mss., ipsi: juxta interpretationem LXX, autē.

loquens Jacob cum fratre suo Esau infantem filios suos esse significet, qui græce dicuntur *παιδιά*, quæri potest quomodo potuerunt facere tantam stragem direptionemque civitatis, interfectis quamvis in dolore circumcisionis constitutis pro sorore sua Dina. Sed intelligendum est, diu illic habitasse Jacob, donec et filia ejus virgo fieret, et filii juvenes. Nam ita scriptum est: *Et venit Jacob in Salem in civitatem Sichimorum, quæ est in terra Chanaan, cum advenit de Mesopotamia Syriæ, et applicuit ad faciem civitatis; et cuius partem agri, in quo statuit illic tabernaculum suum, ab Emmor patre Sichem¹ centum agnis; et statuit ibi aram, et invocavit Deum Israel. Exiit autem Dina filia Liæ, quam peperit ipsi Jacob, ut condisceret filias regionis ejus* (Gen. xxxiii, 18-20, et xxxiv, 1), et cætera. Apparet ergo his verbis non transeunter, sicut viator solet, illic mansisse Jacob, sed agrum emisse, tabernaculum constituisse, aram instruxisse, ac per hoc diutius habitasse: filiam vero ejus cum ad eam venisset ætatis, ut amicas habere jam posset, condiscere voluisse filias civium loci; atque ita factam esse pro illa cruentissimam eandem et depraedationem, quæ jam, ut puto, quæstionem non habet. Multitudo enim non parva erat cum Jacob, qui plurimum ditatus fuit; sed filii ejus in hoc facto nominantur, quia ejusdem facti principes atque auctores fuerunt.

CIX. [Ib. xxxiv, 30.] Quod ait Jacob, timens bella finitimorum apud civitatem Salem, quam expugnaverunt filii ejus, *Ego autem exiguus sum numero, et convenientes super me occident me*; propter bella plurimum, quæ consurgere poterant, se dixit numero exiguum, non quod minus multos haberet, quam possent sufficere expugnationi illius civitatis, cum suos in itinere in bina castra dividerit.

CX. [Ib. xxxv, 1.] *Dixit autem Deus ad Jacob, Surge, et ascende in locum Bethel, et habita ibi; et fac ibi aram Deo, qui apparuit tibi, cum fugeres a facie Esau fratris tui.* Quid est quod non dixit, *Et fac ibi aram mihi, qui apparui tibi*; sed Deus dicit, *Fac ibi aram Deo qui apparuit tibi*? utrum Filius ibi apparuit, et Deus Pater hoc dicit? an in aliquo genere locutionis annumerandum?

CXI. [Ib. xxxv, 2.] Quod Jacob ascensurus Bethel, ubi jussus est aram facere, dicit domui suæ et omnibus qui cum illo erant, *Tollite deos alienos, qui vobiscum sunt, de medio vestrum, etc.*; deinde dicitur, *Et dederunt Jacob deos alienos, qui erant in manibus eorum, et inaures quæ erant in auribus eorum*: quæritur quare et inaures, quæ si ornamenta erant, ad idololatriam non pertinebant, nisi quia intelligendum est phylacteria fuisse deorum alienorum. Nam Rebecam a servo Abrahamæ inaures accepisse Scriptura testatur; quod non fieret, si eis inaures habere ornamenta gratia non liceret. Ergo illæ inaures quæ cum idolis datæ sunt, ut dictum est, idolorum phylacteria fuerunt.

CXII. [Ib. xxxv, 5.] *Et factus est timor Dei in ciottatibus quæ circa illos erant, et non sunt consecuti post filios*

¹ Quinque melioris notæ Mss., tabernaculum suum ~1 Emmor patrem Sichem. Et sic latina editio versionis græcæ LXX.

Israel. Incipiamus animadvertere quemadmodum Deus operetur in hominum mentibus. A quo enim timor Dei factus est in illis civitatibus, nisi ab illo qui sua promissa in Jacob filiisque tuebatur?

CXIII. [Ib. xxxv, 6.] *Venit autem Jacob in Luza, quæ est in terra Chanaan, quæ est Bethel.* Animadvertendum est tria jam nomina hujus civitatis commemorata; Ulammaus, quod dictum est eam prius vocatam, cum illuc prius pergens in Mesopotamiam venisset Jacob (*Gen. xviii, 19*); et Bethel, quod nomen ipse imposuit (*Id. xxxv, 15*), et interpretatur Domus Dei; et Luza, quod modo commemoratum est. Nec mirum debet videri: multis enim locis hoc accidit, et in civitatibus, et in fluminibus, et in quibusque terrarum, ut ex aliis atque aliis causis vel adderentur, vel mutarentur vocabula, sicut etiam ipsi hominibus.

CXIV. [Ib. xxxv, 9, 10.] Iterum in Luza apparuit Deus Jacob, et dixit ei: *Nomen tuum jam non vocabitur Jacob, sed Israel erit nomen tuum.* Hoc ei dicit ecce iterum Deus in benedictione, quæ repetitio confirmat magnum promissum in hoc nomine. Nam hoc mirum est, quibus etiam semel dictum est, amplius eos non vocari quod vocabantur, sed quod eis novum nomen imponebatur, omnino amplius aliquid non vocatos nisi quod eis impositum sit: istum autem per totam vitam suam et deinceps post vitam suam appellatum esse Jacob, cui non semel Deus dixerat, *Non jam vocaberis Jacob, sed Israel erit nomen tuum* (*Id. xxxii, 28*). Nimirum ergo nomen hoc ad illam recte intelligitur pertinere promissionem, ubi sic videbitur Deus, quomodo non est antea Patribus visus. Ibi non erit nomen vetus, quia nihil remanebit vel in ipso corpore vetustatis, et Dei visio summum erit primum.

CXV. [Ib. xxxv, 11.] In promissis Jacob dicitur, *Gentes et congregationes gentium erunt ex te*: queritur utrum gentes secundum carnem, congregationes autem gentium secundum fidem, an utrumque propter fidem gentium dictum est, si gentes appellari non possunt una gens Israel secundum carnem.

CXVI. [Ib. xxxv, 13-15.] *Ascendit autem Deus ab eo loco, ubi locutus est cum eo; et statuit Jacob titulum in loco in quo locutus est cum eo, titulum lapideum; et libavit super eum libamen, et infudit super eum oleum; et vocavit Jacob nomen loci, in quo locutus est cum eo illic Deus, Bethel.* Iterum factum est hoc loco, quod factum fuerat? an iterum commemoratum est? Sed quodlibet horum sit, super lapidem libavit Jacob, non lapidi libavit. Non ergo sicut idololatæ solent aras ante lapides constituere, et tanquam diis libare lapidibus.

CXVII. [Ib. xxxv, 26.] 1. Quod duodecim filii computantur Israel, qui nati sunt ei, et dicitur, *III sunt filii Israel, qui nati sunt ei in Mesopotamia*, cum Benjamin longe postea natus sit, cum jam transisset Bethel, et appropinquaret Bethlehem: frustra quidam conantes istam solvere quæstionem, dixerunt non legendum, *nati sunt*, sicut latini plerique codices habent; sed, *facti sunt*; græce enim scriptum est *ἐγένοντο*: ita

¹ sic habet Er., et melius, ut probat contextus series. In B., cui *semel*, adjuncta hac nota in margine: « Fortasse, non semel. »

volentes intelligi etiam Benjamin, quamvis ibi natus non fuerit, ibi factum tamen; quia jam fuerat in utero seminatus, ut prægnans inde Rachel exiisse credatur. Hoc autem modo etiam si, *nati sunt*, legeretur, possent dicere, jam in utero natus erat, quia conceptus erat; sicut de sancta Maria dictum est: ad Joseph, *Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est* (*Matth. i, 20*).

2. Sed aliud est quod impedit hanc solutionem quæstionis hujus; quia si jam ibi Benjamin conceptus erat, qui filii Jacob grandes inde exierunt, vix annorum duodecim esse potuerunt. Viginti namque annos illic explevit, quorum primis septem sive conjugio fuit, donec serviendo id adipisceretur¹. Ut ergo primo anno, quo duxit uxorem, ei filius nasceretur, duodecim annorum esse potuit primitivus, cum inde profectus est. Proinde si jam conceptus fuerat Benjamin, intra decem menses illa omnis via præacta est, et quidquid in itinere scriptum est de Jacob. Unde sequitur ut filii ejus tam parvuli pro sorore sua Dina tantam stragem fecerint, tot homines trucidaverint, ita expugnaverint civitatem: in quibus Simeon et Levi, qui primi gladiis accincti intraverunt ad illos homines eosque peremerunt, undecim unus, alter autem decem annorum fuisse reperiatur etiam si per singulos annos sine intermissione illa pepererat: quod utique incredibile est, ab illius ætatis pueris illa omnia fieri potuisse; quando et ipsa Dina vix adhuc sex annorum fuit.

3. Proinde aliter solvenda quæstio est, ut ideo intelligatur dictum, commemoratis duodecim filiis, *Hi sunt filii Jacob, qui facti sunt ei in Mesopotamia Syriae*, quia inter omnes qui tam multi erant, unus tantum erat non ibi natus, qui tamen inde habuit nascendi causam, quod ibi mater ejus patri copulata est. Sed solutio ista quæstionis aliquo exemplo similis locutionis firmanda est².

4. Nulla tamen est facilior solutio quæstionis hujus, quam ut per synecdochem dictum accipiatur. Ubi enim pars major est, aut potior, solet ejus nomine etiam illud comprehendi quod ad ipsum nomen non pertinet. Sicut ad duodecim Apostolos jam non pertinebat Judas, qui etiam mortuus fuit cum Dominus resurrexit a mortuis, et tamen ipsius duodenarii numeri nomen Apostolus in Epistola sua tenuit, ubi ait, eum apparuisse illis duodecim (*1 Cor. xv, 5*). Cum articulo enim hæc græci codices habent (*α*), ut non possint intelligi quicumque duodecim; sed illi in eo numero insignes. Eo modo locutionis puto et illud a Domino dictum, *Nonne ego vos duodecim elegi, et unus ex vobis*

¹ Am. Fr. et Lov., *donec serviendo ita ea dispensaretur.* At Nss. lavente Rat. *serviendo, id adipisceretur*: scilicet, conjugium.

² Post, *firmanda est*, habet vetustissimus codex Curbeliensis in medio contextu, *Ab hinc scribendum.* Ex quo intelligere est istum codicem forte descriptum fuisse ad exemplar illud, in quo Eugypius, qui hunc locum excerptit, id sua manu annotaverat: et conjecturam auget quod solet cum Eugypii excerptis in variantibus lectionibus convenire.

(*α*) Græc., *τοὺς δώδεκα.* At Vulgata, *sedecim.*

Urus ergo atque idem Jacob et claudus et benedictus : claudus in latitudine femoris, tanquam in multitudine generis, de quibus dictum est, *Et claudicaerunt a semitis suis (Psal. xvii, 46)*; benedictus autem in eis de quibus dictum est, *Reliquiae per electionem gratiae salvae factae sunt (Rom. xi, 5)*.

CV. [Ib. xxxiii, 10.] Quid sibi vult quod Jacob ait fratri suo, *Propter hoc vidi faciem tuam, quemadmodum cum videt aliquis faciem Dei?* utrum parentis et perturbati animi verba usque in hanc adulationem proruperunt? an secundum aliquem intellectum sine peccato dicta accipi possunt? Fortassis enim quia dicti sunt et Gentium dñi, quae sunt daemonia, non praerudicetur ex his verbis homini Dei. Non enim dixit, *Quemadmodum si viderem faciem Dei, sed, Cum videt aliquis*; ipse autem aliquis, quem significare possit, incertum est: atque ita fortasse temperata sunt verba, ut et ipse Esau sibi delatum tantum norem grate acciperet, et qui haec etiam aliter intelligere possunt, cum a quo dicta sunt nulli impietatis arguerent. Quod etsi benigno haec verba fraterna sunt, quoniam et in conceptionem metus ipse transierat quemadmodum et Moyses Pharaonem (Exod. vii, 1), secundum quosdam sunt qui dicuntur dñi, sive in quodam modo sunt dñi multi, et maxime quia sine articulo evidentissimè significatio. Non enim *πρόσωπον θεού* constantia dicatur intelligere

CVI.

promissum fuerit d

CXX. [Ib. xxxvi, 6, 7.] Quæstio est, quomodo *Jacob se benedictionem fraudatum, sive aliqua causa vel uxorum suarum, quas odiosas videbat esse parentibus, vel qualibet alia: et coepit habitare in monte Seir.* Deinde post reditum Jacob fratris sui, facta inter eos concordia, reversus est et ipse ad parentes, et cum mortuum patrem simul sepelissent, quia eos in plurimum ditatos terra illa, sicut scriptum est, minime capiebat, abscessit rursus in Seir, et ibi propagavit gentem Idumæorum.

CXXI. [Ib. xxxvi, 21.] Quod scriptum est, *Hi principes Chorraei filii Seir in terra Edom; secundum tempus quo vivebat, scriptor commemorat. Cum autem Seir habitaret qui istos genuit, nondum veniente in*

loquens **Jacob** cum fratre suo Esau infirmitate esse significet, qui graece dicuntur quomodo potuerunt facere tantam nemque civitatis, interfecit circumcisionis constitutis pro intelligendum est, diu illi filia ejus virgo seret.

ptum est: *Et venit* rum, quæ est in *tania Syriae*, *partem agrum Emmor* et *inver quæ*

ptum est, *Et equam regeres*, tanquam omnes tempora, quibus cœmus fuit Saül. Multa tempora Saül, tempus unum fuerunt ante quos solos potuit commemorantur antequam ipse moreretur. numerantibus ab Abraham per Edom, atque per Ragucl filium Raguel, et Jobab filium Zarah, cecidit in regno Balac, qui primus in terra fuisse commemoratur, usque ad ultimum quem potuit nominare Moyses, plures generationes inveniuntur quam numerantur ab Abraham per Jacob usque ad Moysen. Nam illic inveniuntur fere duodecim, hic autem usque ad Moysen ferme septem.

Fieri enim potuit ut ideo ibi plures nominarentur, quia citius moriendo plures aliter alteri successerunt. Sic etiam contigit ut alium ordinem sequens Matthæus, ab Abraham usque ad Joseph quadraginta duas generationes numeraret (*Matth. i, 4-17*): Lucas autem in ordine alio numerans generationes non per Salomonem, sicut ille, sed per Nathan, ab Abraham usque ad Joseph quinquaginta quinque commemoret (*Luc. iii, 23-38*). In illo quippe ordine ubi plures numerantur, citius mortui sunt, quam hic ubi pauciores. Ne forte autem moveat aliquem, quod inter reges Edom commemoratur Balac filius Beor, et de similitudine nominis existimet illum esse Balac, qui restituit Moysi ducenti populum Israel: sciat illum Balac Moabitam fuisse, non Idumæum, eumque fuisse filium Sefthor, non filium Beor; sed fuisse etiam ibi tunc filium Beor Balaam, non Balac, quem Balaam conduxerat idem Balac ad maledicendum populum Israel (*Num. xxii, 2-6*).

CXXII. [Ib. xxxv, 29, et xxxvii, 2.] Quomodo potuerit mors Isaac, decem et septem annorum invenire Joseph ejus nepotem, sicut videtur tanquam ex ordine Scripturæ narrare, quocumque se quisque convertat, invenire difficile est. Nolo enim dicere, non posse inveniri, ne forte me fugiat quod alium non fugit. Si enim post mortem avi sui Isaac, decem et septem annorum fuit Joseph quando eum fratres in Ægyptum vendiderunt, procul dubio et pater ejus Jacob septimo decimo anno filii sui Joseph centum viginti annorum fuit. Genuit enim eos Isaac, cum esset annorum sexaginta, sicut scriptum est (*Gen. xxv, 26*): vixit ergo Isaac postea centum viginti, quia centesimo octogesimo mortuus est; idcirco dimisit filios centum viginti annos habentes, et Joseph decem et septem. Joseph autem quoniam triginta annorum fuit, quando apparuit in conspectu Pharaonis, secuti sunt autem

anni ubertatis et duo famis, donec ad eum fratribus venit; triginta novem profecto Joseph quando Jacob intravit in Ægyptum idem Jacob, quod ore suo Pharaoni et trigesimum annum agebat aetate autem et viginti Jacob, septem Joseph: quod verum enim septimo decimo anno viginti ageret, procul duobus Joseph, non centum tri- et duos annos agere etis Isaac, nondum h, sed aliquan- ptimum deci- testante in um etiam debuit onsecutus. vit annum vitæ octogesimum, et ejus (Id. xxxv, 28, 29), deinde quadmodum digressus esset Esau a terra Chanaan in montem Seir, et commemorationem regum et principum gentis ipsius, in qua se constituit, vel quam propagavit Esau; post hæc, narrationem de Joseph sic intulit (Id. xxxvi, 6-45): *Habitabat autem Jacob in terra Chanaan. Hæc autem procreatura Jacob. Joseph autem decem et septem annorum erat pascens cæm fratribus suis.* Deinde narratur causa somniorum quemadmodum odiosus fratribus sit factus, et venditus (Id. xxxvii, 1-28). Aut ergo eodem anno septimo decimo, aut etiam aliquanto major venit in Ægyptum: ac per hoc utrolibet modo permanet quæstio. Si enim decem et septem annorum fuit post mortem avi sui, quando pater ejus centum viginti fuit; profecto anno ejus trigesimo et nono, quando Jacob venit in Ægyptum, centum quadraginta duos annos idem Jacob agere debuit: fuit autem tunc Jacob centum triginta; ac per hoc si decem et septem annorum Joseph in Ægyptum est venditus, ante duodecim annos quam moreretur avus ejus, venditus invenitur. Decem enim et septem annorum esse non potuit, nisi ante duodecim annos mortis Isaac, centesimo et octavo anno vitæ patris sui Jacob. His enim cum adjecerimus viginti duos annos quibus Joseph usque ad adventum patris sui fuit in Ægypto, sicut ætatis anni Joseph triginta novem, et Jacob centum triginta, et nulla erit quæstio. Sed quoniam Scriptura post mortem Isaac ista narravit, putatur Joseph post ejusdem avi sui mortem decem et septem annorum fuisse. Quapropter intelligamus de vita Isaac, tanquam multum decrepiti senis, tacuisse Scripturam, cum jam de Jacob et ejus filiis loqueretur: vivo tamen Isaac, decem et septem annorum esse cœpit Joseph.

CXXIII. [Ib. xxxvii, 10.] Quod dicit Jacob ad Joseph, *Quod est somnium hoc quod somnias? Numquid venientes veniemus ego et mater tua et fratres tui adorare te super terram?* nisi in aliquo mysterio dictum accipiatur,

quomodo intelligitur de matre Joseph, quæ jam erat mortua? Unde non in Ægypto, cum sublimaretur, putandum est hoc esse completum; quia nec pater eam adoravit, quando ad eum venit in Ægyptum, nec mater olim defuncta potuit. In Christi ergo persona facile intelligi potest etiam de mortuis, secundum illud quod dicit Apostolus, *quia donavit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, caelestium, terrestrium, et infernorum* (Philipp. ii, 9, 10).

CXXIV. [Ib. xxxvii, 28.] Quæritur quare Ismaelitis Scriptura, quibus a fratribus venditus est Joseph, etiam Madianitas vocet, cum Ismael sit de Agar filius Abrahamæ, Madianitæ vero de Cethura? An quia Scriptura dixerat de Abraham, quod munera dederit filiis concubinarum suarum, Agar scilicet et Cethuræ, et dimiserit eos ab Isaac filio suo in terram Orientis (Gen. xxv, 6), unam gentem fecisse intelligendi sunt?

CXXV. [Ib. xxxvii, 35.] De Jacob scriptum est, cum lugeret Joseph, *Congregati sunt autem omnes filii ejus et filia, et venerunt consolari eum.* Quæ filia præter Dinam? An filios et filias dicit connumeratis nepotibus et neptibus? jam enim majores filii ejus filios habere potuerunt.

CXXVI. [Ib. xxxvii, 35.] *Et noluit consolari, dicens. Quoniam descendam ad filium meum lugens in infernum.* Solet esse magna quæstio, quomodo intelligatur infernus; utrum illuc mali tantum, an etiam boni mortui descendere soleant. Si ergo tantum mali, quomodo iste ad filium suum se dicit lugentem velle descendere? Non enim in pœnis inferni eum esse credit. An perturbati et dolentis verba sunt, mala sua etiam hinc exaggerantis?

CXXVII. [Ib. xxxvii, 36.] *Et vendiderunt Joseph in Ægyptum Ptelephæ spadoni, præposito coquorum.* Nolunt quidam præpositum coquorum interpretari, qui græce ἐπιπέφρατος dicitur; sed præpositum militiæ, cui esset potestas occidendi. Nam sic appellatus est etiam ille quem Nabuchodonosor misit, penes quem potius invenitur primatus fuisse militiæ.

CXXVIII. [Ib. xxxviii, 1-3.] *Factum est autem in tempore illo descendit Judas a fratribus suis ad hominem quendam Odollamitam, cui nomen Iras: et vidit illic Judas filiam hominis Chananæi nomine Savam, et accepit eam, et introivit ad eam, et concepit, et peperit filium, et cætera.* Quæritur quando ista fieri potuerunt. Si enim posteaquam Joseph devenit in Ægyptum, quomodo intra viginti ferme et duos annos (nam post tantum temporis colligitur eos venisse ad eundem Joseph fratrem suum in Ægyptum cum patre suo) fieri potuerit ut Judæ filii ejus ætatis omnes possent ducere uxores? Nam Thamar nurum suam, mortuo primogenito suo, alteri filio dedit: quo etiam mortuo, exspectavit ut cresceret tertius; et cum crevisset, nec illi eam dedit, timens ne et ipse moreretur: unde factum est ut eidem socero suo se illa

¹ Tres Mas., *dimiserit*. Alii codices, *dimiserit*: hoc nomen acceptum est ex LXX, *exapestellen*, illud concordat cum vulgata, *separavit*.

² sic Mas. juxta LXX. At editi, ut in vulgata, *Sue*.

Unus ergo atque idem Jacob et claudus et benedictus : claudus in latitudine femoris, tanquam in multitudine generis, de quibus dictum est, *Et claudicaverunt a semitis suis (Psal. xvii, 46)*; benedictus autem in eis de quibus dictum est, *Reliquiae per electionem gratiae salvae factae sunt (Rom. xi, 5)*.

CV. [Ib. xxxiii, 10.] Quid sibi vult quod Jacob ait fratri suo, *Propter hoc vidi faciem tuam, quemadmodum cum videt aliquis faciem Dei?* utrum parentis et perturbati animi verba usque in hanc adulationem proruperunt? an secundum aliquem intellectum sine peccato dicta accipi possunt? Fortassis enim quid dicitur et Gentium dñi, quae sunt demonia praedictetur ex his verbis homini Dei. Non

xii, Quemadmodum si viderem faciem Dei videt aliquis; ipse autem aliquis, non possit, incertum est: atque ita sunt verba, ut et ipse Esau

norem grate acciperet, et intelligere possunt, cum impietatis arguerentur

haec verba fraterceptionem

quemadmodum (Exod. vii. sunt qui d

modum maxime artic

fiat xp̄i st. li

loquens Jacob cum fratre suo Esau, *Esau* esse significet, qui graece dicitur *Esau* iditium quomodo potuerunt facere *Esau et Edom* vobis nemque civitatis, in *Esau*, hoc est gens eumeisionis consti

telligendum est filia ejus vir ptum est rum. in

[Ib. xxi, 2, 3.] Quod scriptum est, *Esau* in *Edom*, antequam regnaret Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante Esau, quorum tempora fuerunt ante

bertatis et duo famis, donec ad eum
 us venit; triginta novem profecto
 quando Jacob intravit in Ægypto
 Jacob, quod ore suo Pharaoni
 num annum agebat æta-
 tem et viginti Jacob,
 ph : quod verum
 o decimo anno
 et, procul du-
 ph), non centum tri-
 ata et duos annos agere
 in die mortis Isaac, nondum
 et septem Joseph, sed aliquan-
 st mortem avi sui ad septimum decim-
 um annum, quo anno Scriptura testante in-
 est a fratribus venditus, plurium etiam
 centum quadraginta duum annorum esse debuit
 pater ejus, quando est filium in Ægyptum consecutus.
 Scriptura quippe posteaquam narravit annum vitæ
 ultimum Isaac centesimum et octogesimum, et ejus
 mortem ac sepulturam (*Id.* xxxv, 28, 29), deinde
 commemoravit quemadmodum digressus esset Esau a
 fratre suo de terra Chanaan in montem Seir, et con-
 texuit commemorationem regum et principum gentis
 ipsius, in qua se constituit, vel quam propagavit
 Esau; post hæc, narrationem de Joseph sic intulit
 (*Id.* xxxvi, 6-43) : *Habitabat autem Jacob in terra
 Chanaan. Hæc autem procreaturæ Jacob. Joseph autem
 decem et septem annorum erat pascens cœm fratribus
 vœs.* Deinde narratur causa somniorum quemadmo-
 dum odiosus fratribus sit factus, et venditus (*Id.*
 xxxvii, 1-28). Aut ergo eodem anno septimo decimo,
 aut etiam aliquanto major venit in Ægyptum : ac per
 hoc utrolibet modo permanet quæstio. Si enim decem
 et septem annorum fuit post mortem avi sui, quando
 pater ejus centum viginti fuit; profecto anno ejus tri-
 gesimo et nono, quando Jacob venit in Ægyptum,
 centum quadraginta duos annos idem Jacob agere de-
 buit : fuit autem tunc Jacob centum triginta; ac per
 hoc si decem et septem annorum Joseph in Ægyptum
 est venditus, ante duodecim annos quam moreretur
 avus ejus, venditus invenitur. Decem enim et septem
 annorum esse non potuit, nisi ante duodecim annos
 mortis Isaac, centesimo et octavo anno vitæ patris sui
 Jacob. Illis enim cum adjecerimus viginti duos annos
 quibus Joseph usque ad adventum patris sui fuit in
 Ægypto, sicut ætatis anni Joseph triginta novem, et
 Jacob centum triginta, et nulla erit quæstio. Sed quoniam
 Scriptura post mortem Isaac ista narravit, pu-
 tatur Joseph post ejusdem avi sui mortem decem et
 septem annorum fuisse. Quapropter intelligamus de
 vita Isaac, tanquam multum decrepiti senis, tacuisse
 Scripturam, cum jam de Jacob et ejus filiis loque-
 retur : vivo tamen Isaac, decem et septem annorum
 esse cœpit Joseph.

CXXIII. [lb. xxxvii, 10.] Quod dicit Jacob ad Joseph,
*Quod est somnium hoc quod somnasti? Numquid venien-
 tes veniemus ego et mater tua et fratres tui adorare te su-
 per terram? nisi in aliquo mysterio dictum accipiatur,*

quomodo intelligitur de matre Joseph, quæ jam erat
 mortua? Unde non in Ægypto, cum sublimaretur, pu-
 tandum est hoc esse completum; quia nec pater eam
 adoravit, quando ad eum venit in Ægyptum, nec
 mater olim defuncta potuit. In Christi ergo persona
 facile intelligi potest etiam de mortuis, secundum il-
 lud quod dicit Apostolus, quia *donavit ei nomen quod
 est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genus
 flectatur, cælestium, terrestrium, et infernorum* (*Phi-
 lipp.* ii, 9, 10).

CXXIV. [lb. xxxvii, 28.] Quæritur quare Ismaelitas
 Scriptura, quibus a fratribus venditus est Joseph,
 etiam Madianitis vocet, cum Ismael sit de Agar filius
 Abraham, Madianitæ vero de Cethura? An quia Scri-
 ptura dixerat de Abraham, quod munera dederit filiis
 concubinarum suarum, Agar scilicet et Cethuræ, et
 dimiserit eos ab Isaac filio suo in terram Orientis
 (*Gen.* xxv, 6), unam gentem fecisse intelligendi sunt?

CXXV. [In xxxvii, 35.] De Jacob scriptum est, cum
 lugeret Joseph, *Congregati sunt autem omnes filii ejus
 et filiar, et venerunt consolari eum.* Quæ filiar præter
 Dinam? An filios et filias dicit connumeratis nepoti-
 bus et neptibus? jam enim majores filii ejus filios
 habere potuerunt.

CXXVI. [lb. xxxvii, 35.] *Et noluit consolari, dicens,
 Quoniam descendam ad filium meum lugens in infernum.*
 Solet esse magna quæstio, quomodo intelligatur in-
 fernus; utrum illuc mali tantum, an etiam boni mortui
 descendere soleant. Si ergo tantum mali, quomodo
 iste ad filium suum se dicit lugentem velle descen-
 dere? Non enim in pœnis inferni eum esse credit. An
 perturbati et dolentis verba sunt, mala sua etiam hinc
 exaggerantis?

CXXVII. [lb. xxxvii, 36.] *Et vendiderunt Joseph in
 Ægyptum Petephreæ spadoni, præposito coquorum.* No-
 lunt quidam præpositum coquorum interpretari, qui
 græce ἀρχιμικτρος dicitur; sed præpositum militiæ,
 cui esset potestas occidendi. Nam sic appellatus est
 etiam ille quem Nabuchodonosor misit, penes quem
 potius invenitur primatus fuisse militiæ.

CXXVIII. [lb. xxxviii, 1-3.] *Factum est autem in
 tempore illo descendit Judas a fratribus suis ad honi-
 nem quemdam Odollamitam, cui nomen Iras : et vidit
 illic Judas filiam hominis Chananæi nomine Savam², et
 accepit eam, et introivit ad eam, et concepit, et peperit
 filium, et cætera.* Quæritur quando ista fieri potue-
 runt. Si enim posteaquam Joseph devenit in Ægy-
 ptum, quomodo intra viginti ferme et duos annos
 (nam post tantum temporis colligitur eos venisse ad
 eundem Joseph fratrem suum in Ægyptum cum patre
 suo) fieri potuerit ut Judæ filii ejus ætatis omnes
 possent ducere uxores? Nam Thamar nurum suam,
 mortuo primogenito suo, alteri filio dedit : quo etiam
 mortuo, exspectavit ut cresceret tertius; et cum cre-
 visset, nec illi eam dedit, timens ne et ipse morere-
 tur : unde factum est ut eidem socero suo se illa

¹ Tres Mss., *diriserit*. Alii codices, *ariserit* : hoc nomen
 acceptum est ex LXX, *exapestilen*, illud concordat cum
 vulgata, *separavit*.

² sic Mss. juxta LXX. At editi, ut in vulgata, *Sue*.

diabolus est (Joan. vi, 71)? ut non ad electionem etiam ipse pertinere videatur. Non enim facile invenitur electorum nomen in malo, nisi quando mali elinguntur a malis. Quod si putaverimus et illum electum, ut per ejus traditionem Domini passio completeretur, id est malitiam ejus ad aliquid electam, bene utente Deo etiam malis; aliud attendamus ubi ait, *Non de omnibus vobis dico; ego scio quos elegeri (Id. xiii, 18)*: ubi declarat ad electionem non pertinere nisi bonos. Ac per hoc illud quod dictum est, *Ego vos duodecim elegeri*, per synecdochen dictum est, ut nomine majoris meliorisque partis, etiam illud complecteretur, quod ad ipsum nomen non pertinet.

5. Hic modus est in hoc eodem libro, ubi Emmor pro filio suo Sichem, ut acciperet Dinam filiam Jacob, exiit loqui cum eodem Jacob, et venerunt etiam filii ejus qui absentes erant, et ad omnes dicit Emmor: *Sichem filius meus elegit animo filiam vestram; date ergo illi eam uxorem (Gen. xxxiv, 6-8)*. Quia enim potior erat patris persona, per synecdochen filiam vestram dicens, etiam fratres tenuit hoc nomine, quorum non erat filia. Hinc est et illud, *Curre ad oves, et accipe inde mihi duos hædos (Id. xxvii, 9)*: simul enim pascebantur oves et hædi; et quia potiores sunt oves, earum nomine etiam caprinum pecus complexus est. Sic quia potior erat numerus undecim filiorum Jacob, qui nati fuerant in Mesopotamia, ipsorum commemoratione Scriptura complexa est etiam Benjamin, qui non erat ibi natus, et dictum est, *Hi sunt filii Jacob, qui facti sunt et in Mesopotamia Syria.*

CXVIII. [Ib. xxxvi, 1.] Quod post narrationem mortis Isaac narratur quas uxores Esau acceperit, et quos creaverit, recapitulatio intelligenda est. Neque enim post mortem Isaac fieri cœpit, cum jam essent Esau et Jacob centum viginti annorum. Nam eos sexagenarius suscepit, et vixit omnes annos vite sue centum octoginta.

CXIX. [Ib. xxxvi, 6, 7.] Quæstio est, quomodo Scriptura dicat, post mortem Isaac patris sui Esau abcessisse de terra Chanaan, et habitasse in monte Seir; cum veniente de Mesopotamia Jacob fratre ejus, legatur quod jam illic habitabat. Proinde quid fieri potuerit ut Scriptura falli vel fallere non credatur, in promptu est cogitare; quod scilicet Esau posteaquam in Mesopotamiam frater ejus abcessit, noluit habitare cum parentibus suis, sive ex illa commotione qua dolebat se benedictione fraudatum, sive aliqua causa vel uxorum suarum, quas odiosas videbat esse parentibus, vel qualibet alia: et cœpit habitare in monte Seir. Deinde post reditum Jacob fratris sui, facta inter eos concordia, reversus est et ipse ad parentes, et cum mortuum patrem simul sepelissent, quia eos in plurimum diatos terra illa, sicut scriptum est, minime capiebat, abcessit rursus in Seir, et ibi propagavit gentem Idumæorum.

CXX. [Ib. xxxvi, 21.] Quod scriptum est, *Hi principes Chorrei filii Seir in terra Edom; secundum tempus quo vivebat, scriptor commemorat. Cum autem Seir habitaret qui istos genuit, nondum veniente in*

istam terram Esau, nondum utique appellabatur terra Edom. Non enim nomen nisi ab ipso Esau inditum est terræ, quoniam idem ipse et Esau et Edom vocabatur, de quo propagati sunt Idumæi, hoc est gens Edom.

CXXI. [Ib. xxxvi, 31, 32.] Quod scriptum est, *Et hi reges qui regnaverunt in Edom, antequam regnaret rex in Israel*, non sic accipiendum est, tanquam omnes reges nominati sint usque ad ea tempora, quibus cœperunt reges Israel, quorum primus fuit Saül. Multi enim fuerunt in Edom usque ad tempora Saül, temporibus etiam Judicum, quorum tempora fuerunt ante reges: sed ex his multis eos solos potuit commemorare Moyses, qui fuerunt antequam ipse moreretur. Nec mirum est quod numerantibus ab Abraham per Esau patrem gentis Edom, atque per Raguel filium Esau, et Zara filium Raguel, et Jobab filium Zara, cui Jobab successit in regno Balac, qui primus in terra Edom rex fuisse commemoratur, usque ad ultimum regem quem potuit nominare Moyses, plures generationes inveniuntur quam numerantur ab Abraham per Jacob usque ad Moysen. Nam illic inveniuntur fere duodecim, hic autem usque ad Moysen ferme septem. Fieri enim potuit ut ideo ibi plures nominarentur, quia citius moriendo plures alter alteri successerunt. Sic etiam contigit ut alium ordinem sequens Matthæus, ab Abraham usque ad Joseph quadraginta duas generationes numeraret (*Math. i, 1-17*): Lucas autem in ordine alio numerans generationes non per Salomonem, sicut ille, sed per Nathan, ab Abraham usque ad Joseph quinquaginta quinque commemoraret (*Luc. iii, 23-38*). In illo quippe ordine ubi plures numerantur, citius mortui sunt, quam hic ubi pauciores. Ne forte autem moveat aliquem, quod inter reges Edom commemoratur Balac filius Beor, et de similitudine nominis existimet illum esse Balac, qui restitit Moysi ducenti populum Israel: sciat illum Balac Moabitam fuisse, non Idumæum, eumque fuisse filium Sephor, non filium Beor; sed fuisse etiam ibi tunc filium Beor Balaam, non Balac, quem Balaam conduxerat idem Balac ad maledicendum populum Israel (*Num. xxii, 2-6*).

CXXII. [Ib. xxxv, 29, et xxxvii, 2.] Quomodo potuerit mors Isaac, decem et septem annorum invenire Joseph ejus nepotem, sicut videtur tanquam ex ordine Scriptura narrare, quocumque se quisque convertat, invenire difficile est. Nolo enim dicere, non posse inveniri, ne forte me fugiat quod alium non fugit. Si enim post mortem avi sui Isaac, decem et septem annorum fuit Joseph quando eum fratres in Ægyptum vendiderunt, procul dubio et pater ejus Jacob septimo decimo anno filii sui Joseph centum viginti annorum fuit. Genuit enim eos Isaac, cum esset annorum sexaginta, sicut scriptum est (*Gen. xxv, 26*): vixit ergo Isaac postea centum viginti, quia centesimo octogesimo mortuus est; idcirco dimisit filios centum viginti annos habentes, et Joseph decem et septem. Joseph autem quoniam triginta annorum fuit, quando apparuit in conspectu Pharaonis, secuti sunt autem

septem anni ubertatis et duo famis, donec ad eum pater cum fratribus venit; triginta novem profecto annos agebat Joseph quando Jacob intravit in Ægyptum. Tunc autem idem Jacob, quod ore suo Pharaoni dicit, centesimum et trigesimum annum agebat ætatis (*Gen. XLVII, 9*); centum autem et viginti Jacob, quando erat decem et septem Joseph: quod verum esse nullo modo potest. Si enim septimo decimo anno vitæ Joseph, Jacob centum viginti ageret, procul dubio trigesimo et nono anno Joseph, non centum triginta, sed centum quadraginta et duos annos agere inveniretur Jacob. Si autem die mortis Isaac, nondum erat annorum decem et septem Joseph, sed aliquantulo tempore post mortem avi sui ad septimum decimum pervenit annum, quo anno Scriptura testante in Ægyptum est a fratribus venditus, plurimum etiam quam centum quadraginta duum annorum esse debuit pater ejus, quando est filium in Ægyptum consecutus. Scriptura quippe posteaquam narravit annum vitæ ultimum Isaac centesimum et octogesimum, et ejus mortem ac sepulturam (*Id. xxxv, 28, 29*), deinde commemoravit quemadmodum digressus esset Esau a fratre suo de terra Chanaan in montem Seir, et contextit commemorationem regum et principum gentis ipsius, in qua se constituit, vel quam propagavit Esau; post hæc, narrationem de Joseph sic intulit (*Id. xxxvi, 6-43*): *Habitabat autem Jacob in terra Chanaan. Hæc autem procreaturæ Jacob. Joseph autem decem et septem annorum erat pascens cæm fratribus vœs.* Deinde narratur causa somniorum quemadmodum odiosus fratribus sit factus, et venditus (*Id. xxxvii, 1-28*). Aut ergo eodem anno septimo decimo, aut etiam aliquanto major venit in Ægyptum: ac per hoc utrolibet modo permanet quæstio. Si enim decem et septem annorum fuit post mortem avi sui, quando pater ejus centum viginti fuit; profecto anno ejus trigesimo et nono, quando Jacob venit in Ægyptum, centum quadraginta duos annos idem Jacob agere debuit: fuit autem tunc Jacob centum triginta; ac per hoc si decem et septem annorum Joseph in Ægyptum est venditus, ante duodecim annos quam moreretur avus ejus, venditus invenitur. Decem enim et septem annorum esse non potuit, nisi ante duodecim annos mortis Isaac, centesimo et octavo anno vitæ patris sui Jacob. His enim cum adjecerimus viginti duos annos quibus Joseph usque ad adventum patris sui fuit in Ægypto, sicut ætatis anni Joseph triginta novem, et Jacob centum triginta, et nulla erit quæstio. Sed quoniam Scriptura post mortem Isaac ista narravit, putatur Joseph post ejusdem avi sui mortem decem et septem annorum fuisse. Quapropter intelligamus de vita Isaac, tanquam multum decrepiti senis, tacuisse Scripturam, cum jam de Jacob et ejus filiis loqueretur: vivo tamen Isaac, decem et septem annorum esse cœpit Joseph.

CXXIII. [*Ib. xxxvii, 10.*] Quod dicit Jacob ad Joseph, *Quod est somnium hoc quod somnias? Numquid venientes veniemus ego et mater tua et fratres tui adorare te super terram? nisi in aliquo mysterio dictum accipiatur,*

quomodo intelligitur de matre Joseph, quæ jam erat mortua? Unde non in Ægypto, cum sublimaretur, putandum est hoc esse completum; quia nec pater eam adoravit, quando ad eum venit in Ægyptum, nec mater olim defuncta potuit. In Christi ergo persona facile intelligi potest etiam de mortuis, secundum illud quod dicit Apostolus, quia *donavit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genua flectatur, caelestium, terrestrium, et infernorum* (*Philipp. ii, 9, 10*).

CXXIV. [*Ib. xxxvii, 28.*] Quæritur quare Ismaelitas Scriptura, quibus a fratribus venditus est Joseph, etiam Madianitas vocet, cum Ismael sit de Agar filius Abraham, Madianitæ vero de Cethura? An quia Scriptura dixerat de Abraham, quod munera dederit filiis concubinarum suarum, Agar scilicet et Cethura, et dimiserit¹ eos ab Isaac filio suo in terram Orientis (*Gen. xxv, 6*), unam gentem fecisse intelligendi sunt?

CXXV. [*Ib. xxxvii, 35.*] De Jacob scriptum est, cum lugeret Joseph, *Congregati sunt autem omnes filii ejus et filia, et venerunt consolari eum.* Quæ filia præter Dinam? An filios et filias dicit connumeratis nepotibus et neptibus? jam enim majores filii ejus filios habere potuerunt.

CXXVI. [*Ib. xxxvii, 35.*] *Et noluit consolari, dicens, Quoniam descendam ad filium meum lugens in infernum.* Solet esse magna quæstio, quomodo intelligatur infernus; utrum illuc mali tantum, an etiam boni mortui descendere soleant. Si ergo tantum mali, quomodo iste ad filium suum se dicit lugentem velle descendere? Non enim in pœnis inferni eum esse credit. An perturbati et dolentis verba sunt, mala sua etiam hinc exaggerantis?

CXXVII. [*Ib. xxxvii, 36.*] *Et vendiderunt Joseph in Ægyptum Petephraæ spadoii, præposito coquorum.* Nolum quidam præpositum coquorum interpretari, qui græce ἀρχιμάγειρος dicitur; sed præpositum militiæ, cui esset potestas occidendi. Nam sic appellatus est etiam ille quem Nabuchodonosor misit, penes quem potius invenitur primatus fuisse militiæ.

CXXVIII. [*Ib. xxxviii, 1-3.*] *Factum est autem in tempore illo descendit Judas a fratribus suis ad hominem quemdam Odollamitam, cui nomen Iras: et vidit illic Judas filiam hominis Chananæi nomine Savam², et accepit eam, et introivit ad eam, et concepit, et peperit filium, et cætera.* Quæritur quando ista fieri potuerunt. Si enim posteaquam Joseph devenit in Ægyptum, quomodo intra viginti ferme et duos annos (nam post tantum temporis colligitur eos venisse ad eundem Joseph fratrem suum in Ægyptum cum patre suo) fieri potuerit ut Judæ filii ejus ætatis omnes possent ducere uxores? Nam Thamar nurum suam, mortuo primogenito suo, alteri filio dedit: quo etiam mortuo, exspectavit ut cresceret tertius; et cum crevisset, nec illi eam dedit, timens ne et ipse moreretur: unde factum est ut eidem socero suo se illa

¹ Tres MSS., *diviserit*. Alii codices, *dimiserit*: hoc nempè acceptum est ex LXX, *εξασπετεilen*, illud concordat cum vulgata, *separavit*.

² Sic MSS. juxta LXX. At editi, ut in vulgata, *Sue*.

supponeret. Quomodo ergo hæc omnia intra tam paucos annos fieri potuerint, merito movet, nisi, ut forte solet, Scriptura per recapitulationem aliquot annos ante venditum Joseph hoc fieri cœpisse intelligi velit; quoniam sic positum est, ut diceretur, *Factum est autem in illo tempore*: ubi tamen quæritur, si decem et septem annorum erat Joseph quando venditus est, quot annorum esse Judas potuerit quartus filius Jacob, quandoquidem ipse primogenitus Ruben ut plurimum fratrem suum Joseph quinque aut sex annos potuerit ætate præcedere. Evidenter autem Scriptura dicit triginta annorum fuisse Joseph, quando innouit Pharaoni (*Gen. xli, 46*). Cum ergo ipse anno septimo decimo ætatis suæ venditus fuisse credatur, tredecim annos peregerat in Ægypto ignotus Pharaoni; ad hos autem tredecim annos accesserunt septem anni ubertatis, et facti sunt anni viginti; his adduntur duo, quia secundo anno famis intravit Jacob in Ægyptum cum filiis suis, et inveniuntur viginti duo anni, quibus absuit Joseph a patre et a fratribus suis: quo medio tempore, quomodo fieri potuerint de uxore et filiis et nuru Judæ omnia quæ narrantur, indagare difficile est: nisi forte ut credamus (et hoc enim fieri potuit), mox ut adolescere Judas cœpit, cum incidisse in amorem ejus quam duxit uxorem, nondum vendito Joseph in Ægyptum.

CXXXIX. [lb. xxxviii, 14.] *Et depositis vestimentis viduitatis suæ a se.* Hinc insinuatur et temporibus Patriarcharum certa et sua fuisse vestimenta viduarum, non utique talia qualia conjugatarum.

CXXX. [lb. xxxix, 1.] Quod iterum dicitur, *Joseph autem depositus est in Ægyptum, et possedit eum Petephres spado Pharaonis*, ad ordinem redit Scriptura unde recesserat, ut illa narraret quæ supra digesta sunt.

CXXXI. [lb. xl, 46.] Quod aliqui codices latini habent, *tria canistra alicæ*, cum græci habeant *χοδρίτων*, quod interpretantur qui usum ejusdem linguæ habent, panes esse cibarios. Sed illud movet, quomodo panem cibarium potuerit Phrao habere in excis. Dicit enim in superiore canistro fuisse omnia ex quibus edebat Phrao, opus pistorum¹. Sed intelligendum est etiam ipsum canistrum habuisse panes cibarios, quia dictum est, *tria canistra χοδρίτων*, et desuper fuisse illa ex omni genere operis pistoris in eodem canistro superiore.

CXXXII. [lb. xli, 1.] Quod putabat se stare Phrao super flumen, quemadmodum servus Abrahæ dixit, *Ecce ego sto super fontem aquæ* (*Id. xxiv, 13*) (nam et ibi græcus *ἐπὶ τῆς πηγῆς* dixit quemadmodum hic *ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ*): hæc locutio si intelligatur in Psalmo ubi scriptum est, *Qui fundavit terram super aquam* (*Psal. xliii, 2*); non coguntur homines putare sicut navem natare terram super aquam. Secundum hanc enim locutionem recte intelligitur quod altior sit terra quam aqua; altius quippe ab aquis sustollitur, ubi habitent terrena animalia.

CXXXIII. [lb. xli, 30.] Quod scriptum est, *Oblivi-*

¹ Ms. Cxb. *opus pistorian*; et paulo infra, *operis pistorii*.

centur ubertatis futuræ in tota terra Ægypti, non futuræ illis qui famem patientur, tanquam postea veniat illis ubertas; sed futura erat tunc quando loquebatur, tanquam diceret, Ubertatis hujus, quam futuram significarunt boves bonæ et spicæ bonæ, obliviscuntur homines in ea fame, quam significaverunt boves et spicæ malæ.

CXXXIV. [lb. xli, 38.] *Numquid inveniemus hominem talem, qui habeat Spiritum Dei in se?* Ecco jam, nisi fallor, tertio insinuatur nobis in hoc libro Spiritus sanctus, id est, Spiritus Dei. Primo ubi dictum est, *Et Spiritus Dei ferebatur super aquam* (*Gen. 1, 2*): secundo ubi dicit Deus, *Non permanebit Spiritus meus in hominibus istis, propter quod carnes sunt*¹ (*Id. vi, 3*): et tertio nunc, quod Phrao dicit de Joseph, esse in illo Spiritum Dei; nondum tamen legimus Spiritum sanctum.

CXXXV. [lb. xli, 45.] *Et imposuit Phrao nomen Joseph Psonthomphanecch*: hoc nomen interpretari dicitur, *Occulta revelavit*; ex illo utique quod somnia regi aperuit: Ægyptia vero lingua Salvatorem mundi perhibent appellatum isto nomine.

CXXXVI. [lb. xli, 45.] *Et dedit ei Aseneth, filiam Petephre sacerdotis Solis civitatis, ipsi uxorem.* Quæri solet cujus Petephre, utrum illius cujus servus fuit, an alterius: sed credibilius æstimatur alterius. Nam de illo cur non credatur, multa sunt quæ moveant. Primum, quia Scriptura non commemoravit, cum videatur hoc non potuisse præterire, quod ad illius juvenis non parvam gloriam pertinebat, ut ejus filiam duceret, cujus famulus fuit. Deinde quomodo spado filiam habere potuerit? Sed respondetur, Quomodo uxorem: postea quippe creditur abscissus, vel casu vulneris, vel propria voluntate. Et quod honor ejus, non ipse commemoratur qui solet, id est, quod *ἀρχιμαγιστρος* fuerit, quem principem coquorum latini interpretes posuerunt, principem autem militiæ quidam intelligi volunt. Sed etiam hic respondetur, duos illum honores habuisse; et sacerdotium Solis, et militiæ principatum: congruenter autem alibi ille honor ejus commemoratus est, qui talibus actibus congruebat; hic vero, posteaquam in Joseph apparuit non parva divinitas, ipse honor debuit nominari soceri ejus, qui pertineret ad divinitatem non parvam, secundum opinionem Ægyptiorum in sacerdotio² Solis. Verum in his omnibus, quia et præpositus fuit custodiarum carceris, nimis incredibile est huic præpositum officio sacerdotem³. Deinde non simpliciter dictum est, quod sacerdos Solis esset; sed civitatis Solis, quæ vocatur Heliopolis: abesse autem dicitur amplius ille honor quam viginti millibus a civitate Memphi, ubi Pharaones, id est, reges maxime commanebant. Quomodo ergo deserto officio sacerdotii sui potuit strenue regi servire in militiæ principatu? Accedit etiam quod Ægyptii sacerdotes perhibentur non servisse semper, nisi templo

¹ In excusis, *caro sunt*. At in melioris notæ Mss. hic et infra in lib. 2, quæst. 53, *carnes sunt*. sic apud LXX.

² Editi, *in sacerdote*: pro quo Mss., *in sacerdotio*.

³ Sic Mss. et Pat. At Am. Er. et Lov., *huic fuisse præpositum officio sacerdotum*.

doorum suorum, nec aliud aliquid officii gessisse : sed si forte tunc, aliter fuit, credat quisque quod placet ; non est tamen questio cuius exitus clausus sit, sive unus fuerit Petephres, sive duo : quodlibet enim horum quisque existimet, non est fidei periculosum, nec contrarium veritati Scripturarum Dei.

CXXXVII. [Ib. xlii, 49.] *Et congregavit Joseph triticum, sicut arenam maris multum valde, quoadusque non potuit numerari; non enim erat numerus: pro eo dictam est, non enim erat numerus*, quod nomen numeri omnis usitati excederet illa copia, et quomodo appellaretur non inveniebatur. Nam unde fieri potest ut quantumlibet magnæ, finitæ tamen multitudinis, numerus non sit? Quamvis hoc potuerit etiam secundum hyperboleam dici.

CXXXVIII. [Ib. xlii, 9.] *Et commemoratus est Joseph somniorum suorum, quæ vidit ipse: adoraverant enim eum fratres sui. Sed aliquid in illis somniis excelsius inquirendum est. Non enim potest eo modo de patre ejus ac matre compleri, quæ jam mortua fuerat, quod de sole et luna cum vidisset, a patre increpato audierat (Gen. xxxvii, 10), qui vivebat¹.*

CXXXIX. [Ib. xlii, 15, 16.] *Quid est quod Joseph vir tam sapiens, atque ita non solum hominum inter quos vivebat testimonio, sed ipsa etiam Scriptura teste laudatus, ita jurat per salutem Pharaonis, non exituros de Ægypto fratres suos, nisi frater eorum junior veniret? An etiam bono et fideli viro viliis fuerat salus Pharaonis, cui fidem sicut primitus domino suo servabat in omnibus? quanto enim magis ipsi, qui eum in tanto honore locaverat, si illi servavit, qui cum servum emptitium possidebat? Quod si non curabat Pharaonis salutem, numquid et perjurium pro cujuslibet hominis salute vitare non debuit? An non est perjurium? Tenuit enim unum eorum donec veperet Benjamin, et verum factum est quod dixerat: *Non exhibitis hinc, nisi venerit frater vester.* Ad omnes enim non potuit pertinere quod dictum est; nam quomodo et ille venturus esset, nisi ad eum adducendum aliqui rediissent? Sed quod sequitur magis urget questionem, ubi iterum juravit dicens, *Mittite ex vobis unum, et adducite fratrem vestrum; vos autem ducimini², quoadusque manifesta sint verba vestra, si vera dicitis an non: sin autem, per salutem Pharaonis, exploratores estis*; id est, si non vera dicitis, exploratores estis. Huic sententiæ interposuit jurationem, quia si vera non dixissent, exploratores essent, id est, exploratorum poena digni essent; quos tamen vera dicere sciebat. Neque enim perjurus est quisque, si ei quem castissimum novit, dicat, Si hoc adulterium de quo argueris commisisti, damnat te Deus, et his verbis adhibeat jurationem; verum omnino jurat: ibi est enim conditio qua dixit, Si fecisti, quem tamen non fecisse certum habet. Sed ait aliquis, Verum est quia si fecit adulterium, damnat illum Deus: hoc autem quomodo*

verum est, Si non verum dicitis, exploratores estis cum etiamsi mentiantur, non sint exploratores? Sed hoc est quod dixi, ita dictum esse, *exploratores estis*, tanquam si dictum esset, exploratorum poena digni estis, hoc est exploratores deputabimini merito mendacii vestri. *Estis autem potuisse dici, pro habebimini et deputabimini, innumerae similes locutiones docent.* Unde est illa Eliæ, *Quicumque exaudierit in igne, ipse erit Deus* (III Reg. xvii, 24). Non enim tunc erit, sed tunc habebitur.

CXL. [Ib. xlii, 25.] *Quid est quod cum inter se poenitentes filii Israel loquerentur de fratre suo Joseph, quod cum illo male egerint, et hoc eis divino judicio redderetur, quod se periclitari videbant, adjungit Scriptura et dicit, Ipsi ignorabant quia audiebat Joseph: interpret enim inter illos erat. Hoc scilicet intelligendum est, ideo eos putasse quia ille non audiret, quod videbant interpretem qui inter illos erat, nihil ei dicere eorum quæ loquebantur; nec ob aliud adhibitum putabant interpretem, nisi quod eorum linguam ille nesciret; nec cura erat interpretis ea dicere illi, a quo positus fuerat, quæ non ad illum, sed inter se loquebantur.*

CXLI. [Ib. xlii, 24.] *Et iterum accessit ad eos, et dixit illis: nec adjungit quid illis dixerit. Unde intelligitur hæc eadem dixisse quæ dixerat.*

CXLII. [Ib. xlii, 38.] *Et deducetis senectam meam cum tristitia ad infernum. Utrum ideo ad infernum, quia cum tristitia? an etiamsi abesset tristitia, tanquam ad infernum moriendo descensus hæc loquitur? De inferno enim magna questio est, et quid inde Scriptura sentiat, locis omnibus, ubi forte hoc commemoratum fuerit, observandum est.*

CXLIII. [Ib. xlii, 28.] *Quod a proposito domus audiunt, Deus vester et Deus patrum vestrorum dedit vobis thesauros in saccis vestris; argentum autem vestrum probatum habeo, mendacium videtur, sed aliquid significare credendum est. Argentum enim quod et datur, et non minuitur, quia et probatum¹ appellatum est, nimirum illud intelligitur de quo alibi legimus, *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum, septuplum* (Psal. xi, 7), id est perfecte.*

CXLIV. [Ib. xlii, 34.] *Biberunt autem, et inebriati sunt cum eo. Solent hinc ebriosi adhibere testimonio in atrocium; non propter illos filios Israel, sed propter Joseph, qui valde sapiens commendatur: sed hoc verbum et pro satietate solere poni in Scripturis, qui diligenter adverterit, multis in locis inveniet. Unde est illud, *Visitasti terram et inebriasti eam, multiplicasti ditare eam* (Psal. lxxv, 10): eo quod in laude benedictionis hoc positum est, et donum Dei commemoratur, apparet hæc ebrietate saturitatem significari. Nam ita inebriari ut inebriantur ebriosi, nec ipsi terræ utile est, quoniam majore quam satietati sufficit, humore corrumpitur; sicut vita ebriosorum, qui non satietate se replent, sed mergunt diluvio.*

CXLV. [Ib. xlii, 15.] *Quod ait fratribus suis Joseph,*

¹ Hic Mss. omnes, *probrum*. Græc. LXX, *endokimoum*.

(Dix-neuf.)

¹ Mss. duo, *qua viderat*.

² Editi, *non educemini*. At Mss. absque negatione habent, *ducemini*; supple, in carcerem: quod in Vulgata sic eumantur, *eritis in vinculis*. Adj. LXX, *humete de apuchibete*.

Nesciebatis quia augurio auguratur homo qualis ego ; de hoc augurio etiam mandavit eis dicendum per hominem suum ; quid sibi velit, quæri solet ; an quia non serio, sed joco dictum est, ut exitus docuit, non est habendam mendaciam? Mendacia enim a mendacibus serio aguntur, non joco : cum autem quæ non sunt, tanquam joco dicuntur, non deputantur mendacia. Sed magis movet quid sibi velit ista actio Joseph, qua fratres suos, donec eis aperiret quis esset, toties ludificavit, et tanta exspectatione suspendit : quod licet tanto sit suavius cum legitur, quanto illis sit inopinatus cum quibus agitur, tamen sapientiæ illius gravitate, nisi magnum aliquid isto quasi ludo significaretur, nec ab illo fieret, nec ea Scriptura contineretur, in qua est tanta, sanctitatis auctoritas et prophetandorum tanta intentio futurorum; quam modo exsequi exponendo non suscepimus, sed admonere tantum volumus, quid hic oporteat inquiri. Nam nec illud vacare arbitror, quod non ait, auguror ego, sed auguratur homo qualis ego. Quod si locutionis genus est, in Scripturæ corpore simile aliquid reperendum est.

CXLVI. [Ib. XLIV.] Non negligentem considerandum puto, tantam miseriam in hac perturbatione fratrum suorum quomodo Joseph quamdiu voluit tenuit, et quanta voluit mora produxit : non eos utique faciens calamitosos, quando tantæ etiam ipsorum futuræ lætitiæ exitum cogitabat; et totum hoc quod agebat, ut eorum gaudium differretur, ad hoc agebat, ut eadem dilatione cumaretur : tanquam non essent condignæ passionibus eorum in toto illo tempore quo turbabantur, ad futuram gloriam exultationis, quæ in eis fuerat revelanda, fratre cognito, quem a se perditum esse arbitrabantur.

CXLVII. [Ib. XLIV, 19.] Multa in narratione Judæ aliter dicta sunt, quam cum illis egerat Joseph, quamvis apud eum loqueretur, ut omnino de illa insimulatione quod exploratores essent, nihil diceretur. Quod utrum consulto tacitum sit, an et id fecerit perturbationis oblivio, non apparet. Nam et illud quod dixerunt, se ab ipso Joseph interrogatos de patre et fratre suo, se autem illa interroganti indicasse, mirum si vel ad sententiam potest ista pervenire narratio, ut eam constet esse veracem. Quanquam etsi aliqua falsa in ea sunt, falli potius per oblivionem potuit, quam audere mentiri ; apud eum præsertim, cui non sicut nescienti, sed etiam illa quæ noverat eum scire, ad delectandam ejus misericordiam narrationi suæ insemebat.

CXLVIII. [Ib. XLV, 7.] Quid est quod dicit Joseph, *Misit enim me Deus ante vos, remanere vestrum reliquias super terram, et enutrire vestrum reliquiarum magnum* ? Hoc enim non usquequaque consonat, ut reliquias vel reliquiarum accipiamus Jacob et filios ejus,

¹ Mss. septem, tantæ.

² Editiones Er. et Lov., et *enutrire vestrum reliquias. Misit enim est : hoc enim, etc. Rat. et Am., vestrum reliquiarum magnum est. Hoc enim, etc. Vaticani Mss., enutrire vestrarum reliquiarum magnum semen. Hoc enim, etc. Thuaucius, Benignus, alique veteres cod. optimæ notæ ferunt, vestrum reliquiarum magnum ; juxta I. XX, humon kataleipsin megalèn.*

cum omnes sint incolomes. An forte illud significat alto secretoque mysterio, quod ait Apostolus, *Reliquiæ per electionem gratiæ salvæ factæ sunt* (Rom. xi, 5) ; quia propheta prædixerat, *Etsi fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquiæ salvæ sicut* (Isai. x, 22). Ad hoc enim occisus est Christus a Judæis, et traditus Gentibus tanquam Joseph Ægyptiis a fratribus, ut et reliquiæ Israel salvæ fierent. Unde dicit Apostolus, *Nam et ego Israelita sum : et, Ut plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret* (Rom. xi, 1 et 25) ; id est, ex reliquiis Israel secundum carnem, et plenitudine gentium quæ in fide Christi secundum spiritum sunt Israel. Aut si et genti illi Israeliticæ restat fidei plenitudo, ex qua erant reliquiæ, in quibus reliquiis tunc et Apostoli salvi facti sunt, hoc significatur ea plenitudine liberationis Israel, qua per Moysen ex Ægypto liberati sunt.

CXLIX. [Ib. XLVI, 6, 7.] *Intrarunt in Ægyptum Jacob et omne semen ejus, filii et filii filiorum ejus, filia et filia filiarum ejus cum eo.* Quærendum quomodo dicat *filias et filias filiarum ejus cum eo*, cum filiam unam legatur habuisse. Superius autem filias ejus dixeramus accipi posse nepotes ejus, sicut filii Israel omnes dicuntur etiam universus populus ab illo propagatus. Sed nunc cum dicit, *filias filiarum*, propter unam Dinam, pluralis numerus pro singulari positus est, sicut etiam pro plurali singularis solet : nisi nurus ejus quisque asserat filias ejus potuisse appellari.

CL. [In XLVI, 15.] Quod dicit Scriptura tot animas peperisse Liam, vel tot aut tot animas exiisse de femoribus Jacob ; videndum est quid hinc respondeatur eis qui hoc testimonio confirmare nituntur, a parentibus simul animas cum corporibus propagari. Animas enim dictas pro hominibus, a parte totum significante locutione, nullus ambigit. Sed quomodo ipsam partem, ex qua totum commemoratum est, hoc est animam, cujus nomine totus homo significatus est, alienemus ab eo quod dictum est, *exierunt de femoribus ejus*, ut carnes tantum ex illo natas, quamvis solæ animæ nominentur, accipiamus ; quærendi sunt locutionum modi secundum Scripturas.

CLI. [Ib. XLVI, 15.] *Hi filii Liæ, quos peperit ipse Jacob in Mesopotamia Syriæ, et Dinam filiam ejus, omnes animæ filii et filia ejus triginta tres.* Numquid istæ omnes triginta tres animæ ex Lia in Mesopotamia Syriæ nate sunt ? Sex ¹ utique filii et una filia, ex quibus nepotes commemorati sunt. Si ergo de uno Benjamin quæstio nata fuerat, quando numeratis duodecim filiis Jacob et nominatim commemoratis dictum est, *Hi filii Jacob qui facti sunt ei in Mesopotamia Syriæ* (Supra, quæst. 117) : quanto major nunc quæstio est, quomodo triginta tres animæ ex Lia in Mesopotamia Syriæ nate sunt ; nisi quia illa locutio confirmatur, tanquam ibi omnes orti sunt, quorum parentes ibi orti sunt ? Deinde et illud jam non dubium est, in Errandi occasio librariis fuit vox, *reliquiarum* : qua, licet barbara voce, haud illibenter post Scripturam sacram usus fuit Augustinus in lib. 5 Concess., cap. 8, n. 15.

² Libri omnes, *sed utique filii* ; excepto uno e Vatic. Mss. qui habet *sex*. Melius, Scriptura suffragante [*sed utique filii*].

una filia filias nominari, plurali numero pro singulari posito.

CLII. [Ib. XLVI, 26, 27.] Quod legitur sexaginta sex animas intrasse cum Jacob in Ægyptum, exceptis videlicet filiis Joseph, et deinde illis annumeratis inferitur, *Septuaginta quinque animæ erant, cum quibus Jacob intravit in Ægyptum*; sic accipiendum est, qui erant in domo Jacob, quando intravit in Ægyptum. Nam utique quos ibi invenit, non cum eis intravit. Sed quoniam diligentius discussa veritate reperiuntur duo nati jam fuisse cum intravit, Ephraem et Manasses, quod non solum hoc loco hebraei codices habere dicuntur, verum etiam ipsa secundum Septuaginta interpretatio in Exodo declarat; nec Septuaginta interpretes mihi in hoc videntur errasse, qui propter aliquam mysticam significationem quadam vel prophetica libertate hunc numerum complere voluerunt, si adhuc vivente Jacob illi ex duobus filiis Manasse et Ephraem propagati sunt, quos eidem numero domus Jacob aggregandos judicaverunt. Sed quia invenitur Jacob decem et septem annos vixisse in Ægypto (*Gen. XLVII, 28*), quomodo potuerunt filii Joseph illo vivo etiam nepotes habere, non invenitur. Ingressus est enim Ægyptum Jacob secundo anno famis (*Id. XLV, 6*); nati sunt autem filii Joseph in annis abundantiae (*Id. XLI, 50*): quibuslibet annis ubertatis nati existimantur, a primo anno ubertatis usque ad secundum annum famis, quo ingressus est Jacob in Ægyptum, novem anni sunt; huc additis decem et septem quibus ibi vixit Jacob, viginti sex anni reperiuntur. Quomodo ergo minus quam viginti et sex annorum juvenes etiam nepotes habere potuerunt? Sed neque ulla hebraica veritate ista solvitur questio. Quemadmodum enim impleri potuit, ut tot nepotes susciperet Jacob antequam iatret in Ægyptum, etiam de Benjamin qui illa ætate venit ad fratrem? Non solum autem Scriptura eum filios habuisse commemorat, sed et nepotes et pronepotes, qui omnes annumerantur sexaginta sex hominibus, cum quibus Jacob in Ægyptum, etiam secundum hebraicam veritatem perhibetur intrasse. Videndum est etiam, quid sibi velit, quod cum Joseph et filii ejus non amplius quam octo commemorantur, Benjamin vero et ejus filii simul undecim reperiuntur, non decem et novem omnes sicut sunt octo et undecim, sed decem et octo referantur in summam; et postea Joseph cum filiis suis, non animæ octo, sed novem fuisse dicantur, cum octo inveniantur (*Id. XLVI, 21, 22, 27*). Hæc omnia, quæ indissolubilia videntur, magnam continent sine dubitatione rationem; sed nescio utrum possint cuncta ad litteram convenire, præcipue in numeris, quos in Scripturis esse sacratissimos et mysteriorum plenissimos, ex quibusdam quos inde nosse potuimus, dignissime credimus.

CLIII. [Ib. XLVI, 32.] Commendatur in Patriarchis, quod pecorum nutritores erant a pueritia sua et a parentibus suis. Et merito, nam hæc est sine ulla dubitatione justa servitus et justa dominatio, cum pecora homini serviunt, et homo pecoribus dominatur. Sic

enim dictum est, cum crearetur: *Factamur hominem ad imaginem et similitudinem nostram, et habeat potestatem piscium maris et volatilium cæli, et omnium pecorum quæ sunt super terram* (*Gen. I, 26*). Ubi insinatur rationem debere dominari irrationabili vitæ. Servum autem hominem homini, vel iniquitas vel adversitas fecit¹: iniquitas quidem, sicut dictum est, *Maledictus Chanaan, erit servus fratribus suis* (*Id. IX, 25*); adversitas vero, sicut accidit ipsi Joseph, ut venditus a fratribus servus alienigenæ fieret (*Id. XXXVII, 28, 36*). Itaque primos servos, quibus hoc nomen in latina lingua inditum est, bella fecerunt. Qui enim homo ab homine superatus jure belli posset occidi, quia servatus est, servus est appellatus: inde et mancipia, quia manu capta sunt. Est etiam ordo naturalis in hominibus, ut serviant feminae viris, et filii parentibus: quia et illic hæc justitia est ut infirmior ratio serviat fortiori. Hæc igitur in dominationibus et servitutibus clara justitia est, ut qui excellunt ratione, excellent dominatione: quod cum in hoc sæculo per iniquitatem hominum perturbatur, vel per naturarum carnalium diversitatem, ferunt justis temporalem perversitatem, in sine habituri ordinatissimam et sempiternam felicitatem.

CLIV. [Ib. XLVI, 34.] *Abominatio est enim Ægyptiis omnis pastor ovium.* Merito Ægyptiis, in quibus figura est præsentis sæculi, in quo abundat iniquitas, abominatio est omnis pastor pecorum: abominatio est enim iniquo vir justus.

CLV. [Ib. XLVII, 5, 6.] *Venerunt autem in Ægyptum ad Joseph Jacob et filii ejus: et audivit Pharao rex Ægypti, et ait Pharao ad Joseph dicens, Pater tuus et fratres tui venerunt ad te: ecce terra Ægypti ante te est, in terra optima colloca patrem tuum et fratres tuos.* Hæc repetitio non prætermittenda, ad quam sæpe obscure per recapitulationem reditur, sed omnino aperta est. Jam enim dixerat Scriptura quomodo venerint ad Pharaonem fratres Joseph, et quid eis dixerit, vel ab eis audivit (*Id. XLV, 16-20*); sed hoc nunc velut ab initio repetit, ut inde contexeret narrationem ab his verbis, quæ soli Joseph Pharao dixit: quorum omnium in codicibus græcis, qui a diligentioribus conscripti sunt, quædam obeliscos habent, et significant ea quæ in hebræo non inveniuntur, et in Septuaginta inveniuntur; quædam asteriscos, quibus ea significantur quæ habent hebræi, nec habent Septuaginta.

CLVI. [Ib. XLVII, 9.] *Quid est quod dixit Jacob Pharaoni, Dies annorum vitæ meæ, quos incolo?* Sic enim habent græci, quod latini habent, *ago*, vel *habeo*, vel si quid aliud. Utrum ergo ideo dixit, *quos incolo*, quia in terra natus est, quam nondum populus divina promissione hæreditatis acceperat; et ibi vitam ducens, utique in aliena terra erat, non solum quando peregrinabatur, sicut in Mesopotamia, verum etiam quando ibi erat ubi natus est? An potius secundum id accipiendum est, quod ait Apostolus, *Quamdiu sumus in corpore, peregrinamur a Domino* (*II Cor. V, 6*)?

¹ Am. Er. et Lov., *dominari fecit*. Abest *dominari* ab omnibus MSS. et ab editione Rat.

Secundum hoc et illud in Psalmo dictum intelligitur, *Inquilinus ego sum in terra, et peregrinus sicut omnes patres mei* (Psal. xxxviii, 15). Nam iterum dicit de ipsis diebus vitæ suæ, *Non pervenerunt in dies annorum vitæ patrum meorum, quos dies incoluerunt*. Non enim hic aliud voluit intelligi, quam id quod latini codices habent, *vixerunt*; ac per hoc significavit hanc vitam incolatum esse super terram, id est peregrinationis habitationem. Sed credo sanctis hoc convenire, quibus aliam patriam æternam Dominus pollicetur. Unde videndum est quemadmodum dictum est de impiis, *Incolent et abscondent, ipsi calcaneum meum observabunt* (Psal. lv, 7). De his enim convenientius accipitur, qui ut abscondant incolunt; id est, ut insidentur filiis, non manent in domo in æternum.

CLVII. [Ib. xlvii, 11.] *Et dedit eis possessionem in terra optima, in terra Ramessem, sicut præcepit Pharaos*. Quærendum est utrum terra Ramessem ipsa sit Gessen. Ipsam enim petierant, et ipsam eis Pharaos dari præceperat.

CLVIII. [Ib. xlvii, 12.] *Et metiebatur triticum patri suo Joseph*; et tamen eum pater nec quando vidit adoravit, nec quando ab illo triticum accipiebat: quomodo ergo somnium Joseph modo impletum putabimus (Gen. xxxvii, 9), et non potius majoris rei continere prophetiam?

CLIX. [Ib. xlvii, 14.] *Et intulit Joseph omnem pecuniam in domum Pharaonis*. Pertinuit ad Scripturam in hac etiam re commendare fidem famuli Dei¹.

CLX. [Ib. xlvii, 16, 4.] *Dixit autem illis Joseph, Adducite pecora vestra, et dabo vobis panes pro pecoribus vestris, si deficit² argentum*. Quæri potest, cum Joseph frumenta collegerit unde homines viverent, pecora unde vivebant, cum tanta fames invalesceret: maxime quia fratres Joseph Pharaoni dixerant, *Non sunt enim pascua pecoribus puerorum tuorum; invaluit enim fames in terra Chanaan*; et propter hanc etiam inopiam pascuorum se venisse commemoraverant. Proinde si ea fame pascua defecerant in terra Chanaan, cur in Ægypto non defecerant, eadem tunc fame ubique invalescente? An sicut perhibetur ab eis qui loca sciunt, in multis Ægypti paludibus poterant pascua non deesse, etiam cum fames esset frumentorum, quæ solent Nili fluminis inundatione provenire? Magis enim dicuntur paludes illæ feracia³ pascua gignere, quando aqua Nili minus exerescit.

CLXI. [Ib. xlvii, 29.] Moriturus Jacob filio suo Joseph dicit: *Si inveni gratiam in conspectu tuo, subijce manum tuam sub femore meo, et facies in me misericordiam et veritatem*. Ea filium iuratione constringit, qua servum constrinxit Abraham (Gen. xxiv, 2); ille mandans unde uxor ducatur filio suo, iste sepulturam commendans corporis sui. In utraque tamen causa nominata sunt duo illa, quæ magni habenda atque pendenda sunt in Scripturis omnibus, quacumque di-

persim leguntur, misericordia et justitia, vel misericordia et iudicium, vel misericordia et veritas, quandoquidem in quodam loco scriptum est, *Universa via Domini misericordia et veritas* (Psal. xxiv, 10). Ita hæc duo multum commendata paulum consideranda sunt. Servus autem Abraham dixerat, *Si facitis in dominum meum misericordiam et justitiam* (Gen. xxiv, 49); sicut et iste filio suo dicit, *Ut facias in me misericordiam et veritatem*. Quid sibi autem velit a tanto viro tam sollicita corporis commendatio, ut non in Ægypto sepeliatur, sed in terra Chanaan juxta patres suos, mirum videtur, et quasi absurdum, nec conveniens tantæ excellentiæ mentis prophetiæ, si hoc ex hominum consuetudine metiamur. Si autem in his omnibus sacramenta quærantur, majoris admirationis gaudium ipsi qui invenerit orietur. Cadaveribus quippe mortuorum peccata significari in Lege, non dubium est, cum jubentur homines post eorum contrectationem, sive qualemcumque contactum, tanquam ab immunditia purificari. Et hinc illa sententia ducta est, *Qui baptizatur a mortuo, et iterum tangit illum, quid proficit lavatio ejus?* Sic et qui jejunit super peccata sua, et iterum ambulans hæc eadem facit (Eccli. xxxiv, 30, 31). Sepultura ergo mortuorum remissionem significat peccatorum, eo pertinens quod dictum est, *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum lectæ sunt peccata* (Psal. xxxi, 1). Ubi ergo sepelienda erant hoc significantia cadavera Patriarcharum, nisi in ea terra ubi ille crucifixus est, cujus sanguine facta est remissio peccatorum? Mortibus enim Patriarcharum peccata hominum figurata sunt. Dicitur autem ab eo loco, quod Abrahamium vocatur, ubi sunt ista corpora, abesse locum ubi crucifixus est Dominus fere triginta millibus, ut etiam ipse numerus eum significare intelligatur, qui in baptismo apparuit fere triginta annorum: et si quid aliud de re tanta, vel hoc modo vel sublimius intelligi potest, dum tamen non frustra arbitremur tales ac tantos homines Dei tantam gessisse curam pro sepeliendis corporibus suis; cum sit atque esse debeat fidelium ista securitas, quod ubicumque corpora eorum sepeliantur vel insepulta etiam per inimicorum rabiem relinquuntur, aut pro eorum libidine dilacerata absumantur, non ideo vel minus integram, vel minus gloriosam eorum resurrectionem futuram.

CLXII. [Ib. xlvii, 31.] Quod habent latini codices, *Et adoravit super caput virgæ ejus*; nonnulli codices emendatius habent, *Adoravit super caput virgæ suæ, vel in capite virgæ suæ, sive in cacumine¹, vel super cacumen*. Fallit eos enim verbum græcum, quod eisdem litteris scribitur, sive *ejus*, sive *suæ*: sed accentus dispares sunt, et ab eis qui ista noverunt, in codicibus non contemnuntur; valent enim ad magnam discretionem. Quamvis et unam plus litteram habere posset, si esset *suæ*, ut non esset *αὐτοῦ*, sed *αὐτῆς*. Ac per hoc merito quæritur quid sit quod dictum est. Nam facile intelligeretur senem, qui virgam ferebat eo more, quo illa ætas baculum solet, ut se inclinavit ad Deum adorandum, id utique fecisse super cacumen

¹ Vetus codex Corbeienensis, *famulis Dei*.

² Editi, *deficit*. Mss. vero, juxta græcum, *defecit*.

³ Mss. quindæcim, *feracitas*.

¹ Plerique Mss., *sive in cacumine*; pro, *in cacumine*.

virgæ suæ, quam sic ferebat, ut super eam caput inclinando adoraret Deum. Quid est ergo, *Adoravit super cacumen virgæ ejus*, id est filii sui Joseph? An forte tulerat ab eo virgam, quando ei jurabat idem filius, et dum eam tenet, post verba jurantis, nondum illa reddita mox adoravit Deum? Non enim pudebat eum ferre tantisper insigne potestatis filii sui, ubi figura magnæ rei futuræ præsignabatur: quamvis in hebræo facilissima hujus quæstionis absolutio esse dicatur, ubi scriptum perhibent, *Et adoravit Israel ad caput lecti, in quo utique senex jacebat, et sic positum habebat, ut in eo sine labore, quando vellet, oraret; nec ideo tamen quod Septuaginta interpretati sunt, nullum vel levem sensum habere putandum est.*

CLXIII. [Ib. XLVIII, 4.] Etiam hic commemorans Jacob promissiones Dei erga se factas, dicit sibi dictum, *Faciám te in congregationes gentium*: quibus verbis magis fidelium vocationem significat, quam carnalis generis propagationem.

CLXIV. [Ib. XLVIII, 5, 6.] Quod scriptum est, dicente Jacob de Ephraem et Manasse, *Nunc ergo filii tui duo, qui facti sunt tibi in terra Ægypti priusquam ad te venire in Ægyptum, mei sunt, Ephraem et Manasse, tanquam Ruben et Simeon erunt mihi (natos autem si genueris postea, tibi erunt); in nomine fratrum suorum appellabuntur in sortibus eorum*: fallit legentes aliquando, ut existiment ita dictum, tanquam si alios genuisset Joseph, istorum nominibus eos Jacob appellari præciperet; quod non ita est. Verborum quippe ordo contexitur, *Nunc ergo filii tui duo, qui facti sunt tibi in terra Ægypti priusquam ad te venire in Ægyptum, mei sunt Ephraem, et Manasse, tanquam Ruben et Simeon erunt mihi; in nomine fratrum suorum appellabuntur in sortibus eorum*; hoc est, simul hæreditatem capient cum fratribus suis, ut simul vocentur filii Israel. Duæ quippe ipsæ tribus adjunctæ sunt, ut excepta tribu Levi, quæ sacerdotalis fuit, duodecim essent quæ terram dividerent, et decimas præberent. Illud autem interpositum est, quod de aliis filiis Joseph si nascerentur dixit.

CLXV. [Ib. XLVIII, 7.] Quod Jacob filio suo Joseph tanquam nescienti voluit indicare, ubi et quando sepelierit matrem ejus, cum et ipse simul fuerit cum fratribus suis; sed etsi erat tam parvus ætate, ut illud vel curare vel animo retinere non posset, quæ res compulsi modo dici? nisi forte ad rem pertinuit commemorare ibi sepultam matrem Joseph, ubi Christus fuerat nasciturus.

CLXVI. [Ib. XLVIII, 14, 19.] Quod ita benedicit nepotes suos Israel, ut dexteram manum minori imponat, majori autem sinistram, et hoc filio suo Joseph volenti corrigere quasi errantem atque nescientem, ita respondet, *Scio, filii, scio, et hic erit in populum, et hic exaltabitur; sed frater ejus junior major illo erit, et semen ejus erit in multitudinem gentium*: hæcenus de Christo accipiendum est, quatenus etiam de ipso Jacob et fratre ejus dictum est, *Quia major serviet minori* (Gen. xxv, 23). Secundum hoc enim significavit aliquid propheticæ hoc faciendo Israel, quod populus posterior

per Christum futurus generatione spirituali, superatus erat populum priorem de carnali patrum generatione gloriantem.

CLXVII. [Ib. XLVIII, 22.] Quod dicit Jacob Sichimam se præcipuam dare filio suo Joseph, et addit quod eam possederit in gladio suo et arcu. quæri potest quemadmodum valeat ad litteram convenire. Emit enim centum agnis possessionem illam (Gen. xxxiii, 19), non cepit jure victoriæ bellicæ. An quia Salem civitatem Sichimorum filii ejus expugnaverunt (Id. xxxiv, 25), et jure belli potuit ejus fieri, ut justum bellum cum eis gestum videatur, qui tantam priores injuriam fecerunt in ejus filia contaminanda? Cur non ergo illis illam terram dedit, qui hoc perpetraverunt, hoc est, majoribus filiis suis? Deinde si modo ex illa victoria glorians, dat eam terram filio suo Joseph, cur ei displicuerunt tunc filii qui hoc commiserunt? Cur denique etiam nunc, cum eos benediceret, exprobrando id commemoravit in factis eorum (Id. xlix, 5)? Procul dubio ergo aliquid hic latet propheticum sacramentum: quia et Joseph quadam præcipua significatione Christum præfiguravit, et ei datur illa terra, ubi disperdiderat obruendo deos alienos Jacob; ut Christus intelligatur possessurus gentes diis patrum suorum renuntiantes, et credentes in eum.

CLXVIII. [Ib. XLIX, 32.] Videndum quomodo dicant Scripturæ, quod assidue dicunt de mortuis, *Et appositus est ad patres suos*: vel, *Appositus est ad populum suum*. Ecce enim de Jacob dicitur, jam quidem mortuo, sed nondum sepulto; et ad quem populum apponatur, non in promptu est videre. Ex illo enim populus prior nascitur, qui dictus est populus Israel: qui vero eum præcesserunt, tam pauci justi nominantur, ut eos populum appellare cunctemur. Nam si dictum esset, *Appositus est ad patres suos*, nulla quæstio fieret. An forte populus est, non solum hominum sanctorum, verum et Angelorum, populus civitatis illius, unde dicitur ad Hebræos, *Sed accessistis ad montem Sion, et ad civitatem Dei Jerusalem, et ad millia Angelorum exultantium* (Heb. xii, 22)? Illic populo apponuntur qui hanc vitam placentes Deo finiunt¹. Tunc enim dicuntur apponi, quando nulla jam remanet sollicitudo tentationum, et periculum peccatorum. Quod intuens ait Scriptura: *Ante mortem ne laudes hominem quemquam* (Eccli. xi, 30).

CLXIX. [Ib. L, 3.] Quadraginta dies sepulturæ, quos commemorat Scriptura, forte significant aliquid penitentia, qua peccata sepeliuntur. Non enim frustra etiam quadraginta dies jejuniorum sunt constituti, quibus Moyses (Exod. xxxiv, 28) et Elias (III Reg. xix, 8), et ipse Dominus jejunavit (Matth. iv, 2): et Ecclesia præcipuam observationem jejuniorum Quadragesimam vocat. Unde et in hebræo de Ninivitis apud Jonam prophetam scriptum perhibent, *Quadraginta dies et Ninive evertetur* (Jonæ iii, 4): ut per tot dies, accommodatos videlicet humiliationi penitentium, intelli-

¹ Editi, qui post hanc vitam placentes Deo fiunt. Hunc locum emendamus auctoritate Mss. quibus Eugypii abbatis collectio cum in excusis, tum in duobus Corbeiensibus Mss. suffragatur.

gantur in jejuniis sua dessevisse peccata, et impetrasse misericordiam Dei. Nec tamen putandum est istum numerum luctui poenitentium tantummodo convenire: alioquin non quadraginta dies fecisset Dominus cum discipulis suis post resurrectionem, intrans cum eis et exiens, manducans et bibens; qui dies utique magnæ lætitiæ fuerunt. Nec Septuaginta interpretes, quos legere consuevit Ecclesia, errasse credendi sunt, ut non dicerent, *Quadraginta dies*, sed, *Triduum et Nive evertetur*. Majore quippe auctoritate præditi quam interpretum officium est, prophetico spiritu, quo etiam ore uno in suis interpretationibus, quod magnum miraculum fuit, consonuisse firmanur, *Triduum* posuerunt, quamvis non ignorarent quod dies quadraginta in hebræis codicibus legerentur; ut in Domini Jesu Christi clarificatione intelligerentur dissolvi abolerique peccata; de quo dictum est, *Qui traditus est propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram* (Rom. iv, 25). Clarificatio autem Domini in resurrectione et in cœlum ascensione cognoscitur. Unde et his numero, quamvis unum et eundem, Spiritum sanctum dedit: primo, posteaquam resurrexit (Joan. xx, 22); iterum, posteaquam ascendit in cœlum (Act. ii, 2-4). Et quoniam post triduum resurrexit, post quadraginta autem dies ascendit; unum horum, quod posterius factum est, per numerum dierum codices hebræi significant: alterum autem de triduo, quod ad eandem etiam rem pertineret, Septuaginta commemorare, non interpretationis servitute, sed prophetiæ auctoritate voluerunt. Non ergo dicamus unum horum falsum esse, et pro aliis interpretibus adversus alios litigemus, cum et illi qui ex hebræo interpretantur; probent nobis hoc scriptum esse quod interpretantur; et Septuaginta interpretum auctoritas, quæ tanto etiam divinitus facto miraculo commendatur, tanta in Ecclesiis vetustate firmetur.

CLXX. [Ib. l. 5.] Quod mandavit Joseph ad potentes Ægypti, ut dicerent Pharaoni nomine ejus, *Pater meus adjuravit me, dicens, In monumento quod ego fodi mihi in terra Chanaan, ibi me sepelias*, quæri potest quomodo verum sit; cum hæc verba patris ejus, quando de sua sepultura mandavit, non legantur. Sed ad sententiam verba referre debemus, sicut in aliis supra similiter iteratis verbis vel narrationibus admonimus. Voluntati enim enuntiandæ, et in notitiam perferendæ, oportet verba servire. Fodisse autem sibi Jacob sepulcrum, nusquam superius in Scripturis legitur. Sed nisi fieret, cum in eisdem terris esset, modo non diceretur.

CLXXI. [Ib. l. 10.] Quid sibi vult quod cum pergerent ad sepeliendum Jacob, Scriptura dicit, *Et advenerunt ad aream Atad, quæ est trans Jordanem*? Prætergressi sunt enim locum in quo erat mortuus sepeliendus, millia (sicut perhibent qui noverunt) plusquam quinquaginta: tantum quippe spatii est, plus minus, ab eo loco ubi sepulti sunt Patriarchæ, in quibus et Jacob, usque ad hunc locum, quo eos advenisse narratur. Nam post factum ibi luctum et planctum magnum redierunt ad locum quem præterierant, rursus

Jordane transjecto. Nisi forte quis dicat, aliquorum hostium vitandorum causa per erenum eos venisse cum corpore, qua etiam populus Israel ductus est per Moysen ab Ægypto liberatus. Illo quippe itinere et plurimum circuitur, et per Jordanem venit ad Abrahamium¹, ubi sunt corpora Patriarcharum, id est, ad terram Chanaan. Sed quoquo modo factum sit, ut trans illa loca ad orientem versus tantum iretur, et inde ad ea per Jordanem veniretur, significationis causa factum esse credendum est, quod per Jordanem venturus erat ad eas terras postea Israel in filiis suis.

CLXXII. [Ib. l. 10, 5.] *Et fecit luctum patri suo septem dies*. Nescio utrum inveniantur alicui sanctorum in Scripturis celebratum esse luctum novem dies, quod apud Latinos Novemdial² appellatur. Unde mihi videntur ab hac consuetudine prohibendi, si qui Christianorum istum in mortuis suis numerum servant, qui magis est in Gentilium consuetudine. Septimus vero dies auctoritatem in Scripturis habet: unde alio loco scriptum est, *Luctus mortui septem dierum; salvi autem omnes dies vitæ ejus* (Eccli. xxii, 13). Septenarius autem numerus propter sabbati sacramentum præcipue quietis indicium est; unde merito mortuis tanquam quiescentibus exhibetur. Quem tamen numerum in luctu Jacob decuplaverunt Ægyptii, qui eum septuaginta diebus laxerunt.

CLXXIII [Ib. l. 22.] *Et vixit Joseph annos centum decem, et vidit Joseph Ephraim filios usque ad tertiam generationem, et filii Machir filii Manasse nati sunt super femora Joseph*. Cum hos filios filiorum, vel nepotes filiorum dicat Scriptura Joseph vivendo vidisse, quomodo eos jungit illis septuaginta quinque hominibus, cum quibus Jacob Ægyptum dicit intrasse (Gen. xlvi, 27): quandoquidem Joseph senescendo pervenit ut eos natos videret; Jacob autem cum ingressus est in Ægyptum, juvenis erat Joseph, et eum pater moriens quinquagesimum et sextum fere ætatis annum agentem reliquit? Unde constat certi mysterii causa illum numerum, id est, septuagenarium et quinarium Scripturam commendare voluisse. Si autem quisquam exigit, quomodo etiam secundum historiæ fidem verum sit, Jacob cum septuaginta quinque animabus in Ægyptum intrasse; non illo uno die quo venit, ejus ingressum oportet intelligi: sed quia in filiis suis plerumque appellatur Jacob, hoc est in posteris suis, et per Joseph eum conlat in Ægyptum intrasse; introitus ejus accipiendus est quamdiu vixit Joseph, per quem factum est ut intraret. Toto quippe illo tempore nasci et vivere potuerunt omnes qui commemorantur, ut septuaginta quinque animæ compleantur usque ad nepotes Benjamin. Sicut enim dicit, *Hi filii Liæ, quos peperit ipsi Jacob in Mesopotamia Syriæ* (Ibid. 15), loquens etiam de iis qui non erant nati; quia illic parentes eorum ex quibus nati sunt, pepererat, ibi eos perhibens natos, quoniam causa qua nascerentur ibi nata

¹ Nat., ad Abrahamum. Am. Fr. et Lov., ad Mambraam. Legendum cum Ass., ad Abrahamium, uti supra, in quæst. 161.

² Ægyptii collectio Ass., Novemdialia.

est, id est parentes eorum, quos ibi Lia peperit: ita quoniam causam intrandi in Ægyptum Jacob in Joseph habuit, totum tempus quo in Ægypto vixit Jo-

seph, ingressio erat Jacob in Ægyptum per suam progeniem, quæ illo vivo propagabatur, per quem factum est ut ingrederetur.

LIBER SECUNDUS.

Questiones in Exodum, et in fine descriptio Tabernaculi.

QUEST. I. [EXOD. cap. 1, § 19. 20.] De obstetricum mendacio, quo scellerunt Pharaonem, ne occiderent masculos Israelitas quando nascebantur, dicentes non ite parere mulieres Hebræas sicut pariebant Ægyptiæ; quæri solet utrum talia mendacia approbata sint auctoritate divina, quandoquidem scriptum est Deum bene fecisse obstetricibus: sed utrum pro misericordia ignoscebat mendacio; an et ipsum mendacium dignum præmio judicabat, incertum est. Aliud enim faciebant obstetrices vivificando infantes parvulos, aliud Pharaoni mentiendo: nam in illis vivificandis opus misericordiæ fuit; mendacio vero illo pro se utebantur, ne noceret illis Pharaon, quod potuit non ad laudem, sed ad veniam pertinere. Neque hinc auctoritatem ad mentiendum esse propositam mihi videtur eis de quibus dictum est, *Et non est inventum in ore eorum mendacium* (Apoc. xiv, 5.) Quorumdam enim vita longe inferior a professione sanctorum, si habeat ista mendaciorum peccata, procect ipso et indole feruntur, præsertim si beneficia divina nondum norunt exspectare cœlestia, sed circa terrena occupantur. Qui autem ita vivunt, ut eorum conversatio, sicut dicit Apostolus, in cœlis sit (Philipp. iii, 20), non eos existimo linguæ suæ modum, quantum ad veritatem promendam atinet falsitatemque vitandam, exemplo illo obstetricum debere formare. Sed diligentius de hac quæstione disserendum est, propter alia exempla quæ in Scripturis reperiuntur.

II. [Ib. ii, 12.] De facto Moysi, cum occidit Ægyptium ad defendendos fratres suos, satis disputavimus in illo opere quod de vita Patriarcharum adversus Faustum scripsimus: utrum indoles in eo laudabilis fuerit, qua hoc peccatum admiserit, sicut solet uber terræ, etiam ante utilia semina, quadam herborum quamvis inutilium feracitate laudari; an omnino ipsum factum justificandum sit (Contra Faustum lib. 22, cc. 60, sqq.). Quod ideo non videtur, quia nullam adhuc legitimam potestatem gerebat, nec acceptam divinitus, nec humana societate ordinatam. Tamen, sicut Stephanus dicit in Actibus Apostolorum, putabat intelligere fratres suos, quod per eum Deus daret illis salutem (Act. vii, 25): ut per hoc testimonium videatur Moyses jam divinitus admonitus (quod Scriptura eo loco tacet) hoc audere potuisse.

III. [Ib. iii, 4.] *Clamavit illi: Domine de rubo.* Dominus in angelo? an Dominus, angelus ille qui dicitur est, *Magni consilii angelus* (Isai. ix, 6), et intelligitur Christus? Supra etiam dixi, *Apparuit illi angelus Domini in flamma ignis de rubo.*

¹ *Ubi, clamavit ad illum.* MSS., *Clamavit illum*: id est, vocavit, uti habetur in Vulgata. Apud LXX, *ekalecen auton.*

IV. [Ib. iii, 8.] *Educere illos de terra illa in terram bonam et multam, in terram fluentem lac et mel*: utrum terram fluentem lac et mel spiritualiter accipere debemus; quia secundum proprietatem non hoc erat illa quæ data est populo Israel? an locutionis est, quæ id ad laudem ubertatis et suavitatis referatur?

V. [Ib. iii, 9.] *Ei nunc ecce clamor filiorum Israel venit ad me*: non sicut clamor Sodomorum (Gen. xviii, 20), quo iniquitas sine timore et sine verecundia significatur.

VI. [Ib. iii, 22.] Quod mandavit Dominus Hebræis per Moysen, ut acciperent ab Ægyptiis vasa aurea et argentea et vestem, atque addidit, *Et prædabimini eos*: mandati hujus non potest injustum esse iudicium. Mandatum enim Dei est, de quo non iudicandum, sed ei obtemperandum fuit. Ille enim novit quam juste mandaverit: ad servum autem pertinet obediente facere quod mandavit.

VII. [Ib. iv, 10.] Quod ait Moyses ad Dominum, *Precor, Domine, non sum eloquens ante hesternum, neque ante nudiustertium diem, neque ex quo cœpisti loqui famulo tuo*, intelligitur credere posse se fieri Dei voluntate subito eloquentem, cum dicit, *neque ex quo cœpisti loqui famulo tuo*: tanquam ostendens fieri potuisse ut ante hesternum et nudiustertium diem qui eloquens non fuisset, repente fieret, ex quo cum illo Dominus loqui cœpit.

VIII. [Ib. iv, 11.] *Quis fecit mutum et audientem, videntem et cæcum*: nonne ego Dominus Deus? Sunt qui Deo calumniantur, vel Scripturæ potius Veteris Testamenti, quia dixerit Deus quod ipse fecerit cæcum et mutum. Quid ergo dicunt de Domino Christo aperte in Evangelio dicente, *Ego veni ut qui non vident, videant; et qui vident, cæci fiant* (Joan. ix, 39)? Quis autem nisi insipiens crediderit aliquid homini secundum vitia corporalia posse accidere, quod Deus nolit? Scilicet eum juste totum velle nemo ambigit.

IX. [Ib. iv, 12.] Quod Dominus dicit ad Moysen, *Sed nunc vade, et ego aperiam os tuum, et instruaui te quæ locuturus es*; satis hic apparet non tantam instructionem oris, sed ipsam etiam apertionem ad Dei voluntatem et gratiam pertinere. Non enim ait, *Tu aperi os tuum, et ego instruaui te*; sed utrumque ipse promisit, *Aperiam, et instruaui*. Alibi autem dicit in Psalmo, *Dilata os tuum, et adimplebo illud* (Psal. lxxx, 11). Ubi significat in homine voluntatem accipiendam quod Deus donat volenti: ut ad voluntatis exordium pertinet, *Dilata os tuum*; ad Dei autem gratiam, *Et adimplebo illud*. Illic vero, *Et aperiam os tuum, et instruaui te*.

X. [Ib. iv, 14-16.] *Et iratus iracundia Dominus dixit*

Quemadmodum possit intelligi irascens Deus, quia non sicut homo per irrationabilem perturbationem, per omnia tenendum est, ubi tale aliquid Scriptura dicit, ne de hoc eadem serpe dicenda sint. Sed merito quaeritur cur hic iratus de fratre Moysi dixerit, quod ipse illi loqueretur ad populum: videtur enim tanquam diffidenti non dedisse plenissimam facultatem, quam daturus erat; et per duos agi voluisse, quod et per unum posset, si credidisset. Verumtamen eadem verba omnia diligentius considerata, non significant iratum Dominum pro vindicta dedisse Aaron. Sic enim dicit, *Nonne ecce Aaron frater tuus Levites? scio quia loquens loquetur ipse*¹. Quibus verbis ostenditur Deus increpasse potius eum, qui timeret ire quod ipse esset minus idoneus, cum haberet fratrem per quem posset ad populum loqui quod vellet; quoniam erat ipse gracilis vocis, et linguae tardioris: quanquam de Deo totum sperare deberet. Deinde eadem ipsa quae paulo ante promiserat, et posteaquam iratus est, dicit. Dixerat enim, *Aperiam os tuum, et instruam te*; nunc autem dicit, *Aperiam os tuum et os ejus, et instruam vos quae faciat*: sed quoniam addidit, *Et loquetur ipse tibi ad populum*, videtur oris apertio praestita, propter quod dicit Moyses linguae se tardioris. De vocis autem fragilitate nihil ei praestare Dominus voluit, sed propter hoc adiutorium fratris adiunxit, qui posset ea uti voce, quae populo docendo sufficeret. Quod ergo ait, *Et dabis verba mea in os ejus*, ostendit quod ea loquenda esset daturus: nam si tantimmodo audienda, sicut populo, in aures diceret. Deinde quod paulo post ait, *Et loquetur ipse tibi ad populum, et ipse erit tuum os, et hic subauditur, ad populum*. Et cum dicit, *Tibi loquetur ad populum*; satis indicat in Moyse principatum, in Aaron ministerium. Deinde quod ait, *Tu autem illi eris quae ad Deum*², magnum hic fortassis perscrutandum est sacramentum, cuius figuram gerat, veluti medius Moyses inter Deum et Aaron, et medius Aaron inter Moysen et populum.

XI. [Ib. iv, 24-25.] In eo quod scriptum est, *Et factum est, in via ad refectionem obviam ei angelus, et quarebat eum occidere: et assumpto Sephora calculo, circumcidit praepitium filii sui; et procidit ad pedes ejus, et dixit, Stetit sanguis circumcisionis infantis mei. Et recessit ab eo; propter quod dixit, Desiit sanguis circumcisionis*; primum quaeritur, quem volebat angelus occidere, utrum Moysen, quia dictum est, *occurrit ei angelus, et quarebat eum occidere*. Nam cui putabitur occurrisse, nisi illi qui universo suorum comitatu praefuit, et a quo ceteri ducebantur? An puerum quarebat occidere, cui mater circumcidendo subvenit; ut ob hoc intelligatur occidere voluisse infantem, quia non erat circumciscus, atque ita sancire praecceptum circumcisionis, severitate vindictae? Quod si ita est, incertum est prius de quo dixerit, *quarebat eum occidere*; quia ignoratur quem, nisi ex consequentibus

¹ Sic Mss. juxta LXX, *hoti lalbn lalseti autos*. At editi, *quia eloquens est, loquetur ipse*.

² Sic Mss. locutione graeca, *ese ta pros ton Theon*: quam locutionem alias retinuerunt in excusis, alias mutaverunt hinc illi modum, *eris in us quae ad Deum*.

reperitur: mira sane locutione et inusitata, ut prius diceret, *occurrit ei, et quarebat eum occidere, de quo nihil antea dixerat*. Sed talis est in Psalmo: *Fundamenta ejus in montibus sanctis; diligit Dominus portas Sion* (Psal. LXXXVI, 1, 2). Inde enim Psalmus incipit, nec aliquid de illo vel de illa dixerat, cujus fundamenta intelligi voluit, dicens, *Fundamenta ejus in montibus sanctis*. Sed quia sequitur, *diligit Dominus portas Sion*; ergo fundamenta vel Domini vel Sion, et ad faciliorem sensum magis Sion, ut fundamenta civitatis accipiantur. Sed quia in hoc pronomine, quod est, *ejus*, genus ambiguum est (omnis enim generis est hoc pronomen, id est et masculini, et feminini, et neutri), in graeco autem in feminino genere dicitur *αὐτῆς*, masculino et neutro *αὐτοῦ*, et habet codex graecus, *αὐτοῦ*; cogit intelligere non fundamenta Sion, sed fundamenta Domini, id est, quae constituit Dominus, de quo dictum est, *Aedificans Jerusalem Dominus* (Psal. CXLVI, 2). Nec Sion tamen, nec Dominum antea nominaverat, cum diceret, *Fundamenta ejus in montibus sanctis*: sic et hic nondum nominato infante dictum est, *occurrit ei, et quarebat eum occidere*; ut de quo dixerit, in consequentibus agnoscamus. Quanquam etsi de Moyse accipere quisquam voluerit, non est magnopere resistendum. Illud potius quod sequitur, si fieri potest, intelligatur, quid sibi velit ideo recessisse angelum ab interfectione cujuslibet eorum, quia dixit mulier, *Stetit sanguis circumcisionis infantis*. Non enim ait, *Recessit ab eo*, propter quod circumcidit infantem: sed quia stetit sanguis circumcisionis; non quia cucurrit, sed quia stetit: magno, nisi fallor, sacramento.

XII. [Ib. iv, 20.] Quod superius dictum est, quod Moyses uxorem et infantes suos imposuit vehiculis, ut cum eis in Aegyptum pergeret, postea vero Jothor¹ socer ejus illi cum eis occurrit, posteaquam oduxit populum ex Aegypto (Exod. XVIII, 1-5); quaeri potest quomodo utrumque sit verum. Sed intelligendum est, post illam, quae ab angelo futura erat, interfectionem Moysi vel infantis, reversam fuisse cum parvulis. Nam quidam putaverunt propter hoc angelum terruisse, ne ad impedimentum ministerii, quod divinitus impositum Moyses gerebat, femineus sexus comitaretur.

XIII. [Ib. v, 1-3.] Quaeritur quomodo populo dicatur, quod mandavit Deus ejecturum se eos de Aegypto in terram Chanaan; Pharaoni autem dicatur, quod trium dierum iter exire vellent in desertum immolare Deo suo ex mandato ejus. Sed intelligendum est, quantumvis Deus sciret quid esset facturum, quoniam praesciebat non consensurum Pharaonem ad populum dimittendum, illud primo dictum esse, quod etiam primitus fieret, si ille dimitteret. Ut enim sic fierent omnia quemadmodum consequens Scriptura testatur, Pharaonis contumacia meruit et suorum. Neque enim mendaciter Deus jubet quod scit non facturum cui jubetur, ut justum iudicium consequatur.

XIV. [Ib. v, 22, 23.] Verba quae dicit Moyses ad Dominum, *Quare afflixisti populum hunc? et utquid me*

¹ In editis, *Jethro*. At in Mss. uti apud LXX, *Jethro*.

missi? *Ex quo enim intravi ad Pharaonem loqui in tuo nomine, in Aene populum; et non liberasti populum tuum; non contumaciter verba sunt vel indignationis, sed inquisitionis et orationis: quod ex his apparet, quæ illi Dominus respondit. Non enim arguit infidelitatem ejus, sed quid sit facturum aperuit.*

XV. [Ib. vi, 14-28.] Sacramenti locum esse dubium non est, quod Scriptura volens originem Moysi demonstrare, quoniam ejus actio jam expetebat, a primogenito Jacob, id est Ruben, progenies cepit, inde ad Simeon, inde ad Levi; ultra progressa non est, quoniam ex Levi Moyses. Hi autem commemorantur, qui jam commemorati fuerant in illis septuaginta quinque, in quibus Israel intravit in Ægyptum: non enim primam neque secundam, sed tertiam tribum, id est Leviticam Deus esse voluit sacerdotalem.

XVI. [Ib. vi, 30.] Quod Moyses dicit, *Eccæ ego gracili voce sum, et quomodo exaudiet me Pharaon?* non videtur tantum propter magnitudinem populi excusare de vocis gracilitate, verum etiam propter unum hominem. Mirum si tam gracilis vocis fuit, ut nec ab uno homine posset audiri: an forte regius fastus non eos permittebat de proximo loqui? Dicitur autem illi: *Eccæ dedi te deum Pharaoni, et Aaron frater tuus erit tuus propheta* (Exod. vii, 1).

XVII. [Ib. iv, 16.] Notandum quod cum ad populum mitteretur, non ei dictum est, *Eccæ dedi te deum populo, et frater tuus erit tuus propheta*; sed *frater tuus, inquit, loquetur tibi ad populum*. Dictum etiam est, *Erit os tuum, et tu illi quæ ad Deum*: non dictum est, *Tu illi deus*. Pharaoni autem dicitur Moyses datus deus, et secundum analogiam propheta Moysi Aaron, sed ad Pharaonem. Illic insinuat nobis, ea loqui prophetas Dei quæ audiunt ab eo, nihilque aliud esse prophetam Dei, nisi enuntiatorem verborum Dei hominibus, qui Deum vel non possunt vel non merentur audire.

XVIII. [Ib. vii, 5.] Assidue Deus dicit, *Indurabo cor Pharaonis*: et velut causam infert cur hoc faciat, *Indurabo, inquit, cor Pharaonis, et implebo signa mea et portenta mea in Ægypto*; tanquam necessaria fuerit obduratio cordis Pharaonis, ut signa Dei multiplicarentur vel implerentur in Ægypto. Utiliter ergo Deus bene cordibus malis, ad id quod vult ostendere bonis, vel quod facturum est bonis¹. Et quamvis uniuscujusque cordis in malitia qualitas, id est, quale cor habeat ad malum, suo fiat vitio, quod inolevit ex arbitrio voluntatis; ea tamen qualitate mala ut huc vel illuc moveatur, cum sive huc sive illuc male moveatur, causis sit quibus animus propellitur: quæ causæ ut existant vel non existant, non est in hominis potestate; sed veniunt ex occulta providentia, justissima plane et sapientissima, universum quod creavit disponentis et administrantis Dei. Ut ergo tale cor haberet Pharaon, quod patientia Dei non moveretur ad pietatem, sed potius ad impietatem, vitii proprii fuit: quod vero ea facta sunt, quibus cor suo vitio tam

malignum resisteret jussionibus Dei (hoc est enim quod dicitur induratum, quia non flexibiliter consentiebat, sed inflexibiliter resistebat), dispensationis fuit divinæ, qua tali cordi non solum justa, sed evidenter justa poena parabatur, qua timentes Deum corrigerentur. Proposito quippe lucro, verbi gratia, propter quod homicidium committatur, aliter avarus, aliter pecuniæ contemptor movetur; ille scilicet ad facinus perpetrandum, ille ad cavendum: ipsius tamen lucri propositio in alicujus illorum non fuit potestate. Ita causæ veniunt hominibus malis, quæ non sunt quidem in eorum potestate, sed hoc de illis faciunt, quales eos invenerint jam factos propriis vitiis ex præterita voluntate. Videndum sane est, utrum etiam sic accipi possit, *Ego indurabo*, tanquam diceret, *Quam durum sit demonstrabo*.

XIX. [Ib. vii, 9.] *Si loquetur vobis Pharaon dicens, Date nobis signum aut portentum: et dices Aaron fratri tuo, Sume virgam, et projice illam palam Pharaone et palam servis ejus; et erit draco*. Illic certe non ministerio vocis opus erat, cui videbatur velut ex necessitate datus Aaron propter gracilitatem vocis Moysi; sed virga erat projicienda ut draco fieret: cur hoc ergo Moyses ipse non fecit, nisi quia ista mediatio ipsius Aaron inter Moysen et Pharaonem alicujus magnæ rei figuram gerit?

XX. [Ib. vii, 10.] Etiam hoc notandum, quod cum signum palam Pharaone fieret, scriptum est, *Et projecit Aaron virgam suam*: cum forte si dixisset, *Projecit virgam*, nulla esset quæstio; quod vero addidit, *suam*, cum eam Moyses dederit, non frustra forsitan dictum est. An erat utriusque illa virga communis, ut cujuslibet eorum diceretur, verum diceretur?

XXI. [Ib. vii, 12.] *Et absorbuït virga Aaron virgas illorum*. Si dictum esset, *Absorbuit draco Aaron virgas illorum*, intelligeretur verus draco Aaron phantastica illa signa non absoruisse, sed virgas. Hoc enim potuit absorbere quod erant, non quod esse videbantur et non erant. Sed quoniam dixit, *Absorbuit virga Aaron virgas illorum*; draco utique potuit virgas absorbere, non virga. Sed eo nomine appellata res est unde versa est, non in quod versa est, quia in id etiam reversa est: et ideo hoc vocari debebat quod principaliter erat. Quid ergo dicendum est de virgis magorum? utrum et ipsæ veri dracones factæ fuerant, sed ea ratione virgæ appellatæ sunt, qua et virga Aaron? an potius videbantur esse quod non erant, ludificatione venefica? Cur ergo ex utraque parte et virgæ dicuntur et dracones, ut de signatis illis nihil differat loquendi modus? Sed demonstrare difficile est quomodo etiam si veri dracones facti sunt ex virgis magorum, non fuerint tamen creatores draconum, nec magi, nec angeli mali quibus ministris illa operabantur. insunt enim corporis rebus per omnia elementa mundi quædam occultæ seminaræ rationes, quibus cum data fuerit opportunitas temporalis atque causalis, prorumpunt in species debitas suis modis et finibus. Et sic non dicuntur angeli, qui ista faciunt, animalium creatores; sicut nec agricolæ segetum vel

¹ Vetus codex Corbelensis, et Egypti collectio in duobus vers., vel quæ: *facturus est bonos*.

arborum vel quorumque in terra gignentium creatores dicendi sunt, quamvis noverint præbere quasdam visibiles opportunitates et causas, ut illa nascantur. Quod autem isti faciunt visibiliter, hoc angeli invisibiliter; Deus vero solus¹ verus creator est, qui causas ipsas et rationes seminarias rebus inseruit. Res breviter dicta est, quæ si exemplis et copiosa disputatione explicetur, ut facilius intelligatur, longo sermone opus est, a quo se ratio nostræ festinationis excusat.

XXII. [Ib. vii, 22.] *Fecerunt autem similiter et incantatores Ægyptiorum veneficiis suis: et induratum est cor Pharaonis, et non exaudivit eos, sicut dicit Dominus.* Cum hæc dicuntur, videtur propterea cor Pharaonis induratum fuisse, quia et incantatores Ægyptiorum similia fecerunt: sed consequentia docebunt quanta fuerit illa obduratio, etiam cum incantatores defecerunt.

XXIII. [Ib. viii, 7.] *Fecerunt autem similiter et incantatores Ægyptiorum veneficiis suis; et eduxerunt ranas super terram Ægypti.* Quæritur unde, si jam ubique factum erat. Sed similis quæstio est, unde et aquam in sanguinem verterint, si tota aqua Ægypti in sanguinem conversa jam fuerat. Proinde intelligendum est regionem, ubi filii Israel habitabant, plagis talibus non fuisse percussam: et inde potuerunt incantatores vel aquam haurire, quam in sanguinem verterent, vel aliquas ranas educere ad solam demonstrationem magicæ potentix. Quanquam potuerunt etiam, posteaquam illa compressa sunt, facere: sed Scriptura cito narrando conjunxit quod etiam postea fieri potuit.

XXIV. [Ib. viii, 15.] *Et vidit Pharaon quoniam facta est refrigeratio, et ingravatum est cor ejus, et non exaudivit eos, sicut dixerat Dominus.* Hic apparet non illas tantum fuisse causas obdurationis cordis Pharaonis, quod incantatores ejus similia faciebant; verum etiam ipsam Dei patientiam, qua parcebat. Patientia Dei secundum corda hominum, quibusdam utilis ad poenitendum, quibusdam inutilis, ad resistendum Deo et in malo perseverandum: non tamen per se ipsa inutilis est, sed secundum cor malum, sicut jam diximus. Hoc et Apostolus dicit: *Ignoras quia patientia Dei ad poenitentiam te adducit? Secundum autem duritiam cordis tui et impoentens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus* (Rom. ii, 4-6). Nam et alibi cum diceret, *Christi bonus odor sumus in omni loco; etiam illud adjunxit, Et in iis qui salvi fiunt, et in iis qui pereunt* (II Cor. ii, 15). Non dixit Christi bonum se odorem esse iis qui salvi fiunt, malum autem iis qui pereunt; sed tantum bonum odorem se dixit. Illi vero tales sunt, ut et bono odore pereant secundum sui cordis, ut sæpe dictum est, qualitatem, quæ mutanda est bona voluntate in Dei gratia, ut incipiant ei prodesse judicia Dei, quæ malis cordibus nocent. Unde ille mutato in melius corde cantabat, *Vivet anima mea, et laudabit te; et judicia tua adjuvabunt me* (Psal. cxviii, 175). Non dixit, Munera tua, vel, præmia tua; sed, *judicia tua.* Multum est autem² sincera fiducia

¹ Mss. quindecim, unus.

dici possit, *Proba me, Domine, et tenta me; ure renes meos et cor meum.* Et ne sibi aliquid ex suis viribus tribuisse videretur, continuo addidit: *Quoniam misericordia tua ante oculos meos est, et complacui in veritate tua* (Psal. xxv, 2, 3). Factam erga se commemorat misericordiam, ut complacere posset in veritate: quoniam universæ viæ Domini misericordia et veritas (Psal. xxiv, 10).

XXV. [Ib. viii, 19.] Quod dixerunt magi ad Pharaonem, *Digitus Dei est hoc*¹, quoniam non potuerunt educere scyniphes; senserunt profecto, cum artium suarum nefariarum scirent potentiam, non talibus artibus, velut potentior in eis esset Moyses, suos conatus fuisse frustratos, ut non possent educere scyniphes, sed digito Dei, qui utique operabatur per Moysen. Digitus autem Dei, sicut Evangelium manifestissime loquitur, Spiritus sanctus intelligitur. Namque uno evangelista ita narrante verba Domini, ut diceret, *Si ego in digito Dei ejicio dæmonia* (Luc. xi, 20); alius evangelista idipsum narrans exponere voluit quid sit digitus Dei, et ait, *Si ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia* (Matth. xii, 28). Cum itaque magi faterentur, quorum Pharaon potentia præsidebat, digitum Dei esse in Moysse, in quo superabantur, et eorum veneficia frustrabantur; tamen induratum est cor Pharaonis nunc mirabili omnino duritia. Cur autem in tertia ista plaga magi defecerint (nam plagæ cœperunt ex quo aqua in sanguinem versa est), et sentire et explicare difficile est. Poterant enim et in primo signo deficere, ubi in serpentem virga conversa est; et in prima plaga, ubi aqua in sanguinem commutata est; et in secunda de ranis, si hoc voluisset digitus Dei, id est Spiritus Dei. Quis enim dementissimus dixerit digitum Dei in hoc signo potuisse conatus magorum impedire, et in superioribus nequissime? Omnino ergo certa causa est quare illa facere huc usque permissi sunt. Commendatur enim fortasse Trinitas, et quod verum est, summi philosophi gentium, quantum in eorum litteris indagatur, sine Spiritu sancto philosophati sunt, quamvis de Patre et Filio non tacuerint, quod etiam Didymus in libro suo meminit, quem scripsit de Spiritu sancto (*Didymus in lib. I de Spiritu sancto*).

XXVI. [Ib. viii, 21-23.] *Ecce ego mitto in te, et in servos tuos, et in populum tuum, et in domos tuas cynomyiam, et implebuntur domus Ægyptiorum cynomyia; ut scias quoniam ego sum Dominus Deus omnis terræ: et dabo intervallum inter populum meum et inter populum tuum.* Quod hic Scriptura aperuit, ne ubique diceret, intelligere debemus et in posterioribus et in prioribus signis factum esse, ut terra in qua habitabat populus Dei, nullis plagis talibus vexaretur. Opportunum autem fuit ut ibi hoc aperte poneretur, unde jam incipiunt signa quibus magi similia nec conati sunt facere: procul dubio enim quia ubique fuerant scyniphes in regno Pharaonis, non autem fuerant in terra Gessen, ibi conati sunt magi similiter facere. et minime potuerunt. Quousque ergo deficerent, nihil

¹ Sic Mss. juxta græcam interpretationem LXX. At editi, est hic.

de illius terræ segregatione dictum est; sed ex quo cœperunt ea fieri, ubi jam illi similia facere nec conari auderent.

XXVII. [Ib. viii, 25.] Quod latini habent, *Euntes immolate Domino Deo vestro in terra*¹, græcus habet, *Venientes (a) immolate Domino Deo vestro in terra*. Nolebat enim eos ire quo dicebant, sed ut illic in Ægypto immolarent, volebat. Hoc ostendunt verba Moysi quæ sequuntur, ubi dicit non posse fieri propter abominaciones Ægyptiorum.

XXVIII. [Ib. viii, 26.] Quod ait Moyses, *Non potest fieri sic: abominaciones enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro*: id est, hæc immolaturi sumus quæ abominantur Ægyptii, et propterea in Ægypto non possumus: hoc manifestant verba quæ adjungit et dicit, *Si enim immolaverimus abominaciones Ægyptiorum palam ipsis, lapidabimur*. Hoc non intelligentes quidam interpretes nostri, sic interpretati sunt, ut dicerent, Non potest fieri sic: numquid abominaciones Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro? Cum magis hoc Scriptura dixerit, quia Ægyptiorum abominaciones immolaturi sunt. Alii vero latini sic habent, *Non potest fieri sic*, quoniam abominaciones Ægyptiorum non immolabimus Domino Deo nostro. Contrarium sensum facit addita particula negativa, cum Moyses dixerit, *Non potest fieri sic: abominaciones enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro*: et ideo in eremum dicebant se ire velle, ubi Ægyptii non viderent abominaciones suas. Hoc autem intelligendum est mystice significari, quod etiam de pastoribus dicimus, qui erant Ægyptiis abominabiles (*Gen. xlvi, 34*); et ideo separatam terram Israelitæ acceperunt, cum venerunt in Ægyptum. Sic enim et sacrificia Israelitarum abominaciones sunt Ægyptiis, sicut iniquis vita justorum.

XXIX. [Ib. viii, 32.] Cum ablata esset locusta, dictum est de Pharaone, *Et ingravit Pharaonem cor suum etiam in hoc tempore, et noluit dimittere populum*. Certe nunc non dictum est, *Ingravatum est cor Pharaonis*; sed, *ingravavit Pharaonem cor suum*. Sic utique in omnibus plagis. A voluntate quippe hominis est origo vitiorum: moventur autem causis corda hominum, talia sic, talia vero sic, etiam non diversis causis sæpe diverso modo, secundum proprias qualitates, quæ ex voluntatibus veniunt.

XXX. [Ib. ix, 7.] *Videns autem Pharaon quia non est mortuum de pecoribus filiorum Israel ullum, ingravitatum est cor Pharaonis*. Quomodo ex contrariis causis facta est hæc ingravitatio cordis Pharaonis? Si enim et pecora Israelitarum morerentur, tunc videretur causa competens qua cor ejus ingravaretur ad contemnendum Deum, tanquam si et magi ejus pecora Israelitarum fecissent mori: nunc vero unde debuit ad timendum vel credendum moveri, videns nullum pecus mortuum ex pecoribus Hebræorum, hinc ingravitatum est.

¹ Editi, *in terra hac*. Abest demonstrativa particula a Mess., abest quoque ab interpretatione IXX, quo fit ut Augustinum non pigeat illustrare hunc locum.

(a) *Ellyptes*.

tum est; id est, illa ingravitatio etiam hæc usque progressa est.

XXXI. [Ib. ix, 8.] *Quid est quod dicit Deus ad Aaron et Moysen, Sumite vobis plenas manus favillæ de fornace, et aspergat Moyses in caelum coram Pharaone et coram servis ejus, et fiat pulvis in universa terra Ægypti*? Signa enim superiora, virga flebant, quam non Moyses, sed Aaron vel extendebat super aquam, vel ea terram percutiebat: nunc vero interpositis duobus signis de cynomyia et pecorum mortibus, ubi nec Aaron nec Moyses aliquid manu operati sunt, dicitur ut Moyses favillam spargat in caelum de fornace, et hanc ambo sumere jubentur, sed ille spargere non in terram, sed in caelum: tanquam Aaron qui datus erat ad populum, terram percutere deberet, vel in terram sive in aquam manum extendere; Moyses vero, de quo dictum est, *Erit tibi (a) quæ ad Deum (Exod. iv, 16)*, in caelum jubetur favillam spargere. Quid duo illa superiora signa, ubi nec Moyses nec Aaron manu aliquid operantur? Quid sibi vult ista diversitas? neque enim nihil.

XXXII. [Ib. ix, 16.] *Et propter hoc ipsum conservatus es, ut ostendam in te virtutem meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra*. Hæc Scripturæ verba et Apostolus posuit, cum in eodem loco perdifficili versaretur. Ibi autem et hoc ait: *Si autem volens Deus ostendere iram, et demonstrare potentiam suam, attulit in multa patientia vasa iræ: parcendo utique iis quos malos futuros esse præscierat; quæ vasa dicit perfecta in perditionem. Et ut notas, inquit, faceret divitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ (Rom. ix, 22, 23)*. Unde vasorum misericordiæ vox est in Psalmis: *Deus meus, misericordia ejus præveniet me; Deus meus demonstravit mihi in inimicis meis (Psal. lvm, 11, 12)*. Novit ergo Deus bene uti malis, in quibus tamen humanam naturam non ad malitiam creat, sed perferit eos patienter quousque scit oportere; non inaniter, sed utens eis ad admonitionem vel exercitationem honorum. Ecce enim ut annuntiaretur nomen Dei in universa terra, vasis misericordiæ utique prodest. Ad eorum itaque utilitatem Pharaon servatus est, sicut et Scriptura testatur, et exitus docet.

XXXIII. [Ib. ix, 19, 6, 20.] *Quid est quod mandavit Deus Pharaoni, cum se facturum magnam grandinem minaretur, ut festinet congregare pecora sua, et quæcumque illi essent in campo, ne grandine intereant? hoc enim non tam indignanter quam misericorditer videtur admonere. Sed hoc non facit quæstionem, quando Deus etiam irascens temperat pœnam. Illud est quod merito movet, quibus nunc pecoribus consulatur, si omnia mortua fuerant plaga superiore, ubi scriptum est quod discrevit Deus inter pecora Hebræorum et Ægyptiorum, ita ut illinc nullum moreretur, omnia vero Ægyptiorum pecora morerentur. An eo solvitur quæstio, quod prædixerat ea moritura quæ in campo fuissent, ut hæc accipiantur omnia; intelligantur autem evasisse quæ in domibus erant, quæ potuerunt etiam a dubitantibus colligi, et in domo teneri, ne forte verum esset quod Moyses Dominum facturum*

(a) vulgata: *Eris ei in his*.

esse prædixerat: et ex his esse in campis iterum poterant, quæ modo admonet congregari in domos, ne grandine pereant; maxime, quia sequitur Scriptura et dicit, *Qui timuit verbum Domini servorum Pharaonis, congregavit pecora sua in domos: qui autem non intendit mente in verbum Domini, dimisit pecora sua in campo?* Hoc ergo fieri potuit, quando etiam mortem pecorum minatus est Deus, quamvis id Scriptura tacuerit.

XXXIV. [Ib. ix, 22.] *Et dixit Dominus ad Moysen, Extende manum tuam in cælum, et erit grando in omni terra Ægypti.* Ecce iterum Moyses non in terram, sed in cælum manum jubetur extendere, sicut superius de favilla.

XXXV. [Ib. ix, 27, 30.] Cum fragore cæli, qui vehemens erat in grandine, Pharaon territus rogaret Moysen ut oraret pro illo, confitens iniquitatem suam et populi sui, Moyses ei dixit: *Et tu, et servi tui scio quod nondum timetis Dominum.* Qualem timorem quærebat, cui timor iste nondum erat Domini timor? Facile est enim pœnam timere, sed non hoc est Deum timere, illo scilicet timore pietatis, quem commemorat Jacob, ubi dicit: *Nisi Deus patris mei Abraham, et timor Isaac adesset mihi, nunc me inanem dimisisses* (Gen. xxxi, 42).

XXXVI. [Ib. x, 1.] *Dixit Dominus ad Moysen, Intra ad Pharaonem: ego enim gravavi cor ejus et servorum ejus, ut ordine superveniant signa mea hæc super eos;* tanquam opus habeat Deus cujusquam malitia. Sed sic intelligendum est, ac si diceret, Ego enim patiens fui super eum et servos ejus, ut non eos auferrem, ut ordine superveniant signa mea super eos. Quia enim patientia Dei obstinatio fiebat malus animus, ideo pro eo quod est, Patiens in eum fui, dicitur, gravavi cor ejus.

XXXVII. [Ib. x, 19.] *Et non est relicta locusta una in omni terra Ægypti: et induravit Dominus cor Pharaonis.* Beneficium certe Dei commemoravit Scriptura, quo abstulit locustas; et secuta, dixit indurasse Dominum cor Pharaonis, beneficio utique suo, et patientia sua, qua ille fiebat obstinatio, dum ei parceretur: sicut omnia mala corda hominum, patientia Dei male utendo durescunt.

XXXVIII. [Ib. x, 21, 12.] Tertio dicitur ad Moysen, *Extende manum tuam in cælum, ut fieret etiam plaga tenebrarum.* Nunquam autem dictum est ad fratrem ejus Aaron, ut extenderet manum in cælum. Quod ergo dictum est ad Moysen, *Extende manum tuam super terram Ægypti, et ascendant locusta super terram,* credo id significatum, etiam minus posse qui plus potest; non autem continuo cui minora conceduntur, posse majora.

XXXIX. [Ib. xi, 2.] Deus ad Moysen: *Loquere ergo secreto in aures populi, et petat unusquisque a proximo, et mulier a proxima, vasa aurea et argentea et vestem.* Non hinc quisque sumendum exemplum putare debet ad exspoliandum isto modo proximum. Hoc enim Deus jussit, qui noverat quid quemque pati oporteret: nec

¹ Septem melioris notæ Mss., *esset*; juxta græcum, *en mot.*

² Post, *super eos*, in Ms. Corbeiensi additur. *Ita dicit, Ego enim gravavi cor ejus ut ordine superveniant signa mea hæc super eos.*

Israelitæ furtum fecerunt, sed Deo jubenti ministeria præbuerunt. Quemadmodum cum minister judicis occidit eum quem judex jussit occidi, profecto si id sponte faciat, homicida est, etiamsi eum occidat, quem scit occidi a judice debuisse. Est etiam ista nonnulla quaestio, si seorsum habitabant Hebræi in terra Gessen, ubi nec plagæ fiebant quibus regnum Pharaonis affligebatur, quomodo petit quisque a proximo vel a proxima, aurum, argentum, et vestem; præsertim quia ubi primum hoc mandatur per Moysen, sic positum est, *et mulier a vicina sua et concellaria, vel concellanea* (si ita dicendum est), vel *cohabitatrix sua* (a). Unde intelligendum est, etiam in terra Gessen non solos Hebræos habitasse, sed eis aliquos Ægyptios in illa terra cohabitatores fuisse, ad quos potuerunt merito Hebræorum etiam illa divina beneficia pervenire, ut hinc eos et diligerent iidem Ægyptii cohabitatores, et quod petebant facile commodarent: nec tamen Deus judicavit ita illos alienos fuisse ab injuriis et contritionibus quas populus Dei pertulit, ut nec isto damno ferirentur, qui plagis illis propterea quod terræ illi parcebatur, percussi non erant.

XL. [Ib. xi, 9.] *Dixit autem Dominus ad Moysen, Non exaudiet vos Pharaon, ut multiplicem signa mea et portenta mea in terra Ægypti:* tanquam opus fuerit ejus inobedientia, ut signa illa multiplicarentur, quæ utiliter fiebant ad terrendum populum Dei, atque ipsa discretionem ad pietatem informandum. Sed hoc Dei fuit, malitia cordis illius bene utentis; non Pharaonis, Dei patientia male abutentis.

XLI. [Ib. xii, 10, 46.] *Quæ autem superaverint ab eo in mane, igne concrenabitis.* Quæri potest, quomodo aliquid superabit, cum hoc præmoniti fuerint, ut si domus non habuerit consumendo pecori idoneam multitudinem, vicini assumantur. Sed intelligitur quoniam dictum est, *Os non conteretis ab eo*, remansura utique fuisse ossa, quæ igne cremarentur.

XLII. [Ib. xii, 5.] *Agnus perfectus, masculus, anniculus erit vobis.* Movere potest ista locutio, quasi agnus possit esse non masculus, nescientem qua necessitate ita sit translatum. Ovis enim transferri debuit, quia græcus *πρῆβατον* habet; sed *πρῆβατον* in græca lingua generis neutri est, et potuerunt quæ sequuntur omnia convenire, tanquam si diceret, Pecus perfectum, masculum, anniculus erit vobis. Potuit enim latine dici, masculum pecus, quomodo dicuntur mascula thura, genere neutro: ovis autem masculus dici non posset, quia femini generis est ovis. Item ovis mascula si diceretur, esset absurdus. Pecus vero si poneretur, etiam aliud intelligeretur; nec servaretur sacramentum, quod cum Scriptura de ove loquatur, post dicit, *ab agnis et hædis accipietis illud.* Qua in re Christus significari merito accipitur. Quid enim opus erat ove vel agnum ab agnis et hædis accipiendum moneri, nisi ille figuraretur, cujus caro non solum ex justis, verum etiam ex peccatoribus propagata est? Quamquam conentur Judæi etiam hædum intelligere accipiendum ad celebrandum Pascha, et hoc esse dictum putant, ab

(a) in græco, *para geitonos kai suskênou autês.*

agnis et hœdis accipere, tanquam diceret, vel ab agnis agnum, vel ab hœdis hœdum, si illud desit, sumi oportere: apparet tamen in Christo rebus impletis quid illo præcepto fuerit figuratum.

XLIII. [Ib. XII, 14.] Quod scriptum est, *Et facietis diem hunc in progenies vestras legitimam æternam vel æternalem*, quod græce dicitur αἰώνιον, non sic accipiendum est, tanquam possit istorum prætereuntium dies esse ullus æternus; sed illud æternum est, quod iste significat dies: velut cum dicimus ipsum Deum æternum, non utique istas duas syllabas æternas dicimus, sed quod significant. Quanquam diligenter scrutandum sit quomodo appellare Scriptura soleat æternum, ne forte ita dixerit solemniter æternum, quem nefas habeant prætermittere, aut sua sponte mutare. Aliud est enim quod præcipitur quousque fiat, sicut præceptum est ut septies muros Jericho circumiret arca (Josue VI, 3, 4): aliud, cum præcipitur sic observari aliquid, ut nullus terminus præfiniatur observationis, sive quotidie, sive per menses, sive per annos solemniter, sive per multorum vel aliquorum annorum certa intervalla. Aut ergo sic appellavit æternum, quod non sua sponte audeant desinere celebrare; aut, sicut dixi, ut non ipsa signa rerum, sed res quæ his significantur æternæ intelligantur.

XLIV. [Ib. XII, 30.] *Et factus est clamor magnus in terra Ægypti. Non enim erat domus in qua non erat in ea mortuus.* Nonne potuit esse aliqua domus quæ primogenitum non haberet? Cum ergo primogeniti tantummodo morerentur, quomodo nulla erat quæ non haberet mortuum? An et hoc divinitus præscientia Dei fuerat procuratum, ut in omnibus omnino essent domibus primogeniti, in quibus percuterentur Ægyptii? Ab hac sane plaga non putandi sunt immunes fuisse Ægyptii qui habitabant in terra Gessen; hominum quippe erat, vel animalium, non terræ: id est, homines et animalia primogenita moriebantur occulto et angelico percussu, non aliquid in terra vel in cælo factum erat, sicut rana, vel locusta, vel tenebræ, unde qui habitabant, affligerentur. A talibus enim plagis cum terra Gessen fuisset aliena, procul dubio perveniebat beneficium ad eos Ægyptios qui in eadem terra cum Hebræis morabantur: hac vèro primogeniti eorum omnes percussi sunt.

XLV. [Ib. XII, 35, 36.] *Filii autem Israel fecerunt sicuti præceperat illis Moyses, et petierunt ab Ægyptiis vasa aurea et argentea et vestem; et Dominus dedit gratiam populo suo coram Ægyptiis, et commodaverunt illis, et prædatis sunt Ægyptios.* Jam hoc factum fuerat ante mortes primogenitorum Ægyptiorum; sed nunc per recapitulationem repetitur. Nam narratum est quando factum est. Modo enim fieri quomodo posset, ut in tanto luctu ex mortibus suorum accommodarent ista filiis Israel? Nisi forte quis dicat etiam ista plaga non fuisse percussos Ægyptios qui cum Hebræis inhabitabant terram Gessen.

XLVI. [Ib. XII, 22.] *Quid est quod ait, Accipietis autem fasciculum hyssopi, et tingentes ex sanguine qui est juxta ostium, liniatis super limen et super ambos*

postes? Quæritur enim quem sanguinem dicat juxta ostium, cum illius agni utique velit intelligi sanguinem, cujus immolatione sit Pascha. An eo modo consequenter præcipit, quamvis hoc tacuerit, ut idem agnus juxta ostium occidatur? An, quod est credibilis, ideo dixit *ex sanguine qui est juxta ostium*, quia utique ille qui liniturus est super limen et postes, vas ipsum in quo sanguinem exceperit, juxta ostium positurus est, ut ad manum habeat quando tingit?

XLVII. [Ib. XII, 37, 40.] *Sustulerunt autem filii Israel de Ramesse in Socchoth, in sexcenta millia peditum viri, præter instructum, vel censum;* si isto modo potest recte interpretari quod græcus habet ἀποσκευῆς, quo verbo non solum mobilia, verum etiam moventia significari indicat Scriptura, ubi Judas loquens ad patrem suum dicit: *Mitte puerum mecum, et surgentes ibimus ut vivamus, et non moriamur et nos, et tu, et substantia nostra* (Gen. XLIII, 8). Ibi enim græcus ἀποσκευῆς habet, ubi substantiam latinus interpretatus est; quod aliquando censum interpretantur nostri: sicut nunc instructum dicere voluimus, dum tamen eo nomine et homines et jumenta vel omnia pecora intelligantur. Ubi etiam utrum et uxores possint intelligi, nescio. Sexcenta tamen millia peditum cum Scriptura commemoret, addens et dicens, *Excepto instructu, vel censu, vel substantia, vel si quo alio verbo melius interpretatur ἀποσκευῆς*, manifestum est et homines significatos; sive in scrtis, sive in mulieribus, sive in his ætatibus quæ militiæ non essent idoneæ, ut sexcenta millia peditum in eis solis intelligamus, qui possent militari agmine armari.

Quæri autem solet utrum ad tantum numerum Hebræi pervenire potuerint per eos annos in Ægypto, quos ostendere consideratus in Scripturis numerus potest: qui primum anni quot fuerint non parva quæstio est. Dicit enim Deus ad Abraham cum factum esset illud sacrificium de vacca trima, et capra, et arietem, et turturam, et columbam, antequam non solum Isaac, sed nec Ismael quidem natus esset: *Sciendo scias, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria; et in servitutem redigent eos, et nocebunt illis quadringentos annos* (Gen. xv, 15). Si ergo quadringentos annos sic acceperimus, ut in servitute sub Ægyptiis intelligantur, non parvum spatium temporis fuit, quo ita populus multiplicaretur. Sed tot annos non fuisse, apertissime indicio Scriptura testatur.

Quidam enim putant quadringentos triginta annos accipi debere, ex quo Jacob intravit in Ægyptum, donec inde populus per Moysen liberatus est, quoniam in Exodo scriptum est: *Incolatus autem filiorum Israel, quem incoluerunt in terra Ægypti et in terra Chanaan, ipsi et patres eorum, anni quadringenti triginta. Servitutis autem eorum volent esse annos quadringentos; propterea quod scriptum est in Genesi: Sciendo scias, quia peregrinum erit semen tuum in terra non sua; et in servitutem redigent eos, et noce-*

¹ Sic Mas. hoc loco: et inferius constanter habent, *censu do scies.*

bunt illis quadringentos annos. Sed quoniam servitutis anni post mortem Joseph computantur (illo enim vivo, non solum ibi non servierunt, verum etiam regnaverunt), non est quemadmodum computentur quadringenti triginta in Ægypto. Ingressus est enim Jacob anno filii sui trigesimo et nono: quoniam triginta annorum erat Joseph, cum apparuit in conspectu Pharaonis (*Gen. xli, 46*), et regnare cœpit sub illo; transactis autem septem annis ubertatis, secundo anno famis ingressus est Jacob in Ægyptum cum aliis filiis suis (*Id. xlv, 6*); ac per hoc tunc agebat Joseph triginta et novem annos, qui impletis vitæ suæ annis centum et decem, mortuus est (*Id. l, 22, 25*): vixit ergo in Ægypto post ingressum ad se patris sui, septuaginta et unum annos; quos si detraxerimus a quadringentis triginta annis, remanebunt servitutis anni, id est post mortem Joseph, non quadringenti, sed trecenti et quinquaginta novem anni. Quod si ex illo putabimus nos computare debere, ex quo Joseph sub Pharaone regnare cœpit, ut tunc quodammodo intelligatur intrasse Israel in Ægyptum, quando ibi filius ejus tanta potestate sublimatus est, etiam sic trecenti quinquaginta erunt, quos Tychonius vult accipi quadringentos, ut a toto pars intelligatur, id est a toto centenariio pars quinquagenaria, et probat hac loquendi regula solere uti Scripturam (*Tychonius, in Regular. lib. 5*). Si autem, quod aliquanto probabilius dici potest, tunc habeamus intrasse Israel in Ægyptum, quando illic Joseph esse venditus cœpit, detracturi sumus adhuc annos tredecim, ut trecentos triginta septem annos pro quadringentis accipiamus. Sed cum Scriptura commemoret Caath filium Levi avum Moysi cum avo suo Jacob intrasse in Ægyptum (*Gen. xlvi, 11*); dicat autem eum vixisse annos centum triginta (*Exod. vi, 18, 20*) (a); filium vero ejus patrem Moysi Ambram¹ centum triginta septem; Moysen vero dicat octoginta annorum fuisse cum de Ægypto populum liberavit (*Id. vii, 7*): etiam si tunc genuisset Caath patrem Moysi, quo anno mortuus est, ille quoque Ambram ultimo vitæ suæ anno genuisset Moysen; computati anni centum triginta et centum triginta septem et octoginta, trecentos et quadraginta septem annos faciunt, non quadringentos triginta. Quod si quis dicat extremo anno vitæ Joseph² natum esse Caath filium Levi; septuaginta ferme anni possunt accedere illi summæ, quia septuaginta unum annos vixit in Ægypto Joseph post ingressum patris sui. Quapropter etiam sic septuaginta anni vitæ Joseph ab ingressu Jacob in Ægyptum usque ad nativitatem Caath, si tunc natus asseratur, et centum triginta anni ipsius Caath, et centum triginta septem filii ejus Ambram patris Moysi, et octoginta ipsius Moysi,

¹ In editis, *Caath, Amram*. At in Mss. constanter scriptum est *Caath, Amram*. Græc. LXX habent, *Amram*, non *Caath*, quod quidem sic exstat *Gen. 46*; sed *Exod. 6*, cum gemino aa legitur, *Caath*.

² In editis, *vitæ Jacob*. Legendum cum optimis Mss., *vitæ Joseph*.

(a) Nunc tamen *Exod. vi, 18*, Caath centum triginta tres annos vixisse refertur, tum in vulgata, tum apud LXX.

quadringentos decem et septem annos faciunt, non quadringentos triginta.

Proinde illa nimirum computatio, quam secutus est Eusebius in historia sua Chronica, perspicua veritate subnixta est. Ab illa enim promissione computat quadringentos triginta annos, qua vocavit Deus Abraham, ut exiret de terra sua in terram Chanaan (*Eusebius in Chron. ad mundi an. 3260*): quia et Apostolus cum Abraham laudaret et commendaret fidem, in ea promissione qua Christum vult intelligi prophetatum, id est qua promisit Deus Abraham quod benedicerentur in eo omnes tribus terræ, *Hoc autem dico, inquit, quia testamentum confirmatum a Deo, post quadringentos et triginta annos facta Lex non infirmat ad evacuandas promissiones* (*Galat. iii, 17*). Ex illa ergo promissione qua vocatus est Abraham et credidit Deo, post quadringentos et triginta annos factam Legem dicit Apostolus, non ex tempore quo Jacob intravit in Ægyptum. Deinde etiam ipsa Scriptura Exodi satis hoc significavit: non enim dixit, *Incolatus filiorum Israel*, quem incoluerunt in terra Ægypto, anni quadringenti triginta; sed aperte dixit, *quem incoluerunt in terra Ægypto et in terra Chanaan, ipsi et patres eorum*. Ac per hoc manifestum est computandum esse tempus etiam Patriarcharum Abraham, Isaac, et Jacob, ex quo peregrinari cœpit Abraham in terra Chanaan; id est ex illa promissione in qua ejus fidem laudat Apostolus, usque ad illud tempus quo ingressus est Israel in Ægyptum. Toto quippe isto tempore peregrinati sunt patres in terra Chanaan, et deinde semen Israel in Ægypto; ac sic completi sunt quadringenti triginta anni a promissione usque ad exitum Israel ex Ægypto, quando facta est Lex in monte Sina, quæ non infirmat testamentum ad evacuandas promissiones.

Septuagesimo ergo et quinto anno vitæ suæ Abraham, sicut Scriptura dicit, egressus est in terram Chanaan (*Gen. xii, 4*), et genuit Isaac cum esset annorum centum (*Id. xxi, 5*). Fiunt itaque anni viginti quinque ex promissione usque ad natum Isaac. His adduntur omnes anni vitæ Isaac, id est centum octoginta (*Id. xxxv, 28*), fiunt ducenti quinque: tunc erat Jacob annorum centum viginti; nati sunt enim sexagenario patre gemini, ipse et Esau (*Id. xxv, 26*): post decem autem annos intravit Jacob in Ægyptum, cum esset annorum centum triginta (*Id. xlvii, 9*). Joseph autem esset triginta novem. Fiunt proinde anni a promissione usque ad ingressum Jacob in Ægyptum, ducenti quindecim. Joseph autem ab illo trigesimo et nono anno ætatis suæ, in quo cum pater in Ægypto invenit, vixit septuaginta et unum annos; quia omnes ætatis ejus anni centum decem fuerunt (*Id. l, 22*). Cum itaque ad ducentos quindecim annos accesserint septuaginta unus, fiunt anni ducenti octoginta sex. Restant centum quadraginta quatuor vel quinque, quibus intelligitur servisse in Ægypto populus Israel post mortem Joseph. His annis quantum multiplicari potuerint, si fecunditas hominis consideretur, adjuvante illo qui eos voluit valde multiplicari, reperitur non esse mirum quod in sexcentis millibus peditum egressus es.

populus ex Ægypto, excepto cetero apparatus, ubi et servilia erant, et sexus muliebris et imbellis ætas.

Quod ergo dixit Deus ad Abraham, *Sciendo scias, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria; et in servitute redigent eos, et nocebunt illis quadringentos annos*, non sic accipiendum est, tanquam in illa durissima servitute quadringentos annos Dei populus fuerit: sed quia scriptum est, *In Isaac vocabitur tibi semen* (Id. xxi, 12); ex anno nativitatis Isaac usque ad annum egressionis ex Ægypto computantur anni quadringenti quinque. Cum ergo de quadringentis triginta detraxeris viginti quinque qui sunt a promissione usque ad natum Isaac, non mirum est si quadringentos et quinque annos summa solida quadringentos voluit appellare Scriptura, quæ solet tempora ita nuncupare, ut quod de summa perfectioris numeri paululum excrevit aut infra est, non computetur. Non itaque quod ait, *In servitute redigent eos, et nocebunt illis*, ad quadringentos annos referendum est, tanquam per tot annos eos habuerint in servitute; sed referendi sunt quadringenti anni ad id quod dictum est, *Peregrinum erit semen tuum in terra non propria*: quia sive in terra Chanaan, sive in Ægypto, peregrinum erat illud semen, antequam hæreditatem sumerent terram ex promissione Dei; quod factum est posteaquam ex Ægypto liberati sunt: ut hyperbaton hic intelligatur, et ordo verborum sit, *Sciendo scias, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria quadringentis annis*; illud autem interpositum intelligatur, *Et in servitute redigent eos, et nocebunt illis*; ita ut ad quadringentos annos ista interpositio non pertineat. In extrema enim parte annorum summæ hujus, hoc est, post mortem Joseph, factum est ut in Ægypto populus Dei duram perageret servitute.

XLVIII. [Ib. xiii, 9.] Quid est quod ait, cum de Pascha præciperet, *Erit tibi in signum super manum tuam?* an intelligitur super opera tua, id est, quod præferre debeas operibus tuis? Pertinet enim Pascha propter occisionem ovis ad fidem Christi, et sanguinem quo redempti sumus. Hæc autem fides operibus præponenda est, ut sit quodammodo super manum, adversus illos qui in operibus Legis gloriabantur: de qua re Apostolus loquitur, et multum agit¹; qui fidem operibus sic vult atponi, ut ex illa pendeant opera bona, atque ab ea præveniantur, non ut ipsa velut meritis bonorum operum retribui videatur (*Galat. iii, et Hebr. xi*). Illa enim ad gratiam pertinet: *si autem gratia, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia* (Rom. xi, 6).

XLIX. [Ib. xiii, 17.] *Cum autem dimisit Pharao populum, non deduxit eos Deus viam² terræ Philistiim, quia prope erat. Dixit enim Deus, Nequando peniteat populum cum viderit prælium, et revertatur in Ægyptum.*

¹ S: Mss. At prius excusi, et nullum aut posse Deo placere sine fide, qui, etc. Pauloque post Am. Er. et Lov. posuerant, pertinent, pro pertinet, quod profecto fidem spectat, debuitque per nos restitui auctoritate Mss. quibus consentit editio Ratisbonensis.

² Editi, per viam. Abest, per, a Mss. et a græc. LXX. Mox Am. Er. et Lov., quæ prope erat. At Mss. et Rat., quæ; juxta LXX, hoi egys en.

plum. Hic ostenditur omnia fieri debere¹, quæ consilio recte fieri possunt, ad devitanda quæ adversa sunt, etiam cum Deus apertissime adiutor est.

L. [Ib. xiii, 18.] *Quinta autem progenie ascenderunt filii Israel de terra Ægypti.* Utrum progeniem in centum annis vult computari, et ideo quinta progenie, quia post quadringentos triginta annos? an per hominum generationes hoc potius intelligendum est, ab ipso Jacob qui intravit in Ægyptum, usque ad Moysen qui cum populo egressus est? Jacob enim primus, secundus Levi, tertius Caath, quartus Amram, quintus Moyses invenitur. Has autem dicit progenies latinus interpres, quas γενεαὶ Græci vocant, quæ in Evangelio generationes appellantur, nec numerantur nisi per successiones hominum, non per numerum annorum.

LI. [Ib. xiv, 13.] *Dixit autem Moyses: Confidite, et state², et videte salutem quæ est a Domino, quam faciet vobis hodie. Sicut enim vidistis Ægyptios hodie, non apponetis amplius videre eos in æternum tempus.* Quomodo accipienda sunt hæc verba, cum viderint postea Israelitæ Ægyptios? An quia isti qui tunc videbant, non eos ulterius viderunt; quia et illi sunt mortui qui consequebantur, et isti omnes quiescunt die mortis suæ? nam posteri eorum viderunt posteros illorum. An, Non eos videbitis sicut hodie, intelligendum est, non sicut hodie persequentes et inimicos, et tanto post vos agmine venientes; ut omnino nulla sit questio, nec de æterno tempore quod hic posuit; quia etsi videbunt se utriusque tempore resurrectionis, non sic utique videbunt ut hodie?

LII. [Ib. xiv, 15.] *Quid est quod dixit Dominus ad Moysen, Quid tu clamas ad me? cum Scriptura non dixerit aliquid de Moysi vocibus, nec eum orantem commemoraverit; nisi quia intelligi voluit, hoc eum egisse vocis silentio, ut corde clamaret.*

LIII. [Ib. xiv, 16.] *Et tu eleva virgam tuam, et extendere manum tuam super mare.* Hæc est illa virga, in qua fiebant mirabilia, quæ modo dicitur esse Moysi: tunc autem fratris ejus fuisse dicebatur, quando per illam ipse operabatur.

LIV. [In xv, 12.] *Extendisti dexteram tuam³, transvoravit eos terra.* Terram pro aqua non mirum est positam. Tota quippe pars ista extrema vel infima mundi, terræ nomine censetur; secundum id quod sæpe dicitur, Deus qui fecit cælum et terram: et illius psalmi distributione commemoratis cælestibus, *Laudate, inquit, Dominum de terra*; et ea exsequitur in laude, quæ etiam ad aquas pertineant (*Psal. cxlviii, 7*).

LV. [Ib. xv, 10, 8.] *Misisti Spiritum tuum, et cooperuit eos mare.* Ecce jam quinto commemoratur Spiritus Dei, ut in hoc numero accipiamus et quod dictum est.

¹ Lov., fieri debere consilio, quæ consilio, etc. Aliæ editiones et melioris notæ Mss. non habent, consilio, nisi in posteriori loco.

² Vaticani Mss., Confidite, state: omisso, et, quod etiam a græco abest.

³ Editi, manum tuam. Mss., dexteram tuam; juxta LXX, tèn dexin sou: neque ante transvoravit, habetur particula, et, quæ addita fuit in excusis.

Digitus Dei est hoc (Exod. viii, 19). Primo, ubi Scriptum est, *Spiritus Dei superferobatur super aquas* (Gen. i, 2) : secundo, ubi dicitur, *Non permanebit in istis hominibus Spiritus meus, quoniam carnes sunt*¹ (Id. vi, 3) : tertio, ubi Pharaon dicit ad Joseph, *Quoniam Spiritus Dei est in te* (Id. xli, 38) : quarto, ubi incantatores Ægyptiorum dicunt, *Digitus Dei est hoc* : quinto, in hoc cantico, *Misisti Spiritum tuum, et cooperuit eos mare*. Meminerimus autem Spiritum Dei non solum ad beneficia, verum etiam ad vindictam commemorari. Nam quid aliud etiam supra dixit, *Per Spiritum iræ tuæ divisa est aqua*? Iste itaque Spiritus Dei in Ægyptios, Spiritus iræ ejus fuit², quibus nocuit aquarum divisio, ut intrantes possent aquis redeuntibus obrui: filiis vero Israel quibus profuit quod aqua divisa est, non fuit ille Spiritus iræ Dei. Unde significatur propter diversas operationes et effectus Spiritum Dei dissimiliter appellari, cum sit unus atque idem ille duntaxat, qui etiam Spiritus sanctus in unitate Trinitatis accipitur. Proinde non arbitror aliam quam omnidem significari, ubi dicit Apostolus, *Non enim accepistis Spiritum servitutis iterum in timore*³; *sed accepistis Spiritum adoptionis in quo clamamus, Abba, Pater* (Rom. viii, 15) : quia eodem Spiritu Dei, id est, digito Dei, quo Lex in tabulis lapideis conscripta est (Exod. xxxi, 18), timor incussus est eis qui gratiam nondum intelligebant, ut de sua infirmitate atque peccatis per Legem convincerentur, et Lex illis fieret pædagogus, a quo perducerentur ad gratiam quæ est in fide Jesu Christi (Galat. iii, 22-26): De hoc autem Spiritu adoptionis et gratiæ, id est de hoc opere Spiritus Dei, quo impertitur gratia et regeneratio in vitam æternam, dicitur, *Spiritus autem vivificat*; cum supra diceretur *Littera occidit* (II Cor. iii, 6), id est; Lex conscripta, tantummodo jubens, sine adjutorio gratiæ⁴.

LVI. [Ib. xv, 23, 24.] *Venerunt autem in Merra, et non poterant bibere de Merra*⁵; *amara enim erat*. Si propter hoc appellatum est nomen loci ejus amaritudo, quia non potuerunt ibi aquam bibere, quod amara esset (Merra enim interpretatur Amaritudo); quomodo venerunt in Merra, nisi quia eo nomine locum Scriptura appellavit, in quem venerunt, quo jam appellabatur cum hæc scriberentur? Posterius enim utique scripta sunt, quam illa contigerunt.

LVII. [Ib. xv, 25.] *Et ostendit ei Dominus lignum, et misit illud in aquam, et facta est aqua dulcis*. Genus ligni erat istam habens vim, an quolibet ligno id facere poterat Deus, qui tanta mirabilia faciebat? Hoc tamen videtur significare quod dictum est, *ostendit ei,*

tanquam tale jam lignum esset, quo posset hoc fieri: nisi forte locus erat ubi ligna omnino non inveniebantur, ut hoc ipsum esset divini adjutorij, quod ei lignum Dominus ostendit, ubi nullum erat, et per lignum aquas dulces fecit, præfigurans gloriam et gratiam crucis: sed in tali etiam natura liqui, quis nisi creator et demonstrator laudandus est?

LVIII. [Ib. xvi, 4.] *Dixit autem Dominus ad Moysen, Ecce ego ptinam vobis panes de celo*: *et exiet populus et colliget unusquisque in diem, ut tentem illos si ambulabunt in lege mea, an non*. Tentatio ista probatio est, non ad peccatum seductio: nec ideo probatio ut Deus noverit, sed ut ipsos⁶ ipsis hominibus ostendat, quo humiliores fiant ad petendum adjutorium et agnoscentiam Dei gratiam.

LIX. [Ib. xvi, 8.] Moyses et Aaron dicunt ad populum inter cætera: *Propter quod exaudivit Dominus murmuracionem vestram, quam vos murmuratis adversum nos. Nos autem quid sumus? Non enim adversum nos murmur vestrum est, sed adversum Deum*. Non ex hoc tantum se valere voluerunt quantum Deus: dixerunt enim, *Quid sumus nos?* ut illi adversus illum se scirent murmurasse, qui istos miserat, et qui per istos operabatur. Nec talis illa est sententia, ubi Petrus dicit Ananiæ: *Ausus es mentiri Spiritui sancto? non hominibus mentitus es, sed Deo* (Act v, 3, 4). Non enim ait, *Ausus es mentiri mihi?* non mihi mentitus es, sed Deo: quod si dixisset, simile fuisset. Neque ita dixit; *Ausus es mentiri Spiritui sancto? non Spiritui sancto mentitus es, sed Deo*: ita enim loquens, negaret Deum esse Spiritum sanctum. Nunc vero cum dixisset, *Ausus es mentiri Spiritui sancto?* cum ille se putaret hominibus fuisse mentitum, ipse Spiritum sanctum Deum esse monstravit subjungens, *Non hominibus mentitus es, sed Deo*.

LX. [Ib. xvi, 12.] Deus mandat per Moysen populo, *Ad vesperam edetis carnes, et mane replebitur panibus*. Ecce non pro omni alimento panes nominantur. Nam isto nomine et carnes complecterentur, quia et ipse alimenta sunt: nec tamen panes eos modo dicit, qui fiunt ex frumentis; ipsos enim proprie panes appellare consuevimus: manna autem panum nomine appellat. Non autem vacat quod dicit ad vesperam carnes et mane panes se daturum. Tale quippe aliquid etiam in Elia significatum est, cum ei alimenta corvus afferret (III Reg. xvii, 6). An forte carnis ad vesperam et mane panibus ille significatur, qui traditus est propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram (Rom. iv, 25)? Ad vesperam quippe mortuus ex infirmitate sepultus est, mane autem apparuit discipulis, qui resurrexerat in virtute.

LXI. [Ib. xvi, 33.] *Et dixit Moyses ad Aaron, Accipe vas aureum unum, et mitte illud plenum gomor manna, et repones illud ante Deum, ut servetur in progenies, quemadmodum præcepit Dominus*. Quæri potest, ubi Aaron poneret ante Deum, quando nec ullam simula-

¹ In editis, *si ambulent*. In Mss., *si ambulabant*. Apud I XX, *ei poreusorlat*.

² Editi, *sed ut ipse ipsis*. Melius Mss., *ipsos ipsæ*.

¹ Am. Er. et Lov., *quoniam caro sunt*. At editio Parisponensis, suffragantibus nostris Mss., *carnes*; plurali numero, ut est in græco LXX.

² Plerique Mss., *Iste itaque Spiritus Dei in Ægyptios: nam Spiritus iræ ejus quibus nocuit*. Ubi additur, *nam*; et omittitur, *fuit*.

³ Mss. optime notæ, *in timorem*; juxta græc., *eis phobon*: quæ etiam lectio erat vulgatæ versionis in antiquis Corbeiensibus Bibliis.

⁴ Mss. aliquot, *Lex conscripta tantummodo, sine adjutorio gratiæ*.

⁵ Editi, *bibere aquam de Merra*. At Mss., *bibere de Merra*. Sic etiam LXX.

crum fuit, nec arca testamenti jam fuerat instituta. An forte ideo de futuro dixit, *repones*, ut intelligeretur tunc ante Deum posse reponi, quando futura erat arca? *in potius, ante Deum*, dictum est quod sit ipsa devotione offerendi, in quocumque loco poneretur? ubi enim non est Deus? Sed illud quod adjungit, *Et reposuit Aaron ante testimonium ad reservandum*, priorem magis sensum asserit. Hoc enim modo Scriptura dixit per prolepsin, quod postea factum est, eum esse coepit tabernaculum testimonii.

LXII. [Ib. xvi, 35.] *Filiis autem Israel ederunt manna annis quadraginta, quoadusque venirent in terram quam inhabitatur. Manna ederunt quoadusque venirent in partem Phœnicis.* Significavit Scriptura per prolepsin, id est, hoc loco commemorando quod etiam postea factum est, non edisse filios Israel in eremo nisi manna. Hoc est enim quod ait, *usque ad terram quam inhabitatur*, id est, quæ jam non est eremus: non quia continuo ut venerunt ad terram habitabilem destiterunt vesci manna, sed quia non ante: Trajecto enim Jordane significatur manna cessasse, ubi panes terræ manducaverunt: quando ergo ingressi sunt habitabilem terram, antequam transiret Jordanem, vel tantum manna vesci, vel utroque elbo potuerunt; hoc quippe intelligi potest, quando cessasse manna non dicitur nisi Jordane trajecto. Cur autem in illa eremi inopia etiam carnes desideraverint, quando de Ægypto cum suis valde multis pecoribus exierunt, magna quæstio est. Nisi forte dicatur, cum per eremum pascua tanta non essent, et ex eo minor futura videretur fecunditas pecorum, pepercisse illos pecoribus, ne omnibus deficiantibus, etiam sacrificiis necessaria defuissent, vel si quid aliud dici potest, unde quæstio ista solvatur. Congruentius tamen creditur non eos carnes desiderasse, quas de pecoribus habere poterant; sed eas quæ deerant, ex aquis videlicet. Ipsas quippe in illa eremo non inveniebant: unde et illis ortyometra data est, id est, aves, quas coturnices multi latine interpretati sunt, cum sit aliud genus avium ortyometra, quamvis coturnicibus non usquequaque dissimile. Noverat enim Deus quid desiderarent, et desiderium eorum quo carnis genere satiaret. Sed quia Scriptura concupivisse illos carnes dixerat, nec expresserat ejusmodi carnes, ideo quæstio facta est.

LXIII. [Ib. xvi, 35.] *Manna ederunt quoadusque venirent in partem Phœnicis.* Jam dixerat, *quoadusque venirent ad terram quam inhabitatur*; sed quia non expresserat proprie quam diceret, repetitione videtur quamdam proprietatem expressisse, dicendo, *in partem Phœnicis*. Sed tunc illam terram sic credendam est appellatam; modo enim hoc non vocatur nomine. Alia quippe est quæ Phœnice appellatur regio Tyri et Sidonis, qua illos transisse non legitur. Quanquam Scriptura fortasse potuerit terram Phœnicis appellare, ubi palmarum arbores jam esse coeperant post eremi vastitatem; quoniam palma græce sic appellatur. Initio enim profectionis suæ invenerunt locum, ubi septuaginta palmarum arbores fuerant, et duodecim fontes: sed postea eos excepit eremi prolixitas, ubi

SANCT. AUGUST. III.

tale aliquid; non fuit, quousque venissent ad loca quæ colebantur. Verum ille sensus est probabilior, ut credamus sic appellatam tunc fuisse terram. Multarum enim terrarum et locorum, sicut fluminum et urbium, nomina certis existentibus causis antiquitate mutata sunt.

LXIV. [Ib. xvii, 5.] *Et dixit Dominus ad Moysen, Antecede populum; sume autem tecum de senioribus populi; et virgam in qua percussisti flumen, accipe in manu tua.* Flumen Aaron legitur, non Moyses, virga percussisse. Nam Moyses eadem virga mare divisit, non flumen: quid sibi ergo vult, *Accipe virgam in qua percussisti flumen*? An forte mare appellavit flumen? quærendum exemplum locutionis hujus, si ita est. An quod Aaron fecit, Moysi potius tributum est, quia per Moysen Deus jubebat, quæ faceret Aaron; et in Moysen auctoritas, in illo autem ministerium fuit: quandoquidem et primis suis verbis Deus hoc illi ait de fratre suo, *Erit tibi ad populum, tu illi quæ ad Deum* (Exod. iv, 16)?

LXV. [Ib. xvii, 9.] *Et ecce ego sto super cacumen collis, et virga Dei in manu mea, dicit Moyses ad Jesum Nave, cum præciperet pugnari adversus Amalech.* Nunc ergo virga Dei dicitur, quæ primum dicta est virga Aaron, postea vero virga Moysi: sicut dicitur spiritus Eliæ qui est Spiritus Dei (Luc. 1, 17), cujus particeps factus est Elias; sic illa potuit dici. Dicitur etiam Dei justitia, quæ nostræ est, sed donata a Deo: de qua loquens Apostolus, Judæos arguit dicens, *Ignorantes Dei justitiam, et suam justitiam volentes constituere* (Rom. x, 3), id est, tanquam a se sibi paratam; contra quales dicit, *Quid enim habes quod non accepisti* (I Cor. iv, 7)?

LXVI. [Ib. xviii, 12.] *Venit autem et Aaron et omnes seniores Israel manducare panem cum socero Moysi ante Deum, vel, sicut alii codices habent, coram Deo; quod græce scriptum est ἐναντίον τοῦ Θεοῦ.* Quæritur ubi ante Deum, quando nec tabernaculum fuit, nec arca testamenti, quæ postea sunt instituta. Neque enim et hic de futuro dictum accipere possumus, sicut dictum est de manna quod positum est in vase aureo (Supra, quæst. 61). Ergo ante Deum id accipere debemus factam, quod in honorem Dei factum est: ubi enim non Deus?

LXVII. [Ib. xviii, 15.] *Moyses socero dixit: Quia venit ad me populus inquirere judicium a Deo; cum eis contigerit disceptatio, et venerint ad me, judico unumquemque, et moneo eos præcepta Dei et legem ejus.* Quæri potest quomodo ista Moyses dixit, cum lex Dei adhuc nulla conscripta esset: nisi quia lex Dei sempiterna est, quam consulunt omnes pie mentes, ut quod in ea invenerint, vel faciant, vel jubeant, vel vetent, secundum quod illa incommutabili veritate præceperit¹. Numquid enim Moyses, quamvis cum illo Deus loqueretur, per singula credendum est quod consulere solet Deum, si quid

¹ Editi, secundum quod illa incommutabili veritate perceptum: excepta editione Ratisponensi, quæ cum nostris Mss. habet, illa.... præceperit.

(Vingt.)

esset in disceptationibus tantæ multitudinis, quæ illum in hoc judicandi negotio a mane usque ad vesperam detinebat? Et tamen nisi suæ menti præsentem Dominum consuleret, legenque ejus æternam sapienter attenderet, quid justissimum judicare inter disceptantes posset, non inveniret.

LXVIII. [Ib. xviii, 18, 19.] In eo quod Jothor consilium dat genero suo Moysi, ne occupatus iudicii populi et ipse et populus consumeretur consumptione intolerabili; prima quæstio est, cur hoc Deus famulum suum, cum quo ipse tanta et talia loquebatur, ab alienigena passus est admoneri. In quo Scriptura nos admonet, per quemlibet hominem detur consilium veritatis, non debere contemni. Videndum etiam ne forte ibi voluerit Deus ab alienigena admoneri Moysen, ubi et ipsum posset tentare superbia: sedebat enim iudiciaria sublimitate solus, universo populo stante. Nam hunc sensum indicat, cum ipse Jothor eos eligi jussit ad iudicandas causas populi, qui odissent superbiã. Deinde quam sit observandum quod alibi Scriptura dicit, *Fili, ne in multis sint actus tui.* (Eccli. xi, 10); satis et hic apparet. Deinde verba Jothor dantis consilium Moysi consideranda sunt: dicit enim, *Nunc itaque audi me, et consilium dabo tibi, et erit Deus tecum.* Ubi mihi videtur significari, nimis intentum humanis actionibus animum, Deo quodammodo vacuari, quo fit tanto plenior, quanto in superna atque æterna liberius extenditur.

LXIX. [Ib. xviii, 19, 20.] Quod vero adjungit et dicit, *Esto tu populo quæ ad Deum, et referes verba eorum ad Deum: et testaberis illis præcepta Dei et tegem ejus; et demonstrabis illis vias in quibus ambulabunt in eis, et opera quæ facient;* cum populo universo hæc agenda esse demonstrat. Non enim ait, Uniuscujusque verba referes ad Deum, sed *verba eorum*, cum supra dixisset, *Esto tu populo quæ ad Deum sunt.* Post hæc admonet ne singulorum negotia, quæ inter se habent, deserantur, electis videlicet potentibus viris Deum colentibus, justis, et qui oderint superbiã, quos constituat super millenos, alios super centenos, alios super quinquagenos, alios super denos. Sic et ab ipso Moysese movit graves et periculosas occupationes, nec istos gravavit. Quandoquidem ipsi mille haberent unum super se, et sub illo haberent alios decem, et sub eis alios viginti, et sub his alios centum, ut vix aliquid ad singulos quosque præpositos perveniret, quod judicare necesse haberent. Insinuat hic etiam humilitatis exemplum, quod Moyses, cum quo loquebatur Deus, non fastidivit, neque contempsit alienigenæ soceri sui consilium. Quanquam et ipse Jothor, cum Israelita non fuisset, utrum inter viros Deum verum colentes religioseque sapientes habendus sit, quemadmodum et Job, cum ex ipso populo non fuisset, merito quaeritur: imo credibilis habetur. Ambigue quippe posita sunt verba, vel utrum sacrificaverit Deo vero in populo ejus, quando vidit generum suum, vel utrum eum adoraverit ipse Moyses: quanquam de adoratione etiam si expresse positum esset, honor vide-

retur socero redditus, eo modo quo solet hominibus honorificentie causa exhiberi a Patribus; sicut de Abraham scriptum est, quod adoraverit filios Chet (Gen. xxiii, 7). Quos autem dicat *γερματῶν ἰσραηλ*: post decuriones, non facile sciri potest; quoniam hoc nomen in nullo usu habemus, vel officiorum, vel magisteriorum. Nam quidam *doctores* interpretati sunt, ut intelligantur utique litterarum, qui introducant in litteras, sicut resonat græcum vocabulum. Hic sane significatur quod ante Legem datam habuerint Hebraei litteras: quæ quando cœperint esse, nescio utrum valeat indagari. Nonnullis enim videtur a primis hominibus eas cœpisse, et perductas esse ad Noe, atque inde ad parentes Abraham, et inde ad populum Israel: sed unde hoc probari possit, ignoro.

LXX. [Ib. xix, 1-11.] *Mensis autem tertii exitus filiorum Israel de terra Ægypti hac die venerunt in eremum Sina, et profecti sunt ex Raphidin, et venerunt in eremum Sina, et applicuit Israel ibi contra montem, et Moyses ascendit in montem Dei, et vocavit eum Dominus de monte dicens, Hæc dices domui Jacob, et nuntiabis filiis Israel, et cætera.* Deinde paulo post: *Descende, et testare populo, et purifica illos hodie et cras, et lavent vestimenta, et sint parati in diem tertium. Tertia enim die descendet Dominus in montem Sina coram omni populo.* Hoc die reperitur data Lex, quæ in tabulis lapideis scripta est digito Dei, sicut consequentia docent (Exod. xxxi, 18). Dies autem iste tertius apparet tertii mensis ab exitu Israel ex Ægypto. Ex die ergo quo Pascha fecerunt, id est, agnum immolaverunt et edercunt, qui fuit quartus decimus primi mensis (Id. xii, 6.), usque ad istum quo Lex datur, dies quinquaginta numerantur: decem et septem scilicet primi mensis, reliqui ab ipso quarto decimo; deinde omnes triginta secundi mensis, qui sunt quadraginta septem; et tertius tertii mensis, qui est a solemnitate occisi agni quinquagesimus. Ac per hoc in ista umbra futuri, secundum agni immolati diem festum, sicut quinquagesimo die Lex data est, quæ conscripta est digito Dei: ita in ipsa veritate Novi Testamenti a festivitate agni immaculati Christi Jesu quinquaginta dies numerantur, ut Spiritus sanctus de altissimis datus est (Act. ii, 24). Digitum Dei autem esse Spiritum sanctum, et supra jam diximus teste Evangelio (Supra, quæst. 25).

LXXI. [Ib. xx, 1-17.] Quaeritur, decem præcepta Legis quemadmodum dividenda sint: utrum quatuor sint usque ad præceptum de sabbato, quæ ad ipsam Deum pertinent; sex autem reliqua, quorum primum est, *Honora patrem et matrem*, quæ ad hominem pertinent: an potius illa tria sint, et ista septem. Qui enim dicunt illa quatuor esse, separant quod dictum est, *Non erunt tibi dii alii præter me*; ut aliud præceptum sit, *Non facies tibi idolum*, etc. ubi signenta colenda prohibentur. Unum autem volent esse, *Non concupisces uxorem proximi tui, Non concupisces ac-*

¹ Apud Er. Lov. habetur, *quando Spiritus sanctus.* Nonne melius legeretur, *et?* Fulcitur hæc nostra conjectura altero S. Augustini loco, nempe serm. 8, n. 13, 14, in quo hæc ita repetuntur. M.

num proximi tui, et omnia usque in finem. Qui vero illa tria esse dicunt, et ista septem, unum volunt esse, quidquid de uno colendo Deo præcipitur, ne aliquid aliud præter illum pro Deo colatur: hæc autem extrema in duo dividunt; ut aliud sit, *Non concupisces uxorem proximi tui*, aliud, *Non concupisces domum proximi tui*. Decem tamen esse præcepta neutri ambigunt, quoniam hoc Scriptura testatur.

Mihi tamen videtur congruentius accipi tria illa, et ista septem, quia et Trinitatem videntur illa quæ ad Decem pertinent insinuare diligentius intuentibus. Et revera quod dictum est, *Non erunt tibi dii alii præter me*, hoc ipsum perfectius explicatur cum prohibentur colenda figmenta. Concupiscentia porro uxoris alienæ, et concupiscentia domus alienæ, tantum in peccando differunt, ut illi quod dictum est, *Non concupisces domum proximi tui*, adjuncta sint et alia dicente Scriptura, *neque agrum ejus, neque servum ejus, neque ancillam ejus, neque bovem ejus, neque subjugale ejus, neque omnem pecus ejus, neque quæcumque proximi tui sunt*. Discrevisse autem videtur concupiscentiam uxoris alienæ a concupiscentia cujuslibet rei alienæ, quando utrumque sic cœpit, *Non concupisces uxorem proximi tui, Non concupisces domum proximi tui*, et huic cœpit cætera adjungere. Non autem cum dixisset, *Non concupisces uxorem proximi tui*, huic connexuit alia dicens, neque domum ejus, neque agrum ejus, neque servum ejus, et cætera: sed omnino apparent hæc esse conjuncta quæ uno præcepto videntur contineri, et discreta ab illo ubi uxor nominata est. Illud autem ubi dictum est, *Non erunt tibi dii alii præter me*, apparet hujus rei diligentiosem executionem esse in iis quæ subjecta sunt. Quo enim pertinet, *Non facies tibi idolum, neque ullum simulacrum, quæcumque in cælo sunt sursum, et quæcumque in terra deorsum, et quæcumque in aqua sub terra; non adorabis ea, neque serves illis*, nisi ad id quod dictum est, *Non erunt tibi dii alii præter me?*

Sed rursus quæritur quo differat, *Non furtum facies*, ab eo quod paulo post de non concupiscentis proximi rebus præcipitur. Non quidem omnis qui rem proximi sui concupiscit, furatur: sed si omnis qui furatur, rem proximi concupiscit, poterat in illa generalitate, ubi de non concupiscentia re proximi præcipitur, etiam illud quod ad furtum pertinet contineri. Similiter etiam quæritur, quo differat quod dictum est, *Non mæchaberis*, ab eo quod paulo post dicitur, *Non concupisces uxorem proximi tui*. In eo quippe quod dictum est, *Non mæchaberis*, poterat et illud intelligi. Nisi forte in illis duobus præceptis, non mæchandi et non furandi, ipsa opera notata sunt; in his vero extremis ipsa concupiscentia: quæ tantum differunt, ut aliquando mæchetur, qui non concupiscit uxorem proximi, cum alia aliqua causa illi miscetur; aliquando autem concupiscat, nec ei misceatur, penam timens: et hoc fortasse Lex ostendere voluit, quod utraque peccata sint.

Item quæri solet utrum mæchiæ nomine etiam fornicatio teneatur. Hoc enim græcum verbum est, quo

jam Scriptura utitur pro latino. Mæchos tamen Græci non nisi adulteros dicunt. Sed utique ista Lex non solum viris in populo, verum etiam feminis data est. Neque enim quia dictum est, *Non concupisces uxorem proximi tui*, nihil hic sibi præceptum debet putare femina, et tanquam licite concupiscere virum proximæ suæ. Si ergo hic ex illo quod viro dictum est, intelligitur, quamvis non dictum sit, quod etiam ad feminam pertineat; quanto magis eo quod dictum est, *Non mæchaberis*, uterque sexus astringitur, cum et ipsum præceptum potest referri ad utrumque, sicut, *Non occides, Non furaberis*, et quæ alia similiter non expresso uno sexu utrique videntur sonare communiter? Tamen ubi unus exprimitur, honoratior utique exprimitur, id est masculinus, ut ex hoc intelligat etiam femina quid sibi præceptum sit. Ac per hoc si femina mæcha est, habens virum, concumbendo cum eo qui vir ejus non est, etiamsi ille non habeat uxorem; profecto mæchus est et vir habens uxorem, concumbendo cum ea quæ uxor ejus non est, etiamsi illa non habeat virum. Sed utrum, si faciat qui uxorem non habet, cum femina quæ virum non habet, ambo præcepti hujus transgressione teneantur, merito quæritur. Si enim non tenentur, non est prohibita in Decalogo fornicatio, sed sola mæchia, id est, adulterium: quamvis omnis mæchia etiam fornicatio esse intelligitur, sicut loquuntur Scripturæ. Dominus enim dicit in Evangelio: *Quicumque dimiserit uxorem suam, excepta causa fornicationis, facit eam mæchuri* (Matth. v. 52). Hic utique fornicationem appellavit, si cum alio peccet quæ virum habet, quod est mæchia, id est, adulterium. Omnis ergo mæchia etiam fornicatio in Scripturis dicitur. Sed utrum etiam omnis fornicatio mæchia dici possit, in eisdem Scripturis non mihi interim occurrit locutionis exemplum. Sed si non omnis fornicatio etiam mæchia dici potest, ubi sit in Decalogo prohibita illa fornicatio, quam faciunt viri qui uxores non habent, cum feminis quæ maritos non habent, utrum inveniri possit, ignoro. Sed si furti nomine bene intelligitur omnis illicita usurpatio rei alienæ (non enim rapinam permisit qui furtum prohibuit; sed utique a parte totum intelligi voluit, quidquid illicite rerum proximi auferitur); profecto et nomine mæchiæ omnis illicitus concubitus, atque illorum membrorum non legitimus usus prohibitus debet intelligi.

Et quod dictum est, *Non occides*, non putandum est fieri contra hoc præceptum, quando lex occidit, vel occidi aliquem Deus jubet. Ille enim facit qui jubet, quando ministerium negare non licet.

In eo etiam quod dictum est, *Falsum testimonium non dices adversus proximum tuum*, quæri solet utrum prohibitum sit omne mendacium: ne forte non sit hoc præceptum adversus eos qui dicunt tunc esse mentiendum quando id mendacium prodest alicui, et nihil obest ei cui mentiris. Tale quippe non est *adversus proximum tuum*, ut ideo videatur hoc addidisse Scriptura, quæ posset breviter dicere, *Falsum testimonium non dices*, sicut dixit, *Non occides, Non mæ-*

habebis, Non furaberis. Sed hinc magna quæstio est, nec a festinantibus commode explicari potest, quomodo accipiendum sit, *Perdes omnes qui loquuntur mendacium* (*Psal. v, 7*); et, *Noli velle mentiri omne mendacium* (*Eccli. vii, 14*); et cætera hujusmodi.

LXXII. [Ib. xx, 18.] *Et omnis populus videbat vocem, et lampadas, et vocem tubæ, et montem fumantem.* Solet quæri quomodo populus videbat vocem, cum vox non ad visum, sed potius ad auditum pertinere videatur. Sed sicut modo dixi, Videatur, de omnibus quæ a me dicta sunt; sic, videre solet pro generali sensu poni, non solum corporis, verum etiam animi: unde et illud est, *Cum vidisset Jacob quia sunt esca in Ægypto* (*Gen. xlii, 4, sec. LXX*); unde utique absens erat. Quanquam nonnulli videre vocem nihil aliud esse arbitrati sunt quam intelligere, qui visus mentis est. Cum vero hic breviter dicendum esset quod populus videbat vocem et lampadas, et vocem tubæ ac montem fumantem, quæstio major oriretur quomodo audiebat lampadas et montem fumantem, quod pertinet ad sensum videndi. Nisi quis dicat, nec tam breviter dicendum fuisse; sed, ut totum diceretur, audiebat vocem, et videbat lampadas, et audiebat vocem tubæ, et videbat montem fumantem. Duo quippe genera vocis erant, et de nubibus, sicut tonitrua, et de tuba; si tamen ipsam dixit vocem quæ de nubibus edebatur. Ac per hoc melius in iis quæ ad sensum audiendi pertinebant, generalis sensus est positus, hoc est, videndi, cum breviter totum vellet Scriptura complecti, quam ut in iis quæ pertinent ad videndi sensum, subintelligeretur auditus: quo more loqui non solemus. Nam, Vide quid sonet, solemus dicere; Audi quid luceat, non solemus.

LXXIII. [Ib. xx, 19.] *Loquere tu nobis, et non loquatur ad nos Deus, ne quando moriamur.* Multum et solide significatur, ad Vetus Testamentum timorem potius pertinere, sicut ad Novum dilectionem: quamquam et in Vetere Novum lateat, et in Novo Vetus pateat. Quomodo autem tali populo tribuatur videre vocem Dei, si hoc accipiendum est intelligere, cum sibi loqui Deum timeant ne moriantur, non satis elucet.

LXXIV. [Ib. xx, 20.] *Et dixit eis Moyses, Constantes estote: propterea enim venit Deus ad vos, tentare vos ut sit timor ejus in vobis, ne peccetis.* Sic illi exhibendi fuerant a peccatis, utique timendo ne poenas sensibiles paterentur; quia nondum poterant amare justitiam: et in hoc erat illis tentatio a Domino, qua probabantur, ut appareret cujusmodi essent; non ut Deo noti fierent, quem non latebant qualescumque essent, sed ut inter se ac sibi met. Multum tamen istis terroribus Testamenti Veteris differentia commendatur, quod etiam in Epistola ad Hebræos aperissime dictum est (*Hebr. xii, 24-28*).

LXXV. [Ib. xx, 21.] *Moses autem intravit in nebulam, ubi erat Deus: id est, ubi expressiora fiebant signa, quibus cognosceretur Deus.* Nam quomodo in nebula erat, cui cæli cælorum non sufficiunt; nisi quemadmodum nusquam non est, qui in loco nullo est? ¹

¹ Editi, *deest*: pro quo omnes Mss., *est*.

LXXVI. [Ib. xx, 23.] *Non facietis vobis deos argenteos, et deos aureos non facietis vobis ipsis.* Repetitur quod in primo præcepto inculcatum est; et ex diis argenteis et aureis utique omnia simulacra intelliguntur, sicut in illo etiam psalmo, *Idola gentium argentum et aurum* (*Psal. cxiii, 4, et cxxxiv, 15*).

LXXVII. [Ib. xxi, 2.] Quæ de servo Hebræo præcipiuntur, ut sex annos serviat, et dimittatur liber gratis, ne servi Christiani hoc flagitent a dominis suis, apostolica auctoritas jubet servos dominis suis esse subditos, ne nomen Dei et doctrina blasphemetur (*Ephes. vi, 5, et I Tim. vi, 1*). Illud enim ex hoc satis constat in mysterio præceptum, quia et pertundi subula ejus aurem ad postem præcepit Deus, qui libertatem illam recusasset.

LXXVIII. [Ib. xxi, 7-11.] *Si quis autem vendiderit filiam suam famulam¹, non abibit ita ut recedunt ancillæ. Quod si non placuerit domino suo, quam non annominavit eam, remunerabit eam. Genti autem exteræ non est dominus vendere illam, quoniam sprevit in ea. Quod si filio annominaverit eam, secundum justificationem filiarum faciet ei. Quod si aliam accipiet ei, quæ opus sunt, et vestem, et conversationem ejus non fraudabit. Si autem tria hæc non fecerit ei, exhibit gratis sine pretio.* Obscurissimum istum locum inusitata verba locutionesque fecerunt, ita ut interpretes nostri quemadmodum eum explicarent, pene non invenirent. In ipso quoque græco eloquio multum obscurum est quod hic dicitur. Tamen quid videatur, ut potero, aperiam.

Si quis autem, inquit, vendiderit filiam suam famulam, id est ut sit famula, quam οὐράνη Græci vocant: non abibit ita ut recedunt ancillæ, intelligendum est, non sic recedet, quomodo recedunt ancillæ Hebrææ post sex annos. Eam quippe oportet etiam in senectute Hebrææ legem datam intelligi, quæ servatur in mariabus. Cur ergo ista non ita recedet, nisi quia in illo famulatu intelligitur humiliata, quod ei se dominus miscuerit? Hoc quippe in consequentibus utcumque elarescit. Sequitur enim et dicit, *Quod si non placuerit domino suo, quam non annominavit eam*, id est non eam fecit uxorem: *remunerabit eam*, hoc est, quod supra dixit, *non abibit ita ut recedunt ancillæ*. Justum est² quippe aliquid accipere pro eo quod humiliata est; quia non ei se ita miscuit, ut faceret uxorem, id est, ut annominaret eam sibi. Hoc autem quod diximus, *remunerabit eam*, quidam interpretes dixerunt, *redimet eam*. Quod si in græco dictum esset ἀπολυτρώσει, scriptum esset sicut scriptum est, *Et ipse redimet Israel* (*Psal. cxxxix, 8*); nam et ἀπολυτρώσει scriptum est. In hoc autem loco ἀπολυτρώσει legitur, ubi intelligitur quod accipit magis aliquid, quam pro ea datur ut redimatur. Cui enim dabit dominus ejus, ut redimat quam ipse famulam possidet? *Genti autem exteræ non est dominus vendere illam, quia sprevit in ea*: id est, non quia sprevit in ea, ideo dominus est vendere illam, id est in tantum ei dominabitur, ut

¹ Sic Mss. constanter, juxta LXX. At editi, in *famulam*.

² Mss., *iusa est*.

eam extoræ genti eam licite vendat. Hoc est autem sprevit in ea, quod est sprevit in eam : sprevit eam autem, hoc est humiliavit eam, id est concubendo nec uxorem faciendo. Dixit autem græce *ἔστρεψεν*, quod nos diximus sprevit, quo verbo Scriptura nitur apud Jeremiam, *Sicut spernit mulier eum cui commiserat* (Jerem. iii, 20).

Deinde sequitur et dicit, *Quod si filio annominaverit eam, secundum justificationem filiarum faciet ei*. Hic jam apparere incipit quemadmodum supra dixerit, quam non annominavit. Nam quid est aliud, si filio annominaverit eam, nisi filio conjunxerit eam uxorem? quandoquidem dicit, *secundum justificationem filiarum faciet ei*, id est, ut sic tradat tanquam filiam, dotem scilicet apponens ei. Deinde adjungit, *Quod si aliam accipiet ei*, id est non istam deputaverit uxorem filio suo, sed ei aliam accipiat : quæ opus sunt, et vestem et conversationem ejus non fraudabit; dabit ei simili lege, quæ competunt, quoniam non mansit uxor filio ejus, quemadmodum ei daret, si eam sibi non annominasset, et tamen concubendo humiliasset. Quod autem nos diximus, *conversationem non fraudabit*, græcus habet *ἐκδύσει*, id est, locutionem, quo nomine intelligitur Scriptura honestius appellare concubitum. Quid est autem, Concubitum non fraudabit, nisi pro concubitu mercedem dabit? Namque apud Danielelem contra Susannam falsum testimonium dicentes seniores, *Venit, inquit, ad eam adolescens, qui erat in latenti absconditus, et concubuit cum ea*. Daniel autem de hoc ipso interrogans, ait, *Sub qua arbore vidisti eos colloquentes* : quod illi dixerant, *concubuit cum ea*. Deinde alterum arguens atque convincens dixit, *Semen Chanana, et non Juda, species delectavit te, et illa concupiscentia evertit cor tuum : sic enim faciebatis filiabus Israel, sed illæ timentes acquiescebant vobis* (Dan. xiii, 57, 54-58). Græcus autem habet *ἐπιθυμῶν ἡρώδης*, quod posset latine verbum e verbo dici, *Loquebantur vobis* : quo significaretur concubitus. Nam ubi dicitur, *Sub qua arbore comprehendistis eos*, græcus habet, *Comprehendistis eos colloquentes invicem* : et illic significatur concubitus.

Quod ergo de hac de qua agitur adjungit Scriptura, et dicit, *Si autem tria hæc non fecerit ei, exhibit gratis*, hoc intelligitur, Si eam ipse concubitu non humiliaverit, neque filio suo conjunxerit, neque alia a filio suo ducta istam ejecerit, *abit gratis*, id est sufficet ei non teneri in servitute. Abibat enim nihil accipiens, ut servus Hebræus. Non enim licet domino ejus copulare illam viro non Hebræo, quam non licet extoræ genti tradi. Si autem servo Hebræo eam copulaverit, hoc atque intelligitur, quod cum eo gratis exhibit, nequaquam a marito separata.

LXXIX. [Ib. xxi, 12, 15.] *Si quis percusserit aliquem, et mortuus fuerit, morte moriatur. Qui autem nolens, sed Deus tradidit in manus ejus, dabo tibi locum in quem fugiat*. Quæritur hoc quomodo dictum sit, *Si autem nolens, sed Deus tradidit in manus ejus*; quasi etsi volens occiderit, posset occidere, nisi Deus traderet in manus ejus. Intelligitur ergo, tantummodo Deum fe-

cisse, cum quisque occiditur a nolente : et pro hoc quod tantummodo Deus id fecit, dictum est, *sed Deus tradidit in manus ejus*. Cum vero volens occidit, et ipso occidit, et Deus tradidit in manus ejus. Hoc ergo interest, quod illic tantum Deus fecit : hic autem et Deus et homo, propter voluntatem facientis; sed non sicut Deus homo. Deus enim non nisi juste, homo autem pœna dignus : non quia illum occidit quem Deus nollet occidi, sed quia per iniquitatem. Non enim ministerium Deo jubenti præbuit, sed suæ malignæ cupiditati servivit. In uno igitur eodemque facto et facta de occulta æquitate laudatur, et homo de propria iniquitate punitur. Non enim quia Deus proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum (Rom. viii, 32), ideo Judas excusatus est, qui eundem ad mortem tradidit Christum. (Matth. xxvi, 48).

LXXX. [Ib. xxi, 22 25.] *Si autem litigabunt duo viri, et percusserint mulierem in utero habentem¹, et exierit infans ejus nondum formatus; detrimentum patietur, quantum indixerit vir mulieris; et dabit cum postulatione*. Mihi videtur significationis alicujus causa dici hæc, magis quam Scripturam circa hujusmodi facta occupatam. Nam si illud attenderet, ne prægnans mulier percussa in abortum compelleretur, non poneret duos litigantes viros, cum possit et ab uno hoc admitti, qui cum ipsa muliere litigaverit, vel etiam non litigaverit, sed alienæ posteritati nocere volendo id fecerit. Quod vero non formatum puerperium noluit ad homicidium pertinere, profecto nec hominem deputavit quod tale in utero geritur. Hic de anima questio solet agitari, utrum quod formatum non est, ne animatum quidem possit intelligi, et ideo non sit homicidium, quia nec examinatum dici potest, si adhuc animam non habebat. Sequitur enim et dicit, *Si autem formatum fuerit, dabit animam pro anima*. Ubi quid aliud intelligitur, nisi, et ipse morietur? Nam hoc et in cæteris ex hac occasione jam præcipit, *Oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede, combustionem pro combustionem, vulnus pro vulnere, livorem pro livore* : talionis videlicet æquitate. Quæ Lex ideo constituit, ut demonstraret quæ vindicta debeatur. Nisi enim per Legem sciretur quid vindictæ deberetur, unde sciretur quid venia relaxaret, ut dici posset, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*? (Id. vi, 12.) Debitoribus igitur Lege monstrantur, ut quando ignoscitur apparcat quid dimittatur. Neque enim debita dimitteremus, nisi quid nobis deberetur Lege indice discerneremus. Si ergo illud informe puerperium jam quidem fuerit, sed adhuc quodammodo informiter animatum (quoniam magna de anima questio non est præcipienda indiscussæ temeritate sententiæ), ideo Lex noluit ad homicidium pertinere, quia nondum dici potest anima viva in eo corpore quod sensu caret, si talis est in carne nondum formata, et ideo nondum sensibus prædita. Quod autem dicit, *Et dabit cum postulatione quod maritus mulieris, informi ex-*

¹ Ita melioris notæ vss. juxta LXX, et syriacam, chaldaicam, samaritanam atque arabicam versionem. At editi ferunt, et percusserit quis mulierem factam in utero habentem.

cluso, dandum constituerit, non est in promptu intelligere: *ἀτάρα* quippe, quod græcus habet, pluribus modis intelligitur, et tolerabilius cum *postulatione* dictam est, quam si aliud diceretur. Fortassis enim postulabit ut det, ut eo modo¹ satis Deo faciat, etiamsi maritus mulierve non expetat.

LXXXI. [Ib. XXI, 28.] *Si autem cornu percusserit taurus virum aut mulierem, et mortuus fuerit, lapidibus lapidabitur taurus, et non manducabuntur carnes ejus; dominus autem tauri innocens erit.* Ad justitiam pertinet ut animal hominibus noxium perimatur, et quod de tauro positum est, a parte totum intelligendum est, quidquid in pecoribus usui humano subditis infestum est hominibus. Sed si necesse est occidi, numquid lapidari? Quid interest enim animal, quod auferendum est, quæ morte auferatur? Deinde quod addidit, carnibus ejus non esse vescendum, quo pertinet, nisi omnia ista significant aliquid, quod Scriptura maxime solet intueri?

LXXXII. [Ib. XXI, 55.] *Si autem cornu percusserit alicujus taurus lauram proximi, et mortuus fuerit, venient taurum vivum, et partientur pretium ejus, et taurum qui mortuus fuerit dispersentur.* Numquid in solo tauro hæc justificatio servanda est, et non de omni pecori in tali caso? Poinde a parte totum et hoc intelligendum est: sed hoc de carnibus occisi pecoris fieri non potest, quæ non vescuntur.

LXXXIII. [Ib. XXI, 1.] *Quæ justificatio est ut pro vitulo uno quinque reddantur, pro ove autem quatuor, nisi aliquid significare intelligatur?*

LXXXIV. [Ib. XXI, 2.] *Si autem perfodiens inventus fuerit fur, et percussus mortuus fuerit, non est illi homicidium. Si autem oriatur sol super eum, reus est; pro morte morietur.*² Intelligitur ergo tunc non pertinere ad homicidium, si fur nocturnus occiditur: si autem diurnus, pertinere. Hoc est enim quod ait, *si oriatur sol super eum*. Poterat quippe discerni quod ad furandum, non ad occidendum venisset, et ideo non deberet occidi. Hoc et in legibus antiquis (a) sæcularibus, quibus tamen ista est antiquior, invenitur, impune occidi nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem si se telo defenderit: jam enim plus est quam fur.

LXXXV. [Ib. XXI, 9.] *Quid est, qui convictus fuerit per Deum, restituet duplo; nisi quia vult Deus aliquando signo dato prodere pejerantem?*

LXXXVI. [Ib. XXI, 28.] *Deos non maledices.* Quæritur quos dixerit deos; utrum principes qui judicant populum, sicut dictum est de Moyse, quod datus fuerat deus Pharaoni (*Exod. VII, 1*): ut per expositionem sit dictum quod sequitur, velut ostendendo quos dixerit deos, ubi ait, *Et principem populi tui non maledices*: quod græcus habet, *non dices male*. An secundum illud

¹ Editiones Am. Er. et Lov., *postulabit ut de eo modo*. Rat. et septem Mss., *postulavit ut det eo modo*. Alii quinque Mss. probæ notæ, *postulabit ut det, ut eo modo*. Forte legendum, *postulabit iudex ut eo modo*. An potius negatione præfixa, *non postulabit ut det, ut eo modo*, etc.?

² In excusis, *et morte morietur*. In Mss., *pro morte morietur*: id est vicissim juxta græc. LXX, *antapothancitai*.

(a) Scilicet in XII Tabulis, e quibus hæc ipsa lex profertur in *Dei* in Orat. pro Milvae.

accipiendum est, quod Apostolus ait, *Nam etiam sunt qui dicuntur dii, sive in celo, sive in terra, sicuti sunt dii multi et domini multi* (I Cor. VIII, 5); addendo enim, *sicuti sunt*, deos intelligi voluit, qui digne etiam dicuntur: ita sane ut *λατρεία* quæ dicitur græce, et interpretatur latine servitus, sed ea quæ ad religionem pertinere intelligitur, non debeatur nisi uni Deo vero, qui nobis est Deus? Illi autem qui dicuntur dii, etiam si qui sunt qui merito dicuntur, prohibiti sunt maledici, non jussi sunt sacrificiis vel ullis latriæ obsequiis honorari.

LXXXVII. [Ib. XXIII, 2.] *Non eris cum pluribus in malitia.* Ne se inde quisquam defendat, quia cum pluribus fecit, aut ideo putet non esse peccatum.

LXXXVIII. [Ib. XXIII, 3.] *Et pauperis non misereberis in judicio.* Nisi addidisset, *in judicio*, magna esset quaestio. Sed intelligendum esset, etiam si scriptum non esset. Supra enim dixerat, *Non apponeris cum multitudine, declinare cum pluribus, ut declines iudicium*: ac per hoc, *Et pauperis non misereberis*, posset intelligi, *in judicio*. Sed cum additum est, nulla quaestio est hoc esse præceptum, ne forte cum iudicamus, videamus justitiam esse pro divite contra pauperem, et nobis recte facere videamur si contra justitiam pauperi faveamus causa misericordiae. Bona est ergo misericordia, sed non debet esse contra iudicium. Iudicium sane illud appellat Scriptura, quod justum est. Ne quis autem propter istam septentiam Deum putaret misericordiam prohibere, quod requirit, opportunissime sequitur: *Si autem obviaveris bovi inimici tui, aut subjugali ejus, errantibus, reducens redes ei*: ut scias non te prohibitum facere misericordiam, fac etiam erga inimicos tuos, cum potestas est a iudicando libera; non enim cum reducis errantem bovem inimici tui et reddis, inter aliquos iudex resides.

LXXXIX. [Ib. XXIII, 10, 11.] *Sex annis seminabis terram tuam, et colliges fructum ejus; septimo autem anno remissionem facies, et requiem dabis illi: et edent pauperes gentis tuæ; quæ autem superabunt edent feræ bestiarum. Sic facies vineam tuam et olivetum tuum.* Quæri potest quid colligant pauperes, si septimo anno ita parcat terræ, ut nec seminetur quidem. Non enim ad vineam et olivetum pertinet quod dictum est, *Edent pauperes gentis tuæ*; quia de terra non seminata nihil possunt sumere, ubi segetes nasci non possunt: de vinea enim et oliveto postea dicit similiter esse faciendum; ac per hoc illud de arvis intelligitur, quæ frumentis serviunt. An sic accipiendum, *Sex annis seminabis terram tuam, et colliges fructus ejus*, hoc est, *Sex annis seminabis, et colliges*; septimo vero non colliges, ut intelligatur seminabis, etiamsi dictum non est: ut ad sex annos seminare et colligere pertineat, ad septimum vero dimittere quod fuerit seminatum? Nam quid inde habebunt pauperes, quorum residuum etiam feris bestiis dedit, eis videlicet quæ illis frugibus vesci possint, sicut sunt apri, et cervi, et si quid hujusmodi? Quod tamen non diceretur, nisi alicujus significationis gratia. Nam si quod attinet ad præcepta quæ hominibus data sunt, de bobus cura non est Deo (*Id. IX, 9*); quod non sic intelligitur, tanquam non

ipse pascit ea quæ nec seminant, nec metunt, neque congregant in horreum, sed quia ei curæ non est præcepto monere hominem, quomodo bovi suo consulat: quanto minus ei cura est de feris bestiis præcipere, quomodo illis ab hominibus consulatur, cum eas ipse pascit divitiis nature usquequaque fructiferae, qui eas etiam per alios sex annos pascit, cum colliguntur quæ seminantur?

XC. [Ib. xxiii, 19.] *Non coques agnum in lacte matris suæ.* Quomodo intelligatur ad verborum proprietatem nescio utrum possit reperiri. Si enim alicujus significationis causa prohibitum acceperimus agnum in lacte coqui, nullus usus est ita coquendi. Si autem in diebus quibus lactatur, quis hoc habuit unquam Judæorum in observatione, ut agnum non coqueret, nisi cum desisteret sugere? Quid est autem in lacte matris suæ; quasi posset, etiamsi hoc intelligeretur, sine hujus præcepti transgressione coqui, si eo nato mortua matre ejus, ab ovis alia lactaretur? cum alicujus profecto rei significandæ causa esse præceptum nemo ambigat. Sed etiam illa quæ possunt observantia factitari, non sine causa ita præcepta sunt; significant enim aliquid. Hoc vero quomodo observetur ad proprietatem verborum aut non est, aut non elucet. Intellectum tamen de Christo approbo, quod hac prophetia prædictus est non occidendus a Judæis infans, quando Herodes quærens eum ut occideret, non invenit (*Math. ii, 13-16*); ut *coques* quod dictum est, pertineat ad ignem passionis, hoc est, tribulationem. Unde dicitur: *Vasa figuli probat fornax, et homines justos tentatio tribulationis* (*Eccli. xvii, 6*). Quia ergo non est tunc infans passus, cum quærente Herode hujusmodi periculum imminere videretur, prædictum est his verbis, *Non coques agnum in lacte matris suæ.* Nihil quoque forsitan non absurdum est, quod alii dicunt, id esse præceptum per Prophetam, ne se boni Israelitæ sociarent malis Judæis, a quibus Christus passus est tanquam agnus in lacte matris suæ, id est, eo tempore quo conceptus est. Dicuntur enim feminæ ex quo conceperint, lac colligere: illo autem mense conceptum et passum esse Christum, et Paschæ observatio, et dies Ecclesiis notissimus nativitatis ejus ostendit. Qui enim mense nono natus est octavo calendæ januarias, profecto mense primo conceptus est circa octavum calendæ aprilis, quod tempus etiam passionis ejus fuit in lacte matris suæ, hoc est, in diebus matris suæ.¹

¹ Accedit alia expositio in Questionum codice Cœbeiensis ante annos circiter octingentos scripto reperta his verbis: *Est alius sensus facilior, Non coques agnum in lacte matris suæ; parvulus adhuc et lactentes, qualibus dicit Apostolus, Lac vobis potum dedi non escam, non mittes in præproperam passionem, tanquam Christo sit dictum, qui talibus adhuc discipulis peperit, pro quibus se offerens ait, Si ergo me queritis, sinite hos abire. Atque ut intelligeretur adhuc eos invalidos et minus idoneos fuisse passionem tanquam agnos in lacte matris, secutus ait Evangelista: Ut impleretur sermo quem dixerat, Quos dedisti mihi non perdiidi ex eis quemquam. Unde apparet eos, si tunc paterentur, fuisse perituros. Hoc enim tunc non passi sunt, quod postea passi sunt, non adhuc agni in lacte, sed jam arietes in grege. Sunt et alia quædam ad hanc expositionem præmissa in eodem codice, sed omnia profecto e margine in contextum per Stananensem translata. Nam absunt prorsus a cæteris quæ-*

XCI. [Ib. xxiii, 20, 21.] *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, ut servet te in via, ut inducat te in terram quam paravi tibi. Attende tibi, et exaudi eum, ne non credas illi: nihil enim subtrahet tibi; nomen enim meum est super eum. Hoc de illo nimirum intelligitur, cui nomen mutatum est, ut Jesus¹ vocaretur: ipse quippe introduxit populum in terrarum promissionis.*

XCH. [Ib. xxiii, 23-27.] *Et servies Domino Deo tuo; et benedicam panem tuum, et vinum tuum, et aquam tuam, et avertam infirmitatem a vobis. Non erit qui non generet, neque sterilis super terram tuam. Numerum dierum tuorum replebo. Et timorem mittam qui te antecedit; et amentes faciam omnes gentes in quas tu intrabis, etc.* Quamvis istæ promissiones possint et spiritualiter intelligi, tamen cum secundum temporalem hominum felicitatem intelligantur, ad Vetus Testamentum pertinent: ubi quanquam præcepta, exceptis his quæ in sacramento aliquid significant, eadem ad mores bonos pertinentia reperiantur, promissiones tamen carnales atque terrenæ sunt. Unde in psalmo septuagesimo secundo pene lapsos et effusos gressus suos homo Dei dicit, cum zelaret in peccatoribus pacem peccatorum intuens. Ea quippe cernebat abnoscere impiis, quæ ipse secundum Testamentum Vetus exspectabat a Domino Deo, cui hac mercede serviebat. Et cum hinc ei subrepere cœpisset sensus impius, quod Deum non curare existimaret humana, correptum se dicit, dum auctoritatem sanctorum non est ausus improbare, et incœpit cognoscere, et ait, *Hoc labor est ante me, donec introeam in sanctuarium Dei, et intelligam in notissima* (*Psal. lxxii, 2-17*). Ibi enim præmia dabantur ad Novum pertinentia Testamentum, quæ impii non accipient: et pœnæ tunc futuræ sunt impiorum, quas nullus piorum sensurus est.

XCH. [Ib. xxiii, 28.] *Et mittam vespas ante te, et ejiciet² Amorrhæos, Evæos, Chananeos, et Chettæos a te.* Quæritur de his vespis quid intelligendum sit. Nam et promittit hoc Deus, et liber Sapientiæ dicit impletum, ubi ait: *Et misit antecessores exercitus sui vespas* (*Sap. xii, 8*). Non autem legitur factum, neque Moyse temporibus, neque sub Jesu Nave, neque sub iudicibus, neque sub regibus. Ac per hoc vespæ istæ aculei timoris intelligendi sunt fortasse, quibus agitabantur memoratæ gentes, ut cederent filiis Israel. Deus enim loquitur, in cujus sermone si figurate aliquid dicitur,

stionum codicibus: exstant vero in duobus nostris Mss. collectionis Egyptii, in uno quidem continua serie, at in altero cum ejusmodi præmonitione, *hinc jam ex alto opere S. Augustini quæ sequuntur adjecta sunt.* Itaque suspicatur Questionum exemplar illud, quo usus est scriptor codicis Cœbeiensis primo laudati, habuisse ea quæ Eugylius abbas, ætate Augustino prope æqualis, sua manu annotaverat sic enim in lib. 1, super Genes., quæst. 117, n. 3, ante illa verba, *Nulla tamen est facilior*, etc. descripsit ille in medio contextu, *Ab hinc scribendum*; quæ fuerat, uti opinor, annotatio Eugy, si præcipientis exscribi sequentia, quæ hodieque in ipsius collectione repeririuntur.

¹ Am. Er. et Lov., *Israel* sed verius Mss. et Rat., *Jesus*: is est Josue.

² Er. et Lov., *ejiciam*; pro quo Mss. necnon Rat. et Am., *ejiciet*, scilicet, *vespa*: ubi a plurali numero fit transitus ad singularem, quænamadmodum explicatur in Locutionum lib. 2, locut. 107.

quod ad proprietatem non sit impletum, non impedit historię fidem, in qua perspicitur veritas narrationis. Sicut nec Evangelistarum narratio secundum proprietatem impeditur, si aliquid a Christo dicitur figurate.

XCIV. [Ib. xxiii, 33.] *Si servieris diis eorum, erunt tibi offendiculum.* Hic græcus δουλεύουσας habet, non λατρεύουσας. Unde intelligitur, quia et δουλεύει debetur Deo tanquam Domino, λατρεύει vero non nisi Deo tanquam Deo.

XCv. [Ib. xxiv, 1-3.] *Et Moysi dixit, Ascende ad Dominum tu, et Aaron, et Nadab, et Abiud, et septuaginta seniorum Israel: et adorabunt a longe Dominum; et accedet Moyses solus ad Dominum, ipsi autem non accedent: populus autem non ascendet cum illis. Introiit autem Moyses, et narravit populo omnia verba Dei et justificationes. Respondit autem omnis populus voce una dicentes, Omnia verba quę locutus est Dominus, faciemus, et audiemus.* Usque ad hunc locum Scripturę justificationes intelliguntur quę datę sunt populo ad observandum. Incipiunt autem quantum ipsa verba Scripturę indicant, unde hoc nomen justificationum exorsum est ab illo servo Hebręo cui auris ad postem pertunditur. In quibus omnibus justificationibus considerandum est, quę inde ad agendam vitam et morum bonorum conservationem duci possint. Multa quippe in eis sunt sacramenta significantia potius aliquid, quam vitam nostram instruentia. Justificationes sane latini interpretes eas esse dixerunt, quę gręci δικαιώματα appellant.

XCvi. [Ib. xxiv, 3.] Notandum est quod iterum populus ita respondet, *Omnia verba quę locutus est Dominus faciemus, et audiemus;* cum videatur ordo postulare ut diceretur, *audiemus, et faciemus.* Sed mirum nisi aliquis sensus hic latet. Nam si *audiemus*, pro eo positum est quod est intelligemus, ut ad intelligentiam earum rerum quę ipso præcipiente sunt, merito devotionis, qua non contemptę, sed factę sunt, ipse perducatur. Sed videndum est, utrum iste populus illi filio similis inveniat qui patri jubenti dixit, *Ibo in vineam, et non iit* (Matth. xxi, 30). Genes enim quę Dominum penitus contempserunt, postea per unius obedientiam justificatę, quę non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam (Rom. ix, 30).

XCvii. [Ib. xxiv, 4.] Notandum quod *Moses edificavit altare sub monte, et duodecim lapides in duodecim tribus Israel.* Intelligitur enim ex duodecim lapidibus altare ædificatum, significasse ipsum populum esse altare Dei, sicut est templum Dei (II Cor. vi, 16.)

XCviii. [Ib. xxiv, 5.] *Et immolaverunt hostiam salutaris Deo.* Non dixit, hostiam salutarem, sed, *hostiam salutaris;* quod græcus habet σωτηριον. Unde in Psalmo, *Calicem, inquit, salutaris accipiam* (Psal. cxv, 13): non dixit, calicem salutarem. Ubi videndum est, ne forte ille significetur, de quo dixit Simeon, *Quoniam viderunt oculi mei salutarem tuum* (Luc. ii, 30). Hunc enim et Psalmus commendat ubi legitur, *Bene nuntiavit dñm ex die salutare ejus* (Psal. xcvi, 2). Quid est

enim aliud, si diligentius attendamus, quod ait *dñm ex die*, nisi lumen ex lumine, hoc est Deum ex Deo, quod est unigenitus Filius?

XCix. [Ib. xxiv, 6, 7.] *Sumens autem Moyses dimidiam partem sanguinis, infudit in craterem, et partem reliquam sanguinis affudit ad altare: et accipiens librum Testamenti recitavit in aures populi.* Notandum est, nunc primum sacrificasse Moysen evidenter Scripturam dicere, ex quo ex Ægypto educto est populus. Primo enim de Jothor dictum erat socero ejus, quamvis cum aliqua ambiguitate, quod immolaverit Deo (Exod. xviii, 12). Et advertendum librum Testamenti cum sanguine hostię recitari, in quo libro illas justificationes conscriptas debemus accipere. Nam decalogum Legis in tabulis lapideis fuisse conscriptam postea manifestum est.

C. [Ib. xxiv, 7.] *Et dixerunt, Omnia quęcumque locutus est Dominus, faciemus, et audiemus.* Non aliter respondent ecce jam tertio.

CI. [Ib. xxiv, 9.] *Et ascendit Moyses, et Aare, et Nadab, et Abiud, et septuaginta seniorum Israel: et viderunt locum ubi steterat ibi Deus Israel.* Constat inter eos qui recte intelligunt, nullo Deum contineri loco, nec aliquo velut situ corporis membra ponere, sicuti est nostri corporis, sedere, jacere, stare, et si quid hujusmodi est. Hęc enim non sunt nisi corporum, Deus autem spiritus est (Joan. iv, 24). Quod ergo se ostendit specie corporali vel signis corporaliter expressis, non substantia ejus apparet, qua est ipse quod est, sed assumptio formarum visibilitium ejus omnipotentię subjacet.

Cii. [Ib. xxiv, 11, 10.] *Et de electis Israel non dissonuit nec unus: et apparuerunt in loco Dei, et manducaverunt, et biberunt.* Quis dubitet illos quos nominatim expressit, et septuaginta seniores, nunc appellatos electos Israel? qui procul dubio personam gerebant eorum qui electi sunt in populo Dei. Non enim omnium est fides (II Thess. iii, 2): et novit Dominus qui sunt ejus. In magna autem domo sunt alia vasa in honorem, alia in contumeliam (II Tim. ii, 19, 20). Quoniam ergo quos ante præscivit, et prædestinavit; quos autem prædestinavit, illos et vocavit; quos autem vocavit, ipsos et justificavit; quos autem justificavit, ipsos et glorificavit (Rom. viii, 30): profecto de electis Israel non dissonuit nec unus. Significantur autem quaternario numero in Moysen et Aaron et Nadab et Abiud, propter quatuor Evangelia, et totius orbis, qui in quatuor partes dividitur, promissionem: et septuaginta de senioribus Israel, numero scilicet septenario decuplato, qui pertinet ad significandum Spiritum sanctum. Sapphiro autem significatur vita cęlestis, maxime quia dictum est, *sicut aspectus firmamenti.* Firmamentum autem cęlum appellari quis nesciat? Et forma lateris in eodem sapphiro quadraturam ipsam, vel stabilitatem, vel ejusdem quaternarii numeri sacramentum figurat. Quod autem manducant et bibunt in loco Dei, suavitatem saturitatemque significat in illo regno æternitatis. Beati enim qui esuriunt et sitiunt justitiam; quoniam ipsi saturabuntur (Matth

v. 6) Unde et Dominus dicit venturos multos (quos utique, nihil electos, præscitos, prædestinatos, vocatos, justificados, glorificados?), et recubituros cum Abraham et Isaac et Jacob in regno cælorum (*Matth. viii, 11*). Nam et alio loco ipse hoc promittit fidelibus suis, quod faciat eos recumbere, et transeat, et ministret eis (*Luc. xii, 57*).

CIII. [Ib. xxiv, 43.] Quid sibi vult quod Jesus Nave, non commemoratus in illis quatuor, subito cum Moyse apparet, et cum illo ascendit in montem ad accipiendas tabulas Legis; et subito rursus idem Jesus absconditur, id est tacetur; et Moyse accepit Legem in duabus tabulis, et cum eo iterum apparet? An forte significat Novum Testamentum nomine Jesu, et absconditum esse in Lege, et aliquando apparere intelligentibus? Quod vero Jesus jam vocatur, cum in libro Numerorum quando id nomen acceperit Scriptura testetur, cum jam prope esset ut terram promissionis intrarent (*Num. xiii, 17*), per prolepsim, hoc est per præoccupationem anticipat Scriptura quod postea factum est. Omnia quippe ista posteaquam facta sunt, scripta sunt; ac per hoc quando factum est quod modo commemoratur, nondum vocabatur Jesus, sed quando scriptum est jam hoc vocabatur.

CIV. [Ib. xxv, 11, 12.] *Et facies in ea cymatia aurea versatilia in circuitu.* Cymatia dixit, quæ in quadratura existant per quatuor partes, sicut mensæ quadræ fieri solent. Nec quod ait *versatilia*, mobilia debemus accipere. Fixa sunt enim, sicut dixi mensas habere solitas: sed *versatilia* dixit, tortilia, quæ græcè vocantur *στρεπτά*; vel canalibus, sicut sunt columnæ tortiles; sicut implicatis duabus virgulis in modum restis, sicut etiam torques fieri solent. Quod autem ait, *Et fabricabis illi quatuor annulos aureos, et impones super quatuor latera; duos annulos in latus unum, et duos annulos in latus secundum*; ad quatuor angulos occurrunt quatuor annuli singuli in singulis, et per angulorum numerum fit ut quod in duobus lateribus ponitur, in omnibus quatuor ponatur. Unus enim angulus duobus lateribus communis est: alioquin non occurrit ut bini annuli ponantur per quatuor latera, cum sint quatuor annuli; octo quippe esse debuerunt, si aliter intelligimus, quam quod dixi fieri numero angulorum. Ad hoc enim annuli in angulis ponuntur, quo inducantur subportatoria vel gestatoria, quibus arca a quatuor hominibus hinc atque inde portetur.

CV. [Ib. xxv, 17.] Propitiatorium quid dicat superimponendum super arcam, quæri solet: sed cum aureum fieri jubeat, ejusque longitudinem et latitudinem tantam exprimat, quanta et ipsius arcæ dicta est, procul dubio velut tabulam auream tantæ formæ fieri præcipit, qua tegetur arca; ita ut in ipso propitiatorio essent duo Cherubim, hinc atque inde alterutrum attendentes, ita ut vultus eorum in propitiatorium essent, et pennis suis obumbrarent propitiatorium: quod magnum est sacramentum. Aurum quippe significat sapientiam, arca significat secretum Dei. In arca jussa sunt poni Lex, et manna, et virga Aaron: in Lege præcepta sunt, virga potestas significatur,

manna gratia; quia nisi cum gratia non est potestas præcepta faciendi. Verumtamen quia Lex a quovis proficiente non ex omni parte completur, propitiatorium est desuper. Ad hoc enim opus est ut propitius sit Deus, et ideo desuper ponitur, quia superexultat misericordia judicio (*Jacobi ii, 13*). Duo vero Cherubim pennis suis obumbrant propitiatorium, id est, honorant velando; quoniam mysteria ista ibi sunt: et invicem se attendunt, quia consonant; duo quippe ibi Testamenta figurantur: et vultus eorum sunt in propitiatorium, quia misericordiam Dei, in qua una spes est, valde commendant. Denique hinc se promisit locuturum Deus ad Moysen de medio Cherubim desursum propitiatorii. Porro si creatura rationalis in multitudine scientiæ, quoniam hanc interpretationem habent Cherubim, duobus ipsis animalibus significatur; ideo duo sunt, ut societatem charitatis commendent; ideo pennis suis propitiatorium obumbrant, quia Deo non sibi tribuunt pennas suas, id est, Deum honorant virtutibus, quibus præstant: et vultus eorum non sunt nisi in propitiatorium, quia cuicumque profectui ad multitudinem scientiæ spes non est, nisi in Dei misericordia.

CVI. [Ib. xxv, 27.] Quod ait, *Erunt annuli in thecis subportatoriis ad tollendam mensam*, hoc intelligendum est, quod annuli essent velut thecæ subportatoriolorum; id est, quo subportatoria tanquam in thecas inducantur. *Erunt quippe in thecis*, ita dictum est, tanquam diceretur, *Erunt pro thecis*.

CVII. [Ib. xxvi, 1.] Decem aulæorum jubet fieri tabernaculum, cum sit decalogus Legis. Aulæa vero significant latitudinem, propter facilitatem. Caritas quippe plenitudo Legis est (*Rom. xiii, 10*): et non nisi charitati sunt præcepta facilia: unde ipsa dilatatio commendatur, cum dicitur, *Dilatasti gressus meos subtilis me, et non sunt infirmata vestigia mea* (*Psal. xvii, 37*). Sed quoniam ista dilatatio per gratiam fit Dei; caritas enim Dei diffusa est in cordibus nostris, non per nosipsos, sed per Spiritum sanctum qui datus est nobis (*Rom. v, 5*); ideo hic mystice ipse numerus etiam commendatur, qui pertinet etiam ad Spiritum sanctum, per quem Lex possit impleri. Dicitur enim aulæum longitudinem habere debere in cubitis viginti octo. Iste autem numerus, quia per septenarium dividendus est, significavit, cum dicit latitudinem aulæi in cubitis quatuor. Quater enim septem sunt viginti octo. Et est etiam iste numerus perfectus; quia sicut senarius, suis partibus constat. Quod vero tam sæpe dicit, *Cherubim facies ea opere textoris*, quid aliud quam in his omnibus multitudinem scientiæ commendat, quod interpretatur *Cherubim*?

CVIII. [Ib. xxvi, 7.] *Et facies vela capillacia operire super tabernaculum; undecim vela facies ea.* Quæ capillacia vela sunt, id est cilicina, undecim dicuntur

¹ Apud LXX, *eis thêkas tois anaphorêuzai*. Legendum ergo, *in thecas*, licet codices omnes habeant, *in thecis subportatoriis*: nempe familiari vitio librorum, qui rursus infra easdem voces casu et genere conciliandas invicem putarunt; nam legebatur in hactenus editis, *velut thecæ subportatoriæ* ubi ex Mss. aliquot reposuimus, *subportatoriolorum*.

esse. In peccatis quippe transgressio est. Transgressio vero undenario numero significatur, quoniam transgreditur denarium, hoc est Legem: ideo ipsa undecim per septenarium multiplicata, faciunt septuaginta septem; ubi significavit Dominus universam remissionem peccatorum, dicens, *Non solum septies, verum etiam septuagies septies* (Matth. xviii, 22): quot generationes reperiantur, cum Lucas a baptismo Domini enumerans sursum versus ascendit, et pervenit per Adam usque ad Deum (Luc. iii, 25-38). Ad hoc enim sit significatio peccatorum in lris velis, ut per confessionem exprimentur, et per gratiam quæ data est Ecclesie aboleantur, hoc est tegantur: unde dicitur, *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata* (Psal. xxxi, 4). Deinde jubet ea vela cooperiri pellibus arietinis rubricatis. Aries autem rubricatus, cui non occurrat Christus passione cruentatus? Significantur his etiam martyros sancti, quorum orationibus propitiatur Deus peccatis populi sui. Ipsis denique superjaciuntur pelles hyacinthinæ, ut significetur vita æterna viriditate, tanquam vigore perpetuo.

CIX. [Ib. xxvi, 17.] *Facies duos anconiscos columnæ unæ consistentes ex adverso*: hoc est, unum hinc, et unum inde, de lateribus columnæ. Anconiscos autem dicit, quos vulgo vocamus ancones, sicut sunt in columnis cellarum vinariarum, quibus incumbunt ligna quæ cupas ferunt. Ducta est autem similitudo verbi a cubitis, ubi flectuntur manus, quibus incumbunt recumbentes, qui græcè ἀγκύνας vocantur.

CX. [Ib. xxvi, 21.] *Bases columnarum duas uni*. Bases non eas tantum videtur dicere Scriptura, quibus columnæ ab imo fulciuntur; sed etiam superiores, quæ capitella nos dicimus. Ideo dicit, *duas bases columnæ uni in ambobus partes ejus*. Nam quæ sunt ambæ partes, nisi inferior et superior?

CXI. [Ib. xxvi, 25.] Quod octo columnas et bases earum sexdecim secundum supradictam rationem a posterioribus tabernaculi Scriptura dicit, cum superius sex dixerit, intelligitur annumeratis duabus angularibus octo fieri.

CXII. [Ib. xxvi, 33.] *Et dividet vobis velamen inter medium sanctum, et inter medium sanctum sanctorum*: id est, ut inter sanctum et sanctum sanctorum sit hoc velamen, de quo nunc loquitur, in quatuor columnis extantum. De hac differentia inter sanctum et sanctum sanctorum ad Hebræos Epistola loquitur (Hebr. ix, 1-12): quia ubi Arca testimonii, ibi sanctum sanctorum, hoc est, intus ultra velum: foris autem mensa et candelabrum, et cætera quæ paulo ante dixit quemadmodum fierent, sancta dicta sunt, et non sancta sanctorum. Et significatur foris Vetus Testamentum, intus autem Novum, cum sit utrumque in lectione Veteris Testamenti, et expressum operibus, et significatione figuratum. Ac per hoc in sanctis figura est figuræ, quia figura est Veteris Testamenti: in sanctis autem sanctorum figura est ipsius veritatis, quia figura est Novi Testamenti. Totum quippe Vetus Testamentum in his rebus et celebrationibus, quæ ita observanda præcipiuntur, figura est.

CXIII. [Ib. xxvii, 1, 2.] De altari quaeritur quomodo tribus cubitis altum esse voluerit, cum tanta fere sit staturæ hominis altitudo. Quomodo ergo ministrabatur altari, cum gradus habere altare alio loco prohibeat? *Ne pudenda, inquit, tua reveles super illud* (Ezoq. xx, 26). Sed illic dicebat de altari quod terra vel lapidibus construendum esset, ubi gradus ipsi coaditicati ad corpus altaris utique pertinerent: nunc vero de tabulis fieri altare præcipit, quo si appoveretur ad horam ministratio aliquid ubi staret minister altaris, et peracto ministerio tolleretur, ad corpus altaris non utique pertineret. Item quaeritur quomodo super altare ligneum sacrificium quod inferebatur, possit incoudi: præsertim quia concavum fieri jubet, et craticulam deponi usque ad medium ejus, id est medium concavitate ejus, opere factum reticulato. An quoniam dixit, *Et facies cornua in quatuor angulos, ex seipso erunt cornua, et teges illa æramento*, non ad sola cornua referendum est quod ait, *teges illa æramento*, sed ad omnia de quibus loquebatur, de altari fabricando præcipiens?

CXIV. [Ib. xxviii, 5.] *Et tu loquere omnibus sapientibus mente, quos replevi spiritu intellectus*: αὐτοῖς quidem græcus habet, quem latine sensum, non intellectum dicere solemus; sed Scriptura de sensu interiore, quem intellectum vocamus, sic loqui solet, sicut est ad Hebræos, *Perfectorum est autem solidus cibus, eorum qui per habitum exercitatos habent sensus ad discernendum bonum et malum* (Hebr. v, 14). Ibi enim quod posuit sensus, græcus habet αἰσθησις. Quem ergo istum spiritum, nisi Spiritum sanctum debemus accipere?

[Ib. xxviii, 4.] *Et stolæ quas facient, pectoralem, humeralem, et tunicam tularem, et tunicam cum corymbis*¹. Has appellatas stolæ esse et cætera, cum superius unam stolam faciendam proposuisset, notandum est. Tunicam vero cum corymbis honestius putarunt latini interpretes dici, quam si dicerent cum cirris, qui bene dispositi ornamento esse vestibus solent.

CXV. [Ib. xxviii, 4, 16, 9, 10.] *Aspidiscas in veste sacerdotali quas dicat? utrum scutulas, quæ a scuto latine appellantur, quia et Græci scutum ἀσπίδα appellant? an vero aspidiscas propter diligenter colligandum dicit ab aspidē serpente, sicut etiam muræ nule² appellantur? Spithamis³ autem longitudo, et spithamis latitudo*: Latini quidam interpretati sunt, mensuram extentæ palmæ a fine pollicis usque ad finem digiti minimi. Item quod dicitur, *Sumes duos lapides ony-*

¹ Editi, *tunicam cum cornibus*: Item infra, *cum cornibus honestius putarunt*, etc. Mirum sicut visum est illi honestius dicit. Porro mss. constanter habent, *cum corymbis*: quo proprie vocabulo significantur hederarum racem, ex Plinio, lib. 16, cap. 34; et ex Servio, ad illud Virgil. Eclog. 3, v. 30:

Diffusus hedera vestit pallente corymbus.
Græca versio LXX habet hic, *chlōna corambōton*, id est vestem fimbriatam, seu potius cirtatam, aut cum cirris, ut insinuat Augustinus.

² Apud Rat. et antiquiores mss., *muræne*.

³ Ita in mss. At in excusis, *spithamis*: licet apud LXX sit in genitive casu, *spithamês*. Eadem voce utuntur in Isai., cap. 40, v. 12, quam Hieronymus in eum locum sic interpretatur: *c. Spithamês*, inquit, id est palmæ, extentam significat manum a pollice usque ad extremum digitum.

rhinas, et sculpsit in eis nomina filiorum Israel; sex nomina in lapide uno, et sex reliqua in altero, juxta ordinem nativitatibus eorum, an intelligendum, ut lapides sint de nominibus filiorum Israel secundum nativitates eorum, id est secundum ordinem quo nati sunt?

CXVI. [Ib. xxviii, 22.] *Et facies super rationale fimbrias complectentes opus catenatum de auro purro.* Quod Latini rationale interpretati sunt, inopia linguæ fecit. Græcus enim habet λογιον, non λογισόν. Rationale autem illud solemus appellare, quod Græci dicunt λογισόν. Sed quoniam λογος in græca lingua ambiguum est, utrum verbum significet, an rationem, quia utriusque rei nomen est; ubi putatum est a verbo dictum λογιον, eloquium nostri interpretati sunt: nam quod habemus, *Eloquia Domini, eloquia casta* (Psal. xi, 7), Græci habent λογία: hic vero in veste sacerdotali, quod ex auro et hyacintho et purpara et cocco duplici torto et bysso duplici torta fieri præceptum est quadratum duplex, quod esset in pectore sacerdotis, et λογιον vocaretur, incertum utrum a ratione an a verbo ductum fuerit, interpretes nostri magis a ratione dictum putantes rationale appellaverunt.

CXVII. [Ib. xxviii, 30.] *Et impones super rationale judicii demonstrationem et veritatem.* Quid sibi hoc velit, vel in quali re vel metallo poneretur super rationale demonstratio et veritas, quoniam talia dicit fieri in veste sacerdotis, quæ corporaliter sunt, invenire difficile est. Fabulantur tamen quidam lapidem fuisse, ejus color, sive ad adversa, sive ad prospera mutaretur quando sacerdos intrabat in sancta: et hoc esse quod ait, *Et auferet Aaron judicia filiorum Israel super pectus*; ostendens videlicet in illa demonstratione et veritate, quid de illis judicaverit Dominus. Quanquam possit intelligi demonstrationem et veritatem litteris impositam super λογιον.

CXVIII. [Ib. xxviii, 31.] *Et facies tunicam talarem hyacinthinam; id est, usque ad talos dependentem. Et erit peristomium ex ea medium, id est, quæ caput eiciatur: hoc est enim quod Græci dicunt περιστόμιον. Oram habens in circuitu peristomii, opus textoris, communisquam contextam; id est, ne ipsa ora extrinsecus assuatur: hoc videtur dicere, commissuram contextam. Unde etiam addidit, ex ipsa, ut ne rumpatur; id est, ut ex se ipsa sit ipsa ora contexta cum veste.*

CXIX. [Ib. xxviii, 35.] *Et erit Aaron cum aperit fangi sacerdotio, audietur vox ejus intranti in sanctum in conspectu Domini et exeunti, ut non moriatur: intrantis et exeuntis vocem de tintinnabulis dixit audiri, tantumque ibi pondus observationis posuit, ut diceret, ne moriatur. Testimonia ergo quædam significari voluit in veste sacerdotali, qua utique significatur Ecclesia, per hæc tintinnabula, ut nota sit conversatio sacerdotis: sicut Apostolus dicit, Circa omnes te ipsum bonorum operum præbens exemplum* (Tit. ii, 7); aut illud, *Quæ audisti a me per multos testes,*

¹ In Mss. post vocem, *minimè*, proxime subsequitur: *Et lapides sint de nominibus filiorum Israel secundum nativitates eorum.* Qui est Exod., cap. 28, v. 21: nisi quod LXX habent kata onomata, ubi Augustinus videtur legisse kata genèmata.

² Causæ et Vatic. Mss., ut sunt.

hæc eadem commenda fidelibus, et iis qui idonei sunt et alios docere (II Tim. ii, 2.) An quid aliud magnum tamen est, quidquid illud est, *Intrantis autem et exeuntis*, pro intrantis et exeuntis; locutio est. Vox pro sonitu; nam tintinnabulorum magis sonus vox est.

CXX. [Ib. xxviii, 36-38.] *Et facies laminam auream puram, et formabis in eadem formationem signi, sanctitatem Domini; et impones illud super hyacinthum auplicem tortam; et erit super mitram: secundum inspectum mitræ erit; et erit supra frontem Aaron. Et auferet Aaron peccata sanctorum quæcumque sanctificabunt filii Israel, omnis dati sanctorum eorum.* Quomodo formetur in lamina sanctitas Domini, non video, nisi aliquibus litteris, quas quidam quatuor esse dicunt hebræas, quod, ut Græci appellant, τετραγράμματος nomen Dei ineffabile credunt fuisse, vel esse adhuc usque. Sed quælibet sint, vel quomodolibet se habeant illæ litteræ, ut dixi, sanctitatem Domini, vel sanctificationem, si hoc magis dicendum est, quod græcus habet ἀγλαομα, non nisi litteris in auro formari potuisse crediderim. Ibi autem dicit sacerdotem sanctorum auferre peccata, *Quæcumque sanctificabunt*, inquit, *filii Israel omnis dati sanctorum eorum*: quod arbitrator dictum in eis sacrificiis quæ offerunt pro peccatis suis; ut non sanctorum hominum intelligamus, sed sanctorum ab eo quod sunt sancta quæ offeruntur pro peccatis. Cum ergo de lamina dixisset, adjunxit atque ait, *Et auferet Aaron peccata sanctorum, quæcumque sanctificabunt filii Israel omnis dati sanctorum eorum*: id est, sacerdos auferet quæcumque offerunt pro peccatis suis, quæ dicuntur et sancta, quia sanctificantur, et peccata, quia pro peccatis offeruntur; sicut multis locis hoc ipsum evidenter Scriptura commemorat. Quod autem adjungit et dicit, *Et erit super frontem Aaron semper acceptum illis in conspectu Domini*, ad laminam illam revertitur; in qua intelligitur frontis ornamentum, fiducia bonæ vitæ, quam qui vere perfecteque, non significatione, sed veritate sacerdos habet, solus potest auferre peccata, nec habet necessitatem offerre pro suis.

CXXI. [Ib. xxviii, 41.] De Aaron et filiis Aaron cum præciperet, loquens ad Moysen, quomodo vestirentur, et ungerentur, quid est quod ait, *Et implebis manus eorum, ut sacerdotio fungantur mihi?* An forte muneribus, quæ offerenda sunt Deo?

CXXII. [Ib. xxviii, 42.] *Et facies eis femoralia linea tegere turpitudinem corporis eorum; a lumbis usque*

¹ Am. Fr. et Lov.: *Et formabis in eadem formatione sanctitatem Domini.* Mss. quinque, *in ea deformationem signi, sanctitatem* etc. Alii duo et Vat., *in ea deformationem signi, sanctitatem*, etc. Nonnulli, *in eadem formationem signi*, etc. Porro legitur apud LXX: καὶ ἐκτεπέδεις ἐναυθ ἐκτεπέδαις ἁγίασμα κυρίου.

² Editi, *et auferat*: pauloque post, *omnis datus sanctorum eorum.* Reposuimus ad Mss. idem, *et auferet*; tamquam, *omnis datus*: quæ etiam lectio est LXX.

³ Removimus hinc verba quædam in melioris notæ Mss. non reperta. Nempe sic in editis habebatur: *Ad laminam H-lam revertitur. in quo advertendum si inveniri potest, qui non habeat necessitatem pro suis offerre peccatis præter Christum, qui solus potest omnium auferre peccata: intelligitur frontis ornamentum.*

⁴ Mss. nostri constant. coloris. Græcaversio LXX, χρῶμα.

ad femora erunt. Cum vestis tanta cooperiat totum corpus, quid est quod ait, *Femoralla facies linea tegere turpitudinem corporis eorum*, quasi apparere posset tanta desuper veste adhibita? Nisi quia signum esse voluit in hoc castitatis vel continentix: quæ ideo per indumentum significatur, ut non a scipso habita, sed data intelligatur.

CXXIII. [Ib. xxix, 8, 9.] Cum de filiis Aaron loqueretur: *Et indues eos, inquit, tunicas, et cinges eos zomis, et circumdabis eis cidaras*. Quam dicat cidarim vel cidaras, quoniam non est interpretatum, nec in usu modo est, ignoratur: puto tamen non esse capitis tegumen, ut nonnulli putaverunt. Neque enim diceret, *circumdabis eis*, nisi tale aliquid esset, quod non capiti, sed corpori usui esset.

CXXIV. [Ib. xxix, 9.] *Et erit illis sacerdotium mihi in sempiternum*. Quomodo dicat *in sempiternum*, de his significativis rebus, superius sæpe diximus. Nam utique mutatum est hoc sacerdotium, ut illud esset in æternum secundum ordinem Melchisedec, non secundum ordinem Aaron. Ibi enim et juratio, et nulla Dei pœnitudo, qua significetur mutatio. *Juravit enim Dominus, et non pœnitebit eum, Tu es, inquit, sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec (Ps. cix, 4)*. De ordine autem Aaron dictum est quidem *in sempiternum*, vel propter tempus non præceptum quousque observaretur, vel quod res significaret æternas: nusquam est tamen dictum de sacerdotio Aaron, quia juravit Dominus et non pœnitebit eum. Et ideo dictum est in illo sacerdotio secundum ordinem Melchisedec, *Non pœnitebit eum*, ut significaretur, quia de sacerdotio Aaron pœnituit eum, id est, mutavit illud.

CXXV. [Ib. xxix, 9.] Quid est, *Et consummabis manus Aaron, et munus filiorum ejus?* An per manus potestatem significavit, ut aliquid etiam ipsi consecrare possent: potestas antem ipsa sanctificatione consummabatur, qua præcepti sunt sanctificari a Moysse?

CXXVI. [Ib. xxix, 10.] *Et adduces vitulum ad osium tabernaculi testimonii, et superimponent Aaron et filii ejus manus suas super caput vituli in conspectu Domini*. Ecce unde supra dictum est, consummandas esse manus eorum, id est, perficiendam potestatem, ut etiam ipsi sanctificarent, quod modo fit, cum ponunt manus suas super vitulum immolandum.

CXXVII. [Ib. xxix, 18.] Quod odor suavitatis Domino sæpe dicitur sacrificium de victimis pecorum in Scripturis sanctis, non utique Deus odore fumi illius delectatur; sed tantum illud quod his significatur spiritualiter Deum delectat cum spiritaliter exhibetur, quoniam ipse odor Dei spiritaliter intelligitur. Non enim sicut nos odorem corporeis naribus ducit. Sicut ergo ille olefacit, sic ista significant.

CXXVIII. [Ib. xxix, 26.] *Et sumes pectusculum de ariete consummationis, quod est Aaron*; id est, hujus Aaron. Hoc enim pertinere voluit ad summum sacerdotem.

¹ Editi, id est, ipsius Aaron. At Mss., hujus: quo articulo significat Augustinus nomen Aaron hoc Exodi loco poni in genuendi casu.

CXXIX. [Ib. xxix, 28-30.] *Et erit Aaron et filiis ejus legitimum æternum a filiis Israel: cum diceret de pectusculo et brachio victimarum. Mox illo ergo æternum dixit, quem sæpe supra commemoravimus.*

Et stola sancti, quæ est Aaron, erit filiis ejus post eum, ungere eos in ipsis, et consummare manus eorum. Septem diebus vestiet se ea sacerdos qui successerit ei de filiis ejus, qui intrabit in tabernaculum testimonii deservire in sanctis. Hæc verba multas questiones habent. Nam primum hic notandum est, quomodo cum *stolam dixerit sancti*, postea pluraliter dicit *ungere eos in ipsis*, tanquam in stolis. Nam et supra multas stolas eas dixerat, quibus una constaret. Quanquam ambiguum sit utrum *in ipsis* ab eo quod sunt ipsa genere neutro, quæcumque sunt quibus illa stola completeret, id est vestis sacerdotalis: quod magis putandum est, ex eo quod in consequentibus dicit, *Septem diebus vestiet se ea sacerdos qui successerit ei*; ea scilicet omnia quæ commemoravit, cum vestem sacerdotalem describeret. Repetivit sane quod supra dixerat, *consummare manus eorum*: unde quid mihi videretur exposui (Supra, quæst. 125). Quod vero ait, *Septem diebus vestiet se ea sacerdos*, nunquid aliis diebus se non vestiet? Sed illis septem continuis intelligi voluit, quibus ejus sacerdotium quodammodo dedicatur, atque hebdomadis est in ejus inchoatione festività. Successorem autem Aaron eum dicit, *qui intrat in tabernaculum testimonii, deservire in sanctis*: eum scilicet significans, qui non poterat esse nisi unus, non quales erant et filii Aaron cum vivo patre suo, sed qualis successor ipsius Aaron. Quomodo ergo propriam dicit hujus unius esse, *intrare in tabernaculum testimonii, deservire in sanctis*, cum et ista quæ sunt extra velum, quo velantur sancta sanctorum, sancta appellentur, et tabernaculum testimonii etiam illud vocetur, ubi sunt sancta, id est mensa et candelabrum: ubi cum deserviant et sequentes sacerdotes ad mensam et candelabrum et ipsum altare, quomodo unum dicit successorem Aaron, *qui intret in tabernaculum testimonii deservire in sanctis*? Si enim dixisset, *Deservire in sanctis sanctorum*, nulla esset quæstio. Ad hæc enim, ubi est arca testimonii, solus unus intrabat summus sacerdos: quod etiam in Epistola ad Hebræos diligentissime commendatur. Nisi forte eo ipso quod unum dicit *intrare in tabernaculum testimonii, deservire in sanctis*, non vult utique intelligi, nisi in sanctis sanctorum; quia et ipsa utique sancta appellantur. Non enim omnia quæ sancta sunt, etiam sancta sanctorum dici possunt: illa vero quæ sunt sancta sanctorum, procul dubio utique sancta sunt. Unus autem iste qui semel in anno intrabat in sancta sanctorum, quoniam Dominum Christum significabat, apertissime supradicta ad Hebræos Epistola commendatur (Hebr. ix, 7-11). Quod autem præfiguratum est in sancto sanctorum, ut super arcam quæ Legem habebat, esset propitiatorium, ubi Dei misericordia significari intelligenda est, qua propitius sit eorum peccatis¹ qui Legem non implent; hoc nulli videtur

¹ Am. Er. et Lov.: *Misericordia significatur, intelligendum*

etiam in ipsa veste sacerdotis significari : nam et ipsa quid aliud quam Ecclesiæ Sacramenta significat? Quod in *scylap*, id est rationali in pectore sacerdotisposito judicaria constituit, in lamina vero sanctificationem et ablationem¹ peccatorum : tanquam rationale sit in pectore simile arcæ in qua Lex erat, et lamina illa in fronte, similis propitiatorio quod super arcam erat, et ut utrobique servaretur quod scriptum est, *Superexsultat misericordia judicio (Jacobi, II, 13)*.

CXXX. [Ib. xxix, 37.] Quid est quod purificatum et sanctificatum altare septem diebus dicit quod *sanctum sancti erit*? Altare non quidem dicit sanctum sanctorum, sicut est illud quod velo separatur, ubi est arca testimonii : verumtamen et hoc altare extra velum positum, per sanctificationem septem dierum dicit potius, quam² per unctionem fieri sanctum sancti. Et addit, *Omnia qui tetigerit altare, sanctificabitur*.

CXXXI. [Ib. xxx, 3, 4.] Cum de annulis loqueretur altaris incensi, quod altare non inærari, sed inaurari jussit, *Et duos annulos aureos puros facies*, inquit, *sub tortili corona ejus, in duo latera facies in duobus lateribus* : quoniam græcus habet, *εἰς τὰ δύο κλίτη ποσώντες ἐν τοῖς ὕψι κροσπέσις*. Nam κλίτη latera sunt, et κροσπέ latera sunt. Unde quidam Latini sic interpretati sunt, *In duas partes facies in duobus lateribus*. Non autem ait Græcus *μέρη*, quod est partes, sed κλίτη, quod latera. Nam hoc verbum est in illo psalmo, ubi scriptum est : *Uxor tua sicut vinea fertilis in lateribus domus tuæ (Psal. cxxvii, 3)*. Ac per hoc tantum casus interest, quia prius accusativum, post vero ablativum posuit, *In duo latera facies, in duobus lateribus*. Quis autem sit sensus difficile est assequi; nisi forte, ut solet Scriptura amare ellipsim, ut aliquid desit et subaudiatur, etiam hic subaudiatur, *Erunt* : ut iste sit sensus, *In duo latera facies, in duobus lateribus erunt*; id est, ad duo latera facies annulos, quoniam in duobus lateribus erunt.

CXXXII. [Ib. xxx, 4.] *Et erunt arcus amittibus (a) ita ut tollatur illud in eis*. Quos annulos dixerat, arcus dicit. Annulos quippe pro rotundis ansis posuit. Et quid est aliud annulus vel circulus, nisi undique arcus? Ideo quidam nolentes arcu dicere, thecas interpretati sunt, quibus amites inducerentur, dicentes, *Et erunt thecæ amittibus*; quasi græcus hoc non posset dicere, cum etiam thecæ græcum verbum sit : dixit autem *ἄμμιτες*, quod arcus interpretatur.

CXXXIII. [Ib. xxx, 8, 10.] *Incendet super illud incensum continuationis in conspectu Domini in progenies eorum. Continuationis incensum dicit, quod continuatum fieret, id est, nullo die prætermitteretur. Cum de altari præciperet incensi, id est, in quo incensum tantum poneretur, non holocaustum, non sacrificium, non libatio; prædixerat id ipsum incensum quotidie poni debere : nunc autem dicit, *Et depropitiabit Aaron est quam propitiis sit peccatis eorum*. Nos hic sequimur. Nat et Mss.*

¹ Editi, *oblationem*. Mss. aliquot, *abolitionem* : alii, *ablationem*.

² Mss. plerique omittunt, *quam*. Nonnulli habent sic, *dicit potuisset per unctionem*.

(a) id est vectibus, uti ex Vulgata versione intelligitur.

vel *exorabit, super cornua eius semel in anno de sanguine purificationis delictorum. Depropitiabit, ab eo quod est depropitiatio, quæ græce dicitur ἐξιλιασμός*. Unde et intelligendum est, hoc quod semel in anno jubet fieri ad propitiandum Deum super cornua altaris incensi, id est ut de sanguine purificationis delictorum, victimarum scilicet quæ offeruntur pro delictis, semel in anno tangantur cornua altaris incensi, non pertinere ad illam appositionem incensi, quam quotidie fieri jusserat. Illa enim fiebat aromatibus, non sanguine; et quotidie, non semel in anno. Non ergo sumus intellecturi, semel in anno intrare sacerdotem solere in sanctum sanctorum, sed semel in anno cum sanguine : et quotidie quidem solere intrare sine sanguine, causa incensi imponendi; cum sanguine autem semel in anno : maxime quia sequitur et dicit, *Semel in anno purificabit illud; sanctum sanctorum est Domino*. Non ergo semel in anno ponet illic incensum, quod quotidie fieri jussum est; sed semel in anno purificabit illud, quod cum sanguine fieri præceptum est. Et post hoc adjungit, *Sanctum sanctorum est Domino* : ac per hoc si sanctum sanctorum non extra, sed intra velum erat; etiam illud profecto altare de quo nunc agitur, quod poni jussit contra velum, intrinsecus jussit.

CXXXIV. [Ib. xxx, 12.] Quid est quod ait, *Si acciperis computationem filiorum Israel in visitatione eorum; nisi quia jubet eos aliquando visitari et computari, id est numerari? Quod in David propterea vindicatum intelligendum est, quia Deus non jusserat (II Reg. xxiv)*.

CXXXV. [Ib. xxx, 26-33.] Advertendum est etiam et notandum quemadmodum unguento chrisomatis omnia jussit ungi, tabernaculum scilicet et ea quæ in illo erant, et deinde erunt sancta sanctorum. Omnia scilicet cum fuerint uncta, erunt sancta sanctorum. Quid igitur distabit jam inter illa interiora, quæ velo teguntur, et cætera, si omnia cum uncta fuerint erunt sancta sanctorum, diligentius requirendum : hæc tamen notanda credidimus. Ubi etiam meminimus, quod sicut de illo altari sacrificiorum, quod post unctionem appellari voluit sanctum sancti, continuo dictum est, *Omnia qui tangit illud, sanctificabitur* : ita de omnibus postea, quæ de illo unguento uncta, dicta sunt sancta sanctorum, eadem sententia subsequuta est, ut diceretur, *Omnia qui tangit ea, sanctificabitur*. Quod duobus modis intelligi potest; sive tangendo sanctificabitur, sive sanctificabitur ut ei liceat tangere : si tamen non licebat tangere populo tabernaculum, quando afferbant hostias, vel quæcumque ab eis allata offerbantur Deo. Nam consequenter non solis sacerdotibus neque solis Levitis dicendum admonet, quod ait ad Moysen, *Et filiis Israel loqueris dicens* : utique filii Israel totus ille populus erat; jubet autem illis dici, *Oleum linitio unctionis, sanctum erit hoc vobis in progenies vestras : super carnem hominis non linitur, et secundum compositionem hanc non facietis vobis ipsi similiter. Sanctum est, et sanctificatio erit vobis. Qui cumque fecerit similiter, et quicumque dabit de eo exteris*

nationi, interibit de populo suo. Jubet igitur non solis sacerdotibus, sed universo populo Israel, ut non faciant tale unguentum in usus humanos. Hoc est enim quod ait, *super carnem hominis non linietur*. Prohibet ergo simile fieri in usus suos, et interitum minatur si quisquam similiter fecerit, id est, unguentum ad usus suos simile confecerit, vel cuiquam hinc dederit extere nationi. Ac per hoc quod ait, *Sanctificatio erit vobis*, cum hoc populo Israel universo dici jubeat, non video quid intelligam, nisi quia licebat eis, quando veniebat cum suis quisque muneribus, tangere tabernaculum; et tangendo sanctificabantur propter illud oleum, quo cuncta peruncta sunt; et hinc dictum, *Omnis qui tangit sanctificabitur*: non tamen sic quemadmodum sacerdotes, qui etiam ut sacerdotio fungentur, ungebantur ex illo.

CXXXVI. [Ib. xxx, 34.] Quod præcepit quibus aromatibus fiat thymiana, id est incensum, et dicit unguentario more coctum opus unguentarii: non ideo putare debemus unguentum fieri, id est unde aliquid ungatur, sed ut dictum est thymiana, vel incensum quod imponatur illi altari incensi, ubi non licebat sacrificari, et erat intus in sancto sanctorum¹.

CXXXVII. [Ib. xxx, 36.] *Et concides de illis minutum, et pones contra testimonia in tabernaculo testimonii, unde innotescam tibi inde. Sanctum sanctorum erit vobis incensum.* Ecce iterum hoc incensum, quia intus ponebatur in altari incensi quod intus erat, sanctum sanctorum dicitur: et tabernaculum testimonii proprie dicitur illud ipsum interius ubi arca erat, adhibita sane differentia cum ait, *Unde innotescam tibi inde*. Sic enim dixerat primum de propitiatorio, quod utique intus est, id est, intra velum super arcam.

CXXXVIII. [Ib. xxxi, 2-5.] Quid est quod Beseleel cum juberet adhiberi operibus tabernaculi faciendis, dixit cum se *replevisse spiritu divino sapientiæ, et intellectus, et scientiæ in omni opere, excogitare, et architectonari, etc.*? Utrum Spiritus sancti muneri etiam ista opera tribuenda sunt, quæ pertinere ad opificium videntur? an et hoc significative dictum est, ut ea pertineant ad divinum spiritum sapientiæ, et intellectus, et scientiæ, quæ his rebus significantur? Tamen etiam licet cum spiritu repletus dicatur iste divino sapientiæ, et intellectus, et scientiæ, nondum legitur Spiritus sanctus.

CXXXIX. [Ib. xxxi, 13.] Quid sibi vult, quod cum de sabbato observando præciperet, ait, *Testamentum æternum in me et filiis Israel*; non ait, inter me et filios Israel? An quia sabbatum requiem significat, et requies nobis non est nisi in illo? Nam profecto filios Israel universum populum suum dicit, id est, semen Abraham: et est Israel secundum carnem, et secundum spiritum. Nam si Israel non esset dicendus, nisi ex genere carnis, non diceret Apostolus, *Videte Israel secundum carnem* (I Cor. x, 18): ubi profecto significat esse Israel secundum spiritum qui in abscondito Judæus est et circumcissione cordis (Rom. ii, 29.) Sic

¹ Sic melioris notæ Mss. At editi, *erat intra sancta sanctorum*.

ergo melius fortasse distinguitur, *Testamentum æternum in me*; ut deinde altus sensus sit, et *filiis Israel signum est æternum*, id est, æternæ rei signum: quomodo petra erat Christus, quia petra significabat Christum (I Cor. x, 4). Non ergo ita jungendum est, *Testamentum æternum in me et filiis Israel*, tanquam in Deo et filiis Israel sit hoc testamentum; sed *Testamentum æternum in me*, quia in illo promissa est requies æterna; et *filiis Israel signum est æternum*, quia filii Israel acceperunt observandum signum, quo requies significatur æterna veris Israelitis, hoc est filiis promissionis et visuris Deum facie ad faciem sicuti est.

CXL. [Ib. xxxi, 18.] *Et dedit Moysi statim ut cessavit loqui ad eum, in monte Sina, duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas digito Dei.* Cum tam multa locutus sit Deus, duæ tantum tabulæ dantur Moysi lapideæ, quæ dicuntur tabulæ testimonii futuræ in arca. Nimirum omnia cætera quæ præcepit Deus ex illis decem præceptis, quæ duabus tabulis conscripta sunt, pendere intelliguntur, si diligenter quaerantur et bene intelligantur: quomodo hæc ipsa rursus decem præcepta ex duobus illis, dilectione scilicet Dei et proximi, in quibus tota Lex pendet et Prophetæ (Math. xxii, 37-40).

CXLI. [Ib. xxxii, 2.] Quod jubet Aaron in aures demi ab auribus uxorum atque filiarum, unde illis faceret deos, non absurde intelligitur difficilia præcipere voluisse, ut hoc modo eos ab illa intentione revocaret: factum tamen illud ipsum difficile ut esset aurum ad faciendum idolum, propter eos notandum putavi, qui contristantur, si quid tale propter vitam æternam divinitus fieri, vel æquo animo tolerari jubeatur.

CXLII. [Ib. xxxii, 8.] Dominus indicans Moysi quid fecerit de vitulo populus, hoc est de idolo quod ex auro suo fecerant, dicit eos dixisse, *Illi dii tui Israel qui te eduxerunt de terra Ægypti*. Quod eos dixisse non legitur, sed animum eorum hunc fuisse Deus ostendit. Horum quippe verborum gerebant in corde sententiam, quæ Deum latere non poterat.

CXLIII. [Ib. xxxiii, 14.] *Et propitius est Dominus de malitia quam dixit facere populo suo.* Malitiam hic penam intelligi voluit, sicuti est, *Æstimata est malitia exitus illorum* (Sap. iii, 2). Secundum hanc dicitur bonum et malum a Deo (Eccli. xi, 14), non secundum malitiam qua homines mali sunt. Malus enim Deus non est; sed malis ingerit mala, quia justus est.

CXLIV. [Ib. xxxiii, 19.] Iratus quidem Moyses videtur tabulas testimonii digito Dei scriptas collisisse atque fregisse; magno tamen mysterio figurata est iteratio Testamenti, quoniam Vetus fuerat abolendum, et constituendum Novum. Notandum sane quanta pro populo ad Deum supplicatione laboraverit, qui tam severus in eos vindicando exstitit. Quod autem in ignem missum vitulum fusilem contrivit, et in aquam sparsit, quam populo potum dedit, quid nobis videatur

¹ Legendum ut Mss. et castigatiores editi habent, *tabulas testimonii, tabulas lapideas*. [Testimonii, lapideas.]

significare, jam alibi scripsimus in opere contra Faustum Manichæum (*Lib. 22, cap. 93*).

CXLV. [Ib. xxxii, 24.] *Et dederunt mihi, et misi in ignem, et exiit vitulus hic.* Compendio locutus est, non dicens quod ipse formaverit, ut exiret vitulus fusilis? an excusationis causa timendo mentitus est, tanquam ipse in ignem periturum aurum projecerit, atque ipso non id agente forma vituli exierit? Quod ideo non est credendum hoc eum animo dixisse, quia nec latere Moysen posset quid esset in viro¹, cum quo Deus loquebatur, et fratrem de mendacio non redarguit.

CXLVI. [Ib. xxxii, 25.] *Et cum vidisset Moyses populum, quia dissipatus est, dissipavit enim eos Aaron, ut in gaudium venirent adversariis suis.* Notandum est quemadmodum illud totum mali quod populus fecit, ipsi Aaron tribuatur, quod eis consenserit ad faciendum quod male petierant. Magis enim dictum est, *dissipavit eos Aaron*, quoniam cessit eis, quam dissipaverunt se ipsi qui tantum malum flagitaverunt.

CXLVII. [Ib. xxxii, 31, 32.] Cum Moyses dicit ad Deum, *Precor, peccavit populus iste peccatum magnum, et fecerunt sibi deos aureos, et nunc siquidem remittis illis peccatum illorum, remitte; sin autem, dele me de libro tuo quem scripsisti*: securus quidem hoc dixit, ut a consequentibus ratiocinatio concludatur; id est, ut quia Deus Moysen non deleat de libro suo, populo peccatum illud remitteret. Verumtamen advertendum est quantum malum in illo peccato perspexerit Moyses, quod tanta cæde crediderit expiandum, qui eos sic diligebat, ut pro eis illa verba Deo funderet.

CXLVIII. [Ib. xxxii, 35.] Merito quaeritur, cum superius populum dissipasse dictus sit Aaron, cur in ipsum vindicta nulla processerit, neque cum Moyses interfici jussit omnem qui Levitis euntibus ad portam et redeuntibus occurrisset armatis, neque cum postea factum est quod Scriptura dicit, *Et percussit Dominus populum propter facturam vituli, quem fecit Aaron*: maxime quia et hic hoc idem repetendo inculcatum est. Non enim dictum est, *Et percussit Dominus populum propter facturam vituli, quem fecerunt*, sed, *quem fecit Aaron*: et tamen non est percussus Aaron; quin etiam illud quod de sacerdotio ejus ante peccatum ejus Deus præcipiebat, impletum est. Sed jussit et ipsum et filios abluï; et sic ordinati sunt in sacerdotio. Ita novit ille cui parcat usque ad commutationem in melius; et cui parcat ad tempus, quamvis eum præscierit in melius non mutari; et cui non parcat ut mutetur in melius, et cui non parcat, ita ut nec mutationem² ejus exspectet: et totum hoc ad id redit, quod Apostolus dicit exclamans, *Quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus* (*Rom. xi, 33*).

CXLIX. [Ib. xxxiii, 1.] *Vade ascende hinc, tu et populus tuus, quem eduxisti de terra Ægypti.* Deus iratus dicere videtur, *tu et populus tuus, quem eduxisti*; alioquin dixisset, *tu et populus meus, quem eduxi de terra Ægypti*: sed illi quando idolum poposcerunt,

ita locuti sunt, *Moyses enim hic homo qui eduxit nos de terra Ægypti, non scimus quid factum sit ei; liberationem suam in homine constituendo delecterant.* Hoc eis modo replicatur cum dicitur, *tu et populus tuus, quem eduxisti de terra Ægypti*: quod illis est crimini, non Moysi. Non enim aliud volebat Moyses, nisi ut non in illo, sed in Domino spem ponerent, et Domini misericordia se cum gratiarum actione crederent ab illa servitute liberatos: cujus tamen apud Deum tanquam fidelissimi famuli tantum erat meritum per illius gratiam, ut ei diceret Deus, *Sine me, et iratus ira conteram eos* (*Exod. xxxii, 1, 23, 10*). Quod utrum jubentis sit cum ait, *Sine me*, an quasi petentis, utrumque videtur absurdum. Nam et si jubebat Deus, inobedienter famulus non parebat; et Deum hoc a servo velut pro beneficio petere non decebat, cum præsertim posset eos etiam illo nolente conterere. Ille itaque ibi sensus in promptu est, quod his verbis significavit Deus plurimum apud se prodesse illi populo, quia sic ab illo viro diligebantur, quem sic Dominus diligebat; ut eo modo admoneremur, cum merita nostra nos gravant ne diligamur a Deo, relevari nos apud eum illorum meritis posse quos diligit. Nam cum ab Omnipotente dicitur homini, *Sine me, et conteram eos*, quid aliud dicitur quam, *Contererem eos*, nisi diligerentur abs te? Ita ergo dictum est, *Sine me*, ac si diceretur, *Noli eos diligere, et conteram eos*; quia ne id faciam dilectio tua in illos intercedit mihi. Obtemperandum autem esset Domino dicenti, *Noli eos diligere*, si hoc jubendo dixisset, et non potius admonendo et exprimendo quid illum ab eorum supplicio revocaret: nec tamen etiam illo intercedente sine flagello disciplinæ populum dereliquit. Nescio quo enim modo, ut sic eos diligeret ipse Moyses, Deus illos occultius diligebat, qui manifeste voce terebat.

CL. [Ib. xxxiii, 1-3.] Ubi dicit Deus ad Moysen, *Vade, ascende hinc, tu et populus tuus, quem eduxisti de terra Ægypti, in terram quam juravi Abraham, Isaac, et Jacob, dicens, Semini vestro dabo eam*; continuo tanquam ad ipsum Moysen adhuc loquitur, occulta conversione, quæ græce ἀποστρεφὴ dicitur, jam ad ipsum populum loquitur dicens: *Et simul mittam angelum meum ante te, et ejiciet Chananæum, et Amorrhæum, et Chethæum, et Pheresæum, et Gergesæum, et Evæum, et Jebusæum; et introducet te in terram fluentem lac et mel.* Non enim ascendam tecum, quia populus dura cervice es, ut non deleam te in via. Magna sacramenti et mira profunditas, tanquam misericordiam majorem posset angelus habere quam Deus, qui populo duræ cervicis parceret; cui Deus, si cum illis esset, ipse non parceret: et tamen etiam per angelum suum, se quodammodo ab eis absente, qui nunquam esse ab eis potest, implere se dicit quod patribus eorum juravit; tanquam et hic ostendens hoc se ideo facere, quia illis patribus justis promisit, non quod isti digni essent. Quid ergo significat, nisi forte ideo se non esse cum eis, quia dura cervice sunt; quia non eum propitium et salubrem, nisi humilitas et

¹Uss., in vero.

²Sic Uss. At ceteri omnia negatione habent, ut *vix mutationem*, etc.

pietas capit? Esse autem Deum cum duræ cervicis hominibus, nihil est aliud quam vindicando adesse atque puniendo : unde cum eo modo malis non adest, parcendo facit; quo pertinet illud quod dicitur, *Averte faciem tuam a peccatis meis (Psal. 1, 11)* : quia si advertit, evertit¹. Sicut enim fluit cera a facie ignis, sic pereunt peccatores a facie Dei (*Psal. LXVII, 5*).

CLI. [Ib. XXXIII, 12, 13.] *Et dixit Moyses ad Dominum, Ecce tu mihi dicis : Deduc populum hunc. Tu autem non demonstrasti mihi quem simul mittas necum. Tu autem dixisti mihi, Scio te præ omnibus, et gratiam habes apud me. Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temetipsum, manifeste ut videam te, ut sim inveniens gratiam ante te, et ut sciam quia populus tuus est gens hæc.* Quod habet græcus *γνώσθης*, hoc quidam latini interpretati sunt, *manifeste*, cum Scriptura non dixerit *πεφωσθης*. Potuit ergo fortasse apertius dici, *Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temetipsum, scienter ut videam te* : quibus verbis satis ostendit Moyses, quod non ita videbat Deum in illa tanta familiaritate conspectus, ut desiderabat videre; quoniam illæ omnes visiones Dei, quæ mortalium præbebantur aspectibus, et ex quibus fiebat sonus, quo mortalis attingeretur auditus, sic exhibebantur, assumpta sicut Deus volebat, specie qua volebat, ut non in eis ipsa ullo sensu corporis sentiretur divina natura, quæ invisibilis ubique tota est, et nullo continetur loco. Et quia in duobus præceptis, hoc est dilectionis Dei et proximi, tota Lex pendet (*Matth. XXII, 37-40*), ideo Moyses in utroque suum desiderium demonstrabat : in dilectione scilicet Dei, ubi ait, *Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temetipsum, manifeste ut videam te, ut sim inveniens gratiam in conspectu tuo*; in dilectione autem proximi, ubi ait, *Et ut sciam quia populus tuus est gens hæc.*

CLII. [Ib. XXXIII, 17.] Quid est quod dicit Deus ad Moysen, *Quoniam scio te præ omnibus?* numquid Deus plus aliqua scit, et aliqua minus? An secundum quod dicitur quibusdam in Evangelio, *Non novi vos (Id. XXV, 12)*? Secundum hanc enim scientiam, qua Deus dicitur scire quæ illi placent, nescire quæ displicent, non quia ignorat ea, sed quia non approbat, sicut ars recte dicitur nescire vitia, cum improbat vitia; præ omnibus Deus Moysen sciebat, quia Deo præ omnibus Moyses placebat.

CLIII. [Ib. XXXIII, 12, 17.] Notandum estne, quod prius ipse Moyses dixerat Deo, *Dixisti mihi, Scio te præ omnibus*; quod illi Deus posteaquam hoc ipse Deo dixit, legitur dixisse, ante autem non legitur : ut intelligamus non omnia esse scripta quæ cum illo Deus locutus est? Sed diligentius requirendum est in prioribus Scripturæ partibus, an vere ita sit².

¹ Editiones Nat. Am. et Er., *quæ nisi avertit, advertit*. Lov. et septem Mss., *quia nisi avertit, evertit*. Sed prætulimus lectionem Mss. optimæ notæ Corbeiensis, Michaelini, etc.

² Hæc ibi annotant edit. Er. Lugd. Ven. et Lov. : *Notandum est quod prius ipse Moyses dixerat Deo, Dixisti mihi, Scio te præ omnibus : quod illi Deus posteaquam hoc ipse dixit legitur dixisse, ante autem non legitur, ut intelligamus non omnia esse scripta quæ cum illo Deus locutus est :*

CLIV. [Ib. XXXIII, 14-23.] Cum dixisset Moyses ad Dominum, *Ostende mihi gloriam tuam*; respondit ei Dominus, *Ego transibo ante te gloria mea¹ : et vocabo nomine Domini in conspectu tuo ; et miserebor cui misertus ero, et misericordiam præstabo cui misericordiam præstitero* : cum paulo ante dixisset, *Ipse antecedam te, et requiem tibi dabo*; quod Moyses sic videtur accepisse, *Antecedam te*, tanquam non ei populo qui præsens in itinere futurus esset : et ideo ait, *Si non tu ipse simul veneris nobiscum, ne me educaas hinc, etc.* Deus autem neque ei hoc negavit dicens, *Et hoc tibi verbum quod dixisti faciam*. Quomodo ergo cum dixisset ei Moyses, *Ostende mihi gloriam tuam*, rursus, tanquam præcessurus et non cum eis simul futurus, videtur dicere, *Ego transibo ante te*, nisi quia hoc aliud est? Ille quippe intelligitur loqui et dicere, *Transibo ante te*, de quo dicit Evangelium, *Cum venisset hora ut transiret Jesus de hoc mundo ad Patrem (Joan. XIII, 1)* : qui transitus etiam Pascha interpretari perlibetur. Hæc itaque magna omnino propheta est. Ipse enim ante omnes sanctos transit ad Patrem de hoc sæculo, parare illis mansiones regni cælorum, quas dabit eis in resurrectione mortuorum; quoniam transiturus ante omnes primogenitus a mortuis factus est (*Ccloss. 1, 18*).

Gratiam vero suam in eo ipso valde commendat cum dicit, *Et vocabo nomine Domini in conspectu tuo* : tanquam in conspectu populi Israel, cujus Moyses cum hæc audiret typum gerebat. In conspectu enim gentis ipsius ubique dispersæ vocatur Dominus Christus in omnibus gentibus. *Vocabo* autem dixit, non *Vocabor*, activum verbum pro passivo ponens, genere locutionis inusitato; in quo nimirum magnus sensus latet. Sic enim fortasse significare voluit seipsum hoc facere, id est gratia sua fieri, ut vocetur Dominus in omnibus gentibus.

Quod vero addidit, *Et miserebor cui misertus ero, et misericordiam præstabo cui misericordiam præstitero*; ibi plane expressius ostendit vocationem qua nos vocavit in suum regnum et gloriam : non pro meritis nostris, sed pro misericordia sua. Quoniam enim se gentes introducturum pollicebatur, dicens, *Vocabo nomine Domini in conspectu tuo*; commendavit hoc se misericorditer facere, sicut Apostolus dicit : *Dico enim Christum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum; Gentes autem super misericordia glorificare Deum (Rom. XV, 8, 9)*. Illoc ergo prædictum est, *Miserebor cui misertus ero, et misericordiam præstabo cui misericordiam præstitero*. Quibus verbis prohibuit hominem velut de propriarum virtutum meritis gloriari, ut qui gloriatur in Domino gloriatur (*II Cor. X, 17*). Non enim ait, *Miserebor talibus vel talibus*, sed, *cui misericors fuero*; ut neminem præcedentibus bonis operibus suis misericordiam tantæ vocationis meruisse

sed diligentius inquirendum est in prioribus Scripturæ partibus, an vero ita sit. M.

¹ Editi, *ante te in gloria mea*. Abt. et in a Mss. et a LXX :

demonstret. Etenim Christus pro impiis mortuus est (Rom. v, 6).

Sed utrum hoc idem repetere voluerit, cum addidit, *Misericordiam præstabo cui misericordiam præstitero*, vel sicut alii interpretati sunt, *cui misereor fuero*; an aliquid intersit, nescio. Quod enim græca lingua duobus verbis dictum est, *ἐλεῖν*, et *ἐλεῖσθαι*, quod unum atque idem videtur significare, non potuit latinus diversis verbis dicere, et diversis modis eandem misericordiam repetivit. Si autem diceretur, *Miserebor cui misereor*, et *miserebor cui misertus ero*; non satis commode dici videretur. Et tamen fortius ille ipse ibi sensus est, quod aut ipsius misericordiae suae firmitatem Deus ista repetitione monstravit: sicut Amen, Amen; sicut Fiat, Fiat; sicut repetitio somnii Pharaonis, pluraque similia. Aut in utrisque populis, id est Gentibus et Hebræis, hoc modo Deus pronuntiavit misericordiam se esse facturum. Quod Apostolus ita dicit: *Sicut enim vos aliquando non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis illorum incredulitate; sic et ipsi nunc non crediderunt in vestra misericordia, ut et ipsi misericordiam consequantur. Concluserunt enim Deus omnes in incredulitate, ut omnium misereatur* (Id. xi, 30-32).

Deinde post hanc suae misericordiae commendationem respondet ad illud quod ei dictum fuerat, *Ostende mihi gloriam tuam*, vel quod supra petiverat Moyses, dicens, *Ostende mihi temetipsum manifeste ut videam te*. *Non poteris*, inquit, *videre faciem meam*. *Non enim videbit homo faciem meam, et vivet*: ostendens huic vitæ, quæ agit in sensibus mortalibus corruptibilis carnis, Deum sicuti est apparere non posse; id est, sicuti est videri in illa vita potest, ubi ut vivatur, huic vitæ moriendum est.

Item interposito articulo dicente Scriptura, *Et ait Dominus*, sequitur et loquitur, *Ecce locus penes me*. Quis enim locus non penes Deum est, qui nusquam est absens? Sed Ecclesiam significat dicendo, *Ecce locus penes me*, tanquam templum suum commendans, *Et stabis*, inquit, *super petram* (quia *super hanc petram*, ait Dominus, *ædificabo Ecclesiam meam* [Matth. xvi, 18]), *statim ut transiet gloria mea*: id est, Statim ut transiet gloria mea, stabis supra petram; quia post transitum Christi, id est post passionem et resurrectionem Christi stetit populus fidelis supra petram. *Et ponam te*, inquit, *in caverna petrae*: munimen firmissimum significat. Alii autem interpretati sunt, *in specula petrae*; sed græcus habet *ἐπιπέτρας*: hoc autem foramen vel cavernam rectius interpretamur.

Et legam manu mea super te, donec transeam; et *auferam manum, et tunc videbis posteriora mea*; *facies autem mea non videbitur tibi*. Cum jam dixisset, *Stabis super petram, statim ut transiet gloria mea*, ubi intelligitur post transitum suum promississe super petram stabilitatem; quomodo accipiendum est quod ait,

¹ Editi, *spelunca* At Mss. Vatic. et Gallic. cum Engylo in duobus Mss., *specula*.

² Editi, *Et legam manum meam super te*. At Mss., juxta græcum, *manu mea*.

Ponam te in caverna petrae, et legam manu mea super te, donec transeam: et auferam manum, et tunc videbis posteriora mea: quasi jam illo in petra constituto. legat manu sua super eam, et deinde ejus transitum? Sed recapitulatio intelligenda est rei prætermittæ. quali solet uti Scriptura in multis locis. Postea quippe dixit quod ordine temporis prius est. Qui ordo ita se habet: *Tegam manu mea super te, donec transeam, et tunc videbis posteriora mea; nam facies mea non videbitur tibi: et stabis super petram statim ut transiet gloria mea, et ponam te in caverna petrae*. Hoc enim factum est in eis quos tunc significabat persona Moysi, id est Israëlitis, qui in Dominum Jesum, sicut Actus Apostolorum indicant, postea crediderunt, id est, statim ut transiit ejus gloria. Non posteaquam resurrexit a mortuis, et ascendit in cælum, misso desuper Spiritu sancto, cum linguis omnium gentium Apostoli loquerentur, compuncti sunt corde multi ex eis qui crucifixerant Christum: quem ut non cognovissent, et Dominum gloriæ crucifixissent, cecitas ex parte in Israel facta est (Rom. xi, 25), sicut dictum fuerat, *Tegam manu mea super te, donec transeam*. Unde Psalmus dicit, *Quoniam die ac nocte gravata est super me manus tua*: diem appellans, quando Christus divina miracula faciebat; noctem, quando sicut homo moriebatur, quando et illi ikubaverunt qui in die crederant. Hoc est ergo, *Cum transiero, tunc videbis posteriora mea*, Cum transiero de hoc mundo ad Patrem, posterius in me credituri sunt quorum typum geris. Tunc enim compuncti corde dixerunt: *Quid faciemus?* Et jussi sunt ab Apostolis agere poenitentiam, et baptizari in nomine Jesu Christi, ut dimitterentur illis peccata eorum (Act. ii, 37, 38). Quod in psalmo illo sequitur, cum dictum esset, *Die ac nocte gravata est super me manus tua*; id est, ut non cognoscerem¹ (Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent [I Cor. ii, 8]): sequitur et jungit, *Conversus sum in ærumna mea, dum confingeretur spina*; id est, cum essem corde compunctus. Deinde addidit, *Peccatum meum cognovi, et facinus meum non operui*: posteaquam viderunt quanto scelere Christum crucifixorint. Et quia receperant consilium ut agerent poenitentiam, et in Baptismo remissionem acciperent peccatorum; *Dixi*, inquit, *pronuntiabo adversum me delictum meum Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei* (Psal. xxxi, 4, 5).

Hanc autem prophetiam potius fuisse, quam locutus est Dominus ad Moysen satis res ipsa indicat; quandoquidem de petra vel caverna ejus, et de manus ejus superpositione, de visione posteriorum ejus, nihil postea visibili opere subsequutum legitur. Mox enim adjungit interposito articulo Scriptura, *Et dixit Dominus ad Moysen*; cum ipse Dominus utique etiam illa quæ supra dicta sunt loqueretur, atque inde con-

¹ Am. Er. et Lov., *quem si cognovissent, nunquam Dominum*, etc. Rat. et quatuor Mss., *quem non ut cognovissent et Dominum*, etc. Alii Mss., *quem ut non cognovissent et Dominum*, etc.

² Am. Er. et Lov. omittunt particulam negativam, quæ huc revocamus ex Mss. et editione Ratisbonensi.

(Vingt-une.)

SANCT. AUGUST. III.

textit quid deinceps Dominus dicat, *Excide tibi duas tabulas lapideas, sicut et primas, etc.*

CLV. [Ib. xxxiv, 7.] Quid est quod dictum est de Domino, *Et reum non purificabit*; nisi, non cum dicet innocentem?

CLVI. [Ib. xxxiv, 10.] Deus in monte duas rursus lapideas tabulas conscripturo dicit Moysi inter cætera, *Coram omni populo tuo faciam gloriosa*. Nondum dignatur dicere, Coram omni populo meo. An ita dixit, populo tuo, quomodo cuilibet homini ejusdem populi diceretur, id est, Ex quo populo es: quomodo. Civitati tuæ dicimus, non cui dominaris, vel quam constituisti, sed unde civis es? Sic enim et paulo post dicit, *Omnis populus, in quibus es*: alio modo quid dictum est, nisi, populus tuus? Quod autem non dixit, in quo es, consuetudo locutionis est.

CLVII. [Ib. xxxiv, 12.] Quid est quod dicitur ad Moysen, *Attende tibi, nequando ponat¹ testamentum his qui sedent super terram*. Non enim habet græcus, nequando ponas; sed, *ne quando ponat*. An forte de populo ei dicere voluit, cuius ipse ductor fuit? Sed non ipse introduxit populum in eam terram, ubi prohibet poni testamentum cum eis qui in illa habitant. Mirum itaque locutionis genus est, et adhuc inexpertum vel non animadvertum: si tamen locutio est, ac non sensus aliquis.

CLVIII. [Ib. xxxiv, 13, 15.] Cum præciperet Deus ad Moysen loquens, ut data terra in potestate, omnis idololatria everteretur, nec adorarentur dii alieni, ait, *Dominus enim Deus, zelans nomen, Deus zelator est*: id est, ipsum nomen quod Dominus Deus dicitur, zelans est, quia Deus zelator est. Quod non humanæ perturbationis vitio facit Deus, semper atque omni modo incommutabilis atque tranquillus; sed hoc verbo indicat, non impune plebem suam per alienos deos fornicaturam. Ductum est enim verbum tropo metaphora a zelo maritali, quod castitatem custodit uxoris. Quod nobis prodest, non Deo. Quis enim tali genere fornicationis Deo nocuerit? sed sibi plurimum, ut peccat. Quod Deus prohibet terrore gravissimo, zelantem se appellans: cui dicitur in Psalmo, *Perdidisti omnem qui fornicatur abs te; mihi autem adhærere Deo bonum est* (Psal. LXXII, 27, 28). Donique sequitur: *Ne forte ponas testamentum his qui sedent super terram, et fornicentur post deos eorum*.

CLIX. [Ib. xxxiv, 20.] Quod ait, *Non videberis in conspectu meo inanis*; sicut indicant circumstantia de quibus loquitur, *in conspectu suo*: dicit Deus in tabernaculo suo: hoc est autem, *Non ibi videberis inanis*, nunquam intrabis sine aliquo munere. Quod spiritualiter intellectum, magnum sacramentum est. Verum hæc dicebantur de umbris significationum.

CLX. [Ib. xxxiv, 21.] Cum de sabbato præcepisset, quid est quod adduxit, *Satione et² messe requiesces?*

¹ Editi, ponas. MSS. omnes, ponat: ut etiam habent codices plerique in Locut. lib. 2, loc. 153. Porro in græco LXX, libri alii *thés*, alii teste Nobilio ferunt, *thé*.

² In editis, *De satione*. Abest de a nostris MSS., quorum unus aut alior pro *requiesces*, habet *requies*, sicuti LXX.

Videtur enim dicere, Tempore sationis et messis. An forte ita observandam requiem sabbati præcepit, ut nec illa tempora habeant excusationem, quæ agricolis valde sunt necessaria propter victum atque vitam? Jussum est ergo ut etiam tempore sationis et messis, quando multum urget operatio, requiescatur in sabbato: ac sic per hæc tempora, quæ opus plurimum flagitant, significatum est, omni tempore sabbato debere cessari.

CLXI. [Ib. xxxiv, 24.] Quod dicit, *Non concupisces quisquam de terra tua, cum ascendes videri in conspectu Dei tui, tria tempora anni¹*, hoc vult intelligi, ut securus quisque ascenderet, nec de terra sua sollicitus esset, Deo promittente custodiam, quod nemo inde aliquid concupisceret, propter illum qui ascendit, ne suam inde timeret absentiam. Et hic satis ostendit quid supra dixerit, *Non apparebis in conspectu Domini Dei tui inanis*, quia in illo loco dixit ubi tabernaculum vel templum Deus fuerat habiturus.

CLXII. [Ib. xxxiv, 25.] Quid est quod ait, *Non occides super fermentum sanguinem immolatorum meorum?* An illa hoc loco dicit immolata sua, quæ per Pascha occiduntur, et præcipit ne tunc sit in domo fermentum, quoniam dies sunt azymorum?

CLXIII. [Ib. xxxiv, 25.] Quid est quod ait, *Et non dormiet in mane immolatio solemnitatis Paschæ; nisi quod superius aperte præcepit, ne aliquid ex peccore quod immolatur, carniū relinquatur in mane?* Sed locutio fecit obscuritatem: *Dormiet enim dixit, pro Manebit*.

CLXIV. [Ib. xxxiv, 26.] *Non coques agnum in lacte matris suæ*. Ecce dicit iterum quod quemadmodum intelligi possit ignoro. Magna tamen est de Christo prophetia, etiam si fieri ad litteram possit; quanto magis si non potest? In sermonibus enim Dei non sunt ad proprietatem operum omnia revocanda, sicut nec illud de petra, et caverna ejus, et manus superpositione (Exod. xxxiii, 22). Sed plane de fide narratoris hoc exigendum est, ut quæ dicit facta esse, vere facta sint, et quæ dicit dicta esse, vere dicta sint. Quod exigitur etiam a narratoribus Evangelii: cum enim Christum narrent quædam dixisse quæ in parabolis dixit; tamen hæc eum dixisse non parabole, sed historica narratio est.

CLXV. [Ib. xxxiv, 28.] *Et erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit, et aquam non bibit*. Quod et ante dixerat, quando tabulas accepit, quas fregit, hoc etiam modo repetit; non recapitulando quod factum est, sed iterum factum esse commendans. Repetitio quippe Legis jam quid significet diximus. Quod autem ait, *Panem non manducavit, et aquam non bibit*, intelligitur jejunavit, a partetotum; id est, nomine panis omnem cibum, et nomine aquæ omnem potum significante Scriptura.

CLXVI. [Ib. xxxiv, 28, 27, 1.] *Et scripsit in tabulis verba² Testamenti, decem verba*. De Moyse dictum est quod ipse scripsit, cui etiam Deus paulo ante di-

¹ Sic MSS. et græc. LXX. At editi, *per tria tempora anni*.

² In editis omittitur hic, *verba*. Habetur in MSS. et apud LXX.

xerat, *Scribe tibi verba hæc*. Cum vero primum Legem accepit, cujus tabulas abjecit et fregit, nec ipse excidisse dictus est tabulas lapideas, et modo dictum est, *Excide tibi duas tabulas lapideas*; nec ei dictum est ut scriberet, sicut ei modo dicitur; nec eas ipse scripsisse narratur, sicut modo narrat Scriptura, et dicit, *Scriptis in tabulis verba Testamenti, decem verba*: sed tunc dictum est, *Et dedit Moysi, statim ut cessavit loqui ad eum in monte Sina, duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas digito Dei* (Exod. xxxi, 18); deinde paulo post, *Et conversus, inquit, Moyses descendit de monte, et duæ tabulæ testimonii in manibus ejus, tabulæ lapideæ scriptæ ex utraque parte earum, hinc atque hinc erant scriptæ, et tabulæ opus Dei erant, et scriptura scriptura Dei insculpta in tabulis* (Id. xxxii, 15, 16). Proinde magna oritur quæstio, quomodo illæ tabulæ, quas erat Moyses Deo utique præsciente fracturas, non hominis opus esse dicantur, sed Dei; nec ab homine scriptæ, sed scriptæ digito Dei: posteriores vero tabulæ tamdiu mansuræ, ac in tabernaculo ac templo Dei futuræ, jubente quidem Deo, tamen ab homine excisæ sint, ab homine scriptæ. An forte in illis prioribus gratia Dei significabatur, non hominis opus, qua gratia indigni facti sunt revertentes corde in Ægyptum, et facientes idolum; unde illo beneficio privati sunt, et propterea Moyses tabulas fregit: istis vero tabulis posterioribus significati sunt qui de suis operibus gloriantur; unde dicit Apostolus, *Ignorantes Dei justitiam, et suam volentes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti* (Rom. x, 5); et ideo tabulæ humano opere exscriptæ, et humano opere conscriptæ datæ sunt, quæ cum ipsis manerent, ad eos significandos de suis operibus gloriaturus, non de digito Dei, hoc est de Spiritu Dei?

Certe ergo repetitio Legis Novum Testamentum significat; illud autem Vetus significabat, unde confractum et abolitum est: maxime quoniam cum secundo Lex datur, nullo terrore datur, sicut illa in tanto strepitu ignium, nubium et tubarum; unde tremefactus populus dixit, *Non loquatur Deus ad nos, ne moriamur* (Exod. xx, 19): unde significatur timor esse in Veteri Testamento, in Novo dilectio. Quomodo igitur hæc solvitur quæstio, quare illæ opus Dei, istæ opus hominis; et illæ conscriptæ digito Dei, istæ scriptæ ab homine? An forte ideo magis in illis prioribus Vetus significatum est Testamentum, quia Deus ibi præcepit, sed homo non fecit? Lex enim posita est in Veteri Testamento, quæ convinceret transgressores, quæ subintravit ut abundaret delictum (Rom. v, 20). Non enim implebatur timore, quæ non impletur nisi charitate. Et ideo dicitur opus Dei, quia Deus Legem constituit, Deus conscripsit: nullum opus hominis, quia homo Deo non obtemperavit, et eum potius reum Lex fecit. In secundis autem tabulis homo per adiutorium Dei tabulas facit, atque conscribit; quia Novi Testamenti charitas Legem facit. Unde dicit Dominus, *Non vni Legem solvere, sed implere* (Math. v, 17): dicit autem Apostolus, *Plenitudo Legis charitas* (Rom. xiii, 10); et, *Fides quæ per dilectionem operatur* (Gal.

lat. v, 6). Factum est itaque homini facile in Novo Testamento, quod in Veteri difficile fuit, habenti fidem quæ per dilectionem operatur; atque illo digito Dei, hoc est, Spiritu Dei intus eam in corde scribente, non foris in lapide. Unde dicit Apostolus, *Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus* (II Cor. iii, 5); *quoniam charitas Dei, qua veraciter impletur præceptum, diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis* (Rom. v, 5). Hoc est ergo primo data Lex (ubi significatur Vetus Testamentum, quod est opus tantummodo Dei, et conscriptio digiti Dei), quod Apostolus dicit, *Itaque Lex quidem sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum*. Lex ergo sancta et bona, Dei opus est: ubi homo nihil agit, quia non obtemperat; sed reatu potius premitur, Lege minante atque damnanante. *Peccatum enim inquit, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem* (Id. vii, 12, 13). Beatus autem homo est, cum hoc mandatum sanctum, et justum, et bonum, est etiam opus ejus¹, sed per gratiam Dei.

CLXVII. [Ib. xxxv, 1.] Moyses ad filios Israel, postquam de monte descendit, habens alias tabulas. Legis, circumposito sibi velamine propter gloriam vultus ejus, quam filii Israel non poterant intueri, *Hæc, inquit, verba, quæ dixit Dominus facere ea*: ambiguum positum est, utrum *ea facere* sit Dominus, an illi: sed utique manifestum est quod illi; jussit quippe ille quæ fierent. Sed forte ideo sic positum est, ut ex utroque accipiatur; quia et Dominus facit, cum facientes adjuvat, secundum illud Apostoli, *In timore et tremore vestram ipsorum salutem operamini; Deus enim est qui operatur in vobis et velle, et operari, pro bona voluntate* (Philipp. ii, 12, 13).

CLXVIII. [Ib. xxxv, 24.] *Omnis afferens demptionem, argentum et æs attulerunt demptionem Domino*: tanquam diceret, Omnis qui attulit, attulit illud atque illud, inter cætera quæ dicitur, et argentum et æs commemorans. *Demptionem* sane interpretati sunt latini, quod græcus habet ἀπαρρημα. Appellata est autem demptio, eo quod sibi demeret qui Domino afferret.

CLXIX. [Ib. xxxv, 29.] Narrante Moyse commoratum est quod ei dixit Deus de Beseleel eisdem verbis ac totidem, quod eum impleverit Spiritu divino sapientiæ, et intellectus, et scientiæ ad tabernaculi opera facienda, quæ pertinent ad artes opificum²: unde quid nobis videretur jam diximus (Supra, quæst. 158). Sed ideo nunc hoc idem commemorandum putavi, quia non frustra eisdem omnino verbis repetitum est, quibus antea Moysi a Domino fuerat intimatum. Sane novo more hic ars architectonica perhibetur, opificum ex auro et argento et quocumque metallo, cum illa dici soleat architectonica, quæ pertinet ad fabricas ædificiorum.

CLXX. [Ib. xxxvi, 2 et 3.] *Et omnes qui sponte vellent ire ad opera, ut consummarent ea, et acceperunt a*

¹ Ita Mss. Editi vero, *et bonum facit, hoc etiam opus ejus*.

² Corbelensis vetus codex: *quæ pertinent ad artis opificum*. Forte le^o. opificum

*Moyses omnes demptiones*¹. In notitiam tantum Moyses periurii quæ Dominus opera fieri præceperit, tabernaculum scilicet cum omnibus quæ in eo essent, et vestes sacerdotales². Commemoravit autem quosdam, quibus dixit Spiritum divinitus datum, quo illa effecere possent: et tamen multi intelliguntur sponte ad eadem opera venisse quibus neque imperatum est, nec eorum nomina commemorata sunt a Domino dicta Moysi. Non ergo illi soli hoc munus divinitus habuerunt, qui nominatim commemorantur, sed fortasse præcipue atque excellentius. Laudandus est autem in his omnibus non attractus ad opus serviliter animus, sed liberaliter et sponte devotus.

CLXXI. [Ib. xxxvi, 4, et 5] Notandum quod illi qui sapientes appellantur, effectores operum sancti, etiam moribus tales erant, ut cum ipsi susciperent omnia quæ populus offerebat, existimans necessaria ex quibus illa omnia complerentur, viderunt plus offerri quam erat necesse, et dixerunt Moysi; atque ille per præconem ultra populum offerre prohibuit. Poterant autem, si volent, multa auferre, sed modestia prohibuit, vel religio terruit.

CLXXII. [Ib. xxxv, 2.] Postquam descendit Moyses de monte, opera commendantur tabernaculi construendi, et vestis sacerdotalis; de quibus faciendis antequam aliquid præciperet, locutus est ad populum de sabbati observatione. Ubi non immerito movet, cum decem verba Legis acceperit in tabulis lapideis iterum, quas ipse excidit, ipse conscripsit; quare de sabbato solo, posteaquam descendit, populum admonuit. Si enim propterea decem præcepta Legis superfluum fuit ut populus iterum audiret; cur non fuit superfluum ut de sabbato audiret, cum et hoc in eisdem præceptis decem legatur? An et hoc simile est velamento, quo faciem obtexit, quia splendorem vultus ejus filii Israel non poterant intueri? Nam ex decem præceptis hoc solum populo præcepit, quod figurate ibi dictum est: alia quippe ibi novem sicut præcepta sunt, etiam in Novo Testamento observanda minime dubitamus. Illud autem unum de sabbato usque adeo figurata dici septimi observatione apud Israelitas velatum fuit, et in mysterio præceptum fuit, et quodam sacramento figurabatur, ut hodie a nobis non observetur, sed solum quod significabat intueamur. In illa autem requie ubi opera servilia jubentur cessare, magna est altitudo gratiæ Dei. Tunc enim sunt cum requie opera bona, cum fides per dilectionem operatur (*Galat. v, 6*): timor autem tormentum habet, et in tormento quæ requies? Unde timor non est in charitate (*I Joan. iv, 18*): charitas autem diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis (*Rom. v, 5*). Ideo sabbatum requiæ sanctæ Domino: Dei scilicet gratiæ tribuenda, non nobis velut ex nobis. Alioquin nostra opera sic erunt, ut sint humana, aut peccata³: aut cum timore, non cum di-

lectione; et ideo servilia sine requie. Plenitudo autem sabbati erit in requie sempiterna. Non enim frustra institutum est et sabbatum sabbatorum (*Levit. xxv*).

CLXXIII. [Ib. xl, 9, 10.]¹ Superius quando prius locutus est Deus de tabernaculo unguendo, dixit eadem unctione sanctificari illa omnia, et fieri sancta sanctorum. Altare autem holocaustatum eadem unctione sanctificatum, dixerat fieri sanctum sancti: et hoc interesse videbatur, quod nihil eorum dixisset sanctum sanctorum, nisi quod tantum velo separabatur a sancto, id est, ubi erat arca testamenti et altare incensi (*Exod. xxx, 26-38*). Nunc autem cum eadem repeteret, dixit de tabernaculo uncto et his quæ in illo essent, quod eadem unctione sanctificarentur, et fierent sancta: illud autem altare holocaustatum, de quo prius dixerat quod fieret sanctum sancti, eadem unctione nunc dixit fieri sanctum sanctorum. Unde datur intelligi tantumdem valere quod dictum fuerat sanctum sancti, quantum valet quod dictum est sanctum sanctorum: ac per hoc et illa omnia uncta, id est totum tabernaculum, et quæcumque in eo essent, quæ prius appellaverat sancta sanctorum, tantumdem valere quod nunc ait sancta: nec unumquodque eorum dici tantummodo post istam unctionem sanctum sancti, verum etiam sanctum sanctorum, sicut altare holocaustatum; ut jam nihil intersit, quantum ad hanc appellationem attinet, inter illa quæ interius intra velum fuerant, id est ubi erat arca testimonii, et cætera foris, nisi quod illa interius ita dicebantur sancta sanctorum vel sanctum sanctorum², ut etiam ante unctionem sic appellarentur; cætera vero unctione sanctificata sunt, ut hoc nomen acciperent. Quod otio discutiendum est quid ista si gnificent.

CLXXIV. [Ib. xl, 19.] Cum Scriptura narraret quomodo Moyses constituerit tabernaculum, *Extendit*, inquit, *aulæ super tabernaculum*: non utique desuper tectum, sed cingens columnas; quia de columnis dixerat, quod statuerit tabernaculum.

CLXXV. [Ib. xl, 29.] Cum dixit, *Et super atrium in circuitu tabernaculi et altaris*, manifestat altare holocaustatum ad ostium tabernaculi forinsecus fuisse, ut atrio totum ambiretur, et altare esset infra atrium inter portam atrii et ostium tabernaculi.

CLXXVI. [Ib. xl, 34, 35.] Notanda est res multum mirabilis, quod nube descendente et implente tabernaculum, quæ tamen gloria Domini dicitur, non poterat Moyses intrare tabernaculum, qui in monte Sina, quando Legem primitus accepit, intravit in nubem ubi erat Deus (*Id. xix, 20*). Procul dubio ergo aliam personam tunc figurabat, aliam nunc: et tunc eorum qui participes sunt intimæ veritatis Dei; nunc autem Judæorum, quibus gloria Domini, quæ in tabernaculo est, quod est gratia Christi, tanquam nube opponitur, non eam intelligentibus, et ideo non

¹ Codices editi et Mss., *demptum ars*. Locum hunc vitiatum esse notat Nobilius, cum legi debeat, *omnes demptiones*; secundum LXX, *panta ta aphivremata*; et juxta Vulgatam, *universas donaria*.

² Mellioris notæ Mss., *et vestis sacerdotalis*.

³ Editi, *aut cum peccato*. Mss., *aut peccata*.

¹ Hic ab excisis in quæstionum distinctione incipimus discedere ut sequamur Mss.

² Sic Mss. et editio Ratisponensis. Aliæ vero editiones, *vel sanctum sancti*.

intrant¹ in tabernaculum testimonii. Et hoc credendum est semel factum, mox ut constitutum est tabernaculum, significationis hujus causa, vel alicujus alterius. Neque enim semper sic erat nubes super tabernaculum, ut illuc Moyses intrare non posset; quandoquidem non removebatur nubes, nisi cum eis hoc signum dabatur disjungendi, hoc est castra movendi ex eo loco ubi erant; et accedendi quo nubes ducebat per diem, flamma per noctem (Exod., XIII, 21). Quæ duo vicissim etiam super tabernaculum manebant, ubi castra posuissent, nubes per diem, flamma per noctem.

QUÆST. CLXXVII. De Tabernaculo.

1. Quoniam liber qui Exodus dicitur, in constitutione tabernaculi sumit terminum, de quo tabernaculo etiam per superiora ejusdem libri multa dicuntur, quæ faciant difficultatem intelligendi, sicut solet omnis *τοποςγραφα*, id est loci alicujus descriptio in omni historia facere; visum est mihi de toto ipso tabernaculo separatim dicere, quo intelligatur, si fieri potest, quale illud, et quid fuerit, interim proprietate narrationis inspecta², et in aliud tempus dilata figurata significatione: neque enim aliquid ibi fuisse putandum est, quod jubente Deo constitueretur sine alicujus magnæ rei sacramento, cujus cognitio fidem formamque pietatis ædificet.

2. [lb. xxvi, 1, 6.] Jubet ergo Deus Moysi facere tabernaculum decem aulæorum de bysso torta, et hyacintho, et purpura, et cocco torto, Cherubini opere textoris: *αὐλαίας* quas Græci appellant, Latini aulæa perhibent, quas cortinas vulgo vocant. Non ergo decem atria fieri jussit, sicut quidam negligenter interpretati sunt: non enim *αὐλαίς*, sed *αὐλαίας* dixit. Opere ergo textili Cherubini jussit in aulæis fieri, quorum aulæorum longitudinem esse præcepit cubitorum viginti octo, et latitudinem cubitorum quatuor. Cohærere autem invicem aulæa, et conjugungi inter se quinque hinc, et quinque inde, ut spatium quod eis cingeretur, hoc esset tabernaculi spatium. Quomodo autem inter se connecterentur eadem quina aulæa, ita præcepit, *Facies illis*, inquit, *ansas hyacinthinas in ora summa aulæi unius ex una parte in commissuram; et sic facies superiora summa³ ad commissuram secundam*: id est, ubi committitur aulæum aulæo, tertium scilicet secundo, quod secundum jam cum primo commissum est, id est conjunctum atque connexum, faciem contra faciem consistentia ex adverso singula; quoniam inter se jussit quina⁴ conjugungi, ut ex adverso constituerentur. Utrum autem quadrum spatium his concluderetur, an rotundum, nondum apparet; sed apparebit cum de columnis cœperit dicere, quibus protenduntur aulæa. Non ergo amplius quam de trium connexionem dicere voluit, quæ sit in

duabus commissuris, secundi ad primum, et tertii ad secundum, ut ex hac veluti regula cætera jungerentur. Ansas ergo præcepit fieri primo aulæo quinquaginta, ex una parte qua illi fuerat committendum secundum; et ansas quinquaginta tertio aulæo, ex ea parte qua secundo conjungebatur: ipsum autem secundum, id est inter utrasque ansas quinquagenas medium, circulos habere voluit quinquaginta aureos, utique ex una parte, per quos conjungeretur quinquaginta ansis aulæi primi; ac per hoc consequens erat ut ex alia quoque parte circulos totidem haberet, per quos conjungeretur ansis aulæi tertii. Quod breviter Scriptura ita dixit: *Et facies circulos quinquaginta aureos, et conjunges aulæum ad aulæum circulis, et erit tabernaculum unum*. Circuli ergo quinquaginta aurei secundi aulæi, inserebantur quinquaginta ansis⁵ hyacinthinis primi aulæi; quinquaginta circuli inserebantur et quinquaginta ansis tertii aulæi; et deinceps ita cæteri connectebantur, ut quinque complecterentur, atque ex adversa parte alia similiter quinque.

3. [lb. 7-11.] Deinde dicit, *Et facies vela capillacia operire super tabernaculum*: id est, quæ venirent super, non a parte tecti, sed supercingendo. Dicimus enim et sic aliquid superponi, non quemadmodum tectum domus, sed quemadmodum tectorium parietis, tanquam super lineam fasciam. *Undecim*, inquit, *vela facies ea: Longitudo veli unius erit triginta cubitorum, et quatuor cubitorum latitudo veli unius: mensura eadem erit undecim velorum. Et conjunges quinque vela in se, et sex vela in se*. Quomodo illa aulæa voluit quina conjugungi, sic ista vela quinque et sex, quæ undecim erant, non decem. *Et duplicabis*, inquit, *velum sextum secundum faciem tabernaculi: ne moveret⁶* quia impariliter alterutrum incurrebant sex et quinque. Deinde dicit etiam ista vela capillacia, quemadmodum sibiinet jungerentur. Et idem dicit, sed fortasse planius, *Et facies*, inquit, *ansas quinquaginta in ora veli unius, quod contra medium est*, id est, contra secundum, quia ipsum erit medium inter primum et tertium: *secundum commissuram*, id est, juncturam. *Et quinquaginta ansas facies super oram veli, quod conjunctum est ad secundum velum*, id est super oram tertii veli, qua conjungitur secundo. *Et facies circulos æreos quinquaginta, et conjunges circulos de ansis; et conjunges vela, et erit unum*. Circulos ergo medio velo voluit apponi, id est secundo, quibus quinquagenis ansis jungeretur primo et tertio. Nihil hic aliud est, nisi quod circulos non aureos, sed æreos fieri nunc præcepit. Ansas autem in aulæis hyacinthinas dixerat: in velis autem capillaciis quoniam tacuit cujusmodi essent ansæ, quid nisi capillacias eas credibiliter accipimus?

4. [lb. 12-14.] Quod deinde sequitur ita est ad intelligendum difficile, ut verear ne exponendo fiat obscurus. Dicit enim, *Et suppones in velis tabernaculi*

¹ In editis, *intravit*. In Mss., *intrant*.

² Plures Mss., *interim ad proprietatem narrationis, excepta (vel expectata)*, et in aliud, etc. Vaticani duo: *Interim quantum ad proprietatem narrationis spectat, et in aliud*.

³ Sic in Mss. et apud LXX. At in editis, *facies summam*. — In B., *facies super ora summa*. M.

⁴ Editi, *ea*. Mss., *quina*.

⁵ In excusis docerant hic decem verba, nunc restituta ex Mss. qui paulo post habent, *completerentur*; pro, *complecterentur*.

⁶ Excusi, *ne moveretur*. Mss., *ne moveret*, id est, ne faceretur difficultatem.

dimidium veli quod superaverit, subteges quod abundat de velis tabernaculi, subteges post tabernaculum. Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi, erit contegens super latera tabernaculi, hinc atque hinc ut operiat. Cum sextum velum jussit duplicari secundum faciem tabernaculi, quid dicat superare in velis dimidium veli; et quid dicat, Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, cum dimidium veli quindecim cubita sint, quoniam triginta cubitorum jussit esse unum velum, quis facile intelligit? Aut si propterea superat de longitudine velorum, quia prima aulaea de hyssopis et cocco et purpura et hyacintho viginti octo cubitis longa esse præcepit, ista vero capillacia triginta cubitorum esse voluit, duobus cubitis superantur singula aulaea a singulis velis capillaciis: quæ in summam ducta, excepto undecimo quod duplicari jussit, viginti cubita exrescunt, quibus superatur ambitus aulaeorum ambitu capillaciorum. Decem quippe velorum cubita bina, quibus longiora erant, viginti faciunt: quorum ex utroque latere decem hinc et decem inde poterant superare, non cubitum ex hoc et cubitum ex hoc, sicut Scriptura loquitur. Quapropter differenda mihi videtur hujus loci expositio, donec tabernaculum columnis omnibus, cum atrio, quod circumponitur, omni ex parte consistat. Fortassis enim per anticipationem aliquid dicit de his velis capillaciis, quod ad illa proficiat, de quibus nondum locutus est. Quod enim dicit, *Et facies vela capillacia operire super tabernaculum*, utrum universum tabernaculum his velis cooperiri velit cum atrio scilicet, de quo circumponendo postea loquitur; an hoc interius tabernaculum, quod decem aulaeis fieri jussit, incertum est. Sequitur ergo et dicit, *Et facies operimentum tabernaculo, pelles arietum rubricatas*. Etiam hoc operimentum utrum universo tabernaculo fieri jussit in circuito, an interiori tantum, similiter habetur incertum. Quod vero adjungit, *Et operimenta pelles hyacinthinas desuper*, hoc non in circuito, sed a tecto velut camera accipiendum est.

5. [lb. 15-21.] *Et facies, inquit, columnas tabernaculo de lignis imputribilibus: decem cubitorum columnam unam, et cubiti unius et dimidii latitudinem columnæ unius; duos anconiscos columnæ uni consistentes ex adverso: sic facies omnibus columnis tabernaculi.* Quare jussit fieri hos anconiscos, de quibus antea dixi quid essent (*Supra, quæst. 109*), non satis mihi apparet. Si enim ad columnas portandas fierent, quatuor ut minimum plerent¹: si autem ubi seræ incumbere, etiam plures fierent; nam quinas seras singulis columnis distribuit. Nisi forte in his anconiscis non aliquis usus, sed sola significatio sit, sicut in velo undecimo capillacio. Nam columna duos anconiscos velut brachia hinc atque hinc extendens, figuram crucis reddit. Nunc jam videamus numerum columnarum, in quibus et forma tabernaculi possit adverti, utrum quadra, an rotunda sit, an oblongam habeat quadratu-

¹ Editi, omnes columnas. Mss. et LXX, omnibus columnis.

² Sic. Mss. At editi excepto Rat. sic habent: si enim ad columnas portandas, fierent quatuor, ut in unum fierent.

ram, lateribus longioribus brevioribus frontibus sicut pleraque basilicæ construuntur: hoc enim potius hic evidenter exprimitur. Nam ita dicit: *Et facies columnas tabernaculo, viginti columnas ab latere isto, quod respicit ad aquilonem. Et quadraginta bases argenteas facies viginti columnis, duas bases columnæ uni in ambas partes ejus. Et latus secundum contra austrum viginti columnas, et quadraginta earum bases argenteas; duas bases columnæ uni in ambas partes ejus, et duas bases columnæ uni in ambas partes ejus.* Repetitio non moveat; quia locutionis est, ut omnes ita intelligantur de quibus non dicit. De basibus autem jam antea diximus, cur una columna duas habeat, quia et capita hoc loco bases vocat (*supra, quæst. 110*).

6. [lb. 22-25.] Videmus igitur vicenis columnis porrecta duo latera tabernaculi aquilonis et austri: duo sunt reliqua, orientale et occidentale, quæ si totidem columnas habuissent, procul dubio quadrum esset. Quot autem habeat, de occidentali non tacetur, de orientali tacetur: utrum quia non habuit, et sola illic sine columnis extendebantur aulaea ab extrema columna unius lateris usque ad alterius alteram extremam; an aliqua causa taceantur, ut etiam tacite intelligantur, nescio. Postea quippe ex ipsa parte orientis decem columnæ commemorantur, sed atrii de quo post loquitur, quod huic tabernaculo circumponi jubet. Commemoratis ergo lateribus tabernaculi aquilonis et australi in vicenis columnis, deinde sequitur et adjungit, dicens: *Et retro tabernaculum per partem quæ est contra mare, facies sex columnas: et duas columnas facies in angulis tabernaculi a posterioribus, et æquales deorsum versus; et in se convenientes erunt, æquales de capitibus in commissuram unam. Sic facies ambobus duobus angulis; æquales sint. Et erunt octo columnæ, et bases earum argenteæ sexdecim: duæ bases columnæ uni, et duæ bases columnæ uni in ambas partes ejus.* De basibus similis ratio et similis locutio est. Latus itaque occidentis, nam hoc est ad mare, columnis octo extenditur; sex mediis, et duabus angularibus quas æquales ad unam commissuram dicit esse debere; credo quod angulus duo in se latera committat, et sit columna angularis lateri utriusque communis, ista occidentali et aquiloniæ, illa occidentali et australi. Quod autem dicit etiam æquales deorsum versus hoc utique dicit, ut ad perpendicularum libarentur, ne robustiores essent infra quam supra, sicut pleraque columnæ sunt.

7. [lb. 26-29.] Deinde dicit: *Et facies seras de lignis imputribilibus, quinque uni columnæ ex una parte tabernaculi; et quinque seras columnæ lateri tabernaculi secundo; et quinque seras columnæ posteriori lateri tabernaculi, quod est ad mare.* Mirum si dubitari potest, latus orientale columnas non habuisse in hoc interiore tabernaculo, cui postea circumponitur atrium. Singulas quasque igitur columnas omnium trium laterum habere seras quinas jubet. *Et sera, inquit, media inter medias columnas pertranscat ab uno latere in alium latus.* Hoc videtur dicere, ut de columna in columnam sera perveniret, et per intervallum columnarum por-

¹ Editi, sic facies angulos duobus angulis. Mss., ambobus duobus; secundum LXX, ambobus; sic latus dicitur ab utroque.

rigeretur a latere unius usque in latus alterius : ac per hoc una ex his omnibus columna non erat habitura proprias quinque seras; ad quam extremam quinque perveniebant a columna sibi proxima venientes. *Et columnas, inquit, inaurabis auro, et annulos facies æreos, in quos induces seras, et inaurabis auro seras.* Ne columnæ foraminibus cavernarentur, quo intrarent seræ, annulos fieri jussit, quibus ex utraque parte continerentur fines serarum. Proinde intelliguntur hi annuli fixis in ligno ansulis pependisse, ut extremas partes serarum possent capere et continere.

8. [Ib. 30-37.] *Et eriges, inquit, tabernaculum secundum speciem quæ monstrata est tibi in monte. Et facies velamen de hyacintho et purpura et cocco torto et bysso neta; opus textile facies illud Cherubim¹. Et superimpones illud super quatuor columnas imputribiles inauratas auro, et capita earum aurea, et bases earum quatuor argenteæ. Et pones velamen super columnas, et induces illuc, interius quam velamen est², arcam testimonii: et dividet vobis velamen inter medium sancti et inter medium sancti sanctorum. Et cooperies de velamine arcam testimonii in sancto sanctorum³.* Hæc omnia manifesta sunt, interius intra velamen hoc quatuor columnis impositum fuisse arcam testimonii: quam non sic operiri jussit velamine, ut super arcæ coopericulum jaceret velamen, sed ut contra statucretur⁴. Deinde dicit: *Et pones mensam foris extra velamen; et candelabrum contra mensam in parte tabernaculi, quæ respicit ad austrum: et mensam pones in parte tabernaculi, quæ respicit ad aquilonem.* Etiam hoc planum est. Quod autem sequitur, *Et facies adductorium de hyacintho et purpura et cocco torto et bysso torta, opus variatoris. Et facies velamini quinque columnas, et inaurabis illas auro, et capita earum aurea: et conflabis eis quinque bases æreas:* cui usui velamen hoc fiat quinque columnis extentum, post apparebit, nam hic non apparet. Vult enim illud esse velamen ostii tabernaculi, hujus videlicet interioris, cui circumponitur atrium. Deinde jubet altare fieri sacrificiorum et holocaustomatium: et dicit quemadmodum fiat: nondum autem dicit ubi ponatur; sed hoc quoque post apparebit.

9. [Ib. xxvii, 9-13.] Hinc jam de atrio loquitur usque in finem, quod circumponendum est tabernaculo illi, de quo prius constituendo locutus est. *Et facies, inquit, atrium;* quod dicitur græcè ἀύλα, non αὐλάα: quod quidam interpretes nostri non discernentes, et hoc et illa aulæa, quas αὐλάα non αὐλάς Græci dicunt, atria interpretati sunt dicentes, *Et facies tabernaculum decem atriorum,* ubi decem aulæorum dicere debuerunt. Nonnulli autem multo imperitiores, januas interpretati sunt et αὐλάς et αὐλάας. Sicut au-

¹ In editis, *super Cherubim.* At in Vss. et apud LXX, absque articulo, *super,* legitur *facies illud i herubim.* Hebraismus est, quo præcipitur velamen artificis industria; argentum imaginibus alatis, sive potius, uti habet versio vulgata, *pulchra varietate contexendum.*

² Sic Mss. juxta græc. LXX: *kai eisōseis ekei esēteron ton katapetasmatos.* Adeoque perperam in antea excusis, et induces illud interius ubi velamen est.

³ Editi, *in sanctis sanctorum.* Vaticanæ Mss. juxta græc., *in sancto sanctorum.*

⁴ In editis, *contra mensam statucretur.* Abest, *mensam,* a Mss.

tem in lingua latina invenimus aulæa, quas Græci αὐλάα vocant; ita quam Hii appellant αὐλά, nostri aulam vocaverunt. Sed jam non atrium isto nomine, sed domus regia significatur in latina lingua; apud Græcos autem, atrium. Ergo, *Et facies, inquit, atrium tabernaculo in latere quod respicit ad austrum; et tentoria atrii ex bysso torta; longitudo sit centum cubitorum uni lateri: columnæ eorum viginti, et bases earum æreas viginti; et circuli earum, et arcus earum argentei.* Sic et lateri quod est ad aquilonem, tentoria centum cubitorum longitudinis; et columnæ eorum viginti, et bases earum æræ viginti, et circuli earum, et arcus columnarum, et bases inargentatæ argento. Latitudo autem atrii quæ est ad mare, tentoria ejus quinquaginta cubitorum; columnæ eorum decem, et bases earum decem. Et latitudo atrii quod est ad orientem, quinquaginta cubitorum; columnæ ejus decem, et bases earum decem.

10. Hic jam videmus commemorari columnas ab oriente, cum loquitur de atrio, et eas decem dicens cum basibus æreis, sicut dixit etiam de occidentalibus: ubi difficillima oritur quæstio. Nam facile est quidem ut accipiamus ab oriente unum ordinem columnarum ad atrium pertinentium, quo tabernaculum interius per omnes quatuor partes cingitur; quia non habebat ex ea parte columnas tabernaculum interius: ab occidente autem ubi jam erant interioris tabernaculi columnæ octo, quomodo etiam istas decem, quas exterioris atrii commemorat, accepturi sumus, tanquam ab occidente duo sint ordines columnarum, interiorum octo, et exteriorum decem? Quod si ita est, longiora erunt etiam latera atrii exterioris, quam tabernaculi interioris, ut sit unde ab extremo in extremum alius columnarum ordo dirigatur, et non incurrat in ordinem priorem ad interius tabernaculum pertinentem. Et si hoc est, consequens erit ut vicinæ illæ columnæ duorum laterum tabernaculi interioris, austri et aquilonis, intervallis brevioribus dirimantur, quam illæ vicinæ quas habet atrium exterioris ex eisdem lateribus. Et quia illi exteriores ordines vicinarum columnarum, sicut Scriptura loquitur, centena cubita tenent; isti interiores totidem columnarum quotlibet minus cubita teneant, quoniam hoc Scriptura non expressit, consequens erit ut octo columnæ illæ tabernaculi interioris in latere occidentali rariores sint quam vicinæ illæ ejusdem tabernaculi australes et aquiloniæ, ut possit comprehendi spatium quantum sufficit decem illis aulæis circumtendendis, quibus primitus dixit hoc tabernaculum fieri. Habent enim cubita vicena et octona, quæ sunt simul ducenta octoginta: quorum si centena essent in lateribus duobus austri et aquilonis, ubi vicinarum columnarum ordines sunt, quadragesima utique cubita tenderentur per alia duo latera orientis et occidentis, et proportionem occurrerent in octo columnis cubita quadragesima, sicut in viginti columnis cubita centum; sed non essent longiora latera exterioris atrii, quoniam centenis cubitis definita sunt; et idem non esset quemadmodum ille ordo decem columnarum ab az-

¹ Editi, *earum.* At Vss., *earum:* refertur ad tentoria.

gulo australi in angulum aquilonium includeret ordinem interiorum octo columnarum. Proinde ut atrio undique circumdatur interior tabernaculum, oportet illud esse etiam longitudinis brevioris: atque ita necesse sit vicenas ejus columnas in duobus lateribus, quibus in longum porrigitur, densius constitui, quam sunt atrii exterioris etiam ipsæ vicenæ; et rariis octo columnas tabernaculi interioris a parte occidentis, quam decem ex eadem parte atrii exterioris: quoniam quidquid minus cubitorum ex illis aulæis extenditur in columnis vicenis duorum laterum ad austrum et ad aquilonem, compensandum est latitudine orientalis et occidentalis lateris, ut ducenta octoginta cubita consummentur aulæorum. Non enim sicut de velis capillaciis, ubi unum plus est, ita et de his aulæis jussit aliquid duplicari. Quapropter si tantum breviatur longitudo tabernaculi interioris, quod ab atrio exteriori posset includi, ut in vicenis ejus columnis non centena cubita tendantur aulæorum; sed verbi gratia, ut minimum nonagena et sena, ut quaternis cubitis breviora sint: hæc ipsa quaterna cubita, id est octo cubita in duos alios lateribus utique tendenda sunt, orientali et occidentali; ac sic in illis octo columnis occidentalibus tabernaculi interioris non extendantur cubita quadraginta, sed quadraginta quatuor, et alia quadraginta quatuor ab oriente. Cum ergo in decem columnis exterioris atrii tenduntur cubita quinquaginta, in octo autem interioris tabernaculi tenduntur cubita quadraginta quatuor, rariora inveniuntur intervalla interiorum octo columnarum quam exteriorum decem: quia si paria essent, ita in columnis octo quadraginta cubita tenderentur, sicut quinquaginta tendebantur in decem; quoniam quod sunt proportione octo ad decem, hoc sunt quadraginta ad quinquaginta. Quinarium quippe numerum quadraginta octies habent, quinquaginta decies

41. [Ib. 14-16.] Nec nos moverent columnarum intervalla disparia, quod densiores in lateribus longitudinis ponerentur, ubi vicenæ sunt, rariiores autem in latero latitudinis, ubi octo sunt, nisi aliud existeret quod urgeret mutare sententiam. Cum enim commemorasset longitudinem atrii ad mare habere tentoria quinquaginta cubitorum, et columnas decem, et bases earum decem; et latitudinem atrii ad orientem item quinquaginta cubitorum, et columnas decem et bases decem; atque his dictis perfecta videretur forma tabernaculi cum atrio suo undique ambiente, injecti aliud, quod ubi et quomodo intelligendum sit, difficillime reperitur: *Et quindecim, inquit, cubitorum tentorium altitudo lateri uni: columnæ eorum tres, et bases earum tres. Et latus secundum, quindecim cubitorum tentorium altitudo: columnæ eorum tres, et bases earum tres. Et portæ atrii tegumen viginti cubitorum altitudo de hyacintho et purpura et cocco neto et bysso torta, varietate acn picta: columnæ earum quatuor et bases earum quatuor.* Hæc ubi constituentur, perfecta illa forma tabernaculi, non video: sed plane video eundem esse numerum columnarum decem, in tribus et tribus et quatuor, ternis scilicet a la-

tribus et quatuor in medio. Ac per hoc tentoria illa quinquaginta cubitorum non contexta erant, ne aditus in atrio nullus sit: sed quindecim cubitis media viginti cubita separabuntur, ut faciant portæ tabernaculi tegumen, hoc est velum, quod ornamento velamentoque dependeat, et teneat spatium quatuor columnarum, quod portæ atrii deputatum atque separatam est. Ideo velamen ipsum a lateribus quindecim cubitorum divisum atque separatum, etiam specie distingui voluit, ut opere acn picto quatuor illis coloribus variaretur. Sed latera ista quindecim cubitorum hinc atque hinc ternas columnas habentium, si ad eandem lineæ rectitudinem portæ atrii conjungantur, non erit spatium inter decem columnas exterioris atrii et octo interioris tabernaculi, ubi sit altare quinque cubitorum, quadrum occupans spatium; et ante ipsum altare, ubi servietur altari; et inter ipsam et ostium tabernaculi interioris, ubi sit labrum æneum. Sic enim poni jussum est, unde manus et pedes sacerdotes lavent, quando intrant tabernaculum, vel quando accedunt ut altari deserviant: quod nisi foris a tabernaculo in atrio intellexerimus, quomodo possunt prius lavare manus et pedes, et sic tabernaculum introire? Foris autem ab atrio non possumus altare statuere; quia et tabernaculum et altare circumdari atrio præcepit. Restat igitur ut illa latera quindecim cubitorum hinc atque hinc, et columnarum ternarum, sic accipiamus a lateribus, ut ipsa faciant intervallum totidem cubitorum¹ inter portam atrii et ostium tabernaculi interioris: portam quidem patentem viginti cubitis in quatuor columnis, et habentem velum acn picto opere variatum viginti cubitorum; ostium vero tabernaculi interioris, ubi ponatur velamen illud in quinque columnis extantum: quod utique non intra illum ordinem octe columnarum, sed extra foris ad atrium positum intelligere debemus. Tunc enim erit velum ostii tabernaculi, quod ostium tanquam valvis aperiebatur, ubi aulæa inter se circulis et ansis non conjungebantur. Aut si forte intra illum ordinem octe columnarum tabernaculi interioris, opponeretur hoc velamen in quinque columnis ostio tabernaculi, ut quando aperiebatur, interiora non nudarentur, ne a prospicientibus viderentur; quod tamen velamen sive interioris ab illo ordine columnarum, sive exterioris poneretur, quod non satis clucet: procul dubio distabat moderato intervallo ab eodem ordine columnarum, ne quinque columnæ ad quatuor columnas densius constipatæ, intercluderent potius aditum, quam velarent.

42. Secundum istum itaque modum, et secundum hanc formam tabernaculi nihil jam opus est vicenas illas columnas laterum interioris tabernaculi ad austrum et aquilonem constituere densiores, et rariiores illas octo facere quæ ab occidente fuerant. Decem quippe illæ atrii exterioris ab eadem parte occidentis non longum ordinem faciunt columnarum, quo includantur octo interiores, sed ternis ab utro-

¹ Sic Mas. At editi, aliquot cubitorum.

que latere constitutis, et quatuor in porta¹, spatium concludunt, ubi et altare sit holocaustatum intra portam atrii ante ostium tabernaculi; et labrum inter ostium tabernaculi et altare; et intervallum necessarium ministerio inter altare et portam atrii: et sic illud totum spatium atrii concluditur columnis decem, tribus ab aquilone, et tribus ab austro, et quatuor ab occidente, tanquam si Π græcam litteram facias. Et sic adijungebatur idem spatium longiori ordini columnarum tabernaculi interioris, tanquam si ad litteram memoratam, ex ea parte qua non habet, adjungas litteræ productionem quæ iota dicitur; ut ejus parte quæ in medio est, ab eo latere concludatur, et restent hinc atque inde ex ipso iota reliquæ partes. Poterant ergo numerari decem columnæ in illo longo ordine partis occidentalis tabernaculi interioris, sed cum illis octo adderentur duæ, quæ fuerant ultimæ in ordinibus laterum atrii aquilonis et austri. Nam et illæ decem quæ proprie ad atrium pertinerent a parte occidentis, unde et intrabatur ad tabernaculum, ternas habebant in lateribus, et quatuor in fronte, ubi porta erat, atque ita spatium usui sacrificiorum necessarium intra atrium ante tabernaculum amplectebantur. In ternis autem columnis quæ fuerant a lateribus, tentoria erant de bysso quindenarium cubitorum: in quatuor autem ubi porta erat, velum erat viginti cubitorum acupicto opere variatum.

13. [Ib. xxxviii, 9-18.] Nec moveat quod ait Scriptura, *Quindecim cubitorum tentorium altitudo lateri uni: columnæ eorum tres, et bases earum tres. Et latus secundum quindecim cubitorum tentorium altitudo: columnæ eorum tres, et bases earum tres. Et portæ atrii tegumen viginti cubitorum altitudo.* Altitudinem quippe eandem dicit, quæ fuerat longitudo tentorium. Eadem quippe altitudo est cum textuntur, quæ longitudo est cum tenduntur. Quod ne suspicari videamur, alio loco idipsam Scriptura commemorans ait, *Et fecerunt atrium quod est ad austrum, tentoria atrii de bysso torta, centum per centum: id est, centum cubita tentorium per centum cubita spatii quod tenebant viginti columnæ. Deinde sequitur: Et columnæ eorum viginti, et bases earum viginti æreæ. Et latus quod ad aquilonem centum per centum, et columnæ eorum viginti², et bases earum viginti æreæ: et latus quod est ad mare, aulæa quinquaginta cubitorum: columnæ eorum decem, et bases earum decem.* Eadem dicit aulæa quæ tentoria. *Et latus quod est ad orientem, quinquaginta cubitorum tentoria.* Post hæc redit ad posteriora tabernaculi, ut ostendat quemadmodum illæ decem columnæ spatium de quo loquebatur, atrii complectebantur. *Quindecim cubitorum, inquit, quod est a dorso.* Dorsum appellat, quia posteriora tabernaculi erant, hinc est a parte occidentis. *Et columnæ, inquit, eorum tres, et bases earum tres. Et a dorso secundo hinc et hinc secundum portam³ atrii aulæa quindecim*

¹ Rat. et Lov., *impar*. Am. Er. et quinque Mss., *in portam*. Alii Mss., *in porta*.

² Editi, excepto Rat., *viginti æreæ*. Abest *æreæ* a Mss. et a LXX.

³ Editi, *partem*; pro quo Mss., *portam*. Sic etiam LXX.

cubitorum: columnæ eorum tres, et bases earum tres. Manifestum est certe eadem duo dorsa dici hoc loco, cum commemorantur omnia quemadmodum facta sint, quæ latera dicebantur, quando præcipiebatur ut fierent: latera scilicet quia hinc atque inde conjuncta portæ occidentalis¹ atrii spatium concludebant; dorsa vero, quod a tergo tabernaculi erat hæc pars atrii, id est a parte occidentali. Sequitur autem et dicit: *Omnia aulæa atrii de bysso torta, et bases columnarum æreæ, et ansæ earum argenteæ, et capita earum inargentata argento; et columnæ inargentatæ argento, omnes columnæ atrii.* Deinde adjungit quod nondum isto loco commemoraverat: *Et vela memorati atrii² opus variatoris, de hyacintho et purpura et cocco noto et bysso torta; viginti cubitorum longitudinem et latitudinem.* Ecce ubi apparet eandem dictam superius altitudinem, quæ aulæarum extensorum fuerat longitudo. Denique addit: *Et latitudinem quinque cubitorum.* Tot enim cubitis latitudinis erigebantur tentoria exterioris atrii, sicut interioris cubitis quatuor. Sic autem et, superius dixerat: *Longitudo autem atrii centum per centum, et latitudo quinquaginta per quinquaginta, et altitudo quinque cubitorum ex bysso torta.* Hanc latitudinem dicens quam postea altitudinem dixit; quoniam quæ jacentium latitudo est, eadem erectorum altitudo. Sicut quod paulo ante commemoravi, quæ cum textuntur altitudo est, eadem cum tenduntur longitudo est.

14. [Ib. xxvi, 12, 9, 13.] Nunc jam quod distuleram, videamus; quomodo ex hac forma universi tabernaculi, quam sicut portui ante oculos collocaui, difficultas illa solvatur de capillaciis velis. Quæ fortasse ideo erat abstrusior, quia per anticipationem ibi aliquid dictum est, quod proficeret operi, de quo postea fuerat locuturus, cum atrium tabernaculo circumponendum describeret. Nunc itaque verba ipsa videamus. *Et suppones, inquit, quod superabis in velis tabernaculi, dimidium veli quod superabit subleges; quod abundat in velis tabernaculi, subleges post tabernaculum.* Hoc totum quod dictum est unum sensum habet, quia dimidium veli quod superaverit, hoc est, id quod abundaverit de velis tabernaculi, sublegendum est post tabernaculum. Quomodo ergo superet, id est, abundet et restet dimidium veli, ex illa serie connexorum velorum oportet inquirere: quoniam quinque in se, et sex in se connecti voluit, sicut superius loquens dixerat, sextum velum a facie tabernaculi duplicandum, id est ab oriente. Toties enim posteriora tabernaculi a parte occidentis esse significavit, id est ad mare. Quid igitur facies tabernaculi, nisi pars illa intelligenda est quæ est ad orientem? Pars ergo illa qua vela quinque connexa sunt, habet cubita centum quinquaginta, hoc est quinquies tricena (tricenorum enim cubitorum erant singula, sicut ea Deus fieri jusserat): illa vero pars in qua erant non quinque, sed sex vela sibimet similiter connexa, cubita habebat centum octoginta, id est sexies tricena.

¹ Cisterciensis Ms., *conjuncta a parte occidentali*.

² Legitur apud LXX, Exodi cap. 37, *Et retamen portæ atrii confer vulgat. Exodi cap. 38, v. 18.*

ac per hoc duplicato ex eis uno velo, sicut iussum est, secundum faciem tabernaculi, minuebantur in ea duplicatione cubita quindecim; quibus detractis, centum sexaginta quinque remanebant. Et ideo post centum quinquaginta cubita, quibus illi parti quinque velorum etiam ista pars sex velorum æquabatur, superabant atque abundabant cubita quindecim. Illinc enim erant a parte quinque velorum, cubita centum quinquaginta: hinc autem a parte sex velorum, duplicato uno velo secundum faciem tabernaculi, erant cubita centum sexaginta quinque. Plus ergo habebat pars ista cubita quindecim. Hoc dicit dimidium veli, quod iubet subtegi post tabernaculum, ut quia illud a facie duplicatum est, hoc dimidium redundans a posteriore parte tabernaculi non duplicaretur, sed subtegeretur, id est, omnia ipsa quindecim cubita subtermissa tegerentur: ac sic et ipsa illi longitudini detraherentur, sicut illa itidem quindecim a facio tabernaculi unius veli duplicatione detracta sunt: eoque modo centum quinquaginta cubitis quinque velorum occurrerent ex alia parte centum quinquaginta cubita sex velorum; triginta scilicet cubitis de centum octoginta detractis, a facie tabernaculi velo duplicato, et a posterioribus tabernaculi dimidio velo subtecto.

15. Jam illud quod sequitur aliud est, et aliam questionem infert, propter quam maxime hujus loci expositionem differendam putavi, ut prius et formam constituendi tabernaculi, et de alio circumponendo quod scriptum est videremus. Sequitur ergo: *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi, erit contegens super latera tabernaculi hinc atque hinc, ut operiat.* Aliud est quod superabit una pars sex velorum aliam partem quinque velorum, propter ampliorem velorum numerum, unde jam diximus: aliud quod superabit de longitudine velorum, unde nunc dictum est. Ita enim non pars parti comparatur, et altera alteram superare invenitur; illa scilicet, quæ vela sex habet, illam quæ vela quinque habet; quæ ambæ ut sibimet æquarentur, a facio tabernaculi facta est unius veli duplicatio, a tergo dimidii subtectio: sed ipsa vela capillacia comparata aulæis, ex quibus decem jussit fieri interius tabernaculum quatuor coloribus textis, longiora reperiuntur cubitis binis. Ea enim erant aulæa singula cubitorum viginti octo, ista triginta: ideo hic non ait, Ex eo quod superat de velis; sed, *Ex eo quod superat velis de longitudine velorum.* Quid est ergo, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, erit contegens super latera tabernaculi,* nisi quia illa longitudo in qua binis cubitis vela capillacia longiora sunt aulæis, singulis singula, non tota in unam partem cogenda est, id est, ut quidquid superat, ad posteriora tabernaculi colligatur; sed distribatur ex æquo, tantumque ejus ad priora tabernaculi, quantum ad posteriora tribuatur: id est, quoniam duo cubita in singulis velis eandem quæ superat longitudinem faciunt, ut cubitum inde auferat pars ista, et cubitum illa; ita de singulis cubitis suis habebit pars ista cubita decem, et illa de suis singulis

decem; quoniam decem vela binis cubitis longiora, viginti cubitorum longitudinem faciunt, qua videntur superare serie sua seriem aulæorum?

16. Deinceps videndum est hæc viginti cubita, quæ superant de longitudine velorum, cui spatio cingendo proficiant. Si enim velis capillaciis interius tabernaculum circumtegitur, ita superant, ut quid ex eis cooperiatur non sit omnino. Unde restat etiam ipsa subtegi, et subtegendo detrahi, quod Scriptura non dicit. Aulæa quippe decem, quæ habent cubita vicena et octona, quibus interius tenditur tabernaculum, circumplectuntur spatium quantum possunt circumplecti cubita ducenta octoginta: unde latera illa longiora australe et aquilonium, habentia vicenas columnas, auferunt ex his cubitis centena¹ cubita; restant octoginta, quæ duobus reliquis lateribus brevioribus, orientali quod non habet ordinem columnarum, et occidentali ubi erant columnæ octo, quadragesima distribuuntur. Proinde in capillaciis velis, quoniam detractis triginta cubitis trecenta restabant, si trecentis cubitis capillaciorum velorum, ducenta octoginta cooperiantur aulæorum, ita supererunt viginti, ut non sit quod ex eis tegatur. Proinde duo illa cubita, quæ singula capillacia plus habent, ex quibus summa viginti cubitorum collecta est, sic distribuenda sunt. *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc;* id est, ne omnia in unam partem cogantur, ut proficiant operiendis lateribus tabernaculi, sed exterioris atrii, id est, omnia illa trecenta cubita velorum capillaciorum extrinsecus tabernaculum cingant. Adjunctis quippe lateribus atrii exterioris centenum cubitorum, id est², austri et aquilonis, quinquagesima cubita supersunt orientis et occidentis, quæ omnia sunt trecenta, quibus cooperiendis capillaciorum trecentena sufficiunt. Hoc est quod ait, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc;* id est, distributio duorum cubitorum, quibus unumquodque velum capillacium longius est, hoc est *ex eo quod superat velis de longitudine velorum, erit contegens super latera tabernaculi;* illa scilicet exteriora quæ ad atrium pertinent, *hinc atque hinc ut operiat:* nec illa ipsius atrii, quæ centenis cubitis et vicenis columnis tenduntur; ipsa enim non sunt facta longiora, quam illa interioris tabernaculi quæ decem aulæis tenduntur, et vicenas etiam ipsa columnas habent. Nam sicut interioris tabernaculi duo latera ab aquilone et austro centenis cubitis porriguntur, ita et exterioris atrii. Non ergo ad ipsa exteriora totidem columnarum latera tegenda capillaciorum velorum proficit longitudo, qua longitudinem superant aulæorum. Tantum enim dant exterioribus lateribus, quantum et interioribus darent, id est cubita centena, quæ sunt ducenta: sed quia lateribus orientis et occidentis sufficerent latera quadragesima, si tantummodo interius tabernaculum velis capillaciis cingeretur; additis autem lateribus atrii crevit tabernaculi latitudo, ut tegendis lateribus

¹ Editi, *ducenta.* Mss. vero, *centena:* id est, duo latera auferunt sua quodque centum cubita.

² Lov., *centum cubitorum, id est.* Et paulo post, *quinguenti cubita,* pro *quinquagesima,* ex graviore certe ty.ographorum lapsu.

orientali et occidentali jam non quadragena, sed quinquagena cubita sint necessaria : ad ea tegenda proficere potuit capillaciorum velorum longitudo amplior quam aulaeorum ; ut non ambo cubita, quibus binis longiora sunt, ex una parte impenderentur, sed *cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc*; ac sic haberet ex ipsa superabundantia latus orientale cubita decem, et occidentale alia decem. Viginti enim sunt bina decem : quia veli undecimi¹ cubita triginta duplicatione et subtectione ab hoc ambitu detrahuntur.

17. Sed quoniam id quod Latine interpretatum est, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi, erit contegens super latera tabernaculi*, græcus habet *πλάγια*, quæ latini nonnulli non *latera*, sed *obliqua* interpretati sunt, merito movet, quia etsi nihil hic videatur obliquum, ubi omnes anguli quatuor laterum recti sunt; *πλάγια* tamen dici latera illa non possunt, quorum unum est in facie, alterum retro, id est, orientale et occidentale, sed *πλάγια* dici possunt a dextro et a sinistro, id est, æquilonium et australe : cum ergo non sint ea *πλάγια* quæ habent cubita quinquagena, quibus lateribus tegendis proficere potuisset diximus superantem longitudinem capillaciorum velorum ; quomodo erit verum, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi, erit contegens super latera tabernaculi*? Sed nimirum de illis lateribus tegendis loquitur, quæ etiam dorsa appellat quindenorum cubitorum columnarumque ternarum, quæ cum porta atrii habente cubita viginti et columnas quatuor, quinquaginta complent cubita et columnas decem. Hæc latera ex istis suis finibus in medio posuerunt atrii portam, ex illis autem ostium tabernaculi : inter portam atrii et ostium tabernaculi spatium jacet, quantum cubita illa concludunt viginti a porta, et dextra lævaque quindenena. In eo spatio est altare holocaustorum intra portam atrii ante ostium tabernaculi ; et inter altare et ostium tabernaculi labrum arcum², ubi sacerdotes manus et pedes lavabant. Diligenter autem mensuris examinatis, fortasse in istis lateribus ternarum columnarum, quæ *πλάγια* græce dicta sunt, nonnulla etiam obliquitas invenitur ; ut non frustra quidam interpretes nostri *obliqua* interpretarentur, quæ in græco *πλάγια* repererunt. Non enim vela capillacia quindenis cubitis suis possunt tegere quindenena cubita tentorium in illis lateribus, nisi posterioribus partibus tabernaculi, antequam ad illa latera deflectantur, non amplius quam dena cubita impenderint. Ac sic ex linea recta posterioris tabernaculi, id est a parte occidentis ; quæ linea cum habuisset octo columnas pertinentes ad interius tabernaculum, decem habere cœpit additis lateribus atrii exterioris ; et cum habuisset cubita quadraginta ad

¹ Editi, *undecim*. Verius aliquot Mss., *undecimi*.

² Illic locus in integrum restituitur ope Mss. Vaticanus, Corbeiensis et Thuanei. Nam in editis Am. Er. et Lov. sic exhibebatur : *In eo spatio est altare tabernaculi, et inter altare tabernaculi labrum*, etc. Apud Nat. et aliquot Mss. : *In eo spatio est altare tabernaculi, et inter altare atque ostium tabernaculi l:b: un.*

octo columnas pertinentia, quinquaginta habere cœpit in columnis decem : ex hac ergo linea cum tecta fuerint velis capillaciis dena cubita ab utroque angulo venientia, restabunt in medio triginta non tecta velis capillaciis, sed illis tantummodo aulaeis ; in quorum triginta cubitorum medio, per quotlibet cubita tenderentur, erat ostium tabernaculi. Proinde illa latera ternarum columnarum et quindenorum cubitorum, si ex illis finibus suis quibus jungebantur portæ atrii, patebant inter se cubitis viginti, quia tantum habebat porta quæ illa latera dirimebat ; ex aliis autem finibus quibus hærebant posteriori illi lineæ tabernaculi, de qua locuti sumus, habebant inter se cubita triginta ; procul dubio erant obliqua : quoniam plus inter se patebant ex hac parte ubi habebant media cubita triginta, quam ex illa parte ubi habebant media cubita viginti. Ita illa decem cubita capillaciorum velorum, quod erat dimidium abundantis longitudinis, quæ proficiebant posteriori parti tabernaculi, hoc est occidentali, sicut alia decem proficiebant priori parti, id est orientali, quinque cubitis complebant tecturam laterum illosum, quæ græce *πλάγια* dicta sunt, inde quinque et hinc quinque. Quæ si defuissent, dena cubita tegerentur in eisdem lateribus, et quina nuda essent. Itaque, quantum mihi videtur, melius intelligitur hinc esse dictum, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi*, non quia erant, cum hinc et inde quina essent ; sed quia ex illa longitudine redundabant, in qua binis cubitis erant aulaeis capillacia longiora, ex quibus duobus cubitis uniuscujusque veli cubitum profecerat parti orientali : restabat utique alterum cubitum parti occidentali, ut cubitum ex hoc esset contegens super *πλάγια* tabernaculi. Unde dictum est, *hinc atque hinc ut operiatur*, quia non operiebat totum, si eadem quina cubita defuissent.

18. Nunc jam quoniam satis disputatum est, quomodo illa omnia intelligenda sint, quæ in tabernaculi constitutione videbantur obscura, breviter si possumus enitmur ostendere quid sit eadem disputatione confectum. Ab occidente igitur intrabatur, et prima erat ingrediendi porta atrii, quæ patebat viginti cubitis, et habebat quatuor columnas, quibus dependebat velum viginti cubitis extentum, erectum autem cubitis quinque, quatuor illis sæpe commemoratis coloribus ac picto opere variato. Hæc porta ingrediens excipiebatur atrio, ejus latera dextera lævaque quindenis cubitis et ternis columnis porrigebantur introrsus ; ut in medio ponerent ostium tabernaculi interioris, in ea parte quo perveniebant, sicut in medio ponebant portam atrii, ab ea parte unde incipiebant. Ille itaque atrium latus erat quam longius. Nam longitudo ejus erat a porta ipsius usque ad ostium tabernaculi interioris, in cubitis ferme quindecim : latitudo autem circa portam in cubitis viginti, circa ostium vero in cubitis triginta. Unde obliqua illa latera fuisse intelliguntur, quæ dextera lævaque in columnis ternis et quindenis cubitis erant. In hoc atrio erat altare sacrificiorum quadratum, quinque scilicet cubitis lou-

gum, et totidem latum. Inter portam et altare spatium erat, ubi versabantur qui sacrificia imponebant altari: introrsus vero inter altare et ostium tabernaculi, locus erat cineris ante altare¹, et deinde labrum æneum ubi manus et pedes sacerdotes lavabant, vel altari in atrio servituri, vel tabernaculum interius ingressuri. Tentoria porro hujus atrii in lateribus ternarum columnarum byssina erant, extenta cubitis quindenis, erecta cubitis quinque.

19. Ab hoc ergo atrio intrabatur ostium tabernaculi cum transisset altare, et labrum æneum. Intrabatur autem apertis aulæis, quibus decem, quinque hinc et quinque inde ex adverso sibimet constitutis, totum ipsum interius tabernaculum cingebatur. Quod ostium ingresso occurrebat velum, quod ad ostium fuerat oppositum, in quinque columnis extentum, variatum illis quatuor coloribus: quod velum cum faciendum præciperet, *adductorium* vocavit, credo quod curreret, ducendo et reducendo, cum operiret atque aperiret ingressum. Transito isto velo, excipiebat pars tabernaculi media inter hoc velum et illud alterum interius, quod columnis quatuor fuerat impositum, ex illis quatuor coloribus factum, et separabat inter sancta quæ forinsecus erant, et sancta sanctorum interius posita. In hoc itaque medio spatio inter ista duo vela, mensa erat aurea, quæ habebat panes propositionis in parte aquilonis; et contra eam candelabrum aureum septem lucernarum in parte austri. Huc usque secundis sacerdotibus licebat intrare.

20. Interius autem, id est, in sancto sanctorum ultra velum quatuor columnarum, arca erat testimonii deaurata, in qua erant tabule lapideæ Legis, et virga Aaron, et urna aurea cum manna, et propitiatorium deasper aureum, ubi stabant duo cherubim, alis obumbrantes propitiatorium et intuentes invicem et ipsum. Ante arcam vero, id est inter arcam et velum, positum erat altare incensi, quod aliquando aureum dicit Scriptura, aliquando deauratum, aureum utique appellans quia erat inauratum. Ad hæc sancta sanctorum nisi summo sacerdoti non licebat intrare quotidie propter inferendum incensum; semel autem in anno cum sanguine ad purificandum altare, et si quando forte exigerat necessitas pro peccato sacerdotis, aut universæ synagoge, sicut in Levitico scriptum est (*Levit. xvi*). Sic intrabatur tabernaculum ab occidente, id est a porta atrii² usque ad latus orientale introrsus ubi erat arca testimonii.

21. Hoc autem interius tabernaculum, quod incipiebat non a porta atrii, sed ab ostio quod appellabatur ostium tabernaculi, et fiebat in longum latere orientis ubi erat arca testimonii, decem aulæis concludebatur, quorum erant singula viginti octo cubitorum, quinque hinc et quinque inde, sibimet connexa ansulis et circularis, et ex adverso sibimet constituta; et columnis vicenis in lateribus longioribus aquilonis atque austri, et columnis octo a latere occidentis, a la-

tere autem orientis nullis columnis, sed solis aulæis. Quæ aulæ decem erigebantur in cubitis quatuor, et per totum circuitum tendebantur in cubitis ducentis octoginta: quorum centena in lateribus erant longioribus austri et aquilonis per vicinas columnas; quadragesima vero cubita in reliquis duobus lateribus brevioribus; uno occidentis per columnas octo; altero orientis, ubi columnæ non erant, sed sola tendebantur aulæ de solis duabus angularibus columnis, mediis autem nullis: et erant hæc aulæ decem de quatuor coloribus texta. Hoc ergo interius tabernaculum circumdabatur atrio ab austro viginti columnis, et ab aquilone viginti. Quæ duo atrii latera æqualem habebant longitudinem cum lateribus interioris tabernaculi; quia et ipsa vicenis columnis porrigebantur in cubitis totidem, id est centenis. A latere autem orientis atrium concludebatur columnis decem, cubitis quinquaginta: qui ordo columnarum rectus erat, et incurrebat in illas duas angulares interioris tabernaculi, quas solas orientis pars habebat; proinde cum ipsis complebantur decem. A latere autem occidentis habebat quidem atrium decem columnas, non tamen recto ordine, sed sicut jam ostendimus, tanquam tripartitum, quatuor a porta, et ternas a lateribus.

22. Universum autem atrium in circuitu tabernaculi tentorii byssinis cingebatur, quæ erigebantur cubitis quinque: his superveniebant vela capillacia undecim, ex una parte quinque sibimet connexa, ex alia sex. In connexione ergo quinque velorum, cubita erant centum quinquaginta; ex alia vero parte in connexione sex velorum, cubita erant centum octoginta: quoniam vela singula tricenorum fuerunt cubitorum. Sed ut alia pars alteri cœquaretur, duplicatum est unum velum a facie tabernaculi, id est ab oriente; et subiectum est dimidium velum a parte posteriore, id est ab occidente: atque ita subtracta sunt cubita triginta, quanta erat veli unius longitudo; et remanserunt centum quinquaginta, quot etiam ex parte altera fuerunt. Circuitus itaque velorum capillaciorum, quo cingebatur atrium tabernaculi, trecentis cubitis tendebatur, sicut circuitus decem aulæorum interioris tabernaculi cubitis ducentis octoginta. Aulæ quippe singula habebant cubita vicena et octona in longitudine; capillacia vero vela tricenis cubitis longa erant. Quapropter ex ambitu aulæorum interioris tabernaculi, qui erat in cubitis ducentis octoginta centena cubita in lateribus longioribus erant austri et aquilonis, et quadragesima in duobus brevioribus orientis et occidentis: ex ambitu autem capillaciorum velorum, quo atrium exterius tegebatur, quia ambitus erat in cubitis trecentis, centena erant in lateribus longioribus austri et aquilonis, quoniam æqualia erant lateribus tabernaculi interioris, quinquagesima autem in duabus reliquis partibus orientis et occidentis. Ac per hoc duo illa cubita, quibus longius erat aulæo velum capillacium; non lateribus austri et aquilonis, quæ paria erant atrii exterioris et tabernaculi interioris, sed lateribus orientis et occidentis proficiebant. In eis enim lateribus creverat tabernaculi latitudo.

¹ Editio Rat. et Mas. quatuor omittunt, *ante altare*.

² Sic vetus codex Corbeiensis. At editi et plures Mss., a porta austri. Vaticanus Ms., a porta atrii austri.

circumposito extrinsecus atrio : sed quinquaginta cubita velorum capillaciorum a parte orientis per decem columnarum rectum ordinem tendebantur, eisque proficiebat unum cubitum ex duobus illis, quibus eorundem velorum major fuerat longitudo; alia vero cubita quinquaginta, quæ occidentali latere debebantur, quibus alterum ex duobus illis cubitum proficiebat, non tendebantur per columnarum ordinem rectum. Ibi enim erat illa tanquam triporticus, quæ concluderat spatium atrii, ubi esset altare sacrificiorum, quatuor columnis a porta, et ternis a lateribus : ac per hoc non poterant etiam portam ¹ cingere illa

¹ Editi omittunt, *portam*; habent omnes Mss.

cubita quinquaginta, sed usque ad cooperienda oblita illa latera tendebantur, quæ in columnis ternis et quindenis cubitis erant. Erigebantur autem capillacia vela cubitis quatuor, eisque tegebantur atrii tentoria byssina, quorum erat erectio in cubitis quinque.

23. Pelles vero rubricatæ super capillacia vela veniebant. Desuper autem, id est, a parte tecti, vice cameræ tabernaculum pellibus hyacinthinis tegebatur : utrum cum atrio et spatium illud interius, non apparet; sed credibilius est atrii spatia quæ inter exteriores et interiores columnas erant, cælum ¹ apertum habuisse, maxime illud occidentis, ubi erat altare sacrificiorum.

¹ Am. Er. et Lov., *velum*. Al. lat. et Mss., *cælum*.

LIBER TERTIUS.

Questiones in Leviticum.

QUEST. I. [LEVIT. cap. v, § 1.] *Si autem anima peccaverit, aut audierit vocem jurationis, et ipse testis fuerit aut viderit, aut conscius fuerit, si non nuntiaverit, et accipiet peccatum: hoc est, Si non utique nuntiaverit ¹, accipiet peccatum.* Quod enim additum est, et, locutionis est veritate in Scripturis. Verum iste sensus quia obscurus est, exponendus videtur. Hoc enim videtur dicere, peccare hominem, quo audiente jurat aliquis falsum, et sciteum falsum jurare, et tacet. Tunc autem scit, si ei rei de qua juratur, testis fuerit, aut vidit, aut conscius fuit; id est, aliquo modo cognovit, aut oculis suis conspexit, aut ipse qui jurat illi indicavit: ita enim potuit esse conscius. Sed inter timorem hujus peccati, et timorem proditiōnis hominum, non parva existit plerumque tentatio. Possumus enim paratum ad perjuriū admonendo vel prohibendo a tam gravi peccato revocare: sed si non audierit, et coram nobis de re quam novimus, falsum juraverit, utrum prodendus sit, si proditus etiam in periculum mortis incurrat, difficillima quæstio est. Sed quia non expressit cui hoc indicandum est, utrum illi cui juratur, an sacerdoti, vel cuiquam qui non solum eum persequi non potest irrogando supplicium, sed etiam orare pro illo potest; videtur mihi quod se homo solvat etiam a peccati vinculo, si indicet talibus, qui magis possunt prodesse quam obesse perjurō, sive ad corrigendum eum, sive ad Deum pro illo placandum: si et ipse confessionis adhibeat medicinam.

II. [Ib. v, 2-6.] Post hoc autem peccati genus, quod de perjuriō alicujus non indicato commemoravit nulum pro eo sacrificium jussit offerri; sed deinde subjunxit: *Anima quæcumque tetigerit omnem rem immundam, aut morticinum, aut a fera capti immundi, aut eorum quæ sunt morticina abominatōum immundarum, morticinum jumentorum immundorum; aut tetigerit ab immunditiis hominis, ab omni immunditia ejus, quam si tetigerit, inquinabitur: et latuerit eum, post hoc autem cognoverit, et deliquerit.* Neque hic sacrificium pro

¹ Juxta Er. et Lev., *quid hoc est, si non nuntiaverit. M.*

isto genere peccati quod offerretur commemoravit, sed adhuc adjecit, et ait: *Anima quæcumque juraverit distinguens labiis malefacere, aut benefacere, secundum omnia quæcumque distinxerit homo cum jurejurando, et latuerit eum, et id cognoverit, et peccaverit unum ex his, et confessus fuerit peccatum, pro quo peccavit adversus ipsum.* His omnibus sine aliqua interpositione sacrificii connexis et explicatis, adjungit, et dicit: *Et offeret ² pro iis quæ deliquit Domino, pro peccato quo peccavit, seminam ab oribus agnam, aut capram de epris pro peccato, et exorabit pro eo sacerdos pro peccato, et remittetur illi peccatum.* Quid est ergo quod pro tacito cujusquam perjuriō, et pro eo quod tangitur morticinum vel aliquid immundum, nullum sacrificium commemoravit; pro eo vero peccato ubi falsum quisquam nesciens juravit, dixit offerri agnam vel capram? An pro omnibus supra dictis hoc sacrificium oportet intelligi? Voluit enim prius omnia enumerare, et sic inferre quo sacrificio possint expiari. Sed in eis omnibus supra dictis generibus peccatorum, sunt quædam propter locutionum modos subobscuræ posita, sicuti est quod ait, *morticinum jumentorum.* Ea enim quæ græcè κτήνη appellantur, plerique nostrorum *jumenta* interpretati sunt; quod nomen in latina consuetudine eorum animalium est, quorum laboribus adjuvamus, maxime in portandis oneribus, sicuti sunt equi, asini, muli, cameli, et si quid hujusmodi: quæ vero Græci κτήνη vocant, tam late intelliguntur, ut omnia aut prope omnia pecora isto nomine concludantur. Et ideo novo genere locutionis, velut κλειρομαθῆ, additum est in græco, *immundorum*, cum diceretur, *jumentorum*: quoniam sunt etiam munda pecora, quæ κτήνη appellantur. Quæ autem jumenta usus latinus appellat, secundum Legis distinctionem non nisi immunda sunt.

III. [Ib. v, 2-6.] Item quod ait, *Anima quæcumque juraverit, distinguens labiis malefacere aut benefacere,*

² Mss., *offeret*. Sic etiam infra constanter, ubi in græco, LXX est, *offeret*.

queritur quid dixerit, *distinguens*. Assidue quippe hoc verbum ponit Scriptura. Unde est et illud, *Reddam vota mea, quæ distinxerunt labia mea* (Psal. lxxv, 13-14) : item dicitur ad Ezechielem, *Cum dicam iniquo, Morte morieris, et tu non distinxisti neque locutus es* (Ezech. iii, 18) : item scriptum est, *Si qua in domo patris sui constituta voverit votum, distinguens labiis suis adversus animam suam* (Num. xxx, 4). Videtur ergo ista distinctio quasi definitio esse, qua secernitur aliquid a cæteris, quæ solo dicto non tenentur. Sic ergo accipitur tanquam dictum sit, *Anima quæ juraverit, definiens labiis malefacere aut beneficere, secundum omnia quæ definiert homo cum iurejurando, et latuerit eum*, id est, nesciens faciendum esse vel non faciendum, juraverit facere : *et id cognoverit, et peccaverit unum ex his*, sive quia juravit antequam cognosceret, sive quia fecit quod juravit, et cognovit postea quia non fuit faciendum neque jurandum : *et confessus fuerit peccatum pro quo peccavit*, id est, peccatum quod peccavit : locutio est enim. Quod autem addidit, *adversus ipsum*, quid intelligitur, nisi adversus ipsum peccatum confessus fuerit, id est, confitendo peccatum accusaverit? *Et offeret pro iis quæ deliquit Domino, pro peccato quo peccavit, feminam ab ovibus agnam*. Usitata locutione agnam feminam dicit, quasi possit esse non femina : *aut capram de capris*, sicut agnam de ovibus, quasi possit esse aut agna nisi de ovibus, aut capra nisi de capris. Nonnulla autem quæstio est, imo non parva, quid sit quod assidue dicit, *Post hoc autem cognoverit, et deliquerit* : quasi tunc fiat delictum, cum fuerit cognitum. An potius quia nisi pro cognito satisfieri non potest? Sed non ait, *Post hoc autem cognoverit et penituerit eum* : quid ergo est, *Post hoc cognoverit et deliquerit*, nisi post cognitionem deliquerit ; ut si sciens fecerit quod faciendum non esset, tunc delicto purgatio debeatur? Sed non ita prælocutus est. Ea quippe videtur exsequi peccata quæ ab ignorantibus, et per hoc a nolentibus committuntur. Fortassis ergo aliquo genere locutionis *deliquerit* dictum est, delictum esse didicerit. An potius converso ordine dictum est (quia et talia genera locutionis habet Scriptura) quod per alia loca similia recto ordine dicebatur? Nam cum alibi toties scriptum sit, *Et deliquerit et cognitum fuerit ei* ; hic tanquam converso, ut dixi, ordine, prius dictum est *cognoverit*, deinde *et deliquerit*. Ordine autem suo, ita dici posset : *Anima quæcumque tetigerit omnem rem immundam aut morticinam, aut a fera capti immundi, aut eorum quæ sunt morticina abominationum immundarum, morticinum jumentorum immundorum, aut tetigerit ab immunditia hominis, ab omni immunditia ejus quam si tetigerit inquinetur, et si latuerit eum, et deliquerit, post hoc autem cognoverit*.

IV. [Ib. v, 7.] *Si autem non valet manus ejus quod satis est in ovem, offeret pro peccato suo quod peccavit, duos turtures aut duos pullos columbinos Domino; unum pro peccato, et unum in holocaustoma*. Certe hic aperit quæstionem, de qua superius cum loqueretur ambigebamus. Ideo quippe videtur dicere, *unum pro pec-*

cato, alterum in holocaustoma, quoniam non offeretur sacrificium pro peccato nisi cum holocausto. Benigne cum prius seorsum de holocaustis loqueretur, commemoravit turturam, et non dixit duos (Levit. i, 14) : nunc vero ideo duos dicit, quia sacrificium pro peccato sine holocaustomate non offerebatur. Quod ergo superius dicebat, *Et imponet super holocaustoma* (Id. iv, 35), non est dubium quod prius holocaustoma, deinde illud superimponeretur : nunc vero de avibus aliter dicit, ut prius offeratur pro peccato una avis, deinde altera in holocaustoma.

V. [Ib. v, 15.] Quod autem ait, *Anima, si latuerit eum oblivione* ; id est, si oblivione factum fuerit ut lateat eum, vel eam si ad animam refers, quoniam eam dicendo, ad hominem retulit. Animam quippe hic hominem dicit.

VI. [Ib. v, 15, 16.] *Et peccaverit nolens a sanctis Domini*¹. Videtur obscure positum hoc peccati genus, sed in consequentibus aperitur, ubi dicit post oblatum² de arietis sacrificium, *Restituet illud, et quintas adjiciet*. Ibi enim intelligitur hoc esse a sanctis oblivione peccare, aliquid per oblivionem usurpare quod debetur sanctis, sive sacerdotibus, sive oblationibus, vel primitiarum, vel quidquid hujusmodi.

VII. [Ib. 17-19.] *Et anima quæcumque peccaverit, et fecerit unum ab omnibus præceptis Domini, quæ non oportet fieri, et non cognoverit, et deliquerit, et non cognoverit peccatum suum*³, *et offeret arietem sine macula de ovibus pretio argenti in delictum ad sacerdotem : et exorabit pro eo sacerdos propter ignorantiam ejus, quam ignoravit, et ipse non scivit, et remittetur illi. Deliquit enim delictum ante Dominum*. Excepta locutionum inusitata densitate, quæ jam propter assiduum repetitionem debent esse notissimæ, totus iste sensus obscurus est ; quoniam queritur quomodo discernatur hoc genus delicti ab eis quæ superius quadam generalitate complexus est. Videtur enim hoc ratio poscere, ut certis generibus peccatorum certa genera, quibus expientur, sacrificiorum adhibenda sint. Hoc autem quod modo commemoravi, non specialiter exprimit peccatum, sed in ea videtur generalitate versari, de qua ante cum diceret, constituit sacrificium sacerdoti vitulum, et universæ synagogæ similiter vitulum, principi caprum, et cuicumque animæ, hoc est cuicumque homini capram, vel si voluerit ovem, tamen femininum pecus (Levit. iv). Deinde cæpit excepta facere quædam genera peccatorum, et nominatim exprimere pro quibus quid offerendum sit : velut de audito et tacito cuiusquam perjurio, et de tacto morticino et immundo, et juratione falsa per ignorantiam, de ovibus agnam, aut capram de capris, aut par turturam, aut duos pullos columbinos, aut decimam partem æpli similaginis ; pro eo autem pec-

¹ Editi : *Et si peccaverit nolens a sanctis Dominum*. At Mss. consentiente græco carent, si, et habent, *Domini*. Quorum demum auctoritate passim lectionem græcam LXX interpretam restitimus tam frequentibus locis, ut nos ea omnia prægeat annotare.

² Editi, *quod post oblatum*. Abest quod a Mss.

³ Sic omnes codices hoc loco : licet postea in quæst. 30, n. 5, ferant, *et acceperit peccatum suum* ; quæ lectio verior est, ut liquet ex græc. LXX.

cante qui per oblivionem aliquid sanctorum usurpavit, arietem et ejusdem rei restitutionem, quintis adjectis. Nunc vero non expressa specie peccati, generaliter addens, *Anima quaecumque deliquerit, et fecerit unum ab omnibus præceptis Domini, quæ non oportet fieri* (sic in illa generalitate dicebat, *Unum ex præceptis Domini quod non fiet*), et non cognoverit, et deliquerit, id est, per ignorantiam nolens peccaverit; arietem jubet offerri, non capram aut feminam ex ovibus, sicut superius in tali peccatorum generalitate constituerat. Quid sibi ergo vult ista permixtio? Nisi forte quod hic dicit, *Deliquit enim delicto delictum ante Dominum*, hoc quod ait, ante Dominum, in his voluit delictum intelligi, quæ sunt ante Dominum, id est, quibus Domino in tabernaculo deservitur: unde aliquid paulo ante dixerat, cum ait, *Peccavit a sanctis*; et intelleximus, usurpavit aliquid sanctorum, quia etiam restitui præceperat. Ac per hoc non sic tantum peccari potest in his rebus, si aliquid inde per oblivionem usurpetur; sed etiam multis aliis modis potest quisque per ignorantiam delinquere in iis quæ servituti Domini exhibentur: hoc voluit postea genus delictorum generaliter commemorare, et ideo et illic et hic arietem jussit offerri. Plenæ sunt autem Scripturæ cum dicitur, ante Dominum, et non intelligitur nisi illud quod Domino exhibetur, sicut sacrificium, vel primitiæ, vel aliqua in sacris servitus.

VIII. [Ib. v, 7.] Queritur etiam utrum ubique sit accipiendum quod dictum est, si non valet manus ejus quod satis est ad ovem, offerre eum debere par turturum, aut duos pullos columbinos; et si hoc quoque non valet, certam similaginis quantitatem. Quoniam si ubique ita licere intelligitur, non potest quidem dici, sacerdotem non habere vitulum, aut universam synagogam, aut principem non habere caprum¹ vel ovem: et si ita est, quid opus erat postea dicere, turturum cujusquam perjurium, aut tactum immundum, et perjurium per ignorantiam factum purgari sacrificio agnæ et capræ, cum eadem sacrificia præcepta sint etiam in illa generalitate peccati, ad quam generalitatem etiam ista potuerunt pertinere? Si autem hinc ista discernuntur, quod licebat pro eis² turtures et columbos, vel etiam, si hoc non esset, similagineam offerri, ibi autem ubi non dictum est non licebat; non videtur subventum esse pauperibus; quoniam multa possent esse delicta non specialiter expressa, quæ ad illam generalitatem referrentur, ubi gravarentur inopes, si tantummodo capram feminam, et agnam ex ovibus, et illas aviculas³, et similagineam licebat offerri. Nisi forte quis dicat, hoc discerni ista excepta et nominatim expressa peccata ab illis quæ generaliter commemorata sunt, quia hic agnam dixit, ibi ovem, ut ætas pecorum aliquam differentiam faciat: dum tamen intelligatur pauperibus perque subventum, ut si non haberent ulla animalia quadrupedia, aut memoratas aves aut similagineam offerrent

pro peccatis ignorantia suæ. Si autem movet quare cum generaliter omnia ignorantia peccata concluderit, et sacrificia non pro distantia peccatorum quam non fecerat, sed pro distantia personarum distinxerit; postea voluerit etiam peccata distinguere, et pro eorum diversitate sacrificia diversa præcipere, quasi non ad illam generalitatem omnia pertinerent: sic factam posterius exceptionem oportet intelligi, ut quaecumque remanserint, his exceptis quæ nominatim et specialim commemoravit, dicta in illa generalitate intelligamus. Quem modum locutionis non est alibi reperire: sed in Scripturis sanctis tale est illud ubi Apostolus ait, *Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est*. Hic enim nihil videtur prætermisisse peccati, quandoquidem ait, *Omne peccatum quodcumque fecerit homo*: postea tamen excepit fornicationem, cum intulit, *Qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat* (I Cor. vi, 18). Quod secundum consuetudinem nostræ locutionis ita diceretur: Omne peccatum quodcumque fecerit homo excepta fornicatione, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat. Ita et hic, cum prius generaliter omnia ignorantia peccata diceret illis, quæ commemoravit, sacrificiis explanda; postea tamen excepit illa quibus expresse et distincte positus certam sacrificiorum purgationem adhiberet, ut his exceptis quaecumque reliqua essent, ad illam generalitatem pertinerent.

IX. [Ib. vi, 6, 10.] *Offeret arietem ab ovibus sine macula, pretio, in quod deliquit*. Non ita distinguendum est, quasi pretio in quod deliquerit, id est in quod pretium deliquit; sed si offeret arietem, pretio offerat, id est emptum. Etiam hoc enim videtur ad sacramentum alicujus significationis pertinere voluisse, quoniam pretium ipsum non definiit. Nam si definiisset, posset videri hoc præcepisse, ne vile pecus offerretur, ut etiamsi non emeret qui offerret, tale tamen offerret quod tanti valeret. Addito autem, non solum pretio, ut emptus aries offerretur, verum etiam siclorum sanctorum, ita enim dicit, *Pretio argenti siclorum siclo sancto*¹ (Levit. v, 15), aliquot siclis ut ematur aries, non uno siclo voluit. Quid sibi autem velit, siclum sanctum, jam ubi visum est disseruimus. Quod vero cum dixisset, *Et delecti sui offeret Domino arietem ab ovibus sine macula pretio*; deinde addidit, *in quod deliquit*: intelligendum est in id offerret in quod deliquit; id est, in eam rem, propter eam rem. *Et auferet holocarpoma quod consumpserit ignis, illam holocaustosim ab altari*. Quid auferet, si consumptum est? Jussit enim sacerdotem auferre post totius noctis ignem holocarpoma, id est, holocaustum quod ignis consumpserit. Vel quid sibi vult etiam illud quod addidit, *illam holocaustosim*; cum hoc intelligatur holocarpoma quod holocaustosis? Nisi forte illud est verum quod in quodam græco invenimus; non enim ait, auferet holocarposim, sed auferet catacarposim,

¹ In excusis, *argenti siclorum sanctorum*. In Mss., *argenti siclorum, siclo sancto*. Porro apud LXX legitur, *argurum suclon, to suclon ton hagion*: in codicibus tamen aliquot, *so bilio teste, to suclon ton hagion*.

¹ Ex et Lov., *capram*. Alii codices, *capram*.

² Editi, *pro eo*. Mss. vero, *pro eis*.

³ Forte leg., et non illas aviculas.

hoc est, reliquias holocausti quod ignis consumpsit. Has autem reliquias, veluti est cinis et carbo, appellavit illam holocausto-im, ejus rei nomine quæ consumpta est, reliquias ipsius consumptionis appellans.

X. [Ib. vi, 9.] Quod autem supra dixit, *Ista lex holocausti*, et deinde exponens quæ sit eadem lex, dicit, *Ista holocaustosis, super incensionem ejus super altare totam noctem usque in mane, et ignis altaris ardebit super illud, non exstinguetur*; planius esset secundum nostre consuetudinis locutionem, si non haberet, et: nam ista conjunctione detracta ita sensus contextitur, *Ista holocaustosis, super incensionem ejus super altare totam noctem usque in mane ignis altaris ardebit super illud*, id est, super altare. Deinde ad cumulum exprimendæ sententiæ intulit, *non exstinguetur*: nam hoc erat jam dictum, *tota nocte*.

XI. [Ib. vi, 11.] *Et induet stolam aliam, et abjiciet holocarpoma extra castra in locum mundum*: hoc appellat holocarpoma quod jam concrematum est; hoc autem in illo græco *κατακάρπωμα* legitur. Quidam vero latini addiderunt, *quod concrematum est*¹, et ita interpretati sunt, *Et abjiciet holocarpoma, quod concrematum est, extra castra in locum mundum*.

XII. [Ib. vi, 12.] *Et ignis super altare semper ardebit ab eo, et non exstinguetur*; id est, ab illo igne in quo arsit holocaustum usque in mane. Non vult enim ignem prorsus exstingui, sed cum usque in mane arserit holocaustum, ablatis inde reliquiis consumptionis nec sic exstingui ignem, sed inde iterum renovari, quo ardeant alia quæ imponuntur.

XIII. [Ib. vi, 12 et 13.] Quod autem sequitur et dicit, *Et exuret super illud sacerdos ligna mane mane*², *et stipabit super illud holocaustum, et superponet super illud adipem salutaris; et ignis semper ardebit super altare, non exstinguetur*: videndum est utrum *mane mane* quotidie voluerit intelligi, ut nullus dies prætermittetur, quo non inveniretur holocaustum, et adeps salutaris; an *mane mane*, ut quocumque die imponeretur, nonnisi mane imponeretur. Si enim quotidie intellexerimus, quid, si nullus afferret? Si autem tanquam de publico vel de suo sacerdotes quotidiana holocausta procurabant; super ipsa imponebantur ea quæ jussit a populo oblata pro peccatis super holocausta imponi; et non erat necesse offerenti sacrificia pro peccato, etiam holocaustum offerre super quod illud imponeretur, nisi quando par turturum offerebatur, aut duo pulli columbini: nam ibi omnino definitum est, unum pro peccato, alterum in holocaustum offerri oportere; et prius pro peccato, deinde in holocaustum (*Levit. v, 7*). Deinde queri potest utrum holocaustum quod mane mane jussit imponi, hsum etiam per totam noctem arderet usque ad alterum mane; an illud quod ait, *tota nocte ardere debere*, holocaustam fuerit vespertinum, et deinde cœperit de lege holocausti dicere, ut a vespertino

holocausto inciperet: quod mirum est si taceret, nec admoneret talia vespere offerri oportere.

XIV. [Ib. vi, 20.] *Et locutus est Dominus ad Moysen dicens, Istud donum Aaron et filiorum ejus, quod offerunt Domino in die quacumque unxeris eum*. Alia sunt sacrificia, quæ commemoravit in Exodo, quibus per septem dies sanctificarentur sacerdotes, ut sacerdotio suo fungi incipiant (*Exod. xxix, 1*); et aliud est quod modo commemorat, quid offerat summus sacerdos, quando constituitur, id est quando ungitur. Hoc enim sequitur et dicit, *In die quacumque unxeris eum*. Non dixit, unxeris eos; cum etiam secundos sacerdotes ungi præcipiat. Deinde dicit ipsum sacrificium, *decimam partem æphi similagenis, in sacrificium sempiternum*. Queritur quomodo sempiternum, si illud eo die offertur, quo ungitur summus sacerdos, ab illo qui unctus est, nisi ut semper hoc offeratur in die quo ungitur summus sacerdos, hoc est per successiones sacerdotum? quamvis et illo modo sempiternum possit intelligi, non hoc, sed quod significat.

XV. [Ib. vi, 20, 21.] *Dimidium ejus, inquit, mane, et dimidium ejus post meridiem*; quod græcus habet *διδυμοί*. *In sartagine*, inquit, *in oleo fiet, conspersam offeret eam, fresa*, id est eam similaginem. Deinde dicit *fresa*, si tamen hoc recte interpretatum est ex illo quod græcus habet *ἑρσά*³, et pluraliter hoc posuit genere neutro. Non enim ait *fresam*, tanquam eandem similaginem, quam dixerat conspersam. Illic autem *fresa sacrificium de fragmentis esse dicitur*. Utrum ergo *fresa* dicat ipsa fragmenta, id est comminuta; an ipsa minutissima similaginis *fresa* dixerit, non est evidens.

XVI. [Ib. vi, 21, 22.] Sequitur autem et dicit: *Sacrificium in odorem suavitatis Domino. Sacerdos unctus qui pro eo ex filiis ejus, faciet illud*. Propter hoc fortassis dixerat *sempiternum*, ut hoc faciat omnis summus sacerdos, quando succedit mortuo, eo die quo unctus fuerit; adjunxit enim et ait, *Lex æterna*: cum possit etiam æternum secundum id intelligi quod significat.

XVII. [Ib. vi, 23.] Sequitur autem, *Omne consummabitur*; quod habet græcus *ἐπιτελεσθήσεται*, et aliqui interpretes dixerunt, *Omne imponetur*: ubi vult intelligi esse holocaustum, quia nihil exinde remanet. Denique adjungit, *Et omne sacrificium sacerdotis, holocaustum erit, et non edetur*. Hoc ergo dixerat, *Omne consummabitur*.

XVIII. [Ib. vi, 26, 26.] De sacrificio pro peccato cum diceret, *Sacerdos, inquit, qui imponet illud, manducabit illud*. Non hoc quod imponet manducabit, nam illud igni consumetur; sed quod inde remanserit: non enim holocaustum est, ut totum ardeat in altari. Dicit autem postea: *Omnia quæ pro peccato sunt, ex quibus illatum fuerit a sanguine eorum in tabernaculum testimonii exorari in sancto, non edetur, sed igni concremabitur*. Quomodo ergo ad sacerdotes pertinent

¹ Sic Mss. At editi, *consecratum*.

² Editi, *Et ignis altaris*. Mss. juxta LXX, *super altare*.

³ Editi, *mane*, hic et infra nonnisi semel: at Mss. et LXX iterato habeat; pro quo vulgata versio, *mane per singulos dies*.

⁴ In editis et apud LXX, *elicta, convoluta*. Sed melius Ms. Corbelensis, *ericla*, id est *fresa*, ut interpretatur Augustinus. Existat enim vox *Levit. cap 2, v. 11, chidra erick*, latine *argetes* seu *furra comminuta*.

manducanda, quæ remanent de sacrificiis pro peccatis? Propter quod intelligendum est hæc excepta esse, de quorum sanguine tangitur illud altare in-censei in tabernaculo testimonii. Hoc enim fassit fieri superius de vitulo, quem pro peccato suæ sacerdos offerret, et de vitulo quem pro peccato universæ synagogæ, ut carnes quæ remanserint, foris extra castra comburantur (*Levit. iv, 12 et 21*): hoc et modo breviter commemoravit.

XIX. [Ib. vii, 1.] *Et ista est lex arietis qui pro delicto est, sancta sanctorum sunt*: id est ad sacerdotes pertinet manducanda.

XX. [Ib. vii, 7.] Quid est quod de ariete pro delicto cum dixisset, legemque sacrificii exposuisset, ait, *Quomodo quod pro peccato, ita et id quod pro delicto: lex una est eorum?* Queritur inter peccatum et delictum quæ sit differentia; quoniam si nulla esset, nullo modo diceretur, *Quomodo quod pro peccato, ita et quod pro delicto*. Quamvis enim lex ejusque sacrificium nihil distet, quia lex una est eorum; tamen ipsa duo, quorum unum est sacrificium, id est peccatum et delictum, si inter se nihil differrent, et si unius rei duo nomina essent, non curaret Scriptura tam diligenter commendare unum esse utriusque sacrificium.

Fortassis ergo peccatum est perpetratio mali, delictum autem desertio boni: ut quemadmodum in laudabili vita, aliud est declinare a malo, aliud facere bonum, quod admonemur dicente Scriptura, *Declina a malo, et fac bonum* (*Psal. xxxvi, 27*); ita in damnabili, aliud sit declinare a bono, aliud facere malum; et illud delictum, hoc peccatum sit. Nam et ipsum vocabulum si discutiatur, quid aliud sonat delictum, nisi derelictum? et quid derelinquit qui delinquit, nisi bonum? Græci etiam duo nomina usitata huic pesti imposuerunt. Nam delictum apud eos et *κατάπτωμα* dicitur et *πλημμελία*. Isto ipso quippe loco Levitici *πλημμελία* est. Apostolus autem ubi dicit, *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto* (*Galat. vi, 1*), *καταπτώσει* græcus habet: quorum nominum si origo discutiatur in *καταπτώσει*, tanquam decidere intelligitur qui delinquit. Unde cadaver quod Latini a cadendo dixerunt, græce *πτῶμα* dicitur, *ἄπὸ τοῦ πίπτειν*, id est ab eo quod est cadere. Qui ergo peccando malum facit, prius delinquendo a bono cadit. Et *πλημμελία* simile nomen est negligentia: nam græce negligentia *ἀμέλεια* dicitur, quia curæ non est quod negligitur. Sic enim græcus dicit, Non euro, *οὐ μέλει μοι*. Particula ergo quæ additur *πλην*, ut dicatur *πλημμελία*, præter significat, ut *ἀμέλεια* quod vocatur negligentia, videatur sonare sine cura; *πλημμελία* præter curam, quod pene tantumdem est. Hinc et quidam nostri *πλημμελία* non delictam, sed negligentiam interpretari maluerunt. In latina autem lingua quid aliud negligitur, nisi quod non legitur, id est non eligitur? Unde etiam legem a legendo, id est ab eligendo latini auctores appellatam esse delictum. His quodammodo vestigiis colligitur quod ille delinquit, qui bonum derelinquit, et relinquendo a bono cadit, quia negligit, id est, non legit.

SANCT. AUGUST. III.

Peccatum vero unde sit dictum, quod græce *ἀμαρτία* dicitur, in neutra lingua mihi interim occurrit.

Potest etiam videri illud esse delictum quod imprudenter, id est ignoranter; illud peccatum, quod ab sciente committitur. Huic differentia videntur ista testimonia consonare divina: *Delicta quis intelligit* (*Psal. xviii, 13*)? Et illud, *Quoniam tu scisti imprudentiam meam*: continuo quippe secutus adjunxit, *Et delicta mea a te non sunt abscondita* (*Psal. lxxviii, 6*); velut alio modo repetens eandem sententiam. Nec ab eadem ratione discordat quod paulo ante commemoravi Apostoli dictum, *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto*: hinc enim quod præoccupatum dicit, imprudenter lapsus esse significat. Peccatum vero ad scientem pertinere apostolus Jacobus tanquam definiens ait: *Scienti igitur bonum facere, et non facienti, peccatum est illi* (*Jacobi iv, 17*). Sed sive illa, sive ista, sive aliqua alia differentia sit peccati et delicti, nisi aliqua esset, non Scriptura ita loqueretur ut diceret, *Quomodo quod pro peccato, ita et quod pro delicto: lex una est eorum*.

Indifferenter autem plerumque dicuntur, ut et peccatum nomine delicti, et delictum nomine peccati appelletur. Neque enim cum dicitur in Baptismo fieri remissio peccatorum, non sit etiam delictorum: nec tamen utrumque dicitur, quia in illo nomine utrumque intelligitur. Sic et Dominus ait, pro multis effundit sanguinem suum in remissionem peccatorum (*Math. xxvi, 28*): numquid quoniam non ait, et delictorum, ideo quisquam dicere audebit in sanguine ipsius delictorum non fieri remissionem? Item quod scriptum est apud Apostolum, *Nam iudicium quidem ex uno in condemnationem, gratia vero ex multis delictis in justificationem* (*Rom. v, 16*); quid aliud quam nomine delictorum etiam peccata comprehensa sunt?

In hac quoque ipsa Scriptura Levitici, qua cogimur aliquam inter delictum peccatumque distantiam vel invenire vel credere, ita legitur, cum de his ipsis quæ pro peccatis offerenda jubeantur sacrificiis Deus loqueretur: *Si autem omnis, inquit, synagoga filiorum Israel ignoraverit, et latuerit verbum ab oculis synagogæ, et fecerit unum ab omnibus mandatis Domini quod non fiet, et deliquerint, et cognitum illis fuerit peccatum quod peccaverunt in eo. Ecce ubi dixit, Et deliquerint, ibi continuo peccatum quod peccaverunt addidit, hoc ipsum utique quod deliquerunt. Et paulo post: Si autem princeps, inquit, peccaverit et fecerit unum ab omnibus præceptis Domini Dei sui, quod non fiet nolens¹, et deliquerit. Item in consequentibus: Si autem anima, inquit, una peccaverit nolens, de populo terræ, in eo quod facit ab omnibus præceptis Domini quod non fiet, et deliquerit, et cognitum fuerit ei peccatum quod peccavit in ipso* (*Levit. iv, 13, 14, 22, 27 et 28*). Item alibi: *Anima quæcumque juraverit distinguens labiis malefacere aut benefacere, secundum omnia quæcumque distinxerit homo cum jurejurando, et latuerit eum, et hic cognoverit, et peccaverit unum ex his; et confessus fuerit peccatum pro quo peccavit adversus ipsum, et offeret pro eis quæ deliquit Domino, pro eo peccato quod peccavit. Et paulo*

¹ Ita in Mss. et apud LXX At in editis, non fecit volens.

(Vingt-deux.)

post: *Et locutus est Dominus ad Moysen dicens, Anima, si luserit eum oblivione, et peccaverit nolens a sanctis Domini, offeret delicti sui Domino arietem sine macula de ovis, pretio argenti siclorum siclo sancto, pro quo deliquit; et pro quo peccavit a sanctis, restituet, et quintas adjiciet super illud, et dabit illud sacerdoti: et sacerdos exorabit pro eo in ariete delicti, et remittetur illi. Sequitur adhuc et dicit: Anima quæcumque peccaverit, et fecerit unum ab omnibus præceptis Domini, quæ non oportet fieri, et non cognoverit¹, et deliquerit, et acceperit peccatum suum; et offeret arietem de ovis pretio argenti in delictum ad sacerdotem: exorabitque pro eo sacerdos, pro ignorantia ejus quam ignoravit, et ipse non scivit, et remittetur illi. Deliquit enim delicto delictum ante Dominum (Levit. v, 4-6, 14-19). Et adhuc ita dicit: *Et locutus est Dominus ad Moysen dicens, Anima quæcumque peccaverit et despiciens despexerit præcepta Domini, et mentitus fuerit quem sunt ad proximum de commendatione aut de societate, aut de rapina, aut injuriam fecerit aliquam proximo, aut invenerit perditionem, et mentitus fuerit de eo, et juraverit injuste de uno ab omnibus quæcumque fecerit homo, ita ut peccet in his: et erit cum peccaverit, et deliquerit, et reddet rapinum quam rapuit, aut injuriam quam nocuit, aut commendatum quod depositum est apud eum, aut perditionem, quam invenit, ab omni re quam juravit pro ea injuste; et restituet ipsum, et quintas ejus adjiciet ad illud, cujus est ipsi reddet; et qua die convictus fuerit delicti sui², offeret Domino arietem ab ovis sine macula, pretio in quod deliquit: et exorabit pro eo sacerdos ante Dominum, et remittetur illi de uno ab omnibus quæ fecit, et deliquit in eo (Id. vi, 1-7). Pene ergo in omnibus factis quæ dicit esse peccata, eadem etiam delicta dicit. Quapropter et indifferentia dici manifestum est multis Scripturarum locis; et habere aliquid differentie Scriptura testatur, quæ dicit, *Sicut quod pro peccato, ita et quod pro delicto.***

XXI. [Ib. vii, 23-25.] *Omnam adipem boum et ovium et caprarum non edetis, et adeps morticinorum et a fera captorum fiet in omne opus, et cibo non edatur. Omnis qui ederit adipem a pecoribus quæ offeretis ab eis hostiam Domino, peribit anima illa de populo suo. Dixerat superius, de adipe, Omnis adeps Domino (Id. iii, 16); et quesieramus utrum omnis omnino pecoris mundi iustaxat (nam de immundis nulla quaestio est); et quid de adipe fieret, quem vetuit in escam venire: nunc autem dixit quid fieret de adipe morticinorum et a fera capti, ut sit in omne opus; omne opus, utique illud opus cui tale aliquid necessarium est. Unde remansit quaestio, quid fiat de adipe cæterorum animalium, quæ munda³ sunt ad vescendum. Sed cum dicit omnem animam perire de populo suo, qui ederit adipem eorum pecorum, ex quibus Domino offertur, videtur definisse istam tantum adipem de pecoribus mundis prohibitum manducari, ex quibus fit sacrificium: quamvis Judæos audierimus nullum omnino adipem in escam sumere.*

¹ Deerat non in excusis; at in Mss. et apud LXX reperitur.

² B. habent, *qua die convictus fuerit: et delicti sui.* Lectio in Fr. et Lov. adhaerens. M.

³ Editi, *innocuae.* Mss. melioris notæ, *munda.*

Sed quid Scriptura voluerit, non quid illi opinati fuerint, requirendum. Denique non invenimus quid recte de adipe faciant, unde se abinent, et quomodo eum projiciant, cum dictum sit, *Omnia adeps Domino*; si non adipem sacrificiorum tantum, sed etiam eorum animalium de quibus non sacrificatur, quamvis immundorum, hic voluit intelligi.

XXII. [Ib. vii, 29-34.] Quid sibi vult quod de sacrificiis salutaris iterum admonet, et dicit, eum qui offert donum sacrificii salutaris sui, pectusculum et brachium sacerdotibus dare debere, ita tamen, ut adeps pectusculi offeratur Domino cum pinna jecinoris⁴; cum superius loquens de sacrificiis salutaris pinnam jecinoris cum adipe ventris et ream et lumborum offerri Domino præceperit (Levit. iv, 9), tacuerit autem de adipe pectusculi? An quod ibi prætermisit, hic commemorat? Quare ergo de pinna jecinoris et ibi et hic? An forte aliquid interest quod superius de sacrificio salutaris præcepit, hic autem addidit sui, tanquam aliud sit salutaris, aliud salutaris sui?

XXIII. [Ib. iv, 3-7, et viii, 2, 14, 15, 28.] Cum sacrificia pro peccatis prius commemoraret, vitulum dixit offerendum pro peccato sacerdotis, qui fecisset populum peccare; postea etiam quando narravit Scriptura, quemadmodum ea quæ præcepit Dominus, gesta sunt erga Aaron et filios ejus, dicitur oblatum vitulum pro peccato; sed superius de sanguine vituli cornua tangi præcepit altaris incensi, aspergendum etiam ex ipso sanguine contra velum sanctum, reliquum vero sanguinem fundendum ad basim altaris holocaustum: postea vero quando sanctificatur Aaron, de aspersione sanguinis contra velum nihil dictum est; de cornibus autem altaris dictum est; sed non additum est *incensi*; additum est autem, *effundendum sanguinem ad basem altaris*; non dixit, ad basem ejus, tanquam necesse fuisset illud altari accipere, cujus cornua sanguine tetigisset: proinde quamvis ambigere sit positum, liberum est tamen ita intelligere factum, ut fuerat ante præceptum de vitulo pro peccato; ut non ejus altaris cornua tacta intelligamus, ad cujus basem fusus est sanguis; sed tacta cornua altaris incensi, fusus autem sanguinem ad basem altaris sacrificiorum.

Superius, quia generaliter præcipiebat, si sacerdos peccasset, ipsum sacerdotem unctum et consummatum, quem vult intelligi summum sacerdotem, sacrificia ista jussit offerre: nunc vero cum sanctificatur Aaron, Moyses offert et ipse accipit pectusculum impositionis, quod antea prælocutus est sacerdoti esse dandum. Inde autem puto pectusculum impositionis dictum, quia imponebatur inde adeps, sicut commemoravit superius de sacrificio salutaris. Cum ergo videatur ab Aaron coxisse summum sacerdotium, quid putamus fuisse Moysen? Si ergo sacerdos non fuit, quomodo per illum omnia illa gerebantur? si autem fuit quomodo summum sacerdotium ab ejus fratre coxisse definimus? Quanquam etiam psalmus ille, ubi dictum est, *Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus (Psal.*

⁴ Er. et Lov. legunt, *penna jecoris*; et paulo post, *penna jecoris.* B., *pinna jecinoris*, corrupte. M.

xviii, 6), auferat dubitationem quod sacerdos fuerit et Moyses. Vestem tamen illam sacerdotalem, quam magnum continet sacramentum, Aaron jubetur accipere et successores ejus summi sacerdotes (*Exod. xxviii*). In Exodo antequam omnino aliquid de sanctificandis et quodammodo ordinandis sacerdotibus precipiatur, quando Moysse ascendente in montem, jubentur non ascendere sacerdotes (*Id. xix, 24*), quos intelligere alios non possumus nisi filios Aaron; non quia jam erant, sed quia futuri erant, hoc eos jam tunc Scriptura appellavit per anticipationem, sicut sunt plerumque talium locutionum: nam et filius Nave, Jesus appellatus est (*Id. xxxiii, 11*), cum longo postea hoc nomen ei Scriptura narret impositum (*Num. xiii, 17*). Ambo ergo tunc summi sacerdotes erant, Moyses et Aaron; an potius Moyses, Aaron vero sub illo? an et ipse summus propter vestem pontificalem, ille vero propter excellentius ministerium? Nam a principio ei dicitur, *Ipse tibi quæ ad populum, tu illi quæ ad Deum* (*Exod. iv, 16*).

Quæri etiam potest, post mortem Moysi quis ungebat successorem summi sacerdotis, qui succedere nisi defuncto non utique poterat. An quia jam unctus erat inter secundos sacerdotes (idem quippe fuit oleum, quo et summus et secundi ungebantur), vestem tantum sumebat ille pontifex, qua ejus summitas appareret? Et si ita est, utrum ipse sumebat, an eum alius induebat, sicut et post ejus mortem Moyses filium fratris sui? Si ergo ab alio vestiebatur, numquid non poterat a secundo summus; præsertim quia talis erat vestis, ut eum ab alio indui necesse fuerit? an sic induebatur prius, ut etiam postea? Non enim semel indutus non eam ponebat, aut cum posuisset, non eam resumebat. Fieri ergo fortasse poterat, ut secundi vestirent primum, obsequendo, non excelendo. Unde autem apparebat quisnam filiorum summo sacerdoti succedere deberet? non enim primogenitum, aut majorem Scriptura definit: nisi intelligamus aliquo divino indicio fieri solere, sive per prophetam, sive quolibet alio modo quo consulit Deus solet: quanquam ex contentione res provenisse videatur, ut postea propterea fuerint plures summi sacerdotes, quia contententibus excellentioribus, litis finiendæ causa pluribus honor ipse tribuebatur.

XXIV. [lb. viii, 35.] Quid est quod dicit Moyses ad Aaron et filios ejus, cum sanctificantur ad ineundum sacerdotium, *Ad ostium tabernaculi testimonii sedebitis septem dies, die et nocte, ne moriamini*? Numquidnam incredibile est, situ corporis uno loco sedere præceptos per dies septem die et nocte, unde se omnino non commoverent? Nec tamen hinc tanquam allegorico aliquid significatum, quod non fieret, sed intelligeretur¹, cogendi sumus accipere; sed potius agnoscere locutionem Scripturarum, ubi sessionem pro habitatione et commoratione ponit. Non enim quia dictum est de Semei quod sederit in Jerusalem annos tres (*III Reg. ii, 38*), ideo putandum est per totum illud tempus in sella sedisse, et non surrexisse. Hinc et

¹ In *Er. Lugd. Ven. Loy.* deunt verba, *sed intelligeretur. n.*

sedes dicuntur, ubi habent commorationem quorum sedes sunt: habitatio quippe hoc nomen accepit.

XXV. [lb. ix, 1.] *Et factum est, die octavo vocavit Moyses Aaron, et filios ejus, et senatum Israel.* Quem quidam nostri *senatum* interpretati sunt, *ἡγεμονίας* græcus habet: hoc est ergo secutus interpres, quia et senatus a senio videtur dictus. Non autem apte in latino diceretur, Vocavit senectutem Israel, pro senibus vel senioribus: quamvis eadem locutio esset si diceretur, Vocavit juventutem Israel, pro juvenibus. Sed hoc usitatum est in latina lingua, illud autem non est. Nam hoc proprie diceretur, si diceretur, Vocavit senectutem Israel. Unde quidam insolenter putantes etiam *senatum* dici, interpretati sunt *ordinem seniorum*, Compendio tamen forsitan melius diceretur, Vocavit seniores Israel.

XXVI. [lb. ix, 2-4.] Moyses dicit ad Aaron: *Et senatus Israel loquens dicens, accipite hircum ex capris unum pro peccato, et arietem et vitulum et agnum anniculum in holocarpisim sine macula, et vitulum a bobus, et arietem in sacrificium salutaris ante Dominum, et similitam conspersam in oleo; quoniam hodie videbitur Dominus in vobis.* Quatuor genera sacrificiorum de animalibus superius commendavit; holocausti, pro peccato, salutaris, et consummationis: sed consummationis ad sacerdotis sanctificationem pertinet. Tria ergo genera reliqua hic præcipiuntur offerri, et dicitur hoc senioribus Israel ut pertineat ad universum populum. Sed hoc loco sacrificium pro peccato habet tria pecora; hircum, et arietem, et vitulum: ad holocaustum vero agnus pertinet; et ad sacrificium salutaris, vitulus et aries. Quapropter non est sic distinguendum, ut pro peccato non intelligatur nisi hircus, tria vero reliqua in holocaustum, id est, aries, et vitulus, et agnus: sed potius tria prima pro peccato, id est, quod dictum est, *Accipite hircum ex capris unum pro peccato, et arietem et vitulum*, subaudiatur pro peccato; et reliquis sit agnus in holocarpisim, id est in holocaustum. Quod ideo commendandum a nobis fuit, quoniam posset etiam ita distingui, ut cum dictum esset, *Accipite hircum ex capris unum pro peccato*, reliqua jam ad holocarpisim pertinere dicerentur. Quod vero adjungit, *sine macula*, ad omnia referri potest. Cum ergo ambiguum sit quomodo aptius distinguatur, illa res adducit ut tria superiora pro peccato intelligantur, quoniam superius pro peccato principis hircum jussit offerri (*Levit. iv, 23*); et pro peccato cujusque proprio, cum peccat ante Dominum, faciendo unum ex his quæ non oportet, præcepit arietem (*Id. v, 18*); pro peccato vero universæ synagogæ vitulum (*Id. iv, 14*). Oportet ergo ut cum senatui loqueretur quid universus populus offerre debeat, et hircus jubeatur propter principes, et aries propter proprium uniuscujusque peccatum, et vitulus propter peccatum universæ synagogæ. Aliud est enim quod in populo habet quisque peccatum suum proprium, et possunt habere omnes propria, aliud quando commune peccatum est, quod uno animo fit, et una voluntate ad aliquid multitudinis comparata committitur.

Quod vero sacrificia salutaris vitulum et arietem jubet, hæc jubet quæ præcipua sunt: universi enim populi causa est. Præcipiens autem antea de sacrificiis salutaris, undelibet jussit offerri, sive masculum, sive feminam: dum tamen non nisi de bobus et de ovibus et capris offerrentur (*Levit. iii*). Si autem quaeritur quare duo præcepit, vitulum et arietem, difficile est invenire: nisi forte vitulum voluit sacrificium salutaris universi populi; arietem autem pro unoquoque tanquam pro singulis quibusque: quia videtur etiam superius quædam duo genera salutaris sacrificii præcepisse; unum quod velut universorum esset, appellavit sacrificium salutaris; alterum autem ubi dixit, *Si quisque obtulerit sacrificium salutaris sui*. Ubi etiam differentiam reperiebamus, quia in illo quod appellavit salutaris, non commemoravit adipem pectusculi offerendum Domino, atque ipsum pectusculum et brachium dextrum danda sacerdoti: sed in illo hoc fieri jussit quod postea dicit sacrificium salutaris sui (*Supra, quæst. 22*); quod forte intelligitur singulorum quorumque privatum, non publicum universorum. Nam et Moyses obtulit sacrificia salutaris, nec dictum est ibi, salutaris sui; credo, quoniam pro populo universo obtulit. Ubi autem universi, ibi et singuli; non autem ubi singuli, continuo ibi universi. Singula enim possunt esse sine universo; universi autem non possunt nisi ex singulis quibuscumque constare. Nam singuli quique congregati vel in summam reputati, faciunt universos.

Notandum est sane, cum pro populo offeruntur sacrificia, et pro peccato sacrificia jussa esse offerri, et holocaustum, et sacrificia salutaris; pro sacerdote autem oblatum fuisse pro peccato, et holocaustum, et consummationis, non autem salutaris: sed consummationis tunc oblatum est, quando sacerdotes sanctificati sunt ut sacerdotio fungerentur, et hæc obtulit Moyses pro Aaron et filiis ejus (*Levit. vii*); postea vero Aaron ipse jam sanctificatus et sacerdotio fungens, offerre pro se jussus est vitulum pro peccato, et arietem in holocaustum. Non autem jussus est pro se offerre consummationis, quia tunc ideo oblatum est, ut consummaretur sanctificatione, et sacerdotio fungi posset, quo jam quoniamungebatur, non opus erat eum iterum consummari.

XXVII. [*ib. ix, 7-21.*] *Et ait Moyses ad Aaron, Accede ad altare, et fac quod pro peccato tuo, et holocaustum tuum: et exora pro te et domo tua.* Mirum est quomodo prius dicat faciendum quod pro peccato, deinde holocaustum, cum sacrificia pro peccatis super holocausta superius jubeat imponi (*Id. iv, 35*), excepto quod de avibus præcepit (*Id. v, 8-10*). An forte hic quod prius fiebat, id est holocaustum, posterius commemoravit? Non enim, quemadmodum de avibus, dixit, *Fac prius illud et postea illud*; sed, *fac illud atque illud*: quid autem prius faciendum sit, indicat superius exposita instructio, ubi dicit super holocaustum imponi sacrificium pro peccatis. Quamquam valde moveat quod etiam ita narrat Scriptura fecisse Aaron quod audivit; ut prius commemoret

eum facere pro peccato, deinde holocaustum. Quod utrum et ipse prius fecerit, an prius hoc Scriptura narraverit quod postea factum est, sicut in multis facere solet, haberetur incertum, nisi quod dixi superius legeretur, cum ageret de sacrificio pro peccato. Ita enim legitur: *Et superponet illud sacerdos super altare super holocaustoma Domini, et exorabit pro eo sacerdos pro peccato quod peccavit, et dimittetur illi (*Levit. iv, 35*)*. Quomodo ergo posset hoc super holocaustoma imponi, nisi holocaustoma prius imponeretur? Præcepit autem hoc et de sacrificio salutaris, ut super holocaustoma imponeretur: sed quia hoc non ubique dicit, non per omnia sacrificia salutaris, nec per omnia sacrificia pro peccato, potest forsitan dici non hoc regulariter fuisse præceptum: sed illic tantammodo ut fieret dictum est, id est in sacrificio salutaris, cum sit de bobus, ibi enim il præcepit; et in sacrificio pro peccato, cum sit de femina ex ovibus: cetera vero sive sint salutaris, sive pro peccato, non esse necesse ut super holocausta imponantur.

Movet etiam quod cum faceret Aaron dona populi, quæ supra commemoravit, non omnia commemorata sunt immolata, quæ fuerant prædicta; sed tantum hircus pro peccato et holocaustum, ubi tamen illum agnum non expressit: duo vero alia, quæ ad sacrificia pro peccato potius quam ad holocaustum pertinere diximus, tacuit, id est arietem et vitulum; nisi forte a parte totum intelligi voluit, ut solo capro commemorato etiam illa subsecuta acciperemus.

Cum de sacrificiis salutaris populi narraret, quemadmodum ea fecerit Aaron, de vitulo et ariete ait: *Et occidit vitulum et arietem sacrificii salutaris populi, et obtulerunt filii Aaron sanguinem ad eum, et affudit ad altare in circuitu, et adipem qui a vitulo, et ab ariete lumbum, et adipem tegentem super ventrem, et duas renes, et adipem qui super ipsos est, et pinnam quæ est in jecinore; et posuit adipem super pectuscula, et imposuit adipem ad altare: et pectusculum et brachium dextrum abstulit Aaron, ablationem ante Dominum, quomodo præcepit Dominus Moyse*. Nunc singulariter, nunc pluraliter loquitur, cum de duobus animalibus loquatur, vitulo et ariete. Quod ergo dicit *duos renes*, ab utroque animante intelligendum est, atque ita quatuor sunt; ita et cætera. Quod vero ait, *Et posuit adipem super pectuscula*, cum ipsa pectuscula non imposuerit altari, sacerdoti enim debebantur cum brachiis dextris; quid sibi vult? An intelligendum est; *Et posuit adipem qui sunt super pectuscula*? ipsos enim posuit, quos imponeret altari a pectusculis demptos. Nam ita et superius præceperat. Denique sequitur, *Et imposuit adipem super altare, et pectusculum et brachium dextrum abstulit Aaron ablationem ante Dominum*: modo singulariter inferens, et pectusculum dicens, utique utrumque ex utroque animante, quæ pectuscula dixerat.

¹ In Er. Lugd. Ven. Lov., cum sit. M.

² Huc tres Scripturæ versiculos in ante excusis rejectos, scilicet, *Et adipem qui a vitulo, etc.*, revocavimus ex M.

XXVIII. [lb. ix, 22.] Quid est quod ait, *Cum exuisset Aaron manus super populum, benedixit eos, et descendit, cum fecisset quod pro peccato, et holocaustomata, et quæ salutaris?* Ubi autem ista fecit, nisi super altare, id est, ad altare stans eique deserviens? unde ergo descendit ubi stabat. Nimirum illius solutio questionis adjuvari hoc testimonio videtur, ubi quæsieramus in Exodo quomodo serviri potuerit ad altare, quod erat altum cubitis tribus? Gradum quippe illic intelligere prohibebamur, quia id Deus vetuerat, ne super altare pudenda virilia ministrantis revelarentur, quod utique fieret, si pars altaris gradus esset, id est, si compactus adhæreret (*In Exod. quæst. 113*). Denique ibi hoc vetuit, ubi de altari structili loquebatur, unum enim esset altare cum, gradu cuius pars esset gradus, et ideo vetitum est; hic vero ubi altaris tanta fuerat altitudo, ut nisi sacerdos super aliquid staret, apte ministrare non posset, intelligendum est, quidquid illud erat, quod ad horam ministrationis ponebatur et auferebatur, non fuisse altaris partem, et ideo non fuisse contra præceptum, quo gradum habere prohibitum est: hoc autem qualecumque fuerit, tacuit Scriptura, et ideo quæstio facta est. Sed nunc cum dicit Scriptura sacerdotem, cum fecisset sacrificia, descendisse, hoc est cum immolata imposuisset altari, utique manifestat alicubi cum stetisse unde descenderet: et quia ibi steterat, ideo trium cubitorum altari ministrando deservire potuisse.

XXIX. [lb. ix, 24.] *Et vidit omnis populus, et amens factus est.* Quod alii interpretes dixerunt, *expavit*, conantes transferre de græco quod dictum est, *ἐκπῆν*, unde *ἐκπῆσις* dicitur, qui sæpe in Scripturis latinis legitur mentis excessus.

XXX. [lb. ix, 24.] *Et exiit ignis a Domino, et devoravit quæ erant super altare, holocaustomata, et adipēs.* Quid dixerit, *a Domino*, quæri potest utrum quia vultu et voluntate Domini factum est, an ab eo loco ignis exiit ubi erat arca testimonii. Non enim in loco aliquo ita est Dominus, quasi alibi non sit.

XXXI. [lb. x, 1 3.] Posteaquam exeunte igne a Domino, incensī et mortui sunt filii Aaron, qui ausi sunt in batillis suis adhibito igne alieno incensum imponere Domino; quod ideo non licebat, quia ex illo igne qui divinitus in altare venerat deinceps custodito, omnia erant accendenda quæ in tabernaculo accendi oportebat: mortuis ergo illis ait Moyses, *Hoc est quod dixit Dominus dicens, In eis qui mihi appropinquant sanctificabor, et in omni synagoga glorificabor: eos appropinquare Domino volens intelligi, qui in tabernaculo sacerdotio fungebantur; sanctificari autem in eis etiam vindicando, sicut factum est. Utrum ut hinc sciretur quam minus aliis parcat, si illis non parcat: quo sensu dictum est, Si justus vix salvus erit, peccator et impius ubi parebunt (1 Petr. iv, 18)? An potius secundum illud, Cui plus datur, plus exigitur ab eo? et illud, Servus qui non cognovit voluntatem domini sui, et facit digna plagis, vapulabit pauca: servus autem qui cognovit voluntatem domini sui, et facit digna plagis, vapulabit multa (Luc. xii,*

48. 47)? et illud, *Exiguo enim conceditur misericordia; potentes autem potentiora tormenta patientur (Sap. vi, 7)?* Sed ubi hoc dixerit Dominus, quod cum dixisse Moyses commemoravit, in Scriptura quæ retro est non invenitur. Tale ergo est hoc, quale in Exodo, ubi dicit Domino, *Tu dixisti, Scio te præ omnibus (Exod. xxxiii, 12)*; quod invenitur quidem Dominus ei dixisse, sed postea: sed quoniam mendaciter nunquam hoc Moyses diceret, intelligitur et ei etiam ante dixisse, quamvis scriptum non fuerit; ita et hoc. Unde apparet non omnia scripta esse quæ Deus locutus est eis, per quos nobis sancta Scriptura ejus ministrata est.

XXXII. [lb. x, 6, 7.] Quid est quod Aaron et reliquos filios ejus mortem illorum duorum lugere prohibens dicit, *Caput vestrum cidara non denudabitis*, ubi certe ostendit cidaras tegmina capitum fuisse; nisi quia illa faciebant lugentes, quæ consuetudini ornatus essent contraria? Sicut enim in nostra consuetudine, quia caput apertum magis habetur, operitur in luctu; sic quia illi operimento capitis ornabantur, nudandum erat lugentibus. Quod ideo prohibet, ne lugerent eos in quorum poena sanctificatus est Dominus, id est commendatus est timor ejus. Nec ideo quia lugendi non erant, nam permittit alios lugere illos: sed quia illi lugere tunc non debebant, cum dies sanctificationis eorum agerentur, nondum completis septem, quibus eos præcepit de tabernaculo non abscedere. Quanquam possit videri, quia illo oleo fuerant sanctificati, hoc dictum esse quod nunquam quemquam lugere deberent. Ita enim dicit: *Fratres autem vestri, omnis domus Israel, plorabunt incendium, quo incensi sunt a Domino. Et ab ostio tabernaculi testimonii non exibitis, ne moriamini: oleum enim unctionis, quod est a Domino, super vos est.*

XXXIII. [lb. x, 9-11.] *Et locutus est Dominus ad Aaron dicens: Vinum et siceram non bibetis tu et filii tui tecum, cum intrabitis in tabernaculum testimonii, aut cum acceditis ad altare, et non moriemini.* Quando ergo eis bibere licebat, quandoquidem in tabernaculum eis quotidie necesse erat introire et accedere ad altare, propter continuam servitutem? Quod si quisquam dicit, non omni die sacrificia imponi solere, quid dicet de ingressu in tabernaculum, qui quotidianus erat propter candelabrum et panes propositionis super mensam ponendos? Si autem respondetur, in tabernaculum testimonii nunc quod ait, illud esse intelligendum ubi erat arca testimonii; etiam illuc necesse erat intrare summum sacerdotem propter incensum continuationis. Non enim semel in anno intrabat; sed cum sanguine purificationis semel in anno, propter incensum autem quotidie. An intelligendum est Deum præcepisse ut vinum omnino non liberent? Car ergo non ita præcepit potius ut breviter diceret, *Vinum non bibetis*; sed addidit, *cum intrabitis in tabernaculum, aut cum acceditis ad altare?* An quia causa non bibendi tacenda non erat, maxime quia Deus præscius erat futuros postea tam multos etiam summos sacerdotes uno tempore, id est non

per successionem, qui tabernaculo et sacrificiis et incenso et universo illi ministerio vicibus deservirent; quando utique illi non bibebant, quorum locus erat deserviendi, alii autem bibebant? An quid aliud hoc loco intelligendum est? Quoniam cum vinum et siceram sacerdotes bibere prohiberet, secutus a. l. *Legitimum æternum in progenies vestras*: ambiguum est utrum superiori sensui connectatur, id est, ad vinum non bibendum pertineat; an inferiori ubi sequitur, *Distinguere inter medium sanctorum et contaminatorum, et inter medium mundorum et immundorum; et instruere filios Israel omnia legitima quæ locutus est Dominus ad eos per manum Moysi*: ut hoc sit officio sacerdotum legitimum æternum in progenies eorum. Quomodo autem dicat æternum, jam sæpe diximus. Hoc quoque ambiguum positum est quod sit, *Distinguere inter medium sanctorum et contaminatorum, et inter medium mundorum et immundorum*; utrum ab eo quod sunt sancta et munda, vel inquinata et immunda; an ab eo quod sunt sancti et mundi, vel inquinati et immundi: id est utrum inter illa ipsa sacra, quæ rite vel non rite fierent, distinguere voluit sacerdotes; an inter ipsos homines probandos vel improbandos; an potius ad utrumque referendum est, sive homines, sive sacra.

XXXIV. [lb. x, 14.] *Pectusculum segregationis et brachium ablationis manducabitis in loco sancto*. Quavis singula singulis data sint, nimirum tamen utrumque posset dici segregationis, quia utrumque sacerdoti separatur; et utrumque ablationis sive demptionis, quod græce dicitur ἀπολαΐμα, quia utrumque demitur et auferitur eis pro quibus offertur, ut detur sacerdoti. Pectusculum sane impositionis superius legimus, et brachium ablationis; quia de brachio nihil imponebatur altari, adeps autem de pectusculo imponebatur.

XXXV. [lb. x, 14.] Quid est quod dicit, *De sacrificiis salutarium*, cum ea dicat quæ a tibi dixit *sacrificia salutaris*; et cum singulari numero id dixit *sacrificium salutaris*, cum de eadem re diceretur? An forte hoc loco ubi ait, *A sacrificiis salutarium*, sanitatum dici debuit? Nam in isto psalmo ubi dictum est, *Exaudite nos, Deus sanitatum nostrarum* (Psal. lxxv, 6), hoc verbum habet græcus quod etiam hoc loco, id est *συντηριών* qui genitivus pluralis in græca lingua ambiguus est, utrum a salute, an a salutari nomen declinatum sit: quoniam *συντηριών* dicitur salus vel sanitas, unde fit genitivus pluralis τῶν συντηριῶν salutare autem *συντηριών* dicitur, et inde genitivus pluralis idem ipse est. Si ergo recte potest intelligi etiam sacrificium salutis quod est sacrificium salutaris, quoniam a salutari salus datur, et illud est salutare unde salus accipitur: non est necesse ut tanquam multorum salutarium sacrificia hic intelligamus, ubi dictum est *sacrificiis salutarium*, sed multarum forsitan sanitatum, quæ tamen ab uno salutari accipiuntur. Quod

¹ tunc phrasim, mutata interpunctione, hocce modo legunt Er. Lugd. Ven. Lov.: *Quid est quod dicit de sacrificiis salutarium: cum ea dicat quæ a tibi dixit sacrificia salutaris singulari numero, id dixerit sacrificium salutaris, cum de eadem re diceretur?* M.

sit autem salutare Dei, de quo dictum est, *Calicem salutaris accipiam* (Psal. cxv, 13), et de quo Simon dicit in Evangelio, *Quoniam viderunt oculi mei salutare tuum* (Luc. ii, 30); fides christiana novit. Possunt sane non absurde intelligi vel dici etiam sacrificia salutaris, quæ sunt salutaris.

XXXVI. [lb. x, 15-20.] *Et erit tibi et filiis tuis et filiabus tuis legitimum sempiternum*. Non frustra est additum, *filiabus*; quoniam quedam ad escas pertinentia sacerdotum prohibet a feminis accipi, sed a masculis jubet.

Cum quæsisset Moyses caprum oblatum pro populi peccatis, et non invenisset, quoniam fuerat incensus, et iratus esset, quod ea quæ pro peccato a populo offerrentur, constituit Dominus sacerdotibus edenda, oblati inde adipibus et renibus; iratus autem esset non fratri suo, sed filiis ejus, credo quod ad eos suggerendi ministerium pertineret: respondit illi Aaron et ait, *Si hodie obtulerunt ea quæ pro peccato illorum sunt, et holocausta sua ante Dominum, et contigerunt mihi tulia, et comedam quod est pro peccato hodie, numquid placitum erit Domino? Et audivit Moyses, et placuit illi*. Hoc videtur dixisse Aaron, quod ipso die quo primum obtulerant filii Israel pro peccato suo, non debuit a sacerdotibus manducari, sed totum incendi, non inde regulam faciens ad cætera; nam deinceps sacrificia pro peccatis ipsi edebant: sed quia hoc primum fuit ipso primo die primitus oblatum, credendum est Aaron sacerdotem hoc divina inspiratione dixisse¹, ut et illud circa sacerdotes deinceps servaretur quod præceperat Dominus Moysi, et hoc quod Aaron dixit tanquam divinitus dictum Moyses approbaret. Quid ergo de cæteris ejusdem diei sacrificiis, id est de ariete et vitulo, quæ diximus etiam ipsa pro peccato oblata debere intelligi? An de vitulo nulla quæstio est, quoniam oportebat sic fieri, ut de ejus sanguine quemadmodum præceptum fuerat intronitteretur, unde et tangerentur cornua altaris incensi, et consequens erat ut totus arderet? Quid ergo de ariete? An quoniam primum caprum quæsitivè Moyses, quod de capro illi responsum est, hoc et de ariete intelligendum est, quem ex ordine fuerat quæsiturus, nisi illud responsum sacerdotis ei placuisset? De vitulo autem quid quæreret, cum ea lege fieri potuerit, quam de vitulo pro peccato universæ synagoge præceperat Deus, sicut de vitulo pro peccato sacerdotis, id est ut totus arderet extra castra (Levit. iv, 12 et 21)? Hæc enim sunt verba irascentis Moysi ad filios fratris sui, cum hircum pro peccato quæsitum non invenisset, quia fuerat totus incensus: *Quare non comedistis illud quod fuit pro peccato in loco sancto? Quoniam enim sancta sanctorum sunt, hoc vobis dedit edere, et auferatis peccatum synagoge, et exoretis pro eo ante Dominum. Non enim illatum est a sanguine ejus in sanctum ante faciem intus. Edetis illud in loco sancto, quomodo mihi constituit Dominus. Utique cum dicit, Non enim illatum est a sanguine ejus in sanctum ante faciem intus, procul dubio discernit illud quod ita fit*

¹ nostri omnes Mss., hoc divina aspiratione dixisse.

pro peccato sacerdotis, sive pro peccato universæ synagoga, non de hircu, de quo sanguis quoniam non erat jussus inferri ad tangenda cornua intus altaris incensi, non debuit totus incendi, sed a sacerdotibus manducari. Hoc autem quare sit factum, id est ut etiam ipse totus incenderetur, respondit Aaron, et placuit Moysi.

Sane quoniam sex pecora præcepta fuerunt senioribus populi ut offerrentur pro populo, quorum prius quatuor commemoravit, hircum et arietem, et vitulum, et agnum anniculum; quorum manifestum est hircum pro peccato, manifestum est etiam agnum anniculum in holocaustum; duo vero media, arietem et vitulum, ambigue posita videramus, utrum ad sacrificium pro peccato pertinerent, et hircu adjunderentur, an potius agno ut in holocaustum offerrentur, unde quid nobis videretur, suo loco exposuimus: postea vero ut sex animalia complerentur, vitulum et arietem commemoravit in sacrificio salutaris; nec tamen in consequentibus cum immolata sunt, et identidem commemorata, sit mentio pecorum ipsorum arietis et vituli, quæ inter caprum et agnum posuerat, sed tantum ille vitulus et ille aries commemorantur, quos in sacrificium salutaris offerri jusserat, ut jam non sex pecora, sed potius quatuor fuisse credantur: potest fortassis intelligi quod duo illa, quæ prius inter hircum et agnum posuerat, iterum nominavit, et non est alius vitulus et alius aries in sacrificio salutaris: ut cum dixisset hircum pro peccato, et arietem et vitulum non dicens in quid, id est in quam rem, agnum vero anniculum in holocaustum; postea dicere voluerit quid de vitulo et ariete faciendum esset, id est, quia neque pro peccato sicut hircus, neque in holocaustum sicut agnus, sed in sacrificio salutaris jubebantur inferri. Sed si hoc intellexerimus, manebit quæstio quare pro peccato synagoga hircus oblatus sit, cum de sacrificiis quæ pro peccatis offerenda essent ab initio Dominus loquens, vitulum offerri jusserit pro peccato synagoga; sicut pro peccato sacerdotis, non caprum, sed vitulum; de quo vitulo etiam sanguinem, similiter ut pro peccato sacerdotis, ad tangenda cornua altaris incensi præcepit inferri (*Levit. iv, 3-18*): et quæ causa fuerit, ut pro peccato Aaron, et Moyses vitulum offerret (*Id. viii, 14*), et ipse Aaron alterum vitulum (*Id. ix, 8*), sicut pro peccato sacerdotis secundum Dei præceptum offerri oportebat; pro peccato autem populi non vitulus, sicut præceptum fuerat, sed hircus potius offerretur. Quod cum moveret, visum est nobis, ut supra diximus, quod non solus hircus pro peccato populi, sed et aries et vitulus offerri jussus est, ut ad ista tria subaudiatur, pro peccato: quia et principes erant in populo, pro quibus hircus fuerat offerendus: et singuli quique habere propria peccata potuerunt, pro quibus aries; et unum aliquod peccatum omnes, pro quo vitulus, sicut ab initio præceptum fuerat, pro peccato universæ synagoga vitulum offerri oportebat. Ideo autem cum immolata sunt, hircus tantummodo nominatur, ut alia etiam tacita intelligerentur, locu-

tionem a parte totum, quia omnia fuerant pro peccatis.

XXXVII. [*Ib. xi, 33, 34.*] Cum ageret de morticinis immundorum animalium, *Et omne vas fictile, inquit, in quo ceciderit ex eis intus¹, quæcumque sunt intus immunda erunt; et illud conteretur*, id est, ipsum vas. *Et omnis cibus qui manducatur, in quemcumque venerit super illum aqua, immundus erit vobis.* Non quæcumque aqua intelligenda est, quæ supervenerit cibo, facit eum immundum; sed ex illo vase quod factum est immundum de morticinis immundis, si forte ipsum vas habuit aquam.

XXXVIII. [*Ib. xi, 47.*] *Instruere² filios Israel inter vivificantia quæ manducantur, et inter vivificantia quæ non manducantur: quæ græcus habet ζωογονεῖν, nostri quidam vivificantia interpretari maluerunt, quia utcumque hoc verbum noster usus recepit, quam facere novum insolitum, si dici posset vivigignentia. Non enim quæ vivificant, id est vivere faciunt, sed quæ vivos fetus gignunt, id est non ova, sed pullos, dicuntur ζωογονεῖν.*

XXXIX. [*Ib. xii, 4.*] *Quid est quod ait de muliere quæ peperit, Omne sanctum non tanget, et in sanctuarium non introibit? Quod sanctuarium vult intelligi; cum legatur in tabernaculum nonnisi sacerdotes solere ingredi, et usque ad velum interius secundum, ultra velum autem ipsum ubi erat arca, nonnisi unum summum sacerdotem? An et ante tabernaculum, ubi erat altare sacrificiorum, sanctuarium dici potuit? Nam sæpe appellatur locus sanctus etiam ipsi atrium, cum dicitur, In loco sancto edent ea (*Levit. vi, 26*). Illuc fortassis solebant intrare mulieres, quando offerrebant dona sua, quæ imponerentur altari.*

XL. [*Ib. xii, 2-8.*] *Quid est quod dicit, Si masculinum pepererit mulier, immunda erit septem dies; secundum dies secessionis purgationis ejus immunda erit: et in die octavo circumcidet carnem præputii ejus; et triginta et tres dies sedebit in sanguine suo mundo. Omne quod sanctum est non continget, et in sanctuarium non introibit? Quæ differentia est inter septem dies illos quibus dicit eam immundam, et triginta et tres quibus in sanguine suo mundo sedebit? Si enim jam immunda non est per triginta et tres dies, quare non tangit quod sanctum est? An hoc adhuc interest, quia in sanguine est, licet mundo: ut hoc distet, quia cum immunda est, ubicumque etiam se lerit, immundum facit; cum vero jam in sanguine mundo sedet, tantum quod sanctum est non ei licet tangere, et in sanctuarium intrare? Hoc est enim quod ait, secundum dies secessionis purgationis suæ, quod dicit alio loco, immunditiam femine quæ menstruis purgatur; septem dierum esse, quando omne super quod sederit immundum erit (*Id. xv, 19-23*). *Secessionis autem dicit, quoniam secedebat aliquantum, ne omnia coinqui-**

¹ Hic in editis deest, *intus*: quod in Mss. et apud LXX habetur.

² Editi, *Instrue*. At Mss., *Instruere*: sicut legendum conjiciebat Nobilius in annotationibus ad *Levit. 2*, ubi insuper movet verba isthæc: *Kai sumbibazetei ton huiou Israel*, quæ quidem hodie LXX in versibus non habent, reperiri in aliquot canticibus inserta versiculo 47, proxime ad illud, *anaweson ton zboanontion*.

naret, cum perageret illos dies. Hos dies immunditiæ ejus, si feminam pareret, Lex duplicabat, et quatuordecim faciebat: reliquos autem quibus sedebat in sanguine mundo suo; etiam ipsos duplices jussert observari, id est sexaginta sex, ut omnes essent in partu masculi quadraginta, in feminæ octoginta. Aliqui autem codices græci non habent, *in sanguine mundo suo*; sed, *in sanguine immundo suo*.

Et cum adimpleti fuerint dies purgationis ejus, super filio aut super filia offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum, et pullum columbinum aut turturem¹, pro peccato, ad ostium tabernaculi testimonii ad sacerdotem: et offeret eum ante Dominum, et exorabit pro ea sacerdos, et purgabit eam a fonte sanguinis ejus. *Ista lex ejus quæ peperit masculum aut feminam. Si autem non invenerit manus ejus quod satis est in agnum, et accipiet duos turtures, aut duos pullos columbinos; unum in holocaustum, et unum pro peccato: et exorabit pro ea sacerdos, et purgabitur.* Recte ergo superius non legendum est, *Offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum, aut pullum columbinum aut turturem pro peccato*, sicut nonnulli codices habent; sed sicut dictum est, *et pullum columbinum aut turturem pro peccato*: quandoquidem postea dicit, *Si non invenerit manus ejus quod satis est ad agnum, et accipiet duos turtures*: ubi plus videtur habere et; nam ea conjunctione detracta, integre sequitur, *accipiet duos turtures aut duos pullos columbinos, unam avem scilicet in holocaustum, alteram pro peccato.*

Sed quo peccato? Numquid peperisse peccatum est? An hic ostenditur illa propago ex Adam, unde Apostolus dicit, *Ex uno in condemnationem*; et quia *per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit* (Rom. v, 16, 12)? Et hic satis apparet quemadmodum dictum sit, *Ego enim in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis mater mea in utero me aluit* (Psal. l, 7). Cur ergo non illud quod natum est purgari dicit Scriptura per hoc sacrificium, sed ipsam quæ peperit? An ad ipsam quidem, unde illa origo trahebatur, relata purgatio est propter sanguinis fontem; non poterat tamen sine ipsius fetus purgatione fieri, qui ex ipso sanguine exortus est? Nam quæ pertinet quod superius ait, *Super filio aut super filia offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum, et pullum columbinum aut turturem pro peccato*, si nihil per hoc sacrificium fiebat pro eis qui nascebantur?

Quod si quisquam ita distinguere conabitur, ut dicat non esse jungendum, *Super filio aut super filia offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum, et pullum columbinum pro peccato*; sed ita potius legendum, *Et cum adimpleti fuerint dies purgationis ejus super filio aut super filia, id est dies purgationis impleti fuerint super illo aut super illa, filio scilicet*

¹ Editi iuresque Mss. hic et infra tertio loco, *et turturem*. Corbeiensis codex et unus e Vaticanis, *aut turturem*. Cui lectio suffragantur LXX et versio Vulgata: neque porro adversatur Augustinus, ut Nobilio perperam videbatur. Postea quippe codices nonnullos reprehendit S. Doctor, non quia, *qui turturem, sed quia, aut pullum columbinum, pro, et pulum, etc.*, exhiberent.

vel filia; ut deinde ab alio sensu sequatur, *Offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum, et pullum columbinum pro peccato*, id est, pro peccato suo, cum completi fuerint dies purgationis ejus super filio aut super filia: quisquis ergo ita distinguendum putaverit, ex Evangelio convincetur, ubi cum tale aliquid nato ex virgine Domino facerent, magis propter consuetudinem Legis, quam propter necessitatem alicujus in eo expiandi purgandique peccati, sic legitur, *Et cum inducerent puerum Jesum parentes ejus, ut facerent secundum consuetudinem Legis pro eo* (Luc. ii, 27): nondictum est, pro matre ejus, sed, *pro eo*; quamvis ea fierent quæ hoc loco præcepta sunt de duobus turturibus aut duobus pullis columbinis. Sic enim baptizari ipso etiam dignatus est baptismo Joannis, qui erat baptismus pœnitentiæ in remissionem peccatorum (Matth. iii, 13, 14), quamvis nullum haberet ille peccatum. Merito ergo quidam nostri ita interpretati sunt etiam istum in Levitico locum, ut non dicerent, *super filio aut super filia*; sed, *pro filio aut pro filia*. Hanc enim vim hujus præpositionis esse intellexerunt hoc loco, ubi græcus ait, *ἐπ' υἱῷ ἢ ἐπὶ θυγατρὶ*. Sane advertendum est quam pauper Dominus nasci voluerit, ut non pro illo offerretur agnus et pullus columbinus aut turtur, sed par turturum aut duo pulli columbini, sicut in Evangelio legitur (Luc. ii, 21); quod Scriptura Levitici tunc jussit offerri, si non habuerit manus offerentis quod satis est in agnum.

XLl. [Ib. xiii, 20]. *Homini si cui facta fuerit in cute corporis ejus cicatrix signi lucida, et fuerit in cute coloris ejus tactus lepræ.* Velut exponendo dixit posterius, unde quod primum dixerat intelligeretur, quoniam dixerat, *Homini si cui facta fuerit in cute corporis ejus cicatrix signi lucida*, ne cicatricem sic intelligeremus, quomodo solet esse vestigium sanati vulneris, aperuit hoc se de colore dicere, cum adjunxit, *Et fuerit in cute coloris ejus tactus lepræ.* Quidquid ergo illud est, coloris vitium est, quod nomine cicatricis appellat. Quod vero ait, *tactus lepræ*, non quod tactu color sentiat; sed ita dicit tactum lepræ, tanquam ipse homo vel corpus ejus lepra sit tactum, hoc est maculatum atque vitiatum: sicut dici solet, *Tetigit eum, vel non tetigit febris.* Denique ipsam maculam, tactum vocat, et eam semper isto nomine appellat. Unde nonnulli nostri non *tactum*, sed *maculam* interpretati sunt: quo nomine quidem planius videretur sonare quod legitur; sed potuit et græcus non dicere *ἀργύ*, id est *tactum*, sed *μῶμον*, id est *maculam*, unde *ἐμῶμον* dicit immaculatum: quamvis non ab illo solo quod in colore contingit, sed ab omni vitio purum solet Scriptura *ἐμῶμον* dicere; unde non maculam coloris, sed omnis vitii notam vult intelligi, quod *μῶμον* appellat. Posset ergo quod ad solum colorem atinet *σπίλον* dicere; quo verbo usus est Apostolus, ubi ait de Ecclesia, *Non habentem maculam aut rugam* (Ephes. v, 27) Nec *μῶμον* autem, nec *σπίλον* dixit, sed *ἀργύ*, id est *tactum*: quod et in græca lingua inusitate dicitur in coloribus,

et tamen hoc Septuaginta interpretes non piguit græce dicere; cur ergo latinos piguerit? Quod autem dicitur *cicatrix signi*, vel ideo dicitur, quod significet aliquid; vel ideo potius, quod ipsum hominem signo quodam discernit a cæteris, hoc est, notabilem reddit.

XLII. [Ib. XIII, 3.] Quid est quod ait, *Et videbit sacerdos, et inquinabit eum?* ad quem veniet ut munde- tur. Sed *inquinabit* dictum est, inquinatum pronun- tiabit, si hæc in eo viderit, quæ Scriptura dicit de macula lepræ.

XLIII. [Ib. XIII, 4, 7, 2.] *Si autem lucidus albus erit in cute coloris ejus¹, et humilis non fuerit aspectus ejus a cute. Lucidus albus* subauditur tactus, id est, illa macula coloris, non pilus. Quod postea dicit, *Si autem conversa mutata fuerit significatio in cute*; hanc dicit significationem, quod superius *signum* in latino legi- tur. Nam græcus et supra et hic uno eodemque verbo usus est, *ἢ, πῶς ταύ* dicens.

XLIV. [Ib. XIII, 5 et 6.] *Et segregabit illum sacerdos septem diebus in secundo; et videbit illum sacerdos die septimo in secundo: et ecce obscurus tactus non est conversus tactus in cute; et purgavit eum sacerdos: signum enim est: hoc est, purgatum eum, pronuntiabit; non enim est lepra, sed signum.*

XLV. [Ib. XIII, 4-7.] *Si autem conversa mutata fuerit significatio in cute, posteaquam vidit illum sacerdos ut purget: et visus fuerit denuo sacerdoti, et viderit eum sacerdos, et ecce commutata significatio in cute; et inquinabit eum sacerdos: lepra est.* Etiam hic *inquinabit* dixit, inquinatum pronuntiabit: et autem plus habet, ex more locutionis Scripturæ. Hoc itaque videtur admonuisse, ut cum visus fuerit solus color albus et lucidus, discolor sano colori, adhuc probetur a sacer- dote, ut si viderit etiam pilum mutatum in album co- lorem, et humiliorem factum cutis locum, in quo est albus color, tunc pronuntiet lepram, id est, inquinet hominem pronuntiando leprosum. *Si autem, inquit, lucidus albus fuerit in cute coloris ejus*, id est, lucidus albus fuerit ille tactus; quo nomine eandem maculam appellat: *et humilis non fuerit aspectus ejus a cute; et pilus, non erit conversus in album, ipse autem est obscurus*, id est ipse pilus, quia non est albus: *et segregabit sacerdos tactum septem dies; et videbit sacerdos tactum die septimo*, id est illam maculam: *et ecce tactus manet ante eum; non commutatus est tactus in cute*, id est, non est discolor et dissimilis inventus a cute. Ergo sanatum est quod vitiosum erat: sed adhuc jubet probari eandem sanitatem per alios septem dies, atque ideo sequitur et dicit, *Et segregabit illum sacerdos septem dies in secundo*, id est septem alios dies; *et videbit illum sacerdos die septimo in secundo: et ecce obscurus tactus*, id est, quia non albus et lucidus, ne per hoc concolor sano colori; *non est mutatus tactus, in cute*, sicut et paulo ante dixit, hoc est non est dissimilis a cætera cute: *et purgabit eum sacerdos*, id est, purgatum pronuntiabit a suspitione lepræ; non quod habuerit lepram, quam jam non habet, sed quo-

niam lepra non fuit, quod in illo lucido et albo colore tactus, id est macula illius quæ apparuerat, cum ex- spectaretur utrum humilior fieret locus, et pilus illic in album converteretur, non contigit, sed potius ille tactus qui fuit ante lucidus et albus, obscurus inventus est, id est similis cætero colori, non lucidus: non erat ergo lepra, *signum est enim*, non lepra, quod sic appa- ruerit: tamen etiam propter hoc purgatus a suspitione lepræ, *lavabit vestimenta sua*; quia et in illo signo ali- quid fuit, propter quod lavanda fuerant vestimenta; *et mundus erit.*

XLVI. [Ib. XIII, 7, 8.] Deinde sequitur, *Si autem conversa mutata fuerit significatio in cute, posteaquam vidit illum sacerdos ut purgaret illum*; id est, postea- quam vidit eum sacerdos septimo die prius sanum, ut purgaret illum, mutata est illa significatio, id est illud signum in cute: *et visus fuerit in secundo sacerdoti*, id est post alios septem dies: *et viderit eum sacerdos, et ecce commutata est significatio in cute*, id est, non stetit in illa sanitate, in qua eum viderat post primos septem dies. *Et inquinabit illum sacerdos: lepra est.* Jam hic quoniam illud quod visum fuerat post primos septem dies sanum, non stetit in suo, sed mutatum est in pristinum vitium, lepra pronuntiatur; ita ut non illic exspectetur vel locus humilior, vel pilus in album conversus. Cum enim lepra non sit notabilis atque vitiosa, nisi varietas; hoc ipsum de vitioso colore redire ad sanum, et de sano redire ad vitiosum, ita notabile est, ut non ibi fuerit expectan- dum, quod in primo expectari præceperat, de humili- ori loco et pili candore, sed jam etiam ista varietate sine dubitatione sit lepra.

XLVII. [Ib. XIII, 9-17.] Deinde sequitur: *Et tacta lepræ si fuerit in homine, veniet ad sacerdotem: et videbit sacerdos; et ecce cicatrix alba in cute; et hæc mutavit capillum album, et a sano carnis vivæ in cicatrice.* Hinc si subtrahamus *et*, more enim locutionis Scri- pturarum positum est, isto erit sensus: *Et videbit sacerdos; et ecce cicatrix alba in cute; et hæc mutavit capillum album a sano carnis vivæ in cicatrice.* Ordo est: *Mutavit capillum album in cicatrice a sano carnis vivæ*; id est, cum caro viva et sana habeat capillum obscurum, vel nigrum, hæc cicatrix album habet. *Lepra veterascens est in cute coloris ejus: et inquinabit eum sacerdos*, id est, inquinatum pronuntiabit. *Non segregabit eum, quia immundus est*: hoc videtur dicere, quia ubi inventus fuerit pilus in album mutatus con- color albo vitio cutis, jam non segregatur, ut probe- tur; nec exspectatur utrum etiam humilior fiat locus; sed ex hoc tantum quod alba est cutis discolor cæ- teræ, et album habet pilum discolorum cæteris qui sunt in carne viva et sana, lepra veterascens pronun- tiatur: ideo veterascens, quia jam non est profunda illis bis septem diebus. *Si autem restitutus fuerit color sanus, et conversus fuerit albus*: quoniam dixerat totum album factum per totam cutem, eo ipso jam mundum esse; quia varietas ibi jam non esset. Deinde ait, *Et quacumque die visus fuerit in eo color vivus, inquinabitur*: ubi satis ostendit varietatem improbari. Ac per

¹ Am. Er. et Lov., in cute color ejus. RaL. vero et Mss., coloris. In græco est, *ton chrotos autou.*

hoc quod modo dixit, *Si autem restitutus fuerit color sanus, et conversus fuerit albus, et veniet ad sacerdotem; et videbit sacerdos: et ecce conversus tactus in album; et purgabit sacerdos tactum; mundus est.* Restitutum colorem sanum non debemus accipere, ut color sanus esset; etenim ipse erat per quem tamen fiebat immun- dum propter varietatem. Restitutum ergo dixit colorem sanum, ut illud esset quod fuerat, id est al- bus sano pereunte. Tunc enim rursus mundus erit, cum totus albus fuerit, quia nulla ibi varietas erit. Sed restitutum pro pereunte accipere, nimis inusitata locutio est. Magis enim videtur dicere debuisse, *Si autem restitutus fuerit color albus: nunc vero ait, restitutus sanus, et conversus fuerit albus;* tanquam diceret, *Sanus color si restitutus fuerit in album.*

XLVIII. [Ib. xiii, 50.] Quid est, quod cum de lepra capitis loqueretur, eam etiam quassationem (a) appel- lavit, cum in solo colore fiat, vel cutis vel capillo- rum, et quod humilior aspectus ejus a cætera cute appareat, sine dolore tamen et sine ulla vexatione? An hoc quod immundum est quassationem voluit appel- lare pro plaga, velut hac immunditia homo per- cussus sit?

XLIX. [Ib. xiii, 47 et 48.] Quid sibi vult, quod cum diceret de lepra vestimentorum aliarumque rerum ad usus hominum pertinentium, ait, *Aut in vestimento laneo, aut in vestimento stuppeo, aut in standne, aut in lana, aut in lincis, aut in laneis;* cum jam supra dixisset, *in vestimento laneo, aut in vestimento stuppeo?* Nam stuppeum est utique lincum. An illic vestimenta intelligi voluit; hic autem quodlibet laneum et quod- libet lincum? Non enim vestimenta sunt stramina junctorum, cum sint lanea; aut vestimenta sunt retia, cum sint linea. Prius ergo specialiter de vesti- mentis, deinde generaliter de omnibus rebus lincis et lincis dicere voluit.

L. [Ib. xiii, 48.] Quæritur quid dixerit, *In omni ope- raria pelle;* quod nonnulli interpretati sunt, *In omni confecta pelle.* Sed non ait græcus ἐργασίαν δερματι · ait autem ἐργασίαν, quod verbum etiam in Regnorum libro positum est, ubi Jonathan loquitur ad David, *Esto in agro in die operaria* (I Reg. xx, 19), id est, in die qua fit opus. Ac per hoc etiam hic pellem operariam in qua fit opus debemus accipere, id est alicui operi accommodatam. Sunt enim pelles quæ tantummodo ad ornamentum habentur, non ad opus.

LI. [Ib. xiii, 18.] Quid est quod ait, *In omni vase operario pellis;* nisi quod est ex pelle factum, hoc est in omni vase pelliceo? Hoc autem isto loco vas dicit, quod Græci appellant κεύθος · hoc enim nomen generale est omnium utensilium. Aliud est autem quod appellatur ἀγγιστον · nam et hoc latina lingua vas dicitur: sed ἀγγιστον, illud magis intelligitur vas quod liquorem capit.

LII. [Ib. xv, 11.] Quid est quod ait, *Et quemcumque tetigerit¹ qui fluorem seminis patitur, et manus suas non lavit aqua, lavabit vestimenta, et lavabit corpus suum*

¹ in editis, *quicumque tetigerit*: et infra, *quicumque non lotis.* In Mss. constanter, *quemcumque.* Porro ἀπὸ I. XX le (a) *Thrausna.*

aqua, et immundus erit usque in vesperam? Ambiguo quippe positum est quod ait, *manus suas non lavit aqua,* velut posteaquam tetigerit. Sed intelligendum est, quemcumque non lotis manibus tetigerit, ipse quem tetigerit, lavabit vestimenta, etc.

LIII. [Ib. xvi, 16, 19.] Quid est, quod cum præci- peret quomodo intrare deberet sacerdos summus in sanctum, quod est intra volum, ait inter cætera, *Et exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israel, et ab injustitiis eorum, et de omnibus peccatis eorum?* Quo- modo ergo pro sanctis, si ab immunditiis filiorum Israel et ab injustitiis eorum de omnibus peccatis eo- rum? An quia non ait, pro immunditiis filiorum Israel, sed ab immunditiis, hoc intelligendum est, *Exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israel,* id est pro eis qui sancti sunt ab immunditiis filiorum Israel, non con- sentientes immunditiis eorum: non quia pro ipsis tantum exorandum erat, sed quia etiam pro ipsis, ne quisquam putaret ita fuisse sanctos, ut nihil easet unde pro eis exoraretur, quamvis essent ab immun- ditiis filiorum Israel et ab injustitiis eorum alieni? *De omnibus peccatis eorum,* id est, quæ injustitiæ venie- bant de omnibus peccatis eorum.

Potest et iste esse sensus, *Exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israel;* id est, ut hoc pro illis exorari intelligatur, ut ab immunditiis filiorum Israel tuti essent. Sed *exorabit* non potest accipi, nisi quod alio verbo dicitur, propitiabit. Unde et propitiatorum vocatur, quod alii exoratorum interpretati sunt: græce autem dicitur ἱεραπόστολος. Et quod hoc loco latinus ait, *Exorabit pro sanctis,* græcus habet ἐξομαρτυρεῖ, quod non intelligitur nisi pro peccatis. Unde scriptum est in Psalmo, *Qui propitiatus sit omnibus iniquitatibus tuis* (Psal. cii, 3). Ille ergo aptior sensus est, ut intelliga- tur sacerdos etiam pro his propitiare Deum, qui sancti sunt ab immunditiis filiorum Israel et injustitiis non consentiant, habent tamen aliquid propter quod eis necessaria sit propitiatio Dei.

Sane in quodam græco invenimus, *Et exorabit san- ctum;* non, *pro sanctis:* et illud quidem *sanctum,* ge- nere neutro, id est τὸ ἅγιον. Nam posset intelligi, ex- orabit sanctum Deum, et nulla esset questio: quo- modo autem possit intelligi, *exorabit hoc sanctum,* difficile est dicere, nisi forte illud *sanctum* quiddam est quod Deus est; quia et Spiritus sanctus, qui utique Deus est, neutro genere græce dicitur τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Et forte hoc est, si tamen ille codex verior est, qui emendatior videbatur, ἐξομαρτυρεῖ τὸ ἅγιον, hoc est, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, quod latine genere neutro dici non potest. Quamvis et in tribus aliis codi- cibus, uno græco et duobus latinis, non invenerimus, nisi quod supra diximus, *Exorabit pro sanctis.* Quod potest et sic accipi, ut non pro sanctis hominibus, sed pro iis quæ sancta sunt intelligatur, id est tabernaculo ipso, et quæcumque in eis essent sanctificata Domino: ut hoc sit, *Exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum*

gitur, hoson eam hapsētai, quæcumque tetigerit: forte per li- brarios *hoson* mutatum est in *hosōn.* Quippe vulgata verba habet. *omnis auct. tetigerit.*

Israel, propitiabit Deum pro iis quæ sanctificata sunt Domino, ab immunditiis filiorum *Israel*; quia in medio eorum erat tabernaculum. Sic enim sequitur: nam cum dixisset, *Exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israel, et ab iniustitiis eorum, de omnibus peccatis eorum*; continuo subiicit, *Et ita faciet tabernaculo testimonii quod creatum est in eis, in medio immunditiarum eorum*: ut ad hoc necessaria videatur illa propitiatio pro sanctis, id est pro tabernaculo et omnibus quæ in eo sancta dicuntur. Nam et paulo post hoc dicit de altari, quod aspersione sanguinis mandaret illud sacerdos, et sanctificaret ab immunditiis filiorum *Israel*.

LIV. [lb. xvi, 20.] *Et perficiet exorans sanctum*. Utrum perficiet sanctum? an exorans sanctum, secundum id quod supra diximus? nam et hic neutro genere græce dictum est τὸ ἅγιον. Utrum ergo exorans Dominum perficiet sanctum, id est perfecte sanctificat quod sanctificat? an *perficiet*, quod ait, *exorans sanctum*, id est, illud sanctum quod est τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον;

LV. [lb. xvi, 20, 27, 29, 35.] De duobus hircis, uno immolando, et alio in desertum dimittendo, quem ἀποπομπάτος vocant (a), solet esse disceptatio: et a quibusdam ille immolandus in bono accipitur, ille autem dimittendus in malo. Non tamen iste sensus ideo confirmandus est, quia homo in cuius manu in cremum hircus dimittitur, cum redierit, lavare iussus est vestimenta sua et corpus suum aqua, et sic ingredi in castra; tanquam et hoc sit indicium cur in malo sit ille hircus accipiendus, a cuius contagione homo abluendus est. Sic enim dicit abluendum et qui alterius hirci vitulique acceperit carnes, et extra castra combusserit; quia ita de illo et de vitulo fieri jubet, de quorum immolatorum sanguine sit aspersione, et sunt pro peccatis: ac per hoc non negligenter istorum duorum hircorum distinctio in allegorica significatione tractanda est. Item cum constitueret diem decimum septimi mensis¹ sabbato sabbatorum, quo fieret supradicta purgatio a sacerdote illo uno qui patri succedit, loquens de eodem sacerdote ait, *Exorabit sanctum sancti*: quod jam nescio utrum aliter accipiendum sit, quam, *Exorabit in sancto sancti*, quodam genere locutionis; in illo scilicet sancto quo solus ipse summus sacerdos intrabat, quod est intra velum, ubi arca erat testimonii et altare incensi. Non enim eundem locum tanquam Deum exorabit, sed quia ibi exorabit Deum, ita positum est, *Exorabit sanctum sancti*. Nam et hoc genere neutro in græco positum est, τὸ ἅγιον τοῦ ἁγίου. An forte Spiritum sanctum sancti Dei, hoc est, τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ ἁγίου Θεοῦ; An potius *Exorabit* dictum est, *Exorando purgabit*? Nam sic verba contextit: *Et exorabit sanctum sancti, et tabernaculum testimonii², et altare exorabit, et pro sacerdotibus et pro*

¹ Editi, diem decimum septimum mensis. Al. Mss., septimi mensis: verius, ut patet ex LXX et ex Vulg.

² Editi, tabernaculum testimoniorum. Mss. cum græco, testimonii.

(a) Hircus emissarius græce *apopompaios*, dicitur apud LXX, Levit. cap. 16, vv. 8 et 10; scilicet juxta Theodoretum observationem in Levit., quæst. 22, *ὅς ἀποπομπῆνος εἰς τὴν ἐρήμον*, ut qui emittatur in desertum: hinc enim appellatum esse colligitur iis ex verbis Levit., cap. 16, v. 10, *ἀποστείλαι αὐτὸν εἰς τὴν ἀποπομπὴν*.

omni synagoga exorabit. Quomodo ergo exorabit tabernaculum et altare, nisi, ut dictum est, intelligamus, *exorando purgabit*?

LVI. [lb. xvii, 3, 4.] Illud quod dicit, *Quicumque occiderit vitulum, aut ovem, aut capram in castris, et quicumque occiderit extra castra, et ad ostium tabernaculi testimonii non attulerit*, et in hoc constituit peccatum, et comminatur facienti; non de iis dicit quæ occiduntur ad usum vescendi, vel si quid aliud, sed de sacrificiis. Prohibuit enim privata sacrificia, ne sibi quisque quodammodo sacerdos esse audeat; sed illuc afferat, ubi per sacerdotem offerantur Deo. Ita enim nec vanis sacrificabunt: nam et hoc in ea consuetudine cavendum præmonuit. Cum ergo non liceret offerri sacrificia nisi in tabernaculo, cui templum postea successit; unde et rex *Israel* *Jeroboam* vacas facere ausus est, quibus populus sacrificaret, ne hujus legis necessitate seducerentur ab eo qui sub regno ejus erant, dum pergerent *Jerusalem* ut in templo Dei offerrent sacrificia sua, in quo facto a Domino condemnatus est (*III Reg. xii, 28-30*): merito quaeritur quomodo licite sacrificaverit *Elías* extra templum Dei, quando et ignem de caelo impetravit, et prophetas *damoniorum* convicit (*Id. xviii, 36-39*). Quod mihi non videtur alia ratione defendi, quam illa qua defenditur et *Abrahæ* factum, quod filium Deo iussus voluit immolare (*Gen. xxii, 3-10*). Cum enim jubet ille qui legem constituit, aliquid fieri quod in lege prohibuit, jussio ipsa pro lege habetur, quoniam auctor est legis. Non enim deesse possent miracula alia præter sacrificium, quibus superarentur et convincerentur prophetæ lucorum: sed Spiritus Dei qui fuerat in *Elia*, quidquid in hac re fecit, contra legem esse non potest, quia dator est legis.

LVII. [lb. xvii, 10-12.] Quid est quod prohibens edendum sanguinem dicit, *Anima omnis carnis, sanguis ejus est? Quem totum locum sic explicat: Et homo, homo filiorum Israel, aut de proselytis qui appositi sunt in vobis, quicumque ederit omnem sanguinem; et statuam faciem meam super animam quæ manducat sanguinem, et perdam illam de populo suo. Anima enim omnis carnis, sanguis ejus est. Et ego dedi illud vobis exorare pro animabus vestris: sanguis enim ejus pro anima exorabit. Propterea dixi filiis Israel, Omnis anima ex vobis non edet sanguinem; et proselytus qui appositus est in vobis, non edet sanguinem*. Numquidnam si animam pecoris sanguinem dicimus, etiam anima hominis sanguis putanda est? Absit. Quomodo ergo non ait, *Anima omnis carnis pecoris sanguis ejus est*; sed, *Anima*, inquit, *omnis carnis sanguis ejus est*? In omni utique carne, etiam hominis caro deputatur. An quia vitale aliquid¹ est in sanguine, quia per ipsum maxime in hac carne vivitur, qui in omnibus venis per corporis cuncta diffunditur, ipsam vitam corporis vocavit animam, non vitam quæ migrat ex corpore, sed quæ morte finitur? Qua locutione dici-

¹ Editi, *in quia et tale aliquid*. Et paulum infra, *quod in omnibus venis et corporis junctura*. Neponimus ex novem Mss.: *in quia vitale, etc.... per corporis cuncta*.

mus istam vitam temporalem esse, non æternam; mortalem, non immortalem: cum sit immortalis animæ natura, quæ ablata est ab Angelis in sinu Abrahæ (Luc. xvi, 22); et cui dicitur, *Hodie mecum eris in paradiso* (Id. xxiii, 43); et quæ in tormentis ardebat inferni (Id. xvi, 23). Secundum istam ergo significationem, qua perhibetur anima etiam hæc temporalis vita, dixit apostolus Paulus, *Non enim facio animam meam pretiosorem quam me*¹ (Act. xx, 24); ubi se ostendere voluit et mori paratum pro Evangelio. Nam secundum significationem qua anima dicitur illa quæ migrat ex corpore, magis eam pretiosam faciebat, cui tantum meritum conquirebat. Sunt et aliæ hujusmodi locutiones. Vita itaque ista temporalis maxime sanguine continetur in corpore. Sed quid est quod ait, *Dedi vobis eum ad altare Dei, exorare pro anima vestra*; tanquam anima pro anima exoret? Numquid sanguis pro sanguine, quasi de nostro sanguine solliciti simus, cum pro anima nostra volumus exorari? Absurdum est hoc.

Sed multo est absurdus ut sanguis pecoris exoret pro anima hominis, quæ mori non potest: cum manifeste Scriptura testetur in Epistola ad Hebræos, illum sanguinem victimarum nihil profuisse ad exorandum Deum pro peccatis hominum; sed significasse aliquid quod prodesset. *Impossibile est enim, inquit, sanguinem hircorum et taurorum auferre peccata* (Hebr. x, 4). Restat itaque ut quoniam pro anima nostra exorat Mediator ille, qui omnibus illis sacrificiis quæ pro peccatis offerebantur præfigurabatur, illud appelletur anima quod significat animam.

Solet autem res quæ significat ejus rei nomine quam significat nuncupari; sicut scriptum est, *Septem spicæ, septem anni sunt*; non enim dixit, septem annos significant: et, *Septem boves, septem anni sunt* (Gen. xli, 26); et multa hujusmodi. Hinc est quod dictum est, *Petra erat Christus* (I Cor. x, 4): non enim dixit, Petra significat Christum, sed tanquam hoc esset, quod utique per substantiam non hoc erat, sed per significationem. Sic et sanguis quoniam propter virtutem quam in corpore entiam animam significat, in sacramentis anima dicitur esse. Verum si quisquam putat animam pecoris esse sanguinem, non est in ista questione laborandum. Tantum ne anima hominis, quæ carnem humanam vivificat, et est rationalis, sanguis putetur, valde cavendum est, et hic error modis omnibus refutandus. Quærunde etiam locutiones, quibus per id quod continet, significetur id quod continetur, ut quoniam anima sanguine tenetur in corpore (nam si fuerit effusus abscedit), per ipsum aptius significata sit anima, et ejus nomen sanguis acceperit. Sicut ecclesia dicitur locus quo Ecclesia congregatur. Nam Ecclesia homines sunt, de quibus dicitur: *Ut exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam* (Ephes. v, 27). Hoc tamen vocari etiam ipsam domum orationum, idem apostolus testis est, ubi ait: *Numquid do-*

¹ Editio Rat., *pretiosam mihi*. Sic etiam Mss melioris notæ, imo omnes, excepto uno qui habet, *pretiosorem mihi*. In greco textu Actuum, cap. 20, v. 24, legitur *τιμιαν ἐμαυτοῦ*: quod Mss. illis suffragatur.

mos non habetis ad manducandum et bibendum? an ecclesiam Dei contemnitis (I Cor. xi, 22)? Et hoc quotidianus loquendi usus obtinuit, ut in ecclesiam prodire, aut ad ecclesiam confugere non dicitur, nisi qui ad locum ipsum parietesque prodierit vel confugerit, quibus Ecclesie congregatio continetur. Scriptum est etiam, *Et effundens sanguinem, qui fraudat mercedem mercenarii* (Eccli. xxxiv, 27). Mercedem sanguinem dixit, quoniam ea sustentatur vita, quæ nomine sanguinis appellatur.

Sed cum Dominus dicat, *Nisi manducaveritis carnem meam, et biberitis meum sanguinem, non habebitis in vobis vitam* (Joan. vi, 54); quid sibi vult quod a sanguine sacrificiorum, quæ pro peccatis offerebantur, tantopere populus prohibetur, si illis sacrificiis unum hoc sacrificium significabatur, in quo vera sit remissio peccatorum: a cujus tamen sacrificii sanguine in alimentum sumendo, non solum nemo prohibetur, sed ad bibendum potius omnes exhortantur, qui volunt habere vitam? Quærendum igitur quid significet, quod homo prohibetur in Lege sanguinem manducare, eumque Deo fundere jubetur. Nam de animæ natura, cur per sanguinem significata sit, quantum in præsentia satis visum est, diximus.

LVIII. [Ib. xviii, 7, 8.] *Turpitudinem patris tui et turpitudinem matris tuæ non revelabis; turpitudinem enim eorum est*¹. Prohibet cum matre concumbere: ibi est enim turpitudinis patris et matris. Nam postea prohibet et novercæ, ubi dicit, *Turpitudinem uxoris patris tui non revelabis; turpitudinem enim patris tui est*: ubi exposuit quomodo in matre utriusque sit turpitudinis, id est patris et matris; in noverca enim tantum patris.

LIX. [Ib. xviii, 9, 11.] *Turpitudinem sororis tuæ ex patre tuo, aut ex matre tua, quæ domi est nata, vel quæ foris nata est, non revelabis turpitudinem eorum*². Quæ domi nata est, intelligitur ex patre: quæ foris nata est, intelligitur ex matre, si forte de priore viro eam mater susceperat, et cum illa in domum venerat, quando patri ejus nupsit, quem monet Scriptura ne revelet turpitudinem sororis suæ. Hic videtur non prohibuisse, et quasi prætermisisse concubitum cum sorore de utroque parente nata: non enim dicit, *Turpitudinem non revelabis sororis tuæ ex patre et matre, sed, ex patre aut ex matre*. Verum quis non videat etiam illud esse prohibitum multo maxime? Si enim non licet sororis turpitudinem revelare ex quolibet parente matre, quanto magis ex utroque? Quid est autem quod interposita prohibitione concubitum, etiam cum suis nephibus, sive de filio, sive de filia, sequitur et dicit, *Turpitudinem filia uxoris patris tui non revelabis*? Si enim huc usque dixisset, intelligeremus etiam cum filia novercæ prohibitum fuisse concubitum, quam ex priore viro noverca peperisset, nec hujus qui prohibetur soror esset, vel ex patre, vel ex

¹ Mss., *turpitudinem eorum*. Editi, *turpitudinem enim eorum est*. Neutri lectio convenit cum Scripturæ textu, in quo *non revelabis*, proxime subsequitur, *mater tua est, non revelabis turpitudinem ejus*.

² Editi, *turpitudinem enim eorum est*. Mss., *turpitudinem eorum*: hanc lectionem confirmat græc. LXX.

matre : cum vero addidit, *Ex eodem patre soror tua est, non revelabis turpitudinem ejus*, manifestat de sorore factam esse istam prohibitionem, cum fuerit ex patre et ex noverca, de qua jam superius dixerat. An ideo iterum hoc apertius voluit prohibere, quia superius subobscuram fuit? sæpe enim hoc facit Scriptura.

LX. [Ib. xviii, 14.] *Turpitudinem fratris patris tui non revelabis, et ad uxorem ejus non introibis* Exposuit quid dixerit, *Turpitudinem fratris patris tui*, id est, patri tui, *non revelabis*: hoc est enim, *ad uxorem ejus non introibis*. In uxore quippe patri, voluit intelligi turpitudinem patri; sicut in uxore patris, turpitudinem patris.

LXI. [Ib. xviii, 16.] *Turpitudinem uxoris fratris tui non revelabis; turpitude fratris tui est*. Queritur utrum hoc vivo fratre, an mortuo sit prohibitum: et non parva questio est. Si enim dixerimus de vivi fratris uxore locutam Scripturam, uno generali præcepto, quo prohibetur homo ad uxorem accedere alienam (Exod. xx, 14), etiam hoc utique continetur. Quid est ergo quod tam diligenter has personas, quas appellat domesticas, propriis prohibitionibus distinguit a cæteris? Non enim et quod prohibet de uxore patris, hoc est de noverca, vivo patre accipiendum est, et non potius mortuo. Nam vivo patre quis non videat multo maxime prohibitum, si cujuslibet hominis uxor aliena prohibita est maculari adulterio? De his ergo personis videtur loqui, quæ possent non habentes viros in matrimonium convenire, nisi Lege prohiberentur, sicut fertur esse consuetudo Persarum. Sed rursus, si fratre mortuo intellexerimus prohibitum esse ducere fratris uxorem, occurrit illud, quod excitandi seminis causa, si ille sine filiis defunctus esset, jubet Scriptura esse faciendum (Deut. xv, 5): ac per hoc collata ista prohibitionem cum illa jussione, ne invicem adversentur, intelligenda est exceptio, id est, non licere cuiquam defuncti fratris ducere uxorem, si defunctus posteros dereliquit; aut etiam illud esse prohibitum, ne liceret ducere fratris uxorem, etiam quæ a fratre vivo per repudium recessisset. Tunc enim, sicut Dominus dicit, ad duritiam Judæorum Moyses permisit dare libellum repudii (Matth. xix, 8), et per hanc dimissionem potuit putari quod licite quisquam sibi uxorem copularet fratris, ubi adulterium non timeret, quoniam repudio discessisset.

LXII. [Ib. xviii, 17.] *Turpitudinem mulieris et filia ejus non revelabis*: id est, ne patet quisquam licere sibi ducere filiam uxoris suæ. Simul enim mulieris et filia ejus non licet revelare turpitudinem, id est ambabus misceri, et matri et filia.

LXIII. [Ib. xviii, 17, 18.] *Filiam filii ejus et filiam filia ejus non accipies*. Etiam nepiem uxoris de filio vel de filia duci prohibuit. *Uxorem super sororem ejus non accipies in zelum*. Hic non prohibuit superducere, quod licebat antiquis propter abundantiam propagationis: sed sororem sorori noluit superduci;

¹ Sic Mss. et LXX. At editi, *Super uxorem sororem, etc.*

quod videtur fecisse Jacob (Gen. xxx, 23-28), sive quia nondum fuerat lege prohibitum, sive quia suppositæ alterius fraude deceptus est, et illa magis de placito veniebat, quam posterius accepit; sed injustum erat priorem dimittere, ne faceret eam macchari. Hoc autem quod ait *in zelum*, utrum ideo positum est, ne sit zelus inter sorores, qui inter illas quæ sorores non essent contemnendus fuit? ¹ an ideo potius, ne propter hoc fiat, id est ne hoc animo fiat, ut in zelum sororis soror superducatur?

LXIV. [Ib. xviii, 19.] *Et ad mulierem in segregatione immunditatis ejus non accedes revelare turpitudinem ejus*: id est, ad menstruatam mulierem non accedes. Segregabatur enim secundum Legem, propter immunditiam. Hoc eam superius satis sufficienter prohibuisset (Levit. xv, 19-27), quid sibi vult quod etiam hic hoc eisdem præceptis voluit adjungere? An forte in superioribus quod jam dictum est, ne figurate accipiendum putaretur, etiam hic positum est, ubi talia prohibita sunt, quæ etiam tempore Novi Testamenti remota umbrarum veterum observatione, sine dubio custodienda sunt? Quod videtur etiam per prophetam Ezechielem significasse, qui inter illa peccata quæ non figuratæ, sed manifestæ iniquitatis sunt, etiam hoc commemorat, ad mulierem menstruatam si quis accedat; et inter justitiæ merita, si non accedat (Ezech. xviii, 6, et xxii, 10). Quæ in re non natura damnatur, sed concipiendæ proli noxium perhibetur ².

LXV. [Ib. xviii, 20.] *Et ad uxorem proximi tui non dabis concubitum seminis tui, inquinari ad eam*. Ecce ubi rursus prohibet adulterium, quod cum aliena uxore committitur, quod etiam in Decalogo prohibetur (Exod. xx, 14). Unde apparet illa ita prohibita, ut etiam mortuis viris suis non ducantur uxores, quarum prohibet turpitudinem revelari.

LXVI. [Ib. xviii, 21.] *Et a semine tuo non dabis servire principi*. Hic non video quid intelligatur, nisi principi qui pro Deo colitur. Non enim ait δουλεύειν, sed λατρεύειν, in græco, quod latinus non solet interpretari, nisi ut dicat *servire*; plurimum autem distat. Nam servire hominibus sicut servi serviunt, quod non est λατρεύειν, sed δουλεύειν, Scriptura non prohibet: servire autem secundum id quod est λατρεύειν, non jubetur hominibus, nisi uni vero Deo, sicut scriptum est, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi, 15). Non solum autem hoc verbo, quod ait λατρεύειν, satis significat quem principem dicat, id est, cui cultus tanquam Deo exhibetur; verum etiam eo quod adjungit, *Et non profanabis nomen sanctum*, sive Dei, de cujus populo ³ datur illo modo servire principi; sive nomen sanctum ipsius populi Israel, propter quod dicitur, *Sancti estote, quoniam ego sanctus sum* (Levit. xi, 44; xix, 2; et I Petr. i, 16). Opportunissime etiam hic adjungit, *Ego Dominus*; hoc utique

¹ In omnibus prope Mss. neutro genere, *zelum....., quod ..... contemnendum fuit.*

² Editi, *proli noxium prohibetur*. Mss., *proli noxium*; et ex his plerique, *perhibetur*.

³ Sic Mss. At editi, *sive Dei, cui populo.*

admonens, quia illi soli debetur *laxpoin*, id est ea servitus qua servitur Deo.

LXVII. [lb. xviii, 25.] Quod dicit, *Et exhorruit terra eos qui insident super eam*, propter mala facta eorum, quæ superius commemoravit, non ideo dictum putandum est, quod habeat terra sensum quo ista sentiat et exhorreat; sed nomine terræ homines significat, qui sunt super terram. Proinde cum hæc mala faciunt homines, inquinant terram, quia inquinantur homines qui hæc imitantur; et exhorret terra, quia exhorrent homines qui nec faciunt nec imitantur.

LXVIII. [lb. xix, 11.] *Non furtum facietis neque mentiemini, neque calumniam faciet unusquisque proximo.* Illud de furto positum est in Decalogo. Quod autem dicit, *Neque mentiemini, neque calumniam faciet unusquisque proximo*, mirum si non eo præcepto continetur, quod ibi positum est, *Neque falsum testimonium dicis adversum proximum tuum* (Exod. xx, 15, 16); quoniam neque calumnia sine mendacio fieri potest, quod falsi testimonii generalitate concluditur. Sed utrum hæc aliqua compensatione admittenda sint, magna quæstio est: sicut de mendacio pene omnibus videtur, quod ubi nemo læditur, pro salute mentiendum est. Utrum ergo ita et de furto? an furtum fieri non potest, ubi nullus læditur? Quinimo fieri potest, etiam quando ei cui fit consulitur, tanquam si quisquam homini volenti se occidere, gladium furetur. Nam calumnia nescio utrum cuiquam ad ejus utilitatem fieri possit: nisi forte quod ad majus gaudium fiebat, quo postea fruerentur, quod Joseph de scypho calumniabatur fratribus suis, quibus etiam explorationis falsum crimen intenderat (Gen. xlv, 5, et xlii, 9, 14). Quanquam si definitionibus ista determinare tentemus, fortasse furtum non est, nisi quando alieno occulte ablato proximus læditur; et calumnia non est, nisi quando falsi criminis objectione proximus læditur: mendacium autem non possumus dicere tunc tantummodo esse, quando proximus læditur; cum enim falsum ab sciente dicitur, procul dubio mendacium est, sive illo quisquam, sive nemo lædatur. Proinde magna quæstio de mendacio, utrum possit aliquando justum esse mendacium, facile solveretur fortasse, si sola præcepta intueremur, non et exempla. Nam quid isto præcepto absolutius, *Non mentiemini*? Sic enim dictum est, quomodo, *Non facies tibi idolum*; quod factum non potest aliquando justum esse; et quomodo dictum est, *Non mœchaberis*: quis autem dicat aliquando mœchiam justam esse posse? Et, *Non furaberis*: secundum enim definitionem illam furti, justum esse furtum nunquam potest. Et, *Non occides* (Exod. xx, 4, 14, 15, 13); quoniam cum homo juste occiditur, lex eum occidit, non tu: numquid ita dici potest, Cum homo juste mentitur, lex mentitur? Sed exempla faciunt difficillimam quæstionem. Mentitæ sunt obstetrices Ægyptiæ, et bona illis Deus retribuit (Id. i, 19, 20): mentita est Raab pro exploratoribus terræ, et ideo liberata est (Josue ii, 4, et vi, 23). An ex quo dictum est in Lege, *Non mentiemini*, ea illo intelligendam est nec in tali causa licere men-

dacium, in quali causa legitur Raab esse mentita? Sed magis credibile est, quia injustum erat mendacium, ideo prohibuitur; non quia prohibitum, ideo factum injustum. Fortassis ergo, sicut de obstetricibus diximus, non hoc in eis remuneratum quod mentitæ sunt, sed quod infantes Hebræos liberaverunt, et propter hanc misericordiam illud peccatum veniale sit factum, non tamen existimetur non fuisse peccatum: sic etiam de Raab intelligendum est, remuneratam in illa liberationem exploratorum, ut propter eandem liberationem venia sit data mendacio. Ubi autem venia datur, manifestum est esse peccatum. Sed illud cavendum est, ne ita quisque existimet etiam cæteris peccatis, si propter liberationes hominum fiant, ita veniam posse concedi. Multa enim mala intolerabilia et nimium detestanda istum sequuntur errorem.

LXIX. [lb. xix, 15.] *Non nocebis proximo.* Si quid sit nocere et non nocere, pateret hominibus, hoc generale præceptum ad innocentiam retinendam fortasse sufficeret. Omnia enim quæ prohibentur committi in proximum, ad hoc unum referenda sunt, quod dictum est, *Non nocebis proximo*. Nam quod sequitur, *Non rapies*, nisi ad hoc referatur, ne rapiendo noceatur, aliquando evenit, ut non rapiendo quisque noceat. Nam gladius insanienti rapiendus est, et si non fecerit quis ut oportuerit¹, magis nocerit.

LXX. [lb. xix, 17 et 18.] Quid est quod cum supra dixisset, *Non odio habebis fratrem tuum in animo tuo: arguendo argues proximum tuum, et non accipies propter ipsum peccatum*, consequenter adjunxit, *Et non vindicatur manus tua? utrum pro eo quod est, non punitur? Animo enim bono facis, cum disciplinam peccanti proximo imponis, ne accipias peccatum ejus negligendo.* Ad hoc enim pertinet quod ante posuit, *Non odio habebis proximum tuum in animo tuo.* Videri enim potest ei qui arguitur, quod oderis eum, cum non sit in animo tuo. An, *non vindicatur manus tua*, hoc potius admonet, ne quaras vindicari manum tuam, nec ulciscendi libidine rapiaris? Nam quid est aliud, vindicari velle, nisi lætari vel consolari de alieno malo? Et ideo dictum est, *Non irascens filiis populi tui.* Sic enim recte ira definita est, quod sit ulciscendi libido. Quidam vero codices habent, *Et non vindicabitur manus tua*: id est, ne arguendo vindicare te velis, sed potius consulere illi quem arguis.

LXXI. [lb. xix, 28.] *Et incisiones super animam non facietis in corpore vestro. Super animam dixit, super funus mortui: de anima quippe dolor est quæ recessit.* Ad hunc autem dolorem pertinet luctus, in quo luctu nonnullæ gentes habent consuetudinem secare corpora sua. Hoc fieri² Deus prohibet.

LXXII. [lb. xx, 5.] *Ita ut fornicentur in principes³*

¹ Mss. Michaelinus et Beccensis, *uti potuerit*.

² Editi, *fieri a Judæis*. Mss. non habent, *a Judæis*.

³ In editis exciderat particula, *in*, quæ restituitur ex Mss. et ex textu LXX, qui in excusis quidem habet, *hæste ekpornein auton, ut fornicetur*; sive, *ut fornicaretur ipse*: in aliis tamen libris (quos hic sequitur Augustinus), *pro auton, legitur autous*, teste Nobilio in Not. ad Levit., cap. 20 sic

de populo suo. Non de populo suo principes, sed de populo suo fornicentur. Eos quippe principes vult hic intelligi, qui pro diis colebantur: sicut Apostolus dicit, *Secundum principem potestatis aeris* (Ephes. ii, 2); et in Evangelio Dominus, *Nunc princeps hujus mundi missus est foras* (Joan. xii, 31); et, *Ecce venit princeps mundi, et in me nihil inveniet* (Id. xiv, 30).

LXXIII. [Ib. xx, 10.] *Homo, homo quicumque adulteraverit uxorem viri, aut quicumque adulteraverit uxorem proximi sui, morte moriantur*: pluraliter dixit, *morte moriantur*, hoc est qui adulteravit, et quæ adulterata est. Illic aliquid distare voluit inter quemlibet virum et proximum, quamvis multis locis proximum pro omni homine ponat. Sed quæ est ista locutio, ut cum jam dixisset de viro, hoc idem repetierit de proximo, cum sit consequens, ut multo magis ab uxore proximi abstinendum sit, si ab uxore cujuslibet viri abstinendum est? Nam si prius de proximo dixisset, ne putaretur uxorem licere adulterare non proximi, addendum fuisset de quolibet viro: nunc vero, si quod minus est non licet; quanto minus licet quod majus malum est? Nam si non licet adulterare uxorem cujuslibet viri, quanto magis proximi? An forte ista repetitio tanquam exponit quid prius dictum sit; ut ideo intelligat homo quantum malum sit adulterare uxorem viri, quia si hoc fecerit, uxorem proximi adulterat? Proximus est enim omnis homo homini.

LXXIV. [Ib. xx, 16.] *Et mulier quæ accesserit ad omne pecus, ascendi ab eo, interficietis mulierem et pecus: morte moriantur; rei sunt*. Quæritur quomodo sit reum pecus, cum sit irrationale, nec ullo modo legis capax. An quemadmodum transferuntur verba modo locutionis, quæ græco appellatur *metapopè*, ab animal. ad inanimale, sicut dicitur improbus ventus, vel iratum mare; ita et hic translatum est a rationali ad irrationale? Nam pecora iude credendum est jussa interfici, quia tali flagitio contaminata, indignam refricant facti memoriam.

LXXV. [Ib. xx, 17.] *Quicumque acceperit sororem suam ex patre suo, aut ex matre sua, et viderit turpitudinem ejus; improprium est: exterminabuntur in conspectu generis sui. Turpitudinem sororis suæ revelavit, peccatum suum accipiet*. Quid ait in hoc loco, *viderit*, nisi concumbendo cognoverit? sicut in Legge dicitur, *Cognovit uxorem suam* (Gen. ix, 1, 17 et 25), pro eo quod est, mixtus est ei. Et quid ait, *peccatum suum accipiet*, cum de pœna eorum loqueretur, nisi quia et ipsam pœnam peccati, peccatum voluit appellare?

LXXVI. [Ib. xx, 20, 25.] *Quicumque dormierit cum cognata sua, turpitudinem cognationis suæ revelavit: sine filiis morientur*. Quæritur quousque sit intelligenda ista cognatio, cum ex longo gradu liceat utique accipere uxorem, semperque licuerit. Sed intelligendum est ex his gradibus quos prohibuit, non licere, et

secundum ipsos dictum, *Quicumque dormierit cum cognata sua*: ubi et aliquas non commemoratas intelligendas dimisit, sicut sororem de utroque parente, sicut uxorem fratris matris, id est avunculi. Nam de uxore patris primum prohibuit, quamvis hæc nos cognatio, sed affinitas perhibetur. Sed quid est, *sine filiis morientur*; cum filii ex hujusmodi conjunctionibus et ante nati sint, et hodieque nascentur? An hoc intelligendum est Lege Dei constitutum, ut quicumque ex eis nati fuerint, non deputentur filii, id est nullo parentibus jure succedant?

Et non execrabiles facietis animas et in pecoribus, et in volucris, et in omnibus serpentibus terræ, quæ ego segregavi vobis in immunditiam. Videtur hic significare non hæc natura immunda esse, sed aliquo sacramenti signo; quandoquidem dicit, *quæ ego segregavi vobis in immunditiam*, tanquam immunda eis non essent, si eis segregata non essent.

LXXVII. [Ib. xx, 27.] *Et vir aut mulier, si forte fuerit illi ventriloquus, aut incantator, morte moriantur ambo: lapidibus lapidabit eos; rei sunt*. Utrum vir et mulier, an vir et ventriloquus, aut mulier et ventriloquus sive incantator. Sed hoc magis, et qui habet, et quem habet?

LXXVIII. [Ib. xxi, 7, 8.] *Mulierem fornicariam et profanam non accipient, et mulierem ejectam a viro suo; quoniam sanctus est Domino Deo suo*. Superius, *non accipient* dixerat; nunc autem, *quoniam sanctus est*, non, quoniam sancti sunt: de pluribus qui uno sunt tempore sacerdotibus loquebatur, et de unoquoque eorum dixit, *quoniam sanctus est*; locutione qua solet uti Scriptura. Nam unum illum summum postea commemorat, qui intrabat ad sancta sanctorum. Nam et pluraliter conclusit, dicens, *Et sanctificabis eum: dona Domini Dei vestri iste offeret; sanctus est, quoniam sanctus ego Dominus, qui sanctifico eos*. Quantum autem pertinet ad dona, quoniam dixit, *dona Domini Dei vestri ipse offeret*, non solum summus ille offerebat, sed etiam secundi sacerdotes. Ac per hoc quod ait, *Mulierem fornicariam et profanam et ejectam a viro suo non accipient*, hoc et secundi sacerdotes prohibiti sunt: nam de summo postea dicit, qui etiam non nisi virginem accipere jussus est.

LXXIX. [Ib. xxi, 10.] *Et sacerdos magnus a fratribus suis*: id est, qui inter fratres suos magnus est, ille scilicet unus magnus sacerdos. *Cui fusum est super caput ex oleo christo*: ipsum oleum appellat Scriptura christum.

LXXX. [Ib. xxi, 10.] *Et consummatus manus induere vestimenta*: illa utique, quæ in veste sacerdotali operosissime describuntur.

LXXXI. [Ib. xxi, 10 et 11.] *Caput non reteget cidari, et vestimenta sua non scindet, et super omnem animam mortuam non introbit*. Intelligitur ea quæ supra dixit, in lectu facere eum prohibitum, id est, caput nudare

Vulgatam observamus in Mss. Biblii Germanensibus, et Corb. habere, ut fornicarentur: licet in editis ferat, ut fornicaretur.

¹ Na editi. At Mss. hoc loco, *eum*, juxta LXX omittunt.

¹ Er. Lugd. Ven. Lov. omittunt, et. M.

² Mss. prope omnes, et quæ habet.

³ Editi, *coram fratribus*. Mss., *a fratribus*: hoc consensunt LXX.

cidari, et vestimenta scindere. Vestimenta enim scindere lugentium erat antiquorum : sicut de Job scriptum est, cum ei filii ejus ruina nuntiarentur oppressi (*Job. 1, 20*). Nudare autem caput cidari propterea lugentis esse potuit, quia detractio est ornamenti. Quod vero ait, *Super omnem animam mortuam non introibit*; quomodo dicat animam mortuam corpus mortuum, difficile est intelligere : ea tamen Scripturarum est usitata locutio, quæ nobis inusitatissima est. Nomen ergo rectricis suæ etiam corpus accipit anima destitutum, quoniam reddendum illi est in resurrectione; sicut ædificium quod appellatur ecclesia, etiam cum inde Ecclesia exierit, qui homines sunt, nihilominus ecclesia dicitur. Sed cum corpus non accipiat animæ nomen in homine vivente, quomodo tunc vocetur anima, cum caruerit anima, mirum est. Porro si animam mortuam intellexerimus a corpore separatam, ut ipsam separationem mortem dixisse videatur, id est ut anima mortua sit dirempta a corpore, non natura sua perdita (non enim et cum dicimur mortui peccato [*Rom. vi, 2*], natura dicitur interisse, sed quod jam peccato non utimur : ut sic intelligatur anima mortua, id est corpori mortua, quod uti eo desierit, cum in sua natura vivat); quomodo potest quisquam intrare super animam mortuam, quod sacerdos iste prohibetur, cum quisquis intrat, super mortuum corpus intret, non super animam quæ discessit a corpore? An ipsam vitam temporalem animæ vocabulo appellavit, quæ utique mortua est in defuncto corpore, anima illa emigrante, quæ mori non potest? Non quod ipsa vita anima fuerit; sed quod per animæ præsentiam, qua subsistebat, nomen ejus acceperit : sicut distinximus, cum de sanguine loqueremur, quid dictum sit, *Anima omnis carnis, sanguis ejus est* (*Supra, quæst. 57*). Est enim et ipse sanguis mortuus in corpore mortui : non enim cum abscedente anima abscessit. Vetus ergo Scriptura summum sacerdotem etiam super patris vel matris funus intrare; quod secundum non prohibuit. Sequitur enim, *Super patrem suum et super matrem suam non inquinabitur*. Ordo est autem verborum, *Super patrem suam non inquinabitur, nec super matrem suam*.

LXXXII. [In *xxi, 12.*] *Et de sanctis non exibat* : eo procul dubio tempore quod suorum funera celebrabantur, sicut et septem diebus quibus sanctificabatur, de sanctis est exire prohibitus (*Levit. viii, 33*); non autem semper. Sine si uxores ducere, vel filios genere non vetabantur summi tunc sacerdotes, magna oritur quæstio. Cum Lex etiam conjugali concubitu immundum hominem dicat usque ad vesperam, etiam cum abluerit corpus suum aqua (*Id. xv, 16*); et jubeatur summus sacerdos propter incensum continuationis bis in die quotidie intrare intra velum (*Exod. xxx, 7, 8*), ubi erat altare incensi, nec quemquam immundum ad sancta fas esset accedere : quomodo id quotidie summus sacerdos implebat, si filios procreabat? Nam si ægritudo illi accidisset, quis loco ut fungeretur, si quis inquirat; responderi potest

quod gratia Dei non ægrotabat : namquid sic etiam de filiorum procreatione responderi potest? Unde fit consequens ut aut continens esset, aut diebus aliquibus intermitteretur incensum (a); aut si illud intermitteri non posset, quod nonnisi per summum sacerdotem necesse esset imponi, non fieret immundus coitu conjugali, merito præcipuæ sanctificationis suæ. Aut si etiam ad ipsum pertinet, quod de omnibus filiis Aaron in consequentibus dicit, ut nullus eorum accedat ad sancta, si cui aliquid acciderit immunditiæ; illud profecto restat accipere¹, quod nonnullis diebus non imponebatur incensum.

LXXXIII. [In *xxi, 11.*] Quod autem super funus patris sui summus sacerdos prohibetur intrare, quæritur potest quomodo jam esse poterat summus sacerdos, nondum mortuo patre suo, cum eos patribus succedere jubeat. Ideo necesse erat nondum sepulto summo sacerdote, continuo substitui sacerdotem propter continuationis incensum, quod per summum sacerdotem quotidie oportebat imponi (b). Quanquam et illa quæstio de ægritudine summi sacerdotis manet, si vel moriturum necesse erat diebus aliquibus ægrotare : nisi forte et hoc ita solvatur, ut dicatur non solere summos sacerdotes, nisi subito mori, non præcedente ægritudine; sicut de ipso Aaron Scriptura testatur (*Num. xx, 26-29*).

LXXXIV. [In *xxi, 15.*] Advertendum est quoties dicit, *Ego Dominus, qui sanctifico eum*, loquens de sacerdote; cum hoc etiam Moysi dixerit, *Et sanctificabis eum* (*Exod. xxix, 24*). Quomodo ergo et Moyses sanctificat et Dominus? Non enim Moyses pro Domino : sed Moyses visibilibus Sacramentis per ministerium suum; Dominus autem invisibili gratia per Spiritum sanctum, ubi est totus fructus etiam visibilium Sacramentorum. Nam sine ista sanctificatione invisibilis gratiæ, visibilia Sacramenta quid prosunt? Merito autem quæritur, utrum etiam ista invisibilis sanctificatio sine visibilibus Sacramentis, quibus visibiliter homo sanctificatur, pariter nihil prosit : quod utique absurdum est. Tolerabilis enim quisque dixerit, sine illis istam non esse, quam si fuerit non prodesse; cum in ista sit omnis utilitas illorum. Sed etiam hoc, quod sine illis ista esse non possit, quomodo recte dicatur, intuendum est. Nihil quippe profuit Simoni mago visibilis Baptismus, cui sanctificatio invisibilis deficit : sed quibus ista invisibilis, quoniam affuit profuit, etiam visibilia Sacramenta perceperant² similiter baptizati. Nec tamen Moyses, qui visibiliter sacerdotes sanctificabat, ubi fuerit ipse ipsis sacrificiis vel oleo sanctificatus, ostenditur : invisibiliter vero sanctificatus negare quis audeat, cujus tanta gratia præminet. Hoc et de Joanne Baptista dici potest : prius enim baptizator, quam baptizatus apparuit (*Matth. iii, 11, 14*). Unde eum sanctificatum nequaquam negare possumus : id tamen in eo factum visibiliter non in-

¹ Sic Mss. At Editi, *immunditiæ pro peccato, illud restat accipere*.

² Mss. Beccensis et Michaelinus, *percepere*.

(a) II Retract. 2, cap. 53, n. 9.

(b) Ibid.

venimus antequam ad ministerium baptizandi veniret. hoc et de latrone illo, cui secum crucifixo Dominus ait (a), *Hodie mecum eris in paradiso* (Luc. XIII, 43). Neque enim sine sanctificatione invisibili tanta felicitate donatus est. Proinde colligitur invisibilem sanctificationem quibusdam affuisse atque profuisse non visibilibus Sacramentis, quæ pro temporum diversitate mutata sunt, ut alia tunc fuerint, et alia modo sint: visibilem vero sanctificationem, quæ fieret per visibilia Sacramenta, sine ista invisibili posse adesse, non posse prodesse. Nec tamen ideo Sacramentum visibile contemendum est: nam contemptor ejus invisibiliter sanctificari nullo modo potest. Hinc est quod Cornelius et qui cum eo erant, cum jam invisibiliter infuso sancto Spiritu sanctificati apparerent, baptizati sunt tamen (Act. x, 44-48): nec superflua judicata est visibilis sanctificatio, quam invisibilis jam processerat.

LXXXV. [Ib. xxii, 1, 2.] *Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens, Dic Aaron et filiis ejus, et attendunt a sanctis filiorum Israel, et non profunabunt nomen sanctum meum, quanta¹ ipsi sanctificant mihi. Ego Dominus. Et dices illis, In progenies vestras omnis homo quicumque accesserit ab omni semine vestro ad sancta, quæcumque sanctificaverint filii Israel Domino, et erit immunditia ejus in illo, exterminabitur anima illa a me. Ego Dominus Deus vester.* Ablata est omnis dubitatio, unumquemque sacerdotum vel sanctorum vel secundorum debuisse accedere ad sancta, si immunditia ejus in ipso esset. Erat ergo consequens continentia sacerdotis, ne propter filiorum procreationem aliquibus diebus non imponeretur continuationis incensum, quod a solis summis sacerdotibus bis in die solebat imponi, mane et vespere (Exod. xxx, 7, 8): quandoquidem post coitum conjugalem etiam loto corpore immundus erat usque ad vesperam (Levit. xv, 16), a quo id necesse erat imponi. Quod autem ait, *quæ sanctificant filii Israel*, intelligendum est, offerendo sacerdotibus offerendum per eos Domino. Et notandum sanctificationis genus, quod sit voto et devotione offerentis. Sed utrum sicut isto modo sanctificantur ea quæ offeruntur ab hominibus, ita et ipsi homines eodem modo seipsos sanctificare dicantur, cum in aliqua re seipsos voveant, observandum est in Scripturis.

LXXXVI. [Ib. xxii, 4.] *Et qui tetigerit omnem immunditiam animæ: id est, aliquid morticinum, cujus secundum Legem tactus inquinat.*

LXXXVII. [Ib. xxiv, 15, 16.] *Homo, homo si maledixerit Deum suum, peccatum accipiet: nominans autem nomen Domini, morte moriatur: quasi aliud sit maledicere Deum suum, aliud nominare nomen Domini; atque illud sit peccatum, hoc autem tantum nefas, ut etiam morte sit dignum. Quamvis hoc loco ita intelligendum sit, quod dictum est, *nomen Domini*, ut cum maledicto inter illud peccatum et hoc tanti sceleris crimen? An forte hoc ipsum repetendo monstravit non leve illud*

esse peccatum, sed tantum scelus quod morte puniendum sit? sed quia per distinctionem hoc intulit, non dicens, nominans enim, sed, *nominans autem*; subobscurum factum est. Et ideo si hoc recte intelligitur, notandum est etiam locutionis genus.

LXXXVIII. [Ib. xxiv, 17.] *Et homo qui percusserit omnem animam hominis, et mortuus fuerit, morte moriatur.* Non ait, Quicumque percusserit hominem, et mortuus fuerit, sed, *animam hominis*; cum potius corpus hominis a percussore feriat, sicut et Dominus dicit, *Nolite timere eos qui corpus occidunt* (Math. x, 28). Eo more ergo quo solet Scriptura, appellat animam vitam ipsam corporis, quæ sit per animam, et hinc voluit ostendere homicidam, quod hominis animam percussit, id est percutiendo vitam hominem privet. Cur ergo addidit, *Et mortuus fuerit*, si jam hoc ipso ostendit homicidium, quod animam hominis percusserit, id est vita homo a percussore privatus sit? An exponere voluit quomodo accipiendum sit, quod dixerat, hominis animam percussam, et sic ait, *et mortuus fuerit*, tanquam diceret, id est mortuus fuerit? hoc est enim, animam hominis fuisse percussam.

LXXXIX. [Ib. xxv, 2-7.] *Cum introieritis in terram quam ego do vobis, et requieverit terra quam ego do vobis, sabbata Domini. Sex annis seminabis agrum tuum, et sex annis putabis vineam tuam, et congregabis fructum ejus: anno autem septimo sabbata, requies erit terræ, sabbata Domini.* Quomodo intelligendum est, *Cum introieritis in terram quam do vobis, et requieverit terra; sex annis seminabis agrum tuum, etc.*, quasi tunc fieri præceptum sit, quando terra requieverit; cum propterea terra requiescat, quoniam hoc sit. Requies enim terræ septimo utique anno vult intelligi, quo jussit nihil in ea quemquam operari per agriculturam. Sed nimirum longum hyperbaton facit obscuritatem huic sensui. Videtur ergo hic esse ordo verborum: *Cum introieritis in terram quam ego do vobis, et requieverit terra quam ego do vobis, sabbata Domini: quæ ab se surgunt agrum tuum non metes, et vineam sanctificationis tuæ non vindemiabis: annus requiescendi erit terræ. Et erunt sabbata terræ esca tibi, et pueri tui, et puellæ tuæ, et mercenario tuo, et inquitino qui applicitus est ad te, et pecoribus tuis, et bestiis quæ sunt in terra tua omne quod nascetur ex eo in escam.* Interposuit autem exponendo quomodo terra requiescat, et ait: *Sex annis seminabis agrum tuum, et sex annis putabis vineam tuam, et congregabis fructum ejus: anno autem septimo sabbata, requies erit terræ, sabbata Domini. Agrum tuum non seminabis, et vineam tuam non putabis.* Et per hoc quod ait, *non putabis*, omnem culturam eo anno prohibitam debemus accipere. Neque enim si putanda non est, aranda est, aut aduinculis suspendenda, vel quodlibet aliud, quod ad culturam ejus pertineat, adhibendum: sed quomodo solet a parte totum intelligi, ita per putationem omnis cultura significata est. Et per agrum atque vineam, cum et illum seminari, et hanc putari prohibuit, omne agrigenus intelligendum est. Neque enim in oliveto, vel

¹ Editi, *quando*. Al. Mss., *quanta*; juxta LXX, *hosa*.

(a) Vile retract. lib. 2, c. 53.

quolibet alterius generis agro aliquid operandum est, de quibus tacuit. Quod vero ait, *Et erunt sabbata terræ esca tibi, et puero tuo, et puellæ tuæ*, etc., satis aperuit nec dominum agri prohibitum vesci eis, quæ non adhibita cultura illo anno sponte nascantur, sed fructus redigere prohibitum. Sic ergo permissus est aliquid inde in escam sumere, quomodo transiens, ut hoc solum caperet quod statim vescendo consumeret, non quod in usus reponeret.

XC. [Ib. xxv, 23.] *Et terra non venundabitur in profanationem*: alii codices habent, *in confirmationem*; quam mendositatem in alterutris prius in græco accidisse arbitror, propter verbi similem sonum: *βεβαιωσις* enim profanatio dicitur; *βεβαιωσις* autem, confirmatio. Sed ille sensus apertus est, *Et terra non venundabitur in profanationem*: id est, ne quis auderet terram, quam accepit a Deo, vendere profanis, qui ea utantur ad impietatem cultumque deorum alienorum atque falsorum. Illud autem subobscurum est, *Non venundabitur terra in confirmationem*: quod potius non intelligendum, nisi ne ita venditio confirmetur, ut eam non recipiat venditor tempore remissionis, sicut præceptum est. Quod vero sequitur, utrique sensui potest congruere, sive legatur, *Et terra non venundabitur in profanationem*; sive, *in confirmationem*. Secutus quippe adjuxit, *Mea enim est terra, propter quod proselyti et incolæ vos estis ante me*.

XCI. [Ib. xxv, 24.] *Et per omnem terram possessionis vestræ mercedem dabitis terræ*: alii autem codices habent, *redemptionem dabitis terræ*. Sensus ergo hic est: *Non venundabitur terra in profanationem*, id est, illis qui ea utantur in injuriâ Creatoris; aut *in confirmationem*, id est, ut eam emptor perpetuo possideat, hoc certo secundum Dei præceptum intervallo annorum restituat venditori. *Mea est enim*, inquit, *terra*: unde secundum meum præceptum ea uti debetis. Atque ut ostenderet suam esse, non ipsorum, quid ipsi in ea essent, consequenter adjuxit, dicens, *Propter quod proselyti et incolæ vos estis ante me*: hoc est, Quamvis proselyti, id est advenæ sint vobis, qui ex alienigenis adiunguntur genti vestræ; et incole, id est non in terra propria manentes: tamen etiam vos omnes ante me advenæ estis et incolæ. Ille Deus dicit, sive Israelitis, quod aliarum gentium terram, quas expulit, eis dederit: sive omni homini, quoniam ante Deum qui semper manet¹, et sicut scriptum est, cælum et terram implet (*Jerem. xxiii, 24*), utique præsentia sua, omnis homo advena est nascendo, et incola vivendo; quoniam compellitur migrare moriendo.

XCII. [Ib. xxv, 24.] Deinde adjungit et dicit, *Per omnem terram possessionis vestræ mercedem dabitis terræ*, tanquam inquilini, vel *redemptionem*. Illud, nisi

Sic Mss. At editi, homini qui ante Deum semper manet.

fallor, vult intelligi quod inde reddebant quodam modo, per cessationes septimorum quorumque annorum, et quinquagesimi anni, quem vocat remissionis; ut ipsa vacatio terræ velut merces habitationis aut redemptionis esset ab illo cuius est; hoc est ab ejus creatore Deo.

XCIII. [Ib. xxvi, 11.] *Et ponam tabernaculum meum in vobis, et non abominabitur anima mea vos*. Animam suam Deus voluntatem suam dicit. Non enim est animal habens corpus et animam; neque substantia ejus ejusmodi est, cujusmodi creatura ejus, quæ anima dicitur, quam fecit, sicut per Isaiam ipse testatur, dicens, *Et omnem statum ego feci* (*Isai. lvii, 16*): quod cum de anima hominis dicere consequentia manifestant. Sicut ergo cum dicit oculos suos, et labia sua, et cætera vocabula membrorum corporalium, non utique accipimus eam forma corporis esse definitum; sed illa omnia membrorum nomina non intelligimus, nisi effectus operationum atque virtutum¹: ita et cum dicit, *Animam meam*, voluntatem ejus debemus accipere. Perfecte quippe simplex illa natura quæ Deus dicitur, non constat ex corpore et spiritu; nec ipso spiritu mutabilis est, sicut anima: sed et spiritus est Deus, et semper idem ipse, apud quem non est commutatio (*Jacobi i, 17*). Hinc autem acceperunt Apollinaristæ occasionem, qui dicunt animam non habuisse mediatorem Dei et hominum, hominem Christum Jesum (*I Tim. ii, 5*), sed tantum Verbum et carnem fuisse, eum diceret, *Tristis est anima mea usque ad mortem* (*Matth. xxvi, 38*): sed ipso ejus actu, qui nobis per evangelicam declaratur historiam, sic apparent humanæ animæ officia; ut hinc dubitare de mentis sit.

XCIV. [Ib. xxvi, 33, 36.] Quid est, quod inobedienciæ poenas cum minaretur Deus, dixit inter cætera, *Et consumet vos perambulans gladius*; deinde ait, *Et erit terra vestra deserta, et civitates vestræ erunt desertæ: tunc bene sentiet terra sabbata sua, omnes dies desolationis suæ; et vos eritis in terra inimicorum vestrorum*? Quomodo ergo consumet eos gladius, si erunt in terra inimicorum suorum? An in ipsa terra consumet, quoniam strage mortuorum facta non erunt ibi? An consumet eos, sic ait, ac si diceret, interficiet vos, ut ad istam consumptionem illi pertineant, qui gladio cadent, non omnes: quandoquidem paulo post dicit, *Et eis qui residui sunt ex vobis, superducam formidinem in cor eorum*? An secundum hyperbolen dictum est, *consumet vos*: secundum quem loquendi modum et abundantia eorum dicta est sicut arena maris (*Gen. xxi, 17, et xxxii, 12*)? Secundum istum modum etiam dicitur, quod deinde sequitur, *Et persequetur eos sonus folii volantis*: id est, quia nimius in eis timor erit, ut et levissima quæque formideant.

¹ Ms. Corbeiensis, atque virtutem.

LIBER QUARTUS.

Questiones in Numeros.

QUEST. I. [NUM. cap. 1, § 1-44.] Quid est quod singulos de singulis tribubus eligi jubet principes, eosque appellat *χιλιάρχους*? quos quidam latini interpretes tribunos appellaverunt: *χιλιάρχους* autem videntur a mille cognominati. Sed cum consilium Jothor socer Moysi genero suo daret, quod etiam Deus approbavit, de ordinando populo sub principibus, ut non omnes omnium causæ Moysen ultra vires onerarent, *χιλιάρχους* appellavit constituendos super millenos homines, *εκατοάρχους* super centenos, et *πεντακοτάρχους* super quinquagenos, et *δεκατάρχους* super decenos; ab ipsis numeris, quibus præcessent, cognominatos (Exod. xviii, 14-25). Numquidam et hic sic accipiendi sunt *χιλιάρχους*, quod singuli essent super millenos? Non utique: neque enim univ ersus omnium populus Israel duodecim hominum millia tunc fuerunt. Singulos enim elegit de singulis tribubus, quæ duodecim tribus procul dubio non millenos homines, sed multa millia continebant. Nomen ergo commune est cum illis, qui in Exodo appellantur *χιλιάρχους*, quod unusquisque illorum esset mille hominum princeps: istorum autem unusquisque millium princeps, quoniam sive a mille, sive a nullibus, eadem compositio nominis resonat, ut appellantur *χιλιάρχους*.

II. [Ib. 1, 20-46.] Merito quarritur quid sibi velit quod per omnes tribus, ubi computantur per singulas quasque filii Israel in ætate militari, dicitur, *secundum propinquitates eorum, secundum populum eorum, secundum domos familiarum eorum, secundum numerum nominum eorum, secundum caput eorum*; et hæc quinque similiter omnino repetuntur, donec tribus omnes compleantur: quasi aliud sit, *secundum propinquitates eorum*, aliud *secundum populos*, aliud *secundum domos familiarum*, aliud *secundum numerum nominum*, aliud *secundum caput*; cum potius videantur aliis verbis eadem significare ista omnia. Intentionem autem movet, quia tam diligenter per omnes tribus eadem repetuntur, ut non frustra fieri quis judicet, etiamsi non intelligat. Nimirum ergo numerus ipse aliquid insinuat sacramenti, ut hoc idem quinquies varie repetatur. Nam iste numerus sicut in ipsis quinque libris Moysi, id est quinariis, in Vetere Testamento maxime commendatur. Illa vero quæ deinceps quatuor connectuntur, id est *masculina, a viginti annis et supra, omnis qui procedit in virtute, cognitio eorum*; quamvis et ipsa per omnes tribus eodem prorsus modo repetantur, habent necessariam differentiam. Cum enim ageretur de numero universæ multitudinis ad unam tribum pertinentis, discernendus erat sexus, ideo positum est, *Omnia masculina*. Et ne parvuli etiam computarentur, adjunctum est, *a viginti annis et supra*. Rursus ne imbecillis ætas senectutis annumeraretur, additum est,

omnis qui procedit in virtute. Et omnia concluduntur verbo ejus operis quod fiebat, ut dicatur, *recognitio eorum*. Recognitio enim hæc fiebat, ut hominum millia computarentur. Quinque igitur illa, propinquitates, populi, domus familiarum, numerus nominum, et caput; et ista deinde quatuor, sexus, ætas, virtus, recognitio, fortasse in ipso numero aliquid insinuant. Si enim horum duorum numerorum, id est quinarij et quaternarij, alter multiplicetur ex altero, id est ut quinquies quaterni, aut quater quini ducantur, viginti sunt. Quo numero etiam adolescentium ætas illa significatur. Qui numerus commemoratur et quando iuratur in terram promissionis: et dicitur illa ætas viginti annorum, quæ non declinaverit in dextram aut sinistram. Ubi mihi videntur significari sancti fideles ex utroque Testamento fidem veram tenentes. Nam Vetus Testamentum quinque libris Moysi maxime excellit, et Novum quatuor Evangelij.

III. [Ib. 1, 51.] Quod ait de tabernaculo distendendo¹, levando, erigendo, *Et alienigena qui accesserit morietur*; hic alienigena intelligendus est etiam ex illis filiis Israel, qui non de illa tribu fuerunt², quam tabernaculo servire præcepit, id est qui non fuerit de tribu Levi. Mirum est autem quomodo abusive alienigena dicitur, quod magis alterius generis hominem significat, id est *ἀλλογενής*, et non magis *ἀλλόφυλος*, quod significat alterius tribus hominem: quo nomine magis utitur Scriptura in aliarum gentium hominibus, ut allophyli appellantur, quasi aliarum tribuum homines.

IV. [Ib. iii, 5 7.] *Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens, Accipe tribum Levi; et statues eos in conspectu Aaron sacerdotis, et ministrabunt ei: et custodient custodias ejus, et custodias filiorum Israel, quæ tabernaculum testimonij. Quas *φυλακὰς* græcus dixit, has nostri interpretes alij *custodias*, alij *excubias* interpretati sunt. Sed mirum nisi vigiliæ melius dicuntur quæ solent in castris ternarum horarum observationem habere. Unde scriptum est, *Quarta autem vigilia noctis venit ad eos, ambulans super mare* (Matth. xiv, 25): hoc est, post nonam horarum noctis, post tres videlicet vigiliæ. Et multis locis Scripturarum nostri vigiliæ interpretati sunt, quas Græci *φυλακὰς* vocant. Ubi nulla dubitatio est, spatia nocturni temporis significari: quod puto et hic accipiendum. Quomodo enim Levitæ jubentur observare custodias Aaron, et custodias filiorum Israel, id est *φυλακὰς*, nisi fortasæ dictum est, ne putarent ab observandis vigiliis, quæ proprie in castris observari solent, propter honorem quo serviebant tabernaculo, immunes se esse debere, cum et ipsos oporteret propter opera tabernaculi non*

¹ Excusi, *distinguendo*. Mss. Beccensis et Michaelij, *distendendo*. Alii melioris notæ, *distringendo*.

² Juxta Ex. Lugd. Ven. Lov., *fuerant*. M.

minus vicissim observare vigiliis, quæ observarentur in aliis circumquaque castris filiorum Israel?

V. [In III, 10.] *Alienigena qui tetigerit morietur*. Quærendum quomodo dixerit in Levitico, *Qui tetigerit tabernaculum sanctificabitur* (Levit. VI, 18) : cum hic dicat, *Alienigena qui tetigerit, morietur*; volens intelligi eos qui non essent de tribu Levi. An forte hic, *tetigerit*, ad obsequium dixerit servitutis, quod a solis Levitis deberi tabernaculo præcepit? hinc enim loquebatur.

VI. [Ib. III, 12-31.] Quid est quod Levitas pro primogenitis filiorum Israel sibi Deus deputat, ita ut numeratis primogenitis populi, qui plures inventi sunt quam erat numerus Levitarum, argento redimerentur, quinque siclis pro uno datis? Quod pro pecoribus non est factum, cum et pecora Levitarum pro primogenitis pecorum Israel sibi esse voluerit. Quomodo deinceps primogenita eorum vel pecorum eorum pertinebant ad Deum, ubi jussit immunda primogenita vel humana mutari ovibus? Quomodo non et pro istis deinceps primogenitis computabantur filii Levitarum (manebat enim in posteris eadem tribus, quæ posset pro primogenitis posterioribus computari); nisi quia illud justum fuit, ut qui nascerentur de illis qui jam ad portionem Domini pertinebant, datam pro primogenitis qui de Ægypto exierunt, jam Deus proprios haberet, tanquam suos de suis, nec possent pro illis juste computari, qui deinceps primogeniti Deo debebantur? De universo quippe populo, et de universis pecoribus populi data est portio Deo pro primogenitis: et hæc portio erat Levitæ et pecora eorum. Jam si quid genuissent, Dei erat; non poterat hoc tanquam a populo dari, quod jam alienum erat: ac per hoc debita deinceps primogenita Deo reddi oportebat; nec pro his computari posteros Levitarum vel pecorum eorum.

VII. [Ib. IV, 7.] Cum præciperet de tollenda mensa, jussit cum illa et panes tolli sic dicens: *Et panes qui semper super eam erunt*. Non utique isti semper super eam erunt, sed similes eorum: quia illi auferebantur, et recentes quotidie ponebantur; dum tamen sine panibus mensa non relinqueretur. Ideo dixit, *qui semper super eam erunt*: hoc est, quia semper panes, non quia illi semper.

VIII. [Ib. IV, 11.] *Et super altare aureum adoperient vestimentum hyacinthinum, et adoperient illud operimento pelluceo hyacinthino*. Posset ista locutio videri, quam velat absurdam et non integram latini interpretes transferre noluerant; id est, *super altare aureum adoperient vestimentum hyacinthinum*: tanquam deberit dici, *Et altare aureum adoperient vestimento hyacinthino*. Nam *adoperient vestimentum hyacinthinum*, hoc videtur significare, quod ipsum vestimentum aliunde adoperiretur, non quod ipso vestimento adoperiretur altare¹. Sed mihi videtur non tam genus locutionis esse, quam subobscurus sensus. Hoc quippe intelligi potest, *Et super altare aureum adoperient*

¹ Editi, *aliunde operiretur altare*; omissis verbis, *non quod ipso vestimento adoperiretur*, quæ ex MSS. restituntur.

vestimentum hyacinthinum, ut ipsum vestimentum hyacinthinum alia re operiendum præciperet, quod vestimentum jam super altare esset; ac sic breviter utrumque complecteretur, et vestimento hyacinthino altare operiendum, et vestimentum hyacinthinum alio tegmine operiendum. Subjunxit denique unde coepit vellet vestimentum hyacinthinum, cum adjecit, *Et adoperient illud operimento pelliceo hyacinthino*.

IX. [Ib. V, 6-8.] *Vir, aut mulier, quicumque fecerit ab omnibus peccatis humanis, et despiciens despexerit, et deliquerit, anima illa annuntiabit peccatum quod peccaverit, et restituet delictum: caput¹ et quintas ejus adjiciet super illud, et reddet cui deliquit ei. Si autem non fuerit homini proximus, ita ut reddat illi delictum ad ipsum; delictum quod redditur Domino, sacerdoti erit, excepto ariete propitiationis per quem exorabit in illo pro eo*. Hic ea peccata intelligenda sunt, quorum in his rebus perpetratio est, quæ pecunia restitui possunt. Non enim aliter diceret quomodo restituenda sint, nisi damna pecuniaria fuissent. Jubet enim restitui caput et quintas, id est, totum illud quidquid est, et quintam ejus partem, excepto ariete qui fuerat offerendus in sacrificium ad expiandum delictum. Jubet autem illud quod restituitur sacerdoti esse, id est, ipsum caput et quintam, si non est proximus ei in quem commissum est. Ubi utique intelligitur tunc Domino reddendum quod sit sacerdoti, si homo ipse non supersit qui damnum passus est, nec proximus ejus, quem puto hæredem intelligi voluisse. Sed de ipso homine nihil dixit Scriptura: verumtamen cum dicit, *Si non ei fuerit proximus*, sub hac brevitate insinuat, tunc quæri proximum ejus, si ipse non fuerit. Si autem nec proximus erit, Domino restituetur, ne impunitum remaneat quod admissum est: quod tamen non cedat in sacrificium, sed sit sacerdotis. Sic sane verba Scripturæ distinguenda sunt, *Si autem non fuerit homini proximus, ita ut reddat illi delictum ad ipsum*: locutionis est enim quod addidit, *ad ipsum*; aut forte *ad ipsum* dixit, quod ad ipsum pertineat, id est ipse possideat. Deinde sequitur, *Delictum quod redditur Domino, sacerdoti erit*: delictum autem dicit, cum redditur ea res quæ per delictum ablata est.

X. [Ib. V, 6, 7.] Quæri autem potest, quomodo in Exodo dicitur, si quis furatus fuerit vitulum aut ovem, restituere debere quinque vitulos vel quatuor oves, si occiderit, aut vendiderit; si autem quod abstulerit, salvum apud eum reperitur, duplum esse restituendum (Exod. XXII, 1, 4): cum hic restitui jubeat caput et quintam, quod longe est etiam a duplo; quanto magis a quadruplo vel quinquies tanto? Nisi forte quia hic ait, *Vir, aut mulier, quicumque fecerit ab omnibus peccatis humanis*, peccata ignorantia voluit intelligi humana peccata. Fieri enim potest ut parum attendendo, per negligentiam trajiciat homo

¹ Editi, *restituet delictum et quintas*; omissis, *caput*. Pseudo-logue post, *ita ut reddat illi delictum ipsum*; omissis, *ad*. Redintegravimus utrumque locum ad MSS. qui concordant cum græco.

rem alienam in rem suam : quod ideo peccatum est , quia si diligenter attendetur , non admitteretur . Et hæc voluit capite et quinta restitui , non sicut furta mulctari . Nam si furta et fraudes hic intellexerimus , quæ non per ignorantiam negligentiam , sed furandi et fraudandi animo committuntur , et ideo dicta humana , quia in homines fiunt ; ille , nisi fallor , erit exitus quaestionis hujus , ut ideo qui fecit non reddat vel duplum , quia non deprehenditur vel vincitur , sed ignorantibus a quo factum sit , vel utrum factum sit , ipse annuntiat delictum suum . Cum enim dixisset Scriptura , *Vir , aut mulier , quicumque fecerit ab omnibus peccatis humanis , et despiciens despexerit , et deliquerit* , id est contemnendo ista commiserit ; adjunxit , et ait , *Anima illa annuntiabit peccatum quod peccarit , et restituet delictum , caput et quintas ejus* : forte ergo propterea tantum , quia ipse annuntiavit ; et ideo non eo damno plectendus fuit , quo furem comprehensum vel convictum plecti oporteret .

XI. [Ib. v. 21.] Verba quæ Scriptura dicit mulieri a sacerdote dicenda , quando a su picione adulterii eam maritus adducit , *Det eam Dominus in maledictum et in execrumentum* , græcus habet ἐξέκριστο . Quo verbo videtur significari juramentum per execrationem ; velut si quisquam dicat , Sic non mihi illud et illud contingat : vel certe ita juret , Illud et illud mihi contingat , si fecero , vel non fecero . Ita hoc dictum est , *Det te Dominus in maledictum et in execrumentum* , tanquam diceretur , ut de te jurent quæ per execrationem jurabunt ; sic non eis contingat , aut , hoc eis contingat , nisi hoc aut illud fecerint ¹ .

XII. [Ib. vi. 14-17.] *Et offeret munus suum Domino , agnum anniculum sine vitio in holocaustoma , et agnam anniculum sine vitio unam in peccatum* . Hoc quidam nostri interpretes transferre noluerunt , veluti locutionem inusitatam vitantes , et dixerunt , *pro peccato* , non , *in peccatum* , cum sit sensus in ea locutione , qui non fuerat perturbandus . In peccatum quippe dictum est , quia hoc ipsum quod pro peccato offerebatur , peccatum vocabatur . Unde illud est apud Apostolum de Domino Christo , *Eum qui non noverat peccatum , peccatum pro nobis fecit* (II Cor. v. 21) : Deus Pater scilicet , Deum Filium pro nobis fecit peccatum , id est sacrificium pro peccato . Sicut ergo agnus in holocaustoma , ut ipsum pecus esset holocaustoma ; sic et agna in peccatum , ut ipsum pecus esset peccatum , id est sacrificium fieret pro peccato , sicut de ariete , quod sequitur , *in salutare* dicit , tanquam ipsum sit salutare , cum sit sacrificium salutaris . Quod postea repetendo manifestat : nam et illud *pro peccato* dicit , quod prius dixerat *in peccatum* ; et hoc *sacrificium salutaris* , quod prius dixerat , *in salutare* .

XIII. [Ib. viii. 24.] *Locutus est Dominus ad Moysen , dicens , Hoc est de Levitis* . Hoc alii interpretati sunt , *Hæc est lex de Levitis* : sed quod scriptum est , *Hoc est de Levitis* , intelligitur dictum , *Hoc constituo de Levitis* .

¹ Mss. quinquæ et Nat. , nisi illud fecerint . Alii duo Mss. nisi illud de te fecerint . Au. et Fr. , nisi hoc illud de te fecerint .

XV. [Ib. viii. 24-25.] Deinde sequitur : *A quinto et viceimo anno et supra , introibunt ministrare in ministerium in operibus in tabernaculo testimonii ; et a quinquagenario recedet ab administratione , et non operabitur ultra (et ministrabit frater ejus) : in tabernaculo testimonii custodire custodias ; opera autem non operabitur* . Hunc sensum obscurum facit ἐπιπέτατο , quod ita confusum est , tanquam de ipso fratre sit dictum , *custodire custodias* ; cum dictum sit de illo , qui recedit ab operibus , et remanebit illic , *in tabernaculo testimonii custodire custodias ; opera autem non operabitur* ; sed operabitur frater ejus , id est , qui nondum pervenit ad ætatem quinquagenariam , a viginti-quinque annis incipiens operari . Ergo ita distinguendum est : *Et a quinquagenario recedet ab administratione , et non operabitur ultra , et ministrabit frater ejus* . Deinde redit ad illum quinquagenarium , de quo loquebatur , et de illo explicat cætera , dicens , *In tabernaculo testimonii custodire custodias ; opera autem non operabitur* . Quod enim ait , *custodire* , subauditur , incipiet , tanquam id uno verbo diceret , custodiet custodias . Solet enim usitate etiam in latinis locutionibus infinitum verbum poni pro finito .

XV. [Ib. ix. 6-12.] Cum Paschæ tempore quidam , qui immundi facti erant super animam hominis , id est super mortuum , quærenter quomodo Pascha facerent ; quoniam oportebat eos ab immunditiis septem diebus purificari secundum Legem : consuluit Dominum Moyses , et responsum accepit , cuicumque tale aliquid accidisset , vel tam in longinquo itinere constitutus esset , ut non posset occurrere , alio mense eum facere debere Pascha , propter diem mensis quartum decimum , ubi lunæ numerus observabatur . Sed si quæratur quid facerent , si forte talis immunditia etiam ad secundum mensem occurreret ; arbitrator id quod dictum est de secundo mense , tanquam regulariter fuisse retinendum , ut tertio mense observarent , aut certe Pascha non egisse tali necessitate , ad culpam non pertineret .

XVI. [Ib. ix. 15-23.] *Et die qua statutum est tabernaculum , texit nubes tabernaculum , domum testimonii : et vespere erat super tabernaculum velut species ignis usque mane . Ita fiebat semper ; nubes tegebat illud die , et species ignis nocte . Et cum ascendisset nubes a tabernaculo , et postea promovebant filii Israel : et in loco ubicumque steterat nubes , ibi castra collocabant filii Israel . Per præceptum Domini castra collocabant filii Israel , et per præceptum Domini promovebant . Omnes dies in quibus obumbrat nubes super tabernaculum , in castris erunt filii Israel : et quando protraxerit nubes super tabernaculum dies plures ; et custodient filii Israel castrorum Dei , et non promovebunt . Et eris , cum texerit nubes dies numero super tabernaculum ; per vocem Domini in castris erunt , et per præceptum Domini promovebunt . Et erit cum fuerit nubes a vespere usque mane , et ascenderit nubes mane , et promovebunt die ; vel*

¹ Editi , protulerit . At Mss. , protraxerit : juxta LXX , ἐπέκλυτο .

nocte et si ascenderit nubes¹, promovebunt: die vel mense die abundante nube obumbrante super illud, in castris erunt filii Israel, et non promovebunt. Quoniam per praeceptum Domini promovebunt. Custodiam Domini custodierunt per praeceptum Domini in manu Moysi.

Totus hic locus diligenter exponendus est, quoniam inusitatis generibus locutionum obscuratus est. *Et die*, inquit, *qua statuitur est tabernaculum, texit nubes tabernaculum, domum testimonii*: idem tabernaculum appellavit domum testimonii. *Et vespere erat super tabernaculum vel species ignis usque mane. Ita fiebat semper*. Deinde diligenter exprimit, quid fiebat semper, *Nubes*, inquit, *tegebat illud die, et species ignis nocte. Et cum ascendisset nubes a tabernaculo, et postea promovebant filii Israel*. Ista sententia obscura non est, nisi propter illam locutionem ubi additur, *et*. Ordo enim verborum integer sequitur, etiamsi desit ipsa conjunctio, ut sic dicatur, *Et cum ascendisset nubes a tabernaculo, postea promovebant filii Israel*: quamvis et ipsum quod dictum est, *postea*, si desisset, plena posset esse sententia. Deinde sequitur, dicens, *Et in loco ubicumque steterit nubes, ibi castra collocabant filii Israel*.

Hoc autem totum quod faciebant, ad praeceptum Domini referens, ita complectitur: *Per praeceptum Domini castra collocabant filii Israel, et per praeceptum Domini promovebant*. Praeceptum Domini appellat signum ipsum quod fiebat in nube, sive cum siaret obumbrans tabernaculum, ut castra consisterebant; sive cum ascendisset, atque ultra moveretur, ut eam elevatis castris sequerentur. Mutavit sane in hac sententia narrantis modum, et tanquam praedicens atque praenuntians verba futuri temporis habere coepit. Neque enim ait, *Per praeceptum Domini castra collocabant filii Israel*; sed, *collocabant*: nec ait, *per praeceptum Domini promovebant*; sed, *promovebunt*. Et hunc modum etiam in consequentibus servat, qui modus in Scripturis est inusitatissimus. Nam verbis praeteriti temporis saepe futura praedicta esse novimus; sicut est, *Foderunt manus meas et pedes* (*Psal. xxi, 17*); et, *Sicut ovis ad immolandum ductus est* (*Isai. lxxvii, 7*); et innumerabilia talia: ut autem narrator rerum gestarum verbis utatur temporis futuri, sicut hoc loco, difficillime in Scripturis inveniri potest.

Ergo posteaquam dixit, de die et nocte, quo signo promoveret populus, vel maneret; ne putarentur per noctem ambulare et per diem solere considerare, atque hoc diebus omnibus facere, secutus adjunxit, et ait, *Omnes dies in quibus obumbrat nubes super tabernaculum, in castris erunt filii Israel; et quando protraxerit nubes super tabernaculum dies plures*. Deinde admonens non hoc ex illorum necessitate fieri, sed ex Dei voluntate, *Et custodient*, inquit, *filii Israel custodiam Dei*, id est, custodiam quam praecipit Deus; *et non promovebunt*. Et tanquam diceretur, Quando ergo pro-

¹ Ita constanter Mss., cumque iis inferius concordant editi, qui hoc tantum loco habeant, et cum sic ascenderit nubes.

movebunt? *Et erit*, inquit, *cum tegerit nubes dies numero super tabernaculum*, id est, dies certo numero, qui numerus utique Deo placeret: *per vocem Domini in castris erunt, et per praeceptum Domini promovebunt*. Hanc videtur dicere vocem Domini signum quod dat de statione, et motu nubis; quia et vox loquentis, procul dubio signum est voluntatis. Quod ergo ait, *et per praeceptum*, hoc idem signum puto intelligendum. Quanquam posset vox et praeceptum Domini illud etiam accipi quod locutus est, ut solet, ad Moysen, et praecipit hoc fieri. Neque enim scirent illi promovendum esse nube promovente, et standum esse nube stante, nisi hoc eis ante praeciperetur.

In his autem quae dicta sunt nondum apparuit, utrum per diem tantum ambularetur, an etiam per noctem, secundum signum quod nubes motu suo dabit. Fortassis enim quamvis plures dies in castris manerent nube non promovente, potuit tamen putari nubem non solere ascendere de castris, et signum itineris dare, nisi per diem. Sequitur ergo et dicit: *Et erit, cum fuerit nubes a vespere usque mane, et ascenderit nubes mane, et promovebunt die*. Illic illa copulativa conjunctio more Scripturae posita est. Nam ea detracta plenius est sensus hoc modo: *Et erit, cum fuerit nubes a vespere usque mane, et ascenderit nubes mane, promovebunt die*. Deinde quia et nocte si nubes ascenderet promovebant, atque iter nocturnum si illud signum acciperent agebant, adjunxit et ait: *Vel nocte et si ascenderit nubes, promovebant*. Sed locutio est inusitatio: non enim tantum positum est, *et*; sed eo more positum est, quo non solet. Unde mihi videtur praeposteratus ordo verborum, sicut saepe et in latinis locutionibus fieri solet: quod genus antistrophae dicitur. Proinde si ita dicatur, *vel et nocte si ascenderit nubes, promovebunt*; aut certe *ita, si et nocte ascenderit nubes, promovebunt*, planissimus sensus est.

Adhuc autem occurrebat cogitanti, ut scire vellet utrum quomodo cognitum est solere illos ad nubis signum diebus et noctibus ambulare, vel diebus et noctibus in castris esse, ita etiam solerent per dies tantum manere, etiam quorum noctibus ambularent: quod arbitror Scripturam in consequentibus intimasse cum dicit, *Die vel mense diei, abundante nube obumbrante super illud, in castris erunt filii Israel, et non promovebunt*. Quia enim dixerat, *vel nocte et si ascenderit nubes, promovebunt*; tanquam restabat ut diceret, die autem si non ascenderit, non promovebunt, quando quasi promovere debere videbantur: sed quia hoc etiam diebus pluribus fieri poterat, ut noctibus ambularent, promovente nube, et ea manente diebus non ambularent, ideo posuit, *die vel mense diei*. Non dixit, *mense diei*, id est mense ex ea parte qua dies illi fuit, non ex ea qua nox. *Die ergo vel mense diei, abundante nube obumbrante*, id est, abundante in obumbrando, vel abundantius obumbrante, *super illud*, illud scilicet tabernaculum, *in castris erunt filii Israel, et non promovebunt*. Postremo repetiit, divina auctoritate factum, cui resisti utique non debebat, adjungens:

Quoniam per præceptum Domini promovébunt. Custodiam Domini custodierunt; per præceptum Domini, in manu Moysi Rediit ad verbum præteriti temporis, ut diceret, *custodierunt*. Quod vero in fine posuit, *in manu Moysi*, usitatissima in Scripturis locutio est, quia per Moysen hæc Deus præcipiebat.

XVII. [Ib. x, 7.] *Ei cum congregaveritis synagogam, tubam canetis, et non in signo.* Non ergo ad hoc canendum præcipit, ut congregetur synagoga; nam si hoc fit, signum est: sed jam congregata synagoga, præcipit tubam canere, tanquam ad cantum jam pertineat; non ad dandum signum, quo dato fieri aliquid admoneat. Proinde cum hoc quod jam congregata synagoga tubis canebant, quisquam homo Novi Testamenti ad aliquid spirituale interpretatur, illi signum est, qui intelligit quare fiat; non illis qui non intelligebant, nisi quando ad hoc fiebat, ut aliquid opus indiceretur.

XVIII. [Ib. xi, 17.] *Et auferam de spiritu qui est in te, et superponam super eos; et sustinebunt tecum impetum populi, et non portabis illos tu solus.* Plerique latini interpretes non ut in græco est, transtulerunt; sed dixerunt, *Auferam de spiritu tuo qui est in te, et ponam super eos, aut ponam in eis*; et fecerunt sensum laboriosum ad intelligendum. Putari enim potest de spiritu ipsius hominis dictum, quo humana natura completur corpore adjuncto, quæ constat ex corpore et spiritu, quem etiam animam dicunt: de quo et Apostolus dicit, *Quis enim hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Sic et quæ Dei sunt, nemo scit nisi Spiritus Dei.* Et quod adjungit ac dicit, *Nos autem non spiritum hujus mundi accipimus, sed Spiritum qui ex Deo est* (1 Cor. ii, 11, 12); ostendit utique alium esse Spiritum Dei, cujus particeps fit spiritus hominis per gratiam Dei. Quamvis posset etiam, sicut alii interpretati sunt, intelligi Spiritum Dei in eo quod dicitur, *de spiritu tuo qui est in te*; ut dictum sit, *tuo*, quia fit etiam noster qui Dei est, cum accipimus eum: sicut de Joanne dictum est, *In spiritu et virtute Eliæ* (Luc. i, 17). Non enim anima Eliæ in eum fuerat revoluta. Quod si quidam hæretica perversitate opinantur, quid dicturi sunt in eo quod scriptum est, *Spiritus Eliæ requievit super Elisæum* (IV Reg. ii, 15); cum jam ille utique haberet animam suam (a): nisi quia dictum est de Spiritu Dei, ut etiam per illum operaretur qualia per Eliam operabatur; non ab illo recedens, ut istum posset implere; aut dispersit minus esset in illo, ut posset ex aliqua parte et in isto esse? Deus est enim qui possit esse in omnibus tantus, in quibus per illam gratiam esse voluerit. Nunc autem cum ita scriptum sit, *Et auferam de spiritu qui est super te, nec dictum sit, de spiritu tuo*, facilius est absolutio questionis: quia intelligimus nihil aliud Deum significare voluisse, nisi ex eodem Spiritu gratiæ illos quoque habituros adiutorium, ex quo habebat Moyses; ut et isti haberent quantum Deus vellet, non ut ideo Moyses minus haberet.

XIX. [Ib. xi, 21-23.] *Et dixit Moyses, Sexcenta milia pedum, in quibus sum in ipsis, et tu dixisti, Carnes*

(a) Confer Tertull., lib. de Anima, cap. 33.

*dabo eis, et edent mense dierum. Numquid oves et boves occidentur illis, et sufficient illis? aut omnis piscis congregabitur eis, et sufficient eis? Quæri solet utrum hoc Moyses diffidendo dixerit, an quærendo. Sed si putaverimus eum diffidendo dixisse, nascetur quæstio cur hoc ei non exprobraverit Dominus, sicut exprobravit quod ad petram unde aqua profluxit, videtur de potestate Domini dubitasse. Si autem dixerimus hoc eum dixisse quærendo modum fieret, ipsa Domini responsio, ubi ad eum dixit, *Numquid manus Domini non sufficient, quasi redarguentis videtur quod iste ista non credidisset. Sed melius arbitror intelligi Dominum ita respondisse, tanquam modum futuri facti, quem ille requirebat, dicere noluerit, sed potius opere ipso suam potentiam demonstrare. Poterat enim et Mariæ dicenti, *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco*, a calumniantibus objici quod minus crederet, cum illa modum quæsierit, non de virtute Dei dubitaverit. Quod autem responsum est illi, *Spiritus sanctus superveniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit te*, poterat et sic responderi quomodo hic, *Numquid Spiritui sancto impossibile est, qui superveniet in te? ac sic idem ipse sensus conservaretur. Porro autem talia quædam dicens Zacharias, incredulitatis arguitur, et vocis oppressæ pœna plectitur* (Luc. i, 34, 35, 18, 19, 20). Quare, nisi quia Deus non de verbis, sed de cordibus judicat? Alioquin et ad illam petram unde aqua profluxit, poterant excusari verba Moysi, nisi in eam clara esset divina sententia quod diffidendo talia dixerit. Nam ita se ea verba habent: *Audite me, increduli; numquid de petra ista educemus vobis aquam? Deinde sequitur: Et elevata Moyses manus sua percussit petram virga bis, et exiit aqua multa, et bibit synagoga et pecora eorum.* Utique ad hoc congregavit populum, ad hoc illam virgam in qua tanta miracula fecerat sumpsit, eaque petram percussit, atque inde solitæ virtutis est consecutus effectus. Verba ergo illa quibus ait, *Numquid ex hac petra educemus vobis aquam?* possent sic accipi, tanquam diceretur, Nemo ex hac petra secundum vestram incredulitatem aqua educi non potest: ut denique percutiendo ostenderetur, fieri divinitus potuisse quod illi infidelitate non crederent, maxime quia dixerat, *Audite me, increduli.* Ita quidem intelligi possent hæc verba, nisi Deus qui cordis inspector est, quo animo dicta fuerint indicaret. Sequitur enim Scriptura et dicit: *Et dixit Dominus ad Moysen et Aaron, Quoniam non credidistis sanctificari me in conspectu filiorum Israel, propter hoc non inducetur vos synagoga hanc in terram quam dedi eis* (Num. xx, 10-12). Ac per hoc intelligitur illa verba ita dixisse Moysen, tanquam ad incertum percusserit, ut si non sequeretur effectus, hoc prædixisse putaretur, cum ait, *Numquid ex hac petra educemus vobis aquam?* quod in animo ejus lateret omnino, nisi Dei sententia proderetur. E contrario itaque isto loco debemus intelligere verba Moysi de promissis carnibus, quærentis potius quomodo fieret, quam diffidentis fuisse; quando sententia Domini non secuta est, quæ vindicaret, sed potius quæ doceret.**

XX. [Ib. xii, 1.] De uxore Moysi Æthiopiſſa quæri solet, utrum ipsa sit filia Jothor, an alteram duxerit, vel superduxerit: sed ipsam fuisse credibile est: de Madianitis quippe erat, qui reperiuntur in Paralipomenon Æthiopes dicti, quando contra eos pugnauit Jasaphat. Nam in his locis dicitur eos persecutus populûs Israel, ubi Madianitæ habitant (II Paral. xv, 9-14), qui nunc Saraceni appellantur. Sed nunc eos Æthiopes nemo fere appellat, sicut solent locorum et gentium nomina plerumque vetustate mutari.

XXI. [Ib. xiii, 18-26.] *Et dixit ad eos, Ascendite ista eremo, et ascendetis in montem, et videbitis terram quæ sit, et populum qui insidet super eam, si fortis est, aut infirmus, si pauci sunt aut multi.* Exposuisse intelligitur, secundum quid dixerit, *si potens est aut infirmus; hoc est, si pauci sunt aut multi.* Nam quomodo possent de monte prospicientes sentire humanarum virium fortitudinem? Potest et alius sensus esse multo congruentior veritati. Quod ait, *Ascendetis in montem*, in ipsam terram dixit, quam explorare volebant. Non enim possent facile exploratores intelligi, ubi tanquam peregrinantes omnia perquirebant. Nam si de montis vertice eos putauerimus conspexisse terram, et explorasse; quomodo possent exquirere omnia quæ Moyses exquirenda præcepit? quomodo intrare civitates, quas eos Scriptura dixit intrasse? quomodo de illa valle botrum tollere, propter quem et loco nomen est inditum, ut vallis Botri¹ diceretur? In ipso ergo monte explorabatur terra, quia ipsa erat quæ exploraretur: et ibi erat quidam depressior locus, de qua valle botrus ablatuſ est.

XXII. [Ib. xiii, 33.] *Et protulerunt pavorem terræ quam exploraverunt. Pavorem terræ dixit, non quo pavebat eadem terra, sed quem ex ea terra conceperant.*

XXIII. [Ib. xiv, 9.] Caleb et Jesus Nave loquentes ad populum Israel ne timerent ingredi terram promissionis, dixerunt inter cætera: *Vos autem ne timueritis populum terræ, quoniam cibus nobis sunt. Abscessit enim tempus ab eis, Dominus autem in nobis; ne timueritis eos.* Quod dictum est, *Cibus nobis sunt*, intelligi voluerunt, consumemus eos. Quod vero adjunxerunt, *Abscessit enim tempus ab eis, Dominus autem in nobis*: satis diligenter non dixerunt, Abscessit Dominus ab eis; impii quippe antiquitus fuerunt: sed quoniam et impiis occulta dispensatione divinæ providentiæ datur tempus florendi atque regnandi, *Abscessit*, inquit, *tempus ab eis, Dominus autem in nobis.* Non dixerunt, Abscessit tempus ab eis, et nostrum successit: sed, *Dominus autem in nobis*, non tempus. Illi enim tempus habuerunt, isti Dominum Deum temporum creatorem et ordinatorem, et quibusque, ut ei placet, distributorem.

XXIV. [Ib. xv, 24-29.] Quod præcipitur quomodo expiuntur peccata quæ non sponte committuntur, merito quarritur quæ sint ipsa peccata nolentium: utrum quæ a nescientibus committuntur; an etiam possit recte dici peccatum esse nolentis, quod facere com-

pellitur: nam et hoc contra voluntatem facere dici solet. Sed utique vult propter quod facit, tanquam si pejerare nolit, et facit¹ cum vult vivere, si quisquam, nisi fecerit, mortem minetur. Vult ergo facere, quia vult vivere: et ideo non per seipsum appetendo ut falsum juret, sed ut falsum jurando vivat. Quod si ita est, nescio utrum possint dici ista peccata nolentium, qualia hic dicuntur expianda. Nam si diligenter consideretur, forte ipsum peccare nemo velit, sed propter aliud sit, quod vult qui peccat. Omnes quippe homines qui scientes faciunt quod non licet, vellent licere: usque adeo ipsum peccare nemo appetit propter hoc ipsum, sed propter illud quod ex eo consequitur. Hæc si ita se habent, non sunt peccata nolentium, nisi nescientium; quæ discernantur a peccatis volentium.

XXV. [Ib. xv, 30, 31.] *Et anima quæcumque peccaverit in manu superbiæ ex indigemis, aut ex proselytis, Deum hic exacerbatur, et exterminabitur anima illa de populo suo; quoniam verbum Domini contempsit, et mandata ejus disperdidit: contritione conteretur anima illa, peccatum ejus in illa.* Quæ sint peccata quæ fiunt in manu superbiæ, id est superbia committuntur, Scriptura ipsa in consequentibus satis exposuit, ubi ait, *Quoniam verbum Domini contempsit.* Aliud est ergo præcepta contemnere, aliud magni quidem pendere, sed aut ignarum contra facere, aut victum. Quæ deo fortasse pertineant ad illa peccata quæ a nolentibus fiunt, de quibus superius quemadmodum Deo propitiato expiantur admonuit; ac inde subjecit peccata superbiæ, cum quisque superbiendo, id est præceptum contemnendo perperam facit. Quod genus peccati non dixit ullo genere sacrificii purgari oportere, tanquam insanabile judicans, illa duntaxat curatione quæ per sacrificia gerebatur, qualia facienda in hac Scriptura præcipiuntur: quæ si per se ipsa attendantur, nulli peccato² possunt mederi; si autem res ipsæ quarum hæc sacramenta sunt inquirentur, in eis inveniri poterit purgatio peccatorum. Quod ergo scriptum est, *Peccator, cum venerit in profundum malorum, contemnit* (Prov. xviii, 3), iste significatus est, quem Scriptura hoc loco dicit, *in manu superbiæ delinquere.* Hoc igitur sine pœna ejus qui committit, non potest aboleri; atque ideo non potest esse impunitum, et cum pœnitendo sanatur: ipsa enim afflictio pœnitentis pœna peccati est, quamvis medicinalis et salubris. Merito quippe magnum judicatur peccatum, cum superbia præceptum contemnit: sed e contrario, ut sanari possit, cor contritum et humillatum Deus non spernit (Psal. l, 19). Veruntamen quia sine pœna non fit, ideo hinc talia dicta sunt: *Deum*, inquit, *hic exacerbatur*; quia Deus superbis resistit (Jacobi iv, 6). *Et exterminabitur anima illa de populo suo*; quoniam talis omnino in numero eorum qui ad Deum pertinent, non est. *Quoniam verbum Domini contempsit, et mandata ejus disperdidit: contritione conteretur anima*

¹ In Mss. constanter, *Fotru*. Apud LXX. Num. cap. 13, *Fot. uos.*

¹ Edidit, et Mss. uno excepto Corbelensi codice carent his verbis, *tanquam si pejerare nolit, et facit.*

² Edidit nullo pacto. Mss. vero, *nulli peccato.*

illa. Quare autem contritione conteretur, consequenter adjungit, dicens, *Peccatum ejus in illa* : ac per hoc si tali peccato debitam contritionem ipse sibi adhibeat pœnitendo, cor contritum, ut dictum est, Deus non spernet. Quamvis in græco non dictum sit hoc loco, *contritione conteretur* ; sed, *extritione exteretur anima illa* : quod ita accipi potest, quasi omni modo terendo exstinguatur, ac non sit. Sed prius natura immortalitatis animæ hunc intellectum recensat. Deinde si quod exteritur, omni modo efficeretur ut non sit, non diceret de sapiente, *Et gradus ostiorum ejus exterat petrus* (Eccl. vi, 36). Verum illa discretio magis magisque consideranda est, ntrum nemo peccet nisi aut ignarus, aut victus, aut contemnens ; unde nunc longum est disputare.

XXVI. [Ib. xvi, 13, 14.] Quid est quod Dathan et Abiron, cum in seditionem consurrexissent, vocati a Moyse, ac superbe et injuriose respondentes, *Numquid pusillum hoc, quoniam eduxisti nos in terram fluentem lac et mel, interficere nos in eremo? quoniam præes nobis, princeps es* ¹ : *et tu in terram fluentem lac et mel induxisti nos, et dedisti nobis sortem agri et vineas* ; post hæc addiderunt, *Oculos hominum illorum abscidisses : non ascendimus?* Quorum oculos hominum dixerunt? Utrum populi Israel, tanquam dicentes, Si ista præstitisses, oculos hominum illorum abscidisses ; id est, ita te diligenter, ut oculos suos eruerent, et darent tibi? Quod indicium magnum dilectionis et Apostolus dicit, *Quoniam si fieri posset, oculos vestros eruissetis, et dedissetis mihi* (Galat. iv, 15). Et deinde plenam contumaciam addiderunt, *Non ascendimus*, id est, Non venimus ; quia vocaverat eos. An potius *oculos hominum illorum*, dicit hostium, qui nimis acres et terribiles fuerant nuntiati : tanquam dicerent, Etsi hoc fecisses, non tibi obtemperarem ; nisi quod modus verbi alius pro alio positus est, ut non dicerent, Non ascenderemus ; sed, *Non ascendimus*, quodam genere locutionis?

XXVII. [Ib. xvi, 20, 21.] *Et locutus est Dominus ad Moysem et Aaron, dicens : Abscedite vos de medio synagogæ istius*. Notandum est tunc jubere Dominum separatione fieri corporalem, cum jam vindicta imminet malis : sic Noe cum domo sua separatur a cæteris diluvio perituris (Gen. vii, 15) ; sic Lot cum suis separatur a Sodomis igne cœlitis consumendis (Id. xix, 12) ; sic ipse populus ab Ægyptiis marinis fluctibus obruentis (Exod. xix, 20) ; sic isti nunc a synagoga Chore, Abiron et Dathan, qui se primitus per seditionem abrumpere voluerunt : cum quibus tamen sancti antea viventes et conversantes, et cum cæteris quos reprobat Deus, secundum verba quæ in eos increpans dicit, contaminari tamen ab eis minime potuerunt : nec separare se jussi sunt, quando vindictam Dominus sive differebat, sive talem adhibebat, qua innocentes periclitari lædive non possent, sicut serpentum moribus, sicut strage mortuum, qua Deus, quem volebat, sicut volebat, alio percutebat intacto ; non sicut aqua

¹ Sic in vss. et apud LXX. At in antea editis, *præes nobis p̄ sic ps : et tu*.

diluvii, aut ignea pluvia, aut aqua maris, aut hiatus terre, quæ permixtos poterat pariter absumere : non quia et ibi Deus suos conservare non posset ; sed quid opus erat tentatione miraculi ubi separatio fieri poterat, ut vel aqua, vel ignis, vel hiatus terræ, quos invenisset, auferret? Sic et in fine a zizaniis separabuntur frumenta, ut malos cremantibus flammis, justi fulgeant sicut sol in regno Patris sui (Math. xxi, 30, 40-43).

XXVIII. [Ib. xvi, 30.] Quod ait Moyses de Chore et Abiron et Dathan, *In visione ostendet Deus, et aperiet terra os suum absorbebit eos*, quidam interpretati sunt, *In hiatus ostendet Dominus* : credo, putantes dictum *χάσματι*, quod græce positum est *πάρματι*, quod pro eo dictum est, ac si diceretur, In manifestatione, quod aperte oculis apparebit. Non enim sic dictum est, *In visione*, quemadmodum solent dici visiones, sive somniorum, sive quarumque in ecstasi figurarum ; sed ut dixi, in manifestatione. Nonnulli autem alii opinantes, *In phantasmate* interpretari voluerunt ; quod omnino sic abhorret a consuetudine locutionis nostræ, ut nusquam fere dicatur phantasma, nisi ubi falsitate visorum sensus noster illuditur : quamvis et hoc a videndo sit dictum ; sed, ut dixi, aliud loquendi consuetudo præjudicavit.

XXIX. [Ib. xvi, 32, 33.] *Et descenderunt ipsi, et omnia quæcumque sunt eis, viventes ad inferos*. Notandum de eundem locum terræ dictos esse inferos, hoc est in inferioribus terræ partibus. Varie quippe in Scripturis et sub intellectu multiplici, sicut rerum de quibus agitur sensus exigit, nomen ponitur inferorum, et maxime in mortuis hoc accipi solet. Sed quoniam istos viventes dictum est ad inferos descendisse, et ipsa narratione quid factum fuerit satis apparet ; manifestum est, ut dixi, inferiores partes terræ inferorum vocabulo nuncupatas, in comparatione hujus superioris terræ in cujus facie vivitur : sicut in comparatione cœli superioris, ubi sanctorum demoratio est Angelorum, peccantes angelos in hujus aeris detrusos caliginem Scriptura dicit tanquam carceribus inferi puniendos reservari. *Si enim Deus*, inquit, *angelis peccantibus non pepercit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradidit in judicio puniendos reservari* (II Petr. ii, 4) : cum apostolus Paulus *principem potestatis aeris* diabolium dicat, *qui operatur in filiis diffidentiae* (Ephes. ii, 2).

XXX. [Ib. xvi, 36-40.] *Et dixit Dominus ad Moysen et ad Eleazarum filium Aaron sacerdotem : Tollite thuribula ærea e medio exustorum, et ignem alienum hunc seminina ibi ; quia sanctificaverunt thuribula peccatorum horum in animabus suis : et fac ea laminas ductilis circumpositionem altari ; quoniam oblata sunt ante Dominum et sanctificata sunt, et facta sunt in signum filiis Israel*. Hoc loco cur non ad Moysen et Aaron, sicut in superioribus, Dominus locutus sit, sed ad Moysen et ad Eleazarum filium Aaron, hæc mihi causa interim occurrit : quoniam quæstio erat de progenie sacerdotum, id est de quo genere esse deberent (unde illi ex alio genere, quia sibi usurpare sacerdotium ausi

sunt, tam horrendo et mirabili supplicio perierunt); tunc ad Aaron, qui jam summus sacerdos erat, sed ad Eleazarum voluit loqui Deus, qui ei succedere debebat, et secundo jam sacerdotio fungebatur, ut eo modo seriem generis commendaret, quæ in successione sacerdotum esse deberet. Unde etiam in consequentibus dicit: *Et accepit Eleazar filius Aaron sacerdotis thuribula ærea, quanta¹ obtulerunt qui exusti sunt, et addidit ea circumpositionem altaris, memoriæ filii Israel, ut non accedat quisquam alienigena, qui non est de semine Aaron, imponere incensum ante Dominum: et non erit sicut Chore et sicut conspiratio ejus, sicut locutus est Dominus in manu Moysi.* Hoc ergo modo voluit per Eleazarum Deus non sacerdotium, quod jam erat in Aaron, sed successionis sacerdotalis progeniem commendare. Quod vero ait, *Et ignem alienum hunc semina ibi, sparge intelligendum est.* Et quod addidit, *Quia sanctificaverunt thuribula peccatorum horum in animabus suis,* locutione quidem inusitata expressa sententia est: sed notandum novo modo dicta sanctificata pœna eorum, a quibus hoc peccatum fuerat perpetratum; quia per eos exemplum datum est cæteris, quo timerent. Circumpositionem autem altari cur ex eis fieri voluit, addidit dicens, *Quoniam oblata sunt ante Dominum, et sanctificata facta sunt in signum filiis Israel:* non ergo in eis reprobari voluit, quod a talibus oblata sunt; sed hoc potius cogitari et attendi, ante quem oblata sint, id est quia ante Dominum, ut plus in eis valeret nomen Domini ante quem oblata sunt, quam pessimum meritum eorum a quibus oblata sunt. Hoc autem jam et in Exodo commemoraverat Scriptura, quando altare fabricatum dicit (*Exod. xxvii, 2*): unde intelligitur genera rerum gestarum distributa esse per libros, non temporum ordo contextus. Nam et de virga Aaron, quomodo res gesta sit; ut et florens et germinans electionem sacerdotii ejus divinitus indicaret, in hoc libro Scriptura narravit (*Num. xvii, 8*); et tamen de ipsa virga in Exodo dicitur, ut in sanctis sanctorum cum manna in arca poneretur, quando præcipitur de tabernaculo fabricando (*Exod. xxvi*); quod utique longe ante præceptum est, quam ipsum tabernaculum fabricatum perfectumque consisteret: stetit autem primo mense secundi anni, ex quo de Ægypto egressi sunt (*Id. xl, 15*), et liber iste incipit a secundo mense ejusdem anni secundi, primo die mensis: unde clarum est ista, si librorum ordinem consideremus, per recapitulationem, id est præteritorum recordationem commemorari, quæ putant, qui minus diligenter intendunt, eodem facta ordine quo narrantur.

XXXI. [lb. xviii, 1.] *Et ait Dominus ad Aaron, dicens: Tu et filii tui, et domus patris tui tecum, accipietis peccata sanctorum; et tu et filii tui accipietis peccata sacerdotii vestri.* Hæc sunt peccata quæ appellantur sacrificia pro peccatis. Proinde *peccata sanctorum* dictum est, non quæ sancti committant; sed ab eo

¹ Am. Fr. et Lov., quæ antea. It. et Mss., quanta: juxta 1.2X, læsa.

quod sunt sancta, dictum est *sanctorum*, quia in sanctis offeruntur: et peccata dicuntur sacrificia pro peccatis; ideo appellata sunt *peccata sanctorum*. Et *peccata sacerdotii vestri*, id est, eadem ipsa quæ offeruntur pro peccatis: sicut etiam in Levitico declarat, et pertinere debere dicit ad sacerdotem (*Levit. vi, 25, 26*).

XXVII. [lb. xviii, 12.] *Primogenita omnia, quæcumque fuerint in terra eorum, quantacumque attulerint Domino, tibi erunt.* Ille primogenita, non fetus primilivos pecorum dicit: nam ipsa græce πρώτοτοχα nominatur, hæc autem πρωτογενήματα. Sed latine duabus his rebus, duo nomina reperta non sunt. Et ideo ista πρωτογενήματα quidam primitias interpretati sunt: sed primitiæ ἀπαρχα dicuntur, et aliud sunt. Hæc igitur tria ita discernuntur, quia πρώτοτοχα sunt primitivi animalium fetus, etiam hominum: πρωτογενήματα vero, primi fructus de terra sumpti, vel de arbore, vel de vite: primitiæ autem de fructibus quidem, sed jam redactis ab agro; sicut de massa, de lacu, de dolio, de cupa, quæ primitus sumebantur.

XXXIII. [lb. xix.] De juvenca rufa, cujus cinerem ad aquam aspersionis, eorumque mundationem qui mortuum tetigerint, proficere Lex mandavit, nec tacere¹ permittitur; evidentissimum enim signum in ea Novi Testamenti præfiguratur; nec satis digne festinantes dicere de tanto sacramento valemus. Primo enim quod ita cœpit de hac re loqui Scriptura, quem non moveat, et intentissimum faciat in altitudine sacramenti? *Et locutus est, inquit, Dominus ad Moysen et Aaron, dicens: Ista distinctio Legis, quæcumque constituit Dominus.* Procul dubio non est distinctio, nisi inter aliqua duo, vel plura: nam distinctionem singularitas non requirit. Nec distinctionem cujuslibet rei commemoravit, sed addidit, *Legis:* nec cujuscumque legis: assiduo quippe in Scriptura dicitur de unaquaque re, de qua legitime præcipitur, hæc est lex illius vel illius rei; non universalis Lex, quæ continet omnia quæ legitime præcipiuntur: hic vero cum dixisset, *Hæc est distinctio Legis;* secutus adjunxit *quæcumque constituit Dominus,* præcipiendo utique, non creando. Nam etiam nonnulli interpretes, *quæcumque præcepit Dominus,* transtulerunt. Si ergo hæc est distinctio Legis, quæcumque præcepit Dominus; procul dubio magna est ista distinctio: et recte intelligitur duo Testamenta distinguere. Eadem quippe sunt in Vetere et Novo: ibi obumbrata, hic revelata; ibi præfigurata, hic manifestata. Nam non solum Sacramenta diversa sunt, verum etiam promissa. Ibi videntur temporalia proponi, quibus spirituale præmium occulte significetur. hic autem manifestissime spiritualia promittuntur, et æterna. Temporalium autem bonorum atque carnalium, et spiritualium atque æternorum, quæ clarior certiorque distinctio est, quam passio Domini nostri Jesu Christi? in cujus morte satis constitit, non istam terrenam transitoriamque felicitatem a Domino Deo pro magno munere sperandam et optandam: quandoquidem in unigenito Filio suo, quem tanta illa perpeti

¹ Sic in Mss. At in excusis, tangere.

voluit, longe aliud a se peti expectarique oportere r. pertissima distinctione declaravit. Hanc igitur passionem Domini nostri Jesu Christi, velut distinctionem duorum Testamentorum, hoc quod de juvene rufa maculatione narratur, satis congrue praefiguratur.

Locutus est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens, Ista distinctio Legis quaecumque constituit Dominus: ac deinde mandare incipit haec adjuvens et dicens, Loquere filiis Israel. Potest etiam ita distingui, *Et locutus est Dominus ad Moysen et Aaron dicens; Ista distinctio Legis, quaecumque constituit Dominus, dicens:* non quaecumque constituit Dominus creans, sicut caelo et terram et omnia quae in eis sunt; sed quaecumque constituit Dominus dicens, in duobus videlicet Testamentis; ut deinde sequatur, *Loquere filiis Israel, et accipiant ad te¹ juveneam rufam sine vitio.* Juvenca rufa carnem Christi significat. Sexus feminus est, propter infirmitatem carnalem; rufa est, propter ipsam cruciatam passionem. Quod autem ait, *Accipiant ad te*, in ipso Moyse figuram Legis ostendit: quoniam secundum Legem sibi visi sunt occidere Christum, quia solvebat secundum ipsos sabbatum, et sicut putabant, observationes legitimas profanabat. Quod ergo sine vitio dicitur haec juvenca, mirum non est: hanc enim carnem etiam caeterae hostiae figurabant, ubi similiter sine vitio pecora immolari jubentur. Erat quippe illa caro in similitudine carnis peccati (Rom. viii, 3), sed non caro peccati. Verumtamen hic ubi evidentius Legis distinctionem Deus voluit commendare, parum fuit dicere, *sine vitio*, nisi diceretur, *quae non habet in se vitium*: quod si repetendi causa dictum est, fortasse non frustra est, quod eam rem ipsa repetitio firmiter commendavit. Quanquam et illud non abhorret a vero, ut ideo additum intelligatur, *quae non habet in se vitium*, cum jam dictum esset, *juveneam sine vitio*, quia in se non habuit vitium caro Christi, in aliis autem habuit, qui mactata sunt ejus. Quae enim caro in hac vita sine peccato, nisi illa sola quae non habet in se vitium? *Et non est superpositum super eam jugum.* Non enim subjungata est iniquitati, cui subjugatos inveniens liberavit, et eorum vincula dirupit, ut ei dicatur, *Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis* (Psal. cxv, 16, 17). Super illius quippe carnem non est positum jugum, qui potestatem habuit ponendi animam suam et iterum sumendi eam (Joan. x, 18).

Et dabis eam, inquit, ad Eleazarum sacerdotem. Cur non ad Aaron, nisi forte ita praefiguratum est, non ad tempus quod tunc erat, sed ad posteros hujus sacerdotii passionem Domini perventuram? *Et ejicient eam extra castra*: sic et ejectus est Dominus passurus extra civitatem. Quod autem ait, *in locum mundum*; ita significatum est, quia non habuit causam malam. *Et occident eam in conspectu ejus*: sicut occisa est caro Christi in conspectu eorum qui jam futuri erant in novo Testamento Domini sacerdotes.

¹ *Et accipiet Eleazar sanguinem ejus, et asperget contra faciem tabernaculi testimonii a sanguine ejus septies.*

¹ Editi, a te. At Mss. juxta LXX, ad te.

Haec testificatio est, Christum secundum Scripturas fuisse sanguinem in remissionem peccatorum (Rom. iii, 25; et Ephes. i, 7). Ideo *contra faciem tabernaculi tesimonii*, quia non aliter declaratum est, quam fuerat divino testimonio praeannuntiatum: et ideo *septies*, quia ipse numerus ad mundationem pertinet spiritualem.

Et cremabunt eam in conspectu ejus. Puto quia crematio ad signum pertinet resurrectionis. Natura est quippe ignis ut in superna moveatur, et in eum convertitur quod crematur. Nam et ipsum cremare de graeco in latinum ductum verbum est a suspensione (a). Quod vero additum est, *in conspectu ejus*, id est in conspectu sacerdotis, hoc mihi insinuat videretur, quia illis apparuit resurrectio Christi, qui futuri erant regale sacerdotium. Jam quod sequitur, *Et pellis ejus et carnes et sanguis ejus cum stercore ejus comburetur*, id ipsum expositum est quomodo concremabitur: et significatum est quod non solum substantia mortalis corporis Christi, quae commemoratione pellis et carnis et sanguinis intimata est; verum etiam contumelia et abjectio plebis, quam nomine stercorei significatam puto, converteretur in gloriam, quam combustionis flamma significat.

Et accipiet sacerdos lignum cedrinum et hyssopum et coccinum, et immittet in medium combustionis juveneae. Lignum cedrinum spes est, quae debet in supernis firmiter habitare: hyssopus fides, quae cum sit herba humilis, radicibus haeret in petra. Coccinum charitas, quod fervorem spiritus igneo colore testatur. Haec tria debemus mittere in resurrectionem Christi, tanquam in medium combustionis illius, ut cum illo sit abscondita vita nostra, sicut dicit Apostolus: *Et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo* (Coloss. iii, 3).

Et lavabit vestimenta sua sacerdos, et lavabit corpus suum aqua, et postea introibit in castra, et immundus erit sacerdos usque ad vesperam. Lavatio vestimentorum et corporis quid est, nisi mandato exteriorum et interiorum? hoc sacerdos. Deinde sequitur: *Et qui comburet eam, lavabit vestimenta sua, et lavabit corpus suum aqua, et immundus erit usque ad vesperam.* In eo qui comburit, eos figuratos arbitror, qui Christi carnem sepeliverunt, resurrectioni eam veluti conflagrationi mandantes.

Et congregabit homo mundus cinerem juveneae, et ponet extra castra in locum mundum. Quid dicimus cinerem juveneae, reliquias videlicet illius interfectionis et combustionis, nisi famam quae consecuta est passionem resurrectionemque Christi? Quoniam sunt reliquiae homini pacifico (Psal. xxxvi, 37). Nam et cinis erat, quia velut mortuus ab infidelibus contemnebatur; et tamen mundabat, quia et resurrexisse a fidelibus credebatur. Et quia haec fama apud eos maxime claruit, qui in caeteris gentibus erant, et non erant de consortio Judaeorum, ideo dictum esse existimo, *Et congregabit homo mundus cinerem juveneae*: mundus utique ab interfectione Christi, quae Judaeos fecerat reos. *Et reponet in locum mundum*, id est, honorabiliter tractabit: tamen *extra castra*, quia extra

(a) Kremò, suspensio.

celebrationem Judaicæ consuetudinis honor evangelicus claruit. *Et erit synagogæ filiorum Israel in conservationem. Aqua aspersionis, purificatio est.* Postea declarat plenius quemadmodum ex isto cinere sicut aqua aspersionis, unde mundabantur a contactu mortuorum; quod utique significat ab iniquitate hujus moribundæ vel morticinæ vitæ.

Sed mirum est quod sequitur: *Et qui congregat, inquit, cinerem jurencæ, lavabit vestimenta sua; et immundus erit usque ad vesperam.* Quomodo erit ex hoc immundus, qui mundus accesserat; nisi quia et ii qui sibi videntur mundi, in fide Christiana se agnoscunt quia omnes peccaverunt et egent gloria Dei, justificati gratis per sanguinem ipsius (Rom. iii, 23, 24)? Hunc tamen vestimenta sua lavare dixit, non etiam corpus suum; credo, quod illius cineris congregatione et repositione in loco mundo, si hæc spiritualiter intelligantur, jam intrinsecus vult intelligi fuisse mundatum: sicut Cornelius audiens et credens quod predicaverat Petrus, ita mundatus est, ut ante visibilem Baptismum, cum suis qui aderant, acciperet donum Spiritus sancti; verumtamen nec visibile Sacramentum contemni potuit (Act. x, 44-48), ut ablutus etiam extrinsecus lavaret quodammodo vestimenta sua. *Et erit, inquit, filiis Israel, et proselytis qui apponuntur, legitimum æternum.* Quid aliud ostendit, nisi baptismum Christi, quem significabat aqua aspersionis, et Judæis et Gentibus profuturum; id est filiis Israel et proselytis, tanquam naturalibus ramis et inserto pinguedini radicis oleastro (Rom. xi, 16-24)? Quem autem non faciat intentum, quod post abluionem de singulis quibusque dicitur, *Et immundus erit usque ad vesperam?* Neque hic tantum, sed in omnibus, aut pene in omnibus talibus mundationibus hoc dicitur. Ubi nescio utrum aliquid aliud possit intelligi, nisi quod omnis homo post remissionem plenissimam peccatorum permanendo in hac vita contrahit aliquid, unde sit immundus usque ad ejusdem vitæ finem, ubi ei dies iste quodammodo clauditur, quod significat vespera.

Deinde incipit Scriptura dicere, et exsequitur quemadmodum immundi facti homines, aqua illa aspersionis purificentur: *Qui tetigerit, inquit, mortuum, omnis anima hominis immunda erit septem diebus: hic purificabitur die tertio et die septimo, et mundus erit.* Et hic nihil aliud intelligendum video, nisi contactum mortui, esse hominis iniquitatem. Septem vero dierum immunditiam propter animam et corpus dictam puto; animam in ternario, corpus in quaternario. Quod quare ita sit, longum est disputare. Secundum hoc arbitror dictum per prophetam, *In tribus et quatuor impietatibus non adversabor* (Amos i, 3). Adjungit autem, et dicit, *Si autem non purificatus fuerit die tertio et die septimo, non erit mundus. Omnis qui tetigerit mortuum ab omni anima hominis, et mortuus fuerit, et non fuerit purificatus; id est ante mortuus fuerit tacto*

¹ Mss. Michaelinus et Beccensis, nec visibile sacramentum contemni potuit oblatum, quin etiam extrinsecus, etc.

² Filii, adversabor. At Mss., adversabor: juxta LXX, apostrophatum. i.

mortuo, quam fuerit purificatus; *tabernaculum Domini polluit: exteretur* ¹ *anima illa ex Israel.* Notandum est quod difficillime reperitur in his libris aliquid evidentius de vita animæ post mortem fuisse conscriptum. Illic ergo cum dicit, si fuerit mortuus ante purificationem, manere in illo immunditiam, et exteri animam illam ex Israel, id est a consortio populi Dei; quid aliud vult intelligi, nisi manere animæ poenam, etiam post mortem, si cum vivit, mundata non fuerit sacramento isto, quo Christi baptismus figuratur? *Quoniam aqua aspersionis, inquit, non est circumaspersa super eum, immundus est; adhuc immunditia ejus in ipso est. Adhuc, scilicet etiam post mortem.* Quod vero supra dixit, *Tabernaculum Domini polluit*, quantum in ipso est utique, dixit: sicut Apostolus, *Spiritum nolite extinguere* (1 Thess. v, 19): eam extinguere ille non possit. Nam si ex hoc tabernaculum immundum factam vellet intelligi, mundari utique juberet.

Postea vero immundos a mortuis factos, hoc est a mortuis operibus, quæ sunt omnes iniquitates, ita mundari jubet: *Et accipient illi immundo, inquit, a cinere illius exstante purificationis, et effundent super illum, id est super eundem cinerem, aquam vivam in vase: et accipiens hyssopum, intingens in aqua vir mundus, et circumaspergens super domum, et super vasa, et super animas, quotquot fuerint illic, et super eum qui tetigerit os humanum, aut vulneratum, aut mortuum, aut monumentum; et asperget mundus super immundum in* ² *die tertio et in die septimo: et purificabitur die septimo, et lavabit vestimenta sua, et lavabitur aqua, et immundus erit usque ad vesperam.* Alia est aqua aspersionis, et alia utique illa qua lavabit vestimenta sua. *Et lavabitur aqua, quam puto spirituales intelligendam, per significationem, non per proprietatem.* Nam sine dubio visibilis erat, sicut illæ omnes umbræ futurorum. Proinde qui sacramento Baptismi recte abluatur, quod illa aspersionis aqua figurabatur, mundatur et spiritualiter, id est invisibiliter, et in carne et in anima, ut sit mundus et corpore et spiritu. Quod vero hyssopo dixit aquam aspersionis aspergi, qua herba supra diximus fidem significari; quid aliud occurrit, nisi quod scriptum est, *Fide mundans corda eorum* (Act. xv, 9)? Non enim prodest Baptismus, si desit fides. A viro autem mundo dixit hoc fieri, ubi significantur ministri portantes personam Domini sui, qui vere vir mundus est ³. Nam et de his ministris in consequentibus dicit, *Et qui circumasperget aquam aspersionis, lavabit vestimenta sua; id est, observabit et corpore* ⁴. *Et qui tetigerit aquam*

¹ Editi, exterminabitur; excoi to lat. qui cum Mss. habet, exteretur.

² Editi et aliquot Mss. post *frisse conscriptum*, subjiciunt proximo, *die tertio et in die septimo: et purificabitur*, etc., detractis videlicet intermediis quinq; et viginti versibus, quos reserimus ope veterum codicum Corbeiensis, Thuanet, et Cisterciensis, necnon auctoritate Flori seu Bedæ vulgati in Comment. super Esaiam lam ad Hebræos, cap. 9.

³ In excusis: *Pro latentes personas Domini sui, qui vere mundus est.* At in Mss., *portantes personam Domini sui, qui vere vir mundus est.*

⁴ Sic Mss. At editi, et corpus.

asperationis, immundus erit usque ad vesperam. Et omnes quodcumque tetigerit illud immundus, immundum erit : et anima que tetigerit, immunda erit usque ad vesperam. Jam dixi superius quid mihi significare videatur, usque ad vesperam.

XXXIV. [Ib. xix, 16.] *Omnia qui tetigerit super, faciem campi vulneratum, aut mortuum, aut os hominis, aut monumentum. Quæri potest quid dictum sit vulneratum, aut mortuum. Si enim alius voluit intelligi vulneratum, aliud mortuum; cavendum est ne putetur immundus esse etiam qui tetigerit vulneratum vivum, quod utique absurdum est. Sed quia possunt et mortui esse vulnerati, ipsos mortuos intelligitur discrevisse, ut et vulneratum mortuum intelligamus, id est, vulnere peremptum aut mortuum sine vulnere.*

XXXV. [Ib. xx, 11.] Quod de petra aquaeducta est, apostolus Paulus quid esset exposuit, ubi ait, *Et omnes eundem potum spiritualem biberunt. Bibebant enim de spirituali sequenti petra : petra autem erat Christus* (I Cor. x, 4). Significata est ergo de Christo produens gratia spiritualis, qua interior sitis irrigaretur. Sed quod virga petra percussit, crux Christi figuratur. Ligno enim accedente ad petram, gratia manavit : et quod bis percussit, evidentius significat crucem. Duo quippe ligna sunt crux.

XXXVI. [Ib. xx, 13.] Quod de aqua illa que de petra profluxit dictum est, *Hæc aqua contradictionis, quia maledixerunt filii Israel ante Dominum, et sanctificatus est in ipsis : prius maledixerunt, quando locuti sunt contra beneficium Domini, quo educti erant de Ægypto; et postea sanctificatus est in ipsis, cum illo miraculo profluentis aquæ ejus sanctitas declarata est. An forte duo genera hominum demonstravit, et contradicentium gratiæ Christi, et percipientium gratiam Christi; ut illis sit aqua contradictionis, istis sanctificationis? Nam et de ipso Domino in Evangelio legitur, *Et in signum cui contradicetur* (Luc. ii, 34).*

XXXVII. [Ib. xx, 17, 19.] Quod inter mandata Moyses ad regem Edom dicit inter cætera, *Neque bibemus aquam de lacu tuo*, intelligendum est gratis, id est, quia non gratis bibemus. quod postea manifestat, dicens, *Si autem de aqua tua bibemus, ego et pecora mea, dabo pretium tibi.*

XXXVIII. [Ib. xx, 17.] *Non declinabimus in dextera que in sinistra*: pluraliter dictum est, in ea que dextera sunt, vel que sinistra sunt.

XXXIX. [Ib. xx, 21.] *Non introibitis in terram quam dedit filiis Israel in possessionem; quoniam exacerbasti me super aquam maledictionis.* Quam dixit superius aquam contradictionis, ipsam dicit hic maledictionis : non enim ait *απειροπλας*, sed *λοιδοπλας*.

XL. [Ib. xxi, 2.] *Et vocit Israel votum Domino, et dixit, Si mihi tradideris populum istum subjectum, id est, si mihi eum tradendo subjeceris, anathemabo illum et civitates ejus.* Illic videndum est, quomodo dicatur anathemabo, quod vovetur, et tamen pro maledicto ponitur, sicut et de isto populo dicitur : unde illud est,

Si quis vobis evangelizaverit præterquam quod accepistis, anathema sit (Galat. i, 9). Hinc vulgo ductum est, ut devotio dicatur : nam devotare se quemquam, nemo fere dicit, nisi maledicens.

XLI. [Ib. xxi, 5.] *Et anathemavit eum et civitatem ejus : et vocatum est nomen loci illius Anathema.* Hinc ductum est ut anathema, detestabile aliquid et abominabile videatur. Ut enim nihil inde victor in usus suos auferret, sed totum in pœnam luendam voveret, hoc erat anathemare, quod vulgo dicitur devotare. Origo autem hujus verbi est in græca lingua ab his rebus, quæ votæ et persolutæ, hoc est, promissæ et redditæ, sursum ponebantur in templis, ἀπὸ τοῦ ἀνω τιθέναι : hoc est, sursum ponere, vel figendo, vel suspendendo.

XLII. [Ib. xxi, 13, 14.] In itinere filiorum Israel, quæ castra pronovebant, atque ponebant, inter cætera scriptum est, *Et inde castra collocaverunt trans Arnon in cremo¹, quod exstat a limitibus Amorrhæorum. Est enim Arnon limes Moab² inter Moab et inter Amorrhæum. Propterea dicitur in libro, Bellum Domini Zoob inflammavit, et torrentes Arnon, et torrentes constituit inhabitare Er.* In quo libro hoc scriptum sit, non commemoravit, neque ullus est in his quos divinæ Scripturæ canonicas appellamus. De talibus occasiones reperiunt, qui libros apocryphos incantorum auribus et curiosorum conantur inserere, ad persuadendas fabulosas impietates. Sed hic dictum est scriptum in libro, non dictum est in cujus prophætæ vel patriarchæ sancto libro. Neque negandum est fuisse jam libros sive Chaldæorum, unde egressus est Abraham; sive Ægyptiorum, ubi didicerat Moyses omnem illorum sapientiam; sive cæjusque gentis alterius, in quorum librorum aliquo potuit hoc esse scriptum : qui tamen non ideo sit assumendus in eas Scripturas quibus divina commendatur auctoritas; sicut nec propheta ille Cretensis, cujus mentionem facit Apostolus (Tit. i, 12); nec Græcorum scriptores vel philosophi vel poætæ, quos idem ipse apostolus magnum sane aliquid et veraciter promptum ad Athenienses loquens, dixisse confirmat : *In illo enim vivimus, et movemur, et sumus* (Act. xvii, 28). Licet enim divinæ auctoritati unde voluerit, quod verum invenerit, testimonium sumere; sed non ideo omnia quæ ibi scripta sunt, accipienda confirmat. Cur autem hoc isto commemoratum sit loco, non evidenter apparet; nisi forte, ut fines illic inter duas gentes constituerentur, bello actum est, quod bellum ejusdem loci homines propter magnitudinem, bellum Domini esse dixerunt, ut scriberetur in aliquo eorum libro, *Bellum Domini Zoob inflammavit* : quod vel arserit eodem bello ista civitas, aut ad pugnandum inflammata sit, hoc est, excitata, vel si quid aliud in obscuritate loci hujus latet.

XLIII. [Ib. xxi, 16.] *Hic est puteus quem dixit Dominus ad Moysen, Congrega populum, et dabo eis aquam*

¹ Codices omnes hic ferebant, in *Herman* : corrupte pro, in *cremo*; uti ex LXX et ex Vulgata liquet.

² Editi omittunt hic, *Moab*; atque infra pro *Zoob*, constanter habent, *Moab* : quæ errata emendantur ex Mss. et ex LXX.

¹ Editi, autem. Mss. vero, enim, juxta græcum.

libere. Ita hoc commemoratum est, quasi alicubi superius hoc ad Moysen dixisse Dominus legatur : sed quia nusquam reperitur, hic intelligendum est et illic bibisse populum, qui de siccitate conquerebatur.

XLIV. [lb. xxi, 24, 25.] *Et percussit eum Israel nece gladii : et dominati sunt terræ ejus ab Arnon usque Jabboc, et usque ad filios Ammon : quoniam Jazer terminum filiorum Ammon sunt. Et accepit Israel omnes civitates istas. Et habitavit Israel in omnibus civitatibus Amorrhæorum in Esebon.* Illic certe Israel possedit civitates Amorrhæorum, quas bello superavit ; quia non eas anathemavit : nam si eas anathemasset, possidere illi non liceret, nec inde ad usus suos aliquid prædæ usurparet. Notandum est sane quemadmodum justa bella gerebantur. Innoxius enim transitus negabatur, qui juro humanæ societatis æquissimo patere debebat. Sed jam ut Deus sua promissa completeret, adjuvit hic Israelitas, quibus Amorrhæorum terram dari oportebat. Nam Edom cum similiter eis transitum denegaret, non pugnaverunt cum ipsa gente Israelitæ, id est filii Jacob cum filiis Esau, duorum germanorum atque geminorum, quia terram illam Israelitis non promiserat ; sed declinaverunt ab eis.

XLV. [lb. xxi, 27.] *Propterea dicent ænigmatisæ, Venite in Esebon, et cætera.* Qui sint ænigmatisæ ideo non apparet, quia non sunt in consuetudine litteraturæ nostræ, neque in ipsis divinis Scripturis fere alio loco reperitur hoc nomen : sed quia videntur quasi canticum dicere, quo cecinerunt bellum inter Amorrhæos et Moabitas gestum, in quo Seon rex Amorrhæorum Moabitas superavit, non incredibiliter putantur isti ænigmatisæ sic tunc appellati, quos poetas nos appellamus ; eo quod poetarum sit consuetudo atque licentia miscere carminibus suis ænigmata fabularum, quibus aliquid significare intelligantur. Non enim aliter essent ænigmata, nisi illic esset tropica locutio, qua discussa perveniretur ad intellectum qui in ænigmate latitaret.

XLVI. [lb. xxii, 4-6.] Quod dicit Scriptura, postquam Israel vicit Amorrhæos, et possedit omnes civitates eorum, misisse legatos Balac regem Moabitarum ad conducendum Balaam, a quo malediceretur Israel, satis ostenditur non omnes Moabitas venisse in conditionem Seon regis Amorrhæorum, quando eos bello superavit : si quidem remansit gens Moabitarum usque ad illud tempus, ubi regnaret Balac rex Moab. Quod vero Moab dixit senioribus Madian, id est, Moabitæ senioribus Madianitarum, *Nunc ablinget synagoga hæc omnes¹ qui in circuitu nostro sunt* ; non una gens erat, sed vicini ad vicinos dixerunt quod pariter cavendum esset. Nam Moab filius fuit Lot ex una filiarum (Gen. xix, 37), Madian vero filius Abrahæ de Cethura (Id. xxv, 2). Non itaque una gens erat, sed duæ vicinæ atque contemineæ.

XLVII. [lb. xxii, 7-13.] Quid est quod scriptum est, *Et divinationes in manibus eorum, cum de iis diceretur quos miserat Balac ad conducendum Balaam,*

¹ In editis, *adlinget synagoga hæc omnes*. In Mas., *ablinget synagoga hæc* : quæ est lectio LXX.

ut malediceret Israel? Numquidnam ipsi divinabant? an aliqua ferebant unde faceret Balaam, quo posset divinare, tanquam aliqua quæ in sacrificiis incendirentur, aut quoquo modo impenderentur ; et ideo dictæ sunt divinationes, quia per hæc ille poterat divinare? an quid aliud? obscure eniam dictum est. Notandum sane, quod venit Deus ad Balaam et dixit ei, *Quid homines hi pecces te?* etc. Nec dictum est utrum in somnis hoc factum sit, quamvis per noctem factum satis cluceat, cum post hæc dicit Scriptura, *Et exurgens Balaam mane.* Potest enim movere quomodo cum homine pessimo Deus locutus sit, quod etiamsi in somnis factum esse constaret, non ideo nulla questio remaneret, propter ipsam indignitatem. Sic et Dominus Jesus Christus ait de divite illo, qui destruere veteres apothecas et ampliores novas disponebat implere : *Dixit ad illum Deus, Stulte, hæc nocte anima tua auferetur a te ; hæc quæ præparasti cujus erunt (Luc. xii, 20)?* Ne qui-quam glorietur quod ei loquitur Deus eo modo, quo talibus loquendum esse novit ; quando potest hoc et reprobis fieri : quia et cum per angelum loquitur, ipse loquitur.

XLVIII. [lb. xxii, 12-38.] Quod ait Balaam iterum ad se missis honoratioribus nuntiis, *Si dederis mihi Balac plenam domum suam argento et auro, non potero prævaricare verbum Domini, facere illud pusillum vel magnum in mente mea,* nullum habet omnino peccatum : sed quod sequitur non est sine gravi peccato. Jam enim constans esse debuit semel audito, quod ei dixerat Dominus, *Non ibis cum eis, neque maledices populum : est enim benedictus ;* nec eis ullam spon dare, quod posset Dominus, tanquam ipse Balaam muneribus et honoribus flexus, adversus populum suum, quem benedictum esse dixerat, suam mutare sententiam. Sed ibi se victum cupiditate monstravit, ubi loqui sibi Dominum de hac re iterum voluit, de qua ejus jam cognoverat voluntatem. Quid enim opus erat quæ sequuntur adungere : *Et nunc sustinete ibi et vos nocte hæc, et sciam quid adjiciet Dominus loqui ad me?* Proinde Dominus videns ejus cupiditatem captam devictamque muneribus, permisit eum ire, ut per jumentum quo volebatur ejus avaritiam coerceret : hoc ipso confundens illam dementia, quod prohibitionem Domini per angelum factam transgredi asina non audebat, quam ille cupiditate transgredi conaretur, quamvis eandem cupiditatem timore supprimeret. *Venit enim Deus ad Balaam nocte, et ait illi : Si vocare te venerunt homines, exurgens sequere eos, sed verbum quodcumque locutus fuero ad te, hoc facies. Et exurgens Balaam mane stravit asinam suam, et abiit cum principibus Moab.* Cur post istam permissionem Deum iterum non consuluit, et post illam prohibitionem iterum consulendum putavit, nisi quia ejus maligna cupiditas apparebat, quamvis timore Domini premeretur? Denique Scriptura sequitur, *Et iratus est animatione Deus, quia ibat ipse ; et insurrexit angelus Dei, ut non permitteret eum in via, et cætera quæ sequuntur, donec asina loqueretur.* Nihil hic sane mirabilis videtur, quam quod loquente asina territus non

est, sed insuper ei, velut talibus monstris assuetus, ira perseverante respondit. Postea illi et angelus loquitur, arguens et improbens ejus viam: quo viso tamen exterritus adoravit. Deinde ire permissus est, ut jam per ipsum prophetia clarissima proferretur. Nam omnino permissus non est dicere quod volebat, sed quod virtute Spiritus cogebatur. Et ipse quidem reprobus mansit: nam posterior de illo sancta Scriptura ita locuta est, ut quidam reprehensibiles et reprobi viam ejus secuti dicerentur: *Secuti*, inquit, *viam Balaam filii Beor, qui mercedem iniquitatis dilexit* (II Petr. II, 15.)

XLIX. [Ib. xxii, 22, 32.] De angelo qui locutus est Balaam in via, quo viso asina ejus progredi non ausa est, Scriptura ita loquitur: *Et iratus est animatione Deus, quia ibat ipse; et insurrexit angelus Dei differre eum in via.* Ubi primo notandum est quemadmodum dixerit, *iratus est Deus, et insurrexit angelus Dei*: nec interposuit iratum Deum, nisi se angelum, sed tanquam in angelo iratum Deum significavit; quoniam veritas et justitia Dei irasci angelum fecit. Nam *insurrexit* quod dictum est, utique commotione intelligendum est. Deinde quod ait, *differre eum in via*, quod græce positum est διαβαλεῖν, hoc et in consequentibus dicit ipse angelus, *Et ecce ego exii in dilationem tuam*, ubi græcus habet διαβολήν. Ubi fortassis accusatio congruentius intelligitur, ut hic quod dictum est *differre eum in via*, accusare accipiatur. Unde creditur etiam diabolus appellatus, tanquam accusator latine dicitur sit: non quia nemo possit etiam bene recteque accusare; sed quoniam diabolus amat accusare, utique invidiosæ stimulis agitur, quale illi in Apocalypsi testimonium perhibetur (Apoc. xii, 9, 10). Positum est autem hoc verbum et in comœdia, unde latinum esse non dubium est, sub eadem significatione, vel certe vicina, ubi de patre irato dicitur filio:

Orationem sperat invenisse se,
Qua differat te.

(Terentius in Andr., act. 2, scen. 4.)

Solet autem hic intelligi, differat, velut hac atque illac ferat tempestate verborum, quasi discerpat et dissipet; quod atque ille accusando videbatur esse facturus. Sed etsi *differre eum in via* sic intellexerimus, quia distulit angelus ejus festinationem remorando, ut ei quod opus erat et demonstraret, et diceret, non absurda est hujus verbi etiam sub ista significatione positio.

L. [Ib. xxii, 23-29.] *Et cum vidisset asina angelum Dei resistentem in via, et evaginatum gladium in manu ejus, et declinavit asina de via, et ibat in campum. Campus iste adhuc extra macerias vinearum fuit. Et percussit asinam in virga, ut corrigeret eam in via. Et stetit angelus Dei in sulcis vinearum, maceria hinc, et maceria hinc.* Merito quaeritur, si hinc atque inde maceriae in medio ponebant viam, sicut fieri solet; quomodo ibi stans angelus dicitur stetisse in sulcis vinearum: neque enim in via inter macerias potuerunt sulci esse vinearum. Sed ordo verborum est, ut *corrigeret eam in via, maceria hinc, et maceria hinc*: In hac ergo

via corrigere voluit asinam Balaam, ut inter macerias ambularet. Interpositum est autem, *Et stetit angelus Dei in sulcis vinearum*, in una scilicet vinearum, quæ in medio ponebant viam. *Et cum vidisset asina angelum Dei, compressit se ad parietem*, id est ad maceriam illius utique vineæ, in qua non erat angelus, quoniam ab alia parte erat in sulcis vinearum. *Et compressit pedem Balaam ad parietem, et adjecit adhuc cedere eam.* *Et apposuit angelus Dei, et adjiciens¹ substitit in loco angusto*; jam non in sulcis vinearum, sed inter ipsas macerias, id est in via: in quo non fuit declinare dextram² neque sinistram. *Et cum vidisset asina angelum Dei, consedit³ sub Balaam.* Cæsa enim, retro non ibat; in parietem non se premebat, quoniam non ab altera parte terrebatur, sed in media via in angusto angelus erat: restabat ergo ut subsideret. *Et iratus est Balaam, et percutiebat asinam virga. Et aperuit Deus os asinæ, et ait ad Balaam: Quid feci tibi, quia percussisti me tertio hoc? Et ait Balaam asinæ: Quia illusisti mihi; et si haberem gladium in manu mea, jam transfixissem te.* Nimirum iste tanta cupiditate ferebatur, ut nec tanti monstri miraculo terreteret, et responderet quasi ad hominem loquens, cum Deus utique non asinæ animam in naturam rationalem vertisset, sed quod illi placuerat, ex illa sonare fecisset, ad illius vesaniam exhibendam: illud fortasse præfigurans, quia stulta mundi electurus erat Deus, ut confunderet sapientes (I Cor. I, 27), pro illo spirituali et vero Israel, hoc est promissionis filius.

LI. [Ib. xxiii, 5.] *Et factus est Spiritus Dei super illum*; id est, super Balaam. Non factus est Spiritus Dei, tanquam factura sit Spiritus Dei; sed *factus est super illum*, id est, factum est ut super illum esset: quomodo, *Qui post me venit, ante me factus est*, id est, factum est ut ante me esset, ut præponeretur mihi; quia prior me, inquit, erat (Joan. I, 30): et sicut, *Dominus factus est adjutor meus* (Psal. xxxix, 11); non enim Dominus factura est, sed factum est ut me adjuvaret: et, *Factus est Dominus refugium pauperum* (Psal. ix, 10), id est, factum est ut ad eum refugerent pauperes: et, *Facta est super me manus Domini* (Ezech. I, 3, et III, 22), id est, factum est ut super me esset; et multa talia in Scripturis reperuntur.

LII. [Ib. xxv, 4, 7, 8.] *Et dixit Dominus ad Moysen: Accipe duces populi, et ostenta eos Domino contra solem; et auferetur ira animationis Domini ubi Israel.* Iratus est Deus de fornicationibus Israel, et carnalibus et spiritualibus; nam et filii Moab se impudice miscuerant, et idolis fuerant consecrati: hoc ad Moysen dixit, ut ostentaret Domino duces populi contra solem. In quo verbo intelligitur eos jussos esse crucifigi, ut hoc sit, *Ostenta eos Domino contra solem*, id est palam in conspicuo lucis hujus. Nam græcus ait παράδειγμα, quod dici posset, Exemplum; quia παράδειγμα exemplum dicitur. Nam præter Septuaginta

¹ Apud LXX, καὶ ἀπέλιον, et alienus.

² Sic Mss. Juxta LXX. At edili, in qua non fuit declinare in dexteram.

³ Edili, συνέδω. Mss. vero, consedit: apud LXX, συνεκλήθησαν.

interpretes, Aquila perhibetur dixisse, *confige*, vel potius *sursum confige*, quod est ἀναστρέφω; Symmachus autem verbo evidentiore, *suspende*. Mirum est sane, quod Scriptura narrare destiterit utrum hoc fuerit ex præcepto Domini impletum: quod contemni potuisse non video, aut si contemptum est, impune contemni. Si autem factum est et tacitum, cur ex eo quod Phinees filius Elkazar transfixit adulteros, placatum fuisse Dominum Scriptura testatur, plaganque cessasse; quasi crucifixis ducibus, sicut præceperat Dominus, adhuc indignatio perseverans alio modo placanda videretur: cum procul dubio falsum esse non posset, quod prænuñtiaverat et promiserat Dominus, dicens, *Accipe duces populi, et ostenta eos Domino contra solem; et avertetur ira animationis Domini ab Israel?* Si ergo factum erat, quis dubitet iram Domini avertam fuisse ab Israel? Quid itaque opus erat ut adhuc Phinees ad placandum Deum sic in adulteros vindicaret, eique testimonium Scriptura perhiberet quod eo modo placaverit Dominum? Nisi forte intelligamus, cum illud de ducibus populi Moyses, quod præceperat Dominus, implere diserneret, eum voluisse etiam secundum Legem talia punire flagitia et sacrilegam audaciam, ut juberet quemque interficere proximum suum diis alienis nefarie consecratum, atque interea etiam illud Phinees faceret, ac sic ira Domini jam placata, non opus fuisse duces populi crucifigi. Hæc sane severitas illi tempori congrua, quantum malum sit fornicationis et idololatriæ, prudentium fidei satis evidenter ostendit.

LIII. [lb. xxvii, 13, 14.] Eam causam mortis Moysi dicit Dominus, quam etiam fratris ejus. Ambobus enim etiam hoc ante prædixerat, quod ideo non intrarent cum populo Dei in terram promissionis, quia non cum sanctificaverunt coram populo ad aquam contradictionis (Num. xx, 12); id est quia dubitaverunt de dono ejus, quod possit aqua de petra profluere, sicut exposuimus in eo ipso Scripturæ loco (Supra, quæst. 49). Hujus autem rei mysterium datur intelligi, quia nec sacerdotium quod prius institutum est, cujus personam gerebat Aaron, nec ipsa Lex cujus personam gerebat Moyses, introducunt populum Dei in terram hæreditatis æternæ; sed Jesus, in quo typus erat Iominus Jesu Christi, id est gratia per fidem. Et Aaron quidem ante defunctus est, quam Israel in aliquam partem terræ promissionis intraret; Moysen autem adhuc vivente capta est terra Amorrhæorum atque possessa, sed Jordanem cum eis non est transire permisus. Ex aliqua enim parte Lex observatur in fide christiana. Ibi enim sunt etiam præcepta, quæ hodieque observare Christiani jubemur. Sacerdotium vero illud et sacrificia nullam partem tenent hodie fidei christianæ, nisi quod in umbris futurorum acta atque transacta sunt. Cum vero ambobus fratribus, id est Aaron et Moysi, dicitur ut apponantur ad populum suum, manifestum est non esse in illos iram Dei, quæ separat a pace sancte societatis æternæ. Unde manifestatur, non solum officia, sed etiam mortes eorum signa fuisse futurorum, non supplicia indignationis Dei.

LIV. [lb. xxvii, 18, 19.] *Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Accipe ad teipsum Jesum filium Nave, hominem qui habet Spiritum in seipso; et impones manus tuas super eum, et statues eum in conspectu Eleazari sacerdotis, et mandabis ei in conspectu omnis synagoge, etc.* Notandum est, quod cum jam haberet Spiritum in seipso Jesu Nave, sicut Scriptura testatur (ubi quid aliud quam Spiritum sanctum debemus accipere? non enim de spiritu hominis hoc diceret, quem nullus erat qui non habebat), jussus est tamen Moyses ei manus imponere; ne quisquam homo, qualibet præpollens gratia, sacramenta¹ consecrationis audeat recusare.

LV. [lb. xxvii, 20.] Quid est quod cum Deus præciperet Moysi de Jesu Nave, ait inter cætera, *Et dabis de gloria tua super eum?* Nam græca locutione τῆς δόξης habet, quod tantumdem valet ac si diceret *de gloria*, id est ἀπὸ τῆς δόξης. Latini autem nonnulli interpretati sunt, *dabis gloriam tuam*; non, *de gloria tua*. Sed sive illud esset, ut *gloriam tuam* diceret, non ideo eam non habiturus erat Moyses; nec quia dixit, *de gloria*, ideo minutum est quod habebat. Sic enim accipiendum est, ac si diceret, *Facies eum socium gloriæ tuæ*: non autem hujusmodi res, quasi partiliter divisæ, minuuntur; sed totæ sunt omnibus, totæ singulis qui earum habent societatem.

LVI. [lb. xxx, 5.] *Homo, homo quicumque roverit rotum Domino, aut juraverit juramentum, aut definiit definitionem de anima sua, non profanabit verbum suum: omnia quæcumque exierint ex ore ejus faciet.* Non hoc ad omnem jurationem pertinet, sed ad eam uli quisque de anima sua roverit alicujus utique rei abstinentiam, qua ei licebat uti per Legem, sed per votum sibi ipse efficit non licere.

LVII. [lb. xxx, 4-6.] *Si autem mulier roverit votum Domino, aut definiit definitionem in domo patris sui in juventute sua, et audierit pater ejus vota ejus, et definitiones ejus, quas definiit adversus animam suam, et tacuerit pater ejus; et stabunt omnia vota ejus, et omnes definitiones ejus, quas definiit adversus animam suam, manebunt ei. Si autem abnuens abnuerit pater ejus, quæcumque die audierit omnia vota ejus, et definitiones ejus, quas definiit adversus animam suam, non stabunt: et Dominus emundabit eam, quia abnuerit pater ejus.* Quoniam quidem de muliere, quæ adhuc in juventute sua in domo patris est, loquitur, merito hic quæritur etiam de voto virginitatis; mulieres quippe etiam virgines in Scriptura appellari solere notissimum est: et videtur etiam Apostolus de patre loqui, cum dicit, *Servet virginem suam*; et, *Det nuptum virginem suam* (I Cor. vii, 37, 38), et cætera hoc modo: ubi nonnulli intellexerunt, *virginem suam*, virginitatem suam; nulla tamen hoc simili Scripturarum locutione demonstrant, cum sit inusitatissima. Quod autem ait, *adversus animam suam*, non sic accipiendum est, quasi animæ noceat talibus votis; sed *adversus animam* dicitur, adversus animalem delectationem, sicut etiam de jejunio præcipiens superius ait, *Et affligetis animas vestras* (Num. xxxix, 7).

¹ Editi, sacramentum. Mss., sacramenta.

LVIII. [lb. xxx, 6.] Quod autem ait, *Et Dominus mundabit eam, quia abnuvit pater ejus; mundabit dixit, a voti non impleti crimine absolvet: sicut in multis locis dicitur, Et mundabit eum sacerdos; id est mundum habebit, mundum judicabit; sicut est et illud, Mandatione non mundabis reum, id est, Non dicendum eum qui immundus est.*

LIX. [lb. xxx, 7-16.] *Si autem facta fuerit viro, et vota ejus super eam secundum distinctionem libiorum ejus, quanta definiuit adversus animam suam; et audierit vir ejus, et tacuerit ei quacumque die audierit: et ita stabunt omnia vota ejus, et definitiones ejus, quas definiuit adversus animam suam, stubypt. Si autem abnuens abnuerit vir ejus in quacumque die audierit omnia vota ejus, et definitiones ejus, quas definiuit adversus animam suam, non manebunt: quoniam vir abnuvit ab ea et Dominus mundabit eam.* Feminam sub patre antequam nubat, et sub viro nuptam, voluit Lex ita votere aliquid Deo adversus animam suam, id est in aliquam rerum licitaram atque concessarum abstinentiam, ut in ei. dom votis feminea valeat¹ auctoritas, sed virilis; ita ut si adhuc inuuptae jam concesserat pater vota persolvere, si antequam persolverit impserit, et viro ejus hoc cognitum non placuerit, non persolvat, et sit omnino sine peccato, quia *Dominus mundabit eam*, sicut dicit, id est mundam judicabit: neque hoc contra Deum fieri putandum est, cum ipse Deus hoc preceperit, hoc voluerit.

Sequitur autem de viduis, vel a viro abjectis, id est, non sub potestate viri constitutis, aut patris; et eorum vota ad persolvendum libera esse dicit hoc modo: *Et potum, inquit, viduas et expulsas, quæcumque voterit adversus animam suam, manebunt ei.* Deinde dicit de nupta, si in domo viri sui jam constituta aliquid tale voterit. De illa enim prius dixerat, quæ in domo patris voterat, et antequam redderet nupsorat. De hac ergo quæ in domo mariti votit, ita loquitur: *Si autem in domo viri ejus votum ejus, aut definitio, quæ adversus animam ejus cum jurejurando; et audierit vir ejus, et tacuerit ei, et non abnuerit ei; et stabunt omnia vota ejus, et omnes definitiones, quas definiuit adversus animam suam, stabunt adversus eam. Si autem circumanserens circumanserat vir ejus, quacumque die audierit omnia, quæcumque exierint ex labiis ejus, secundum vota ejus et secundum definitiones, quæ adversus animam ejus, non manent ei: vir ejus circumabstulit, et Dominus mundabit eam. Omne votum et omne jusjurandum vinculi affligere animam, vir ejus statuet ei, et vir ejus circumanseret. Si autem tacens tacuerit ei diem ex die, et statuet ei omnia vota ejus, et definitiones, quæ super ipsam, statuet ei; quoniam tacuit ei, die quo audivit. Si autem circumanserens circumanserat vir ejus post diem quem audivit; et accipiet peccatum suum.*

Manifestum est ita voluisse Legem feminam esse sub viro, ut nulla vota ejus, quæ abstinentiæ causa coverit, reddantur ab ea, nisi auctor vir fuerit pernit-

¹ Am. Er. et Lov., non prevalent. Cat., non valeat. Abest non a Hss., e quibus plerique habent, valent.

SANCT. AUGUST. III.

tendo. Nam cum ad peccatum ejusdem viri pertinere voluerit, si prius permissit, et postea prohibuerit; etiam hic tamen non dixit ut faciat mulier quod voverat, quia permissa prius a viro fuerat. Viri dixit esse peccatum, quia abnuvit quod prius concesserat: non tamen mulieri vel ex hoc permissum dedit, ut cum prius ei vir concesserit, postea si prohibuerit, contemnatur.

Utrum autem ista etiam ad vota continentiæ et a concubitu abstinentiæ pertineant, merito quaeritur, ne forte ea tantum intelligenda sint adversus agnam voveri, quæ sunt in cibis et potionibus. Quod videtur et illud significare, ubi Dominus ait, *Nonne anima plus est quam esca* (Matth. vi, 25)? et cum de jejuniis præcipitur, ita præcipitur, *Affligetis animas vestras* (Num. xxix, 7). Nescio autem utrum alicubi legi possit, adversus animam dici votum quod de abstinentia concubitus fuerit: maxime quia cum hic Lex auctoritatem viro tribuat, non mulieri quæ viro subdita est, ut tunc persolvenda sint vota mulieris, si vir approbaverit; si autem renuerit, non debeantur: Apostolus tamen, cum de concubitu conjugatarum loqueretur, non ibi majorem auctoritatem viro quam feminæ dedit; sed, *Uxori, inquit, vir debitum reddat, similiter et uxor viro: uxor non habet potestatem corporis sui, sed vir; similiter autem et vir non habet potestatem corporis sui, sed mulier* (I Cor. vii, 3, 4). Quando ergo in hac re parum utriusque esse voluit potestatem, puto quod nobis intelligendum insinuet, istam de concumbendo vel non concumbendo regulam non pertinere ad ea vota, ubi non habent parem vir et mulier potestatem, sed viri major est, ac prope ejus solus est. Non cuius ait Lex virum non debere reddere vota sua, si uxor prohibuerit; sed uxorem, si vir prohibuerit. Unde non mihi videtur in hujusmodi votis et definitionibus atque obligationibus, quæ adversus animam sunt, etiam ista debere accipi, quæ inter de vir et uxor de concumbendo, vel de abstinentia concumbendi placita habuerint.

Deinde quia et istæ justificationes dicuntur, et meminimus in illis justificationibus, quæ in Exodo sub hoc nomine aliæ commemorantur, multa præcipi, quæ accipi ad proprietatem non possint, nec in Novo Testamento observentur; sicut de aure servi pertunden-da (Exod. xxi, 6), et si quid ejusmodi est: non absurde etiam hic aliquid figurate dictum intelligitur, ut quoniam sunt multæ abstinentiæ cerimoniarum irrationabiles, et aliquando etiam inimicæ veritati, hoc fortasse hic intelligi voluerit, tunc ratas esse, cum rationabiles fuerint; hoc est, cum eas approbaverit ratio, quæ ad vicem viri debet regere omnem animalem motionem, quæ sit non tantum in appetendo, verum etiam in abstinendo: ut si mente et ratione decernitur, tunc fiat; si autem improbatur consilio rationis, non fiat. Quod si ratio quod prius recte faciendum esse decreverit, post improbet, sit peccatum consilii: etiam sic tamen non nisi rationi motio illa consentiat.

LX. [lb. xxxi, 5, 6.] *Quid est, Et misit eum Moyses. (Vingt-quatre.)*

mille ex tribu et mille ex tribu cum virtute eorum? Utrum virtutem eorum vult intelligi, principes eorum? an virtutem a Domino eis datam, vel per ipsum Moysen impetratam? an potius virtutem eorum dicit¹, ea quibus virtus eorum sustentaretur?

LXI. [Ib. xxxi, 8.] Potest videri quæstio, quomodo quando Israelitæ Madianitas debellaverunt, interfectum dicat Scriptura Balaam, qui fuerat conductus ad maledicendum populum Israel: cum superius quando benedicere coactus est, ita eamdem actionem Scriptura concluderit, cum ait, *Et surgens Balaam abiit reversus in locum suum, et Balac abiit ad semetipsum* (Num. xxiv, 25). Si ergo redierat ad locum suum Balaam, quomodo hic interfectus est, cum de tam longinquo, id est de Mesopotamia venerit? An forte reversus est ad Balac, et hoc Scriptura non dixit? Quamquam etiam possit in locum suum rediisse intelligi, quod ab ipso loco ubi sacrificia faciebat, in eum locum reversus est unde illuc exierat, id est, ubi tantam peregrinus habebat hospitium. Non enim dictum est in domum suam, aut, in patriam suam; sed, *in locum suum*. Habet autem et quisque peregrinus locum suum, ubi ad tempus habitat. De ipso autem Balac qui cum conduxerat, non dictum est, ad locum suum, sed, *ad semetipsum*; id est, ubi dominans habitabat. Posset ergo dici *ad locum suum*, et dominans, et peregrinus: *ad semetipsum* autem, non video quomodo posset dici peregrinus, cum ad hospitium suum venisset.

LXII. [Ib. xxxi, 9.] *Et prædam egerunt mulieres Madian, et suppellectilem eorum, et pecora eorum, et omnia quæ possederant, et virtutem eorum deprædati sunt.* Cum jam dixisset mulieres, suppellectilem, et pecora, et omnia quæ possidebant; quid deinde addit, *et virtutem eorum deprædati sunt*? Nimirum enim hæc intelligenda est virtus, de qua et supra dictum est, misisse millenos de singulis tribubus cum virtute eorum. An forte cibus quo sustentabantur, virtus eorum appellata est, quo subministrato vires suppetunt, et quo subtracto vires deficiunt? Unde per prophetam Deus cum minaretur, ait: *Auferam virtutem panis, et virtutem aquæ* (Isai. iii, 1). Et Moyses ergo cum annona miserat illos millenos, quod dictum est, *cum virtu-*

te eorum; et isti Madianitis victis etiam hoc eorum inter cætera fuerant deprædati.

LXIII. [Ib. xxxi, 15, 16.] *Ut quid vivificastis omne femininum? Hæc enim fuerunt filii Israel¹, secundum verbum Balaam, ut recedere facerent et despiciere verbum Domini propter Phogor.* Hoc consilium malignum, ut eis ad illecebram feminæ supponerentur, per quas non solum corporaliter, sed etiam spiritualiter in adorando idolo fornicarentur, quando dederit Balaam Scriptura non dixit; et tamen apparet factum esse, cum hic commemoratur. Sic ergo potuit et redire ipse Balaam, qui jam ierat in locum suum, ut non locum ejus² intelligamus peregrinationis hospitium; quamvis hoc Scriptura tacuerit.

LXIV. [Ib. xxxv, 11, 12.] Quid est quod ait, *Et erunt civitates vobis refugia a vindicante sanguinem, et non morietur is qui occidit, quoadusque stet in conspectu synagogæ in iudicium*; cum de iis loquatur, qui nolentes occiderint, et alibi dicat, tunc unumquemque in tali causa confugientium exire liberum de civitate quo confugerat, cum sacerdos maximus fuerit defunctus? Quomodo ergo hic dicit, *Et non morietur is qui occidit, quoadusque stet in conspectu synagogæ in iudicium*; nisi quia ideo iudicatur ut tunc ei liceat esso in civitate refugii, si manifestum factum fuerit in iudicio quod nolens occiderit?

LXV. [Ib. xxxv, 19, 22.] Quid est quod ait, *Qui vindicat sanguinem, ipse interficiet homicidam; cum occurrerit ei, iste interficiet eum*? Sic enim sonat male intelligentibus, quasi passim et sine iudicio data fuerit ultori mortis propinqui sui, licentia occidendi ejus interfectorem. Sed hoc intelligi voluit, quia secundum id quod supra dictum est, qui occiderit, confugiat ad unam de civitatibus refugiorum, quoadusque stet in iudicium, ne ante inventus a propinquo occidatur; quia etsi nolens occidit, præter illas civitates inventus occiditur. Cum vero in iudicium steterit in aliqua earum civitatum, et iudicatus fuerit homicida in aliqua earum in quas fugere conceditur, esse ibi non sinitur; tum demum jam iudicatum, ubicumque compertum, propinquo licet occidere. Neque enim opus est eum ad iudicium deduci, cum jam fuerit iudicatus homicida, et propterea de illis civitatibus pulsus sit.

¹ Editi, *virtutem eorum, quia dedit ea quibus virtus*, etc. Substituimus lectionem Mss. nisi quod ex iis nonnulli habent, *quibus victus*.

¹ In editis, *Hoc enim fecerunt filii Israel*. In Mss., *hæc enim (scilicet, femina) fuerunt filii Israel*. Apud LXX, *autui qui esan lois huius Israel*.

² sic Mss. At editi, *ut modo locum ejus*.

LIBER QUINTUS.

Quæstiones in Deuteronomium.

QUÆST. I. [DEUT. cap. i, § § 29, 30.] In eo quod commemorat Moyses, dixisse se populo timenti hostes inhabitantes terram, quo introducendus fuit, *Ne paventis, neque timeatis ab eis: Dominus Deus noster, qui præcedit ante faciem vestram, ipse simul debellabit eos vobiscum*: satis ostenditur ita esse adiutorem Deum, ut etiam homines agant aliquid.

II. [Ib. ii, 30.] *Et noluit Seon rex Esebon transire nos per ipsum, quoniam induraverat Dominus Deus noster spiritum ejus, et confortavit cor ejus, ut traderet in manus tuas, sicut in hac die.* Hæc dicens Moyses, dum populum alloquitur, tale aliquid commemorat, quale dicebatur in Exodo, *Ego induravi cor Pharaonis* (Exod. x, 1); et quod in Psalmis legitur, *Convertit cor*

eorum, ut odissent populum ejus (*Psal.* civ, 25). Nec iacetur hic causa indurationis hujus, cum dicitur, ut *traderetur in manus tuas, sicut in hac die* : id est, ut *vinceretur a te*; quod non fieret, nisi resisteret; non autem resisteret, nisi corde obdurato. Cujus rei justitiam si quæsierimus, inscrutabilia sunt judicia Dei (*Rom.* xi, 33) : iniquitas autem non est apud Deum (*Id.* ix, 14). Sane notandum est, confortatum cor posse dici etiam in malo.

III. [Ib. iii, 2.] *Verumtamen Og rex Basan reliquus factus est a Raphain.* Hoc nomine, quod est Raphain, gigantes significari in hebræa lingua dicunt qui eam noverunt. Unde quod habent plerique codices *derelictus est a Raphain*, planius utique dicitur, *reliquus factus est*, ut ipse ex illis remansisse intelligatur : cujus etiam consequenter longitudo et latitudo ferrei lecti commemoratur, ad ejus magnitudinem commendandam.

IV. [Ib. iv, 16.] *Ne feceritis iniquitatem, et faciatis vobis ipsis sculptilem similitudinem, omnem imaginem.* Quid intersit inter similitudinem et imaginem quæri solet. Sed hic non video quid interesse voluerit, nisi aut duobus istis vocabulis unam rem significaverit, aut similitudinem dixerit, si, verbi gratia, fiat statua vel simulacrum habens effigiem humanam, non tamen alicujus hominis exprimantur lineamenta, sicut pictores vel statuarii faciunt, intuentes eos quos pingunt seu fingunt. Hanc enim imaginem dici nemo dubitaverit : secundum quam distinctionem omnis imago etiam similitudo est, non omnis similitudo etiam imago est. Unde si gemini inter se similes sint, similitudo dici potest alterius cujuslibet in altero, non imago. Si autem patri filius similis sit, etiam imago recte dicitur; ut sit pater prototypus, unde illa imago expressa videatur : quarum aliæ sunt ejusdem substantiæ, sicut filius; aliæ non ejusdem, sicut pictura. Unde illud quod in Genesi scriptum est, *Fecit Deus hominem ad imaginem Dei*; manifestum est ita dictum, ut non ejusdem substantiæ sit imago quæ facta est. Si enim ejusdem esset, non facta, sed genita diceretur. Sed quod non addidit, *Et similitudinem, cum superius dictum esset, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (*Gen.* i, 27, 26); quibusdam visum est similitudinem aliquid amplius esse quam imaginem, quod homini reformando per Christi gratiam postea servaretur. Miror autem si non propterea postea imaginem solam voluit commemorare, quia ubi imago, continuo et similitudo est. Unde et hic Moyses similitudinem et imaginem fieri vetat, secundum eam fortasse rationem quam diximus. In Decalogo autem generaliter dicitur, nullam fieri debere similitudinem (*Exod.* xx, 4), nec imago commemoratur. Cum enim nulla similitudo sit, procul dubio nec imago sit; quoniam si imago, utique et similitudo. Non autem si sit similitudo, continuo sit et imago : tamen si nulla similitudo, sequitur ut nulla imago. Denique ubi prohibuit similitudinem et imaginem, hominis intelligi voluit, ubi et similitudo fieri potest, non hujus aut illius, sed cujuslibet hominis; et imago, id est hujus

proprie, vel illius hominis. Cum vero de pecoribus diceretur atque irrationalibus animantibus, solam similitudinem dixit : quis enim reperiri potest, qui sibi unum constituat canem, vel quid ejusmodi, quem intuens ejus imaginem pingat, aut fingat? quod de hominibus usitatissimum est.

V. [Ib. iv, 18.] Quid est autem quod ait, *Similitudinem omnium piscis, quæcumque sunt in aquis sub terra.* An et aquam, propter tractabilem corpulentiam, terram intelligi voluit, et secundum hoc in eo quod scriptum est, *fecit Deus cælum et terram* (*Gen.* i, 4), et aquas debemus accipere? Assidue quippe Scriptura his duabus partibus commemoratis, universum mundum vult intelligi, secundum illud, *Auxilium meum a Domino, qui fecit cælum et terram* (*Psal.* cxx, 2), et innumerabilia ejusmodi. An ideo dictum est, *sub terra*, quod terra nisi superior aquis esset, habitari utique ab hominibus et animalia terrena habere non posset?

VI. [Ib. iv, 19.] *Et ne suspiciens in cælum, et videns solem et lunam et stellas et omnem ornatum cæli, errans adores ea, et servias illis, quæ distribuit Dominus Deus tuus ea, omnibus gentibus, quæ sunt sub cælo.* Non ita dictum est, tanquam Deus præcepit ea coli a gentibus, a solo autem populo suo non coli : sed aut ita dictum est, quod Deus præscierit gentes culturam exhibituras his cælestibus et tamen hoc præsciens creaverit ea; eum vero populum suum futurum esse præsciverit, qui ista non coleret : aut *distribuit* dictum est, ut intelligatur usus, qui commendatur in Genesi, *Ut sint in signis, et in temporibus, et in diebus, et in annis* (*Gen.* i, 14); quem usum in eis communem habet populus Dei cum omnibus gentibus, non autem cultum quem habent aliæ gentes.

VII. [Ib. iv, 23.] *Ne obliviscamini testamentum Domini Dei vestri, quod disposuit ad vos, et faciatis vobismetipsis sculptilem similitudinem omnium quæcumque constituit tibi Dominus Deus tuus.* Hic certe generaliter loquens similitudinem posuit, imaginem tacuit; quoniam si nulla sit similitudo, profecto nec imago : quia ubi imago, continuo similitudo; quamvis non ubi similitudo, continuo imago.

VIII. [Ib. iv, 32, 33.] Quærendum quomodo dictum sit, *Interrogate dies priores, qui fuerunt priores te, ex die qua creavit Deus hominem super terram, et a summo cæli usque ad summum cæli.* Subauditur enim, interrogate. Videtur autem significare totum orbem terrarum. Sed cur, *a summo cæli usque ad summum cæli* dicat, non, *a summo terre usque ad summum terre*, non est facile dignoscere. Talis enim quædam locutio est et in Evangelio cum dicit Dominus, quod congregabuntur electi ejus *a summis cælorum usque ad terminos eorum* (*Matth.* xxiv, 31). Nisi forte hic nec in hominibus nec in Angelis auditum esse vult intelligi, quod in hoc populo factum singulariter commendat : hoc enim sequitur, *Si factum est secundum verbum magnum hoc, si auditum est tale quid : si audivit genus vocem Dei viventis loquentis e medio ignis, quemadmodum audisti tu, et vixisti*. Quod si ita est, ut nec in

editi, et vidisti. At vs., et vixisti. Sic etiam LXX et vulgata

hominibus nec in Angelis hoc dicat auditum; quid est ergo illud in Evangelio, *A summis cælorum usque ad terminos eorum*, cum sine dubio Dominus hoc ait, cum de novissima electorum suorum congregatione loqueretur?

IX. [Ib. v, 2-4.] Quid est quod ait, *Dominus Deus vester disposuit ad vos testamentum in Horeb: non patribus vestris disposuit Dominus testamentum hoc, sed ad vos, vos hic omnes viventes hodie; facie ad faciem locutus est Dominus ad vos in monte e medio ignis*? An quia illi qui non ingrediuntur in terram promissionis (mortui sunt enim omnes) non pertinent ad hoc testamentum, quorum tunc recognitio facta est, cum a viginti annis ætatis et supra numerarentur usque ad quinquaginta annos habiles ad bellum? Quomodo ergo illis locutus est Dominus, qui hodie vivunt? An quia ex viginti annis et infra potuerunt multi tunc esse, qui hæc bene meminissent, alieni ab illa pœna, quam Deus constituit illis qui tunc numerati sunt, non intrare in terram promissionis; et hos utique appellat, qui quamvis viginti annorum et supra non essent, quando Deus in monte loquebatur, ut numerari tunc possent, potuerunt tamen esse decem et novem et infra usque ad puerilem ætatem, quæ posset illa quæ facta et dicta sunt et videre, et audire, et memoria retinere?

Sed quid est quod ait, *Facie ad faciem* ² *locutus est Dominus ad vos*; quos paulo ante maxime admonere curavit, quod nullam similitudinem viderint, sed solum vocem de medio ignis audierint? An propter rerum evidentiam, et quodammodo præsentiam manifestatæ divinitatis, de qua dubitare nemo posset, his verbis usus est? Quod si ita est, quid prohibet de ipso Moyse hoc intelligi, in eo quod de illo dictum est, quod facie ad faciem locutus sit cum eo Dominus (*Exod. xxxiii, 11*), ut nec ipse aliquid oculis viderit præter ignem? An aliquid amplius vidisse intelligitur, quia scriptum est eum intrasse in nebulam vel nimbum ubi erat Deus (*Id. xxiv, 18*)? Sed etsi aliquid amplius vidit, quam illi; non eum tamen mortalibus oculis vidisse Dei substantiam ex illis ejus verbis intelligi potest, quibus ait Deo: *Si inveni gratiam ante te, ostende mihi te ipsum, ut scienter videam te* (*Id. xxxiii, 15*). Neque enim arbitrandum est hunc populum, cui Moyses loquebatur, sic tunc vidisse Deum facie ad faciem, quando in monte loquebatur e medio ignis, quemadmodum Apostolus dicit in fine nos esse visuros, ubi ait: *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem*. Quid autem hoc, et quantum esset, consequenter aperuit, dicens: *Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum* (*I Cor. xiii, 12*). Quod etiam ipsum caute accipiendum est, ne tantam putetur habiturus homo cognitionem Dei, quantam nunc habet hominis Deus; sed pro suo modo ita perfectam, ut ei nihil adhuc expectetur addendum: ut quam perfecte nunc Deus novit hominem, sed tamen sicut Deus hominem, ita tunc per-

fecte noverit homo Deum, sed tamen sicut homo Deum. Neque enim quia dictum est, *Estote perfecti, sicut Pater vester cælestis perfectus est* (*Matth. v, 48*), ideo æqualitatem Patris, quam Verbum habet unigenitum, sperare debemus: quamvis non defuerint qui et hoc futurum putaverint, nisi forte quid dicant parum intelligimus (a).

X. [Ib. v, 5, 6, 24.] Quid est quod ait, *Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini*; tanquam in loco esset Dominus, hoc est in monte unde illi voces audiebant? Quod sic accipiendum est, ut non ex hoc suspicemur Dei substantiam in ullo aliquo esse corporali loco, qui est ubique totus, nec per locorum intervalla propinquat aut recedit: sed demonstrationes ejus in ea creatura, quæ non est quod ipse, non aliter humanis sensibus exhibentur. Unde Dominus volens auferre ab hujusmodi suspicionibus mentem nostram, quibus putatur Deus loco aliquo contineri: *Veniet, inquit, hora, quando neque in monte hoc, neque in Jerosolymis adorabitis Patrem. Vos adoratis quod nescitis: nos adoramus quod scimus; quia salus ex Judæis est. Sed venit hora et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate. Nam et Pater tales quærit qui adorent eum. Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare* (*Joan. iv, 21-24*). Medium ergo se dixit Moyses non inter Dei substantiam et populum intervallo aliquo loci; sed quia per eum placuit populo audire cætera Dei verba, posteaquam vehementer est territus, audita de medio ignis voce Dei dicentis Decalogum legis.

Sed merito quæritur quomodo accipiantur hæc verba Deuteronomii, dicente Moyse, *Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini; quoniam timuistis a facie ignis, et non ascendistis in montem, dicens, Ego sum Dominus Deus tuus*, et cætera: quæ jam verba Dei sunt, quæ Decalogus continet. Quid ergo vult quod addidit, *dicens*? Si enim putaverimus hyperbaton, ut ordo verborum sit, *Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini, dicens, Ego sum Dominus Deus tuus*: non erit verum. Non enim hæc verba per Moysen populus, sed de medio ignis audivit: quod cum sustinere non posset audito Decalogo, postulavit ut per Moysen cætera audiret. Restat ergo ut quod positum est, *dicens*, pro eo positum intelligamus, ac si esset, *Cum diceret; ut iste sit sensus, Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini; quoniam timuistis a facie ignis, et non ascendistis in montem, cum diceret, Ego sum Dominus Deus tuus*: ut subaudiatur, cum diceret utique Dominus. Cum enim hæc verba diceret Dominus, quæ consequenter ex Decalogo cuncta commemorat, tunc timuit populus a facie ignis, et non ascendit in montem, et rogavit ut per Moysen potius verba Domini audiret (*Exod. xx, 18, 19*).

² Mss. *facies, faciem ad faciem*: uti græc., *prosôpon kata prosôpon*.

(a) Confer Fajst. 92, n. 5, et 147, n. 50.

Quæ verba Moyses commemorat in Deuteronomio dicta sibi a populo, cum audire jam nolent vocem Dei, sed per eum peterent sibi dici quæ dicebat Deus; id est, *Ecce ostendit Dominus Deus noster nobis gloriam suam, et vocem ejus audivimus e medio ignis*, et cætera: non eadem prorsus leguntur in Exodo, ubi primum narrata sunt, quæ modo repetuntur. Unde intelligamus, quod aliquoties jam commemoravi, non esse in mendacio deputandam, si aliis quibuslibet verbis eadem voluntas manifestatur, propter Evangelistarum etiam verba, quæ ab imperitiis et calumniosis tanquam repugnantia reprehenduntur. Neque enim magni erat Moysi attendere quæ in Exodo scripserat, et eisdem omnino verbis illa repetere, nisi pertineret ad sanctos doctores nostros hoc ipsum insinuare discipulis, ut nihil aliud in verbis loquentium quærant, nisi voluntatem propter quam enuntiandam verba instituta sunt.

XI. [Ib. v, 29.] Quid est quod ait Moyses dictum sibi esse a Domino de populo Hebræo, *Quis dabit esse sic cor eorum in eis, ut timeant me, et custodiant mandata mea?* An hic jam vult intelligi, gratia sua concedi hoc beneficium, ut sit in hominibus justitia Dei ex fide, non quasi propria, velint ex Lege? Hoc enim et per prophetam significat, dicens, *Auferam eis cor lapideum, et dabo eis cor carneum* (Ezech. xi, 19, et xxxvi, 26): quod propter sensum dictum est, quem caro habet, et lapis non habet, verbo utique translatò. Hoc ipsum et alibi dicit: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et consummabo super domum Israel et super domum Juda testamentum novum; non secundum testamentum quod disposui ad patres eorum in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Egypti. Quoniam hoc est testamentum quod disposui ad eos, post dies illos: dans leges meas in cor eorum, et in mente eorum superscribam eas, et iniquitatum eorum et peccatorum eorum non memor ero amplius* (Jerem. xxxi, 31-34). Hoc enim discernit Novum Testamentum a Veteri, quod in Veteri data est Lex in tabulis lapideis, in Novo autem in cordibus, quod fit per gratiam. Unde et Apostolus dicit, *Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus*: et alio loco, *Idoneos nos, inquit, fecit ministros Novi Testamenti, non litteræ, sed spiritus* (II Cor. iii, 5, 6).

XII. [Ib. vi, 13.] Quod ait de Domino, *Et in nomine ejus jurabis*, non ita præceptum accipiendum est, quasi jurari jusserit; sed in alterius alicujus Dei nomine jurari prohibuit. Melius autem fit si secundum Evangelium nec juraveris (Matth. v, 34); non quia mala est vera jratio, sed ne in perjurium incidatur facilitate jurandi. Qui enim jurat, non solum verum, sed etiam falsum jurare potest: qui autem omnino non jurat, a perjurio longe ambulat.

XIII. [Ib. viii, 2.] *Et recordaberis omnem viam quam duxit te Dominus Deus tuus in deserto, ut affi-*

¹ sic optime notæ Mss. juxta Apostolum in græco, *ou grunnatos, ullâ pncumatos*. At editi, *non littera, sed spiritus*.
² Editi, *viam per quam*. Abest, *per*, a Mss. et a græco LXX.

geret te, et tentaret te, et cognita faceret quæ in corde tuo sunt, si observabis mandata ejus, an non. Hic apertius dictum est, quod alibi genere locutionis obscurum est, ubi legitur, *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis eum* (Deut. xiii, 3). Intelligitur enim positum esse, *ut sciat*, pro eo quod est, *ut sciri faciat*; quod modo dilucide dictum est, *Ut tentaret te, et cognita faceret quæ in corde tuo sunt*: non enim ait, et cognosceret; quod quidem si dixisset, intelligendum erat, cognita faceret.

XIV. [Ib. ix, 6-8.] *Et scias hodie quia non propter justitias tuas Dominus Deus tuus dat tibi terram bonam istam hæreditare; quoniam populus dura cervice es*. Certe isti sunt qui propterea non meruerunt perire in deserto, quia nescierunt dexteram aut sinistram¹: ecce jam dura cervice appellantur. Unde videndum est illud in sacramento esse dictum, non quod istorum merita commendata sint. Nam ne quis existimet subito istos vituperabiles factos, qui merito fuissent ante laudati, paulo post eis dicitur: *Memor esto, ne obliviscaris, quanta exacerbasti Dominum Deum tuum in deserto; ex qua die existis² de terra Egypti, donec venistis in locum hunc, increduli perseverastis quæ ad Dominum*. Quod si quidam eorum tales erant, quidam vero fideles et boni, etiam sic non utique illis datur terra promissionis, qui nesciunt dexteram aut sinistram, ut hoc sic intelligamus quasi non offenderint Deum. Nam et patres eorum, qui mortui sunt, nec in eandem terram intrare permissi sunt, tales inveniuntur fuisse, ut in eis essent quidam etiam boni. Propter quod Apostolus, non omnes, sed quosdam eorum dicit offendisse, in quibus, eorum peccata commemorat (I Cor. x, 5-10). Similes quippe istos parentibus suis, ita evidentiùs docet et ista Scriptura Deuteronomii, quod consequenter adjungit, et dicit: *Et in Horeb exacerbastis Dominum*. Ubi certe illi exacerbaverunt, qui propter eadem mala merita sua non sunt in terram promissionis inducti.

XV. [Ib. x, 1-4.] *In illo tempore dixit Dominus ad me, Excide tibi duas tabulas lapideas quemadmodum priores, et ascende ad me in montem; et facies tibi arcam ligneam: et scribam in tabulis verba quæ erant in tabulis prioribus, quas contrivisti; et immittes eas in arcam. Et feci arcam ex lignis imputribilibus, et excidi duas tabulas lapideas sicut priores, et ascendi in montem, et duæ tabulæ in duabus manibus meis. Et scripsit in tabulis secundum scripturam priorem decem verba, quæ locutus est Dominus ad vos in monte e medio ignis: et dedit eas Dominus mihi*. Non immerito queritur quomodo hæc in Deuteronomio dicantur, Moysæ recolente ac repetente quæ gesta sunt; cum in Exodo, ubi primum hæc dicta et facta narrantur, ita sit scriptum, *Et dixit Dominus ad Moysen, Scribe tibi verba hæc; et enim in verbis his posui Testamentum tibi et Israel*. Et

¹ Mss. hic et inferius, *dextra et sinistra*: id est bonum et malum, ut legitur Num. cap. 14, v. 23; et Deut. cap. 1, v. 39.

² Sic Mss. juxta LXX. At editi excepto Rat. prosequuntur in singulari, *existi, veni li, incredulus perseverasti*: paulo que post, *exacerbasti*.

erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit, et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba. Cum ergo in Exodo ipse Moyses in tabulis decem Legis verba scripsisse narretur, quomodo hic in Deuteronomio Deus in tabulis eadem verba scripsisse recolitur?

Denique illud quod in Exodo, cum transeunter tractaremus, et quid nobis in ea differentia visum fuerit litteris mandaremus, cur priores tabulæ, quæ contrite sunt, digito Dei scriptæ referantur; secundas autem tamdiu in arca tabernaculoque mansuras, ipse Moyses scripsisse dicatur: ita per hanc differentiam duo Testamenta significata esse diximus, ut in Veteri Testamento Lex commendaretur tanquam opus Dei, ubi homo nihil fecerit, eo quod Lex timore non posset impleri: quoniam cum vere sit opus legis, charitate et, non timore; quæ charitas gratia est Testamenti Novi. Ideo in secundis tabulis homo legitur scripsisse verba Dei, quia homo potest facere opus Legis per charitatem iustitiæ, quod non potest per timorem pænæ (*Lib. Questionum in Exod., quæst. 166*).

Nunc ergo cum legitur in Deuteronomio de secundis tabulis ita dictum, *Et excidi duas tabulas lapideas sicut priores, et ascendi in montem, et duæ tabulæ in duabus manibus meis. Et scripsit in tabulis secundum scripturam priorem decem verba*: non enim ait, *Et scripsi*; sed, *scripsit*, hoc est, Deus; sicut paulo ante dixerat verba Dei sibi dicta, *Excide tibi duas tabulas lapideas quemadmodum priores, et ascende ad me in montem; et facies tibi arcam ligneam: et scribam in tabulis verba quæ erant in tabulis prioribus*: discutienda nascitur quæstio, quod utrasque tabulas, id est et priores et secundas, Deus hic legitur scripsisse, non homo. Sed si in ipso quoque Exodo verba Dei legantur, ubi jubet easdem tabulas secundas excidi a Moysse, nihil aliud invenitur, quam ipsum Deum se ea dem promississe scripturum. Nam ita scriptum est: *Et dixit Dominus ad Moysen, Excide tibi duas tabulas lapideas sicut et priores, et ascende ad me in montem: et scribam in tabulis verba quæ erant in tabulis prioribus, quas tu contrivisti*. Excepto itaque libro Deuteronomii, quæstionem istam etiam solus liber Exodi continet, quomodo dixerit Deus, *Et scribam in tabulis verba quæ erant in tabulis prioribus*; cum paulo post legatur, *Scribe tibi verba hæc; etenim in verbis his posui Testamentum tibi et Israel. Et erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit, et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba*. Si enim superius quod dictum est, *Scribe tibi verba hæc; etenim in verbis his posui Testamentum tibi et Israel*, ad superiora pertinet, quæ Deus ita præcipiebat, ut non in duabus lapideis tabulis scriberentur, sed in illo libro Legis, ubi multa conscripta sunt; certe illud quod sequitur, *Et erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit, et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba* (*Exod. xxxiv, 1, 27,*

28), satis manifestat eundem Moysen in tabulis hæc decem verba scripsisse, non Deum. Nisi forte violenter quidem, sed certa necessitate compellimur, ubi dictum est, *Et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba*, non Moysen subaudire, sed Dominum; supra enim positum est, *Et erat ibi Moyses in conspectu Domini*: ut a Domino, in cujus conspectu erat Moyses, quadraginta diebus et quadraginta noctibus panem non manducans, et aquam non bibens, scripta intelligantur hæc decem verba in tabulis, sicut ante promiserat.

Quod si ita est, non quidem illa differentia duorum Testamentorum, quæ nobis visa est, in his verbis commendari potest, quando et priores et secundas tabulas scripsit, non homo, sed Deus: verumtamen illa certe distantia non habet dubitationem, quod priores tabulas et Deus fecit, et Deus scripsit. Non enim tunc dictum est ad Moysen, *Excide tibi duas tabulas*: sed ita potius legitur, *Et conversus Moyses descendit de monte, et duæ tabulæ testimonii in manibus ejus: tabulæ lapideæ scriptæ ex utraque parte, hinc atque hinc erant scriptæ; et tabulæ opus Dei erant, et scriptura scriptura Dei est sculpta in tabulis* (*Id. xxxii, 15, 16*). Jam enim superius dixerat easdem tabulas scriptas digito Dei, sic loquens: *Et dedit Moysi, statim ut cessavit loqui ad eum, in monte Sina duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas digito Dei* (*Id. xxxi, 18*). Ibi ergo et tabulæ opus Dei erant, et scriptura earum digito Dei facta. Secundas autem tabulas ipse Moyses jubetur excidere; ut ipsæ certe opere humano intelligantur excisæ, quamvis eas Deus ipse scripserit, sicut promisit cum juberet excidi. Porro autem si diligentius attendamus, ideo utrumque dictum esse in secundis tabulis, quia et Deus facit per gratiam suam opus Legis in homine, et homo per fidem suam suscipiens gratiam Dei, pertinens ad Testamentum Novum, cooperatur et adjuvantis Dei (ideo autem in primis solum opus Dei commemoratur, quia Lex spiritualis est, et Lex sancta, et mandatum sanctum et justum et bonum [*Rom. vii, 12*]: ideo vero nullum opus hominis ibi commemoratur, quia infideles non contemperantur adjutorio gratiæ, sed ignorantes Dei justitiam et suam volentes constituere justitiæ Dei non sunt subjecti [*Id. x, 3*]; unde illis Lex ad condemnationem valet, quod significat contritio tabularum); profecto non cogimur violento intellectu subaudire quod Deus scripserit, ubi Scriptura dicit, *Et erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba Testamenti*: ubi valde sonat scripsisse Moysen. Sed ideo superius Deus se promisit scripturum, et in Deuteronomio non solum ita promississe, verum etiam ipse scripsisse narratur, ut significetur quod ait Apostolus, *Deus enim est qui operatur in vobis et velle, et operari, pro bona voluntate*: hoc est, in eis qui ex fide gratiam suscipiunt, et non suam justitiam volunt statuere, sed justitiæ Dei subjecti sunt, ut ipsi sint in Christo justitia Dei. Nam et illic Apostolus utrumque dicit, et Deum

operari, et ipsos. Nam si ipsi non operabantur, quomodo eis dicebat, *Cum timore et tremore vestram ipsorum salutem operamini* (Philipp. II, 13, 12)? Operatur ergo ille, cooperamur nos: non enim aufert, sed adjuvat bonæ voluntatis arbitrium.

XVI. [Ib. x, 8, 9.] *In illo tempore distinguit Dominus tribum Levi, portare arcam testamenti Domini, assistere coram Domino, ministrare, et orare in nomine ejus usque in hunc diem. Propter hoc non est Levitis pars et sors cum fratribus suis; Dominus ipse pars ejus est, sicut dixit ei. Nisi per hanc tribum significaretur universum regale sacerdotium, quod ad Novum pertinet Testamentum, nullo modo ausus esset dicere homo, qui ex eadem tribu non erat, Pars mea Dominus* (Psal. LXXII, 26); et in alio psalmo, *Dominus pars hæreditatis meæ* (Psal. XV, 5).

XVII. [Ib. XI, 20.] Quid est quod præcepit Moyses commendans verba Domini, et ait, *Scribetis ea super limina domorum vestrarum et januarum vestrarum: cum hoc secundum proprietatem nemo fecisse Israelitarum commemoretur, vel legatur; quia nec quisquam potest, nisi forte dividat ea per multas partes domus suæ? An hyperbolica commendatio est, sicut multa dicuntur?*

XVIII. [Ib. XII, 11.] Quærendum quomodo jubeat decimationes omnium fructuum et primitiva pecorum non manducari, nisi in civitate ubi templum erit, cum eas Levitis dari in Lege præceperit.

XIX. [Ib. XIII, 1 et 3.] *Si autem surrexit in te propheta, seu somniator somnians, et dederit tibi signum vel prodigium, et venerit signum sive prodigium quod locutus est ad te, dicens, Eamus, et serviamus diis aliis, quos nescitis: non audietis verba prophetæ illius, vel somniantis somnium illud; quoniam tentat Dominus Deus vester vos, scire an diligatis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, et ex tota anima vestra. Hoc quidam interpretes latini non ita posuerunt, scire an diligatis; sed, ut sciat an diligatis. Quamvis eadem sententia videatur: verumtamen illud quod dictum est, scire, facilius ad illos refertur; ut sic accipiamus, tentat vos scire, ac si diceretur, tentando vos facit scire. Ubi sane intelligi voluit, etiam illa quæ a divinantibus non secundum Deum dicuntur, si acciderint quæ dicuntur, non accipienda sic, ut fiant quæ præcipiuntur ab eis, aut colantur quæ coluntur ab eis. Nec præter suam potestatem Deus ostendit esse quod ista contingunt: sed quasi quæreretur cur ea permitat, causam tentationis exposuit, ad cognoscendam eorum dilectionem, utrum eam habeant erga Deum suum; cognoscendam vero ab ipsis potius, quam ab illo qui scit omnia antequam fiant.*

XX. [Ib. XIV, 28, 29, et XV, 1.] *Post tres annos produces omnem decimam fructuum tuorum, in illo anno pones illud in civitatibus tuis, et veniet Levita, quia non est ei pars neque sors tecum; et advena et pupillus et vidua, quæ in civitatibus tuis; et manducabunt, et saturabuntur; ut benedicat te Dominus Deus tuus in omnibus operibus tuis quæcumque feceris. Ex ista decima non dixit ut ipse manducet cum suis: ac per hoc Levitis et*

advenis et pupillis et viduis eam jussit impendi. Sed obscure positum est, quia non est distincta ista decima ab illa quam voluit cum Levitis in eo loco manducari, quem Dominus elegisset templo¹ suo. Sed in ea interpretatione, quæ est ex hebræo, apertius hoc distinctum reperimus. Ait enim: *Anno tertio separabis aliam decimam ex omnibus quæ nascuntur tibi eo tempore, et repones intra januas tuas; venietque Levites, qui aliam non habet partem nec possessionem tecum, et peregrinus et pupillus et vidua, qui intra portas tuas sunt, et comedent, et saturabuntur; ut benedicat tibi Dominus Deus tuus in cunctis operibus manuum tuarum, quæ feceris. Primo hoc ipsum planius est quod ait, Anno tertio; intelligitur enim uno anno interposito: in Septuaginta autem, quoniam Post tres annos dixit, incertum est utrum eos medios esse voluerit, ut quinto quoque anno fieret. Deinde cum ait, Et separabis aliam decimam, satis ostendit extra esse illam quam voluit eum ipsum qui offert, manducare cum suis et Levitis in eo loco quem Dominus elegisset. Et hanc enim aliam² decimam intra januas suas eum ponere præcepit, non ad eum locum deferre, ubi Dominus se voluit invocari. Et veniet, inquit, Levites, qui non habet partem nec possessionem tecum, et peregrinus et pupillus et vidua, qui intra portas tuas sunt, et comedent. Hinc certe manifeste verum est, non istam decimam Deum fieri voluisse communem ei qui offert, et his quibus impendenda est; sed illis solis erogari eam jussit, qui aliud non habent, in quibus præcipue Levitem posuit. Post septem annos facies remissionem. Hic certe manifestatur, quomodo et superius dixerit, Post tres annos. Non enim et hos septem annos medios esse voluit: unoquoque anno eam fieri præcepit, tanquam sabbatismum annorum.*

XXI. [Ib. XV, 9.] *Attende tibi ipsi, ne fiat verbum occultum in corde tuo iniquitas, dicens, Appropriat annus septimus, annus remissionis; et malignetur oculus tuus in fratrem tuum egenum, et non tribuas ei: et exclamabit adversum te ad Dominum, et erit in te peccatum magnum. Magnifice occultum verbum hoc dixit; quoniam nemo audet hoc dicere qui potuerit cogitare, ideo non esse mutuum dandum indigenti, quoniam appropinquat annus remissionis, cum Deus propter misericordiam utrumque præceperit, et commodari cum quisque indiget, et remitti anno remissionis. Quomodo ergo misericorditer remissurus est illo anno quo remittendum est, si crudeliter cogitat illo tempore dandum non esse quo dandum est?*

XXII. [Ib. XV, 12.] *Si autem venundatus fuerit tibi frater tuus Hebræus aut Hebræa, serviet tibi sex annis, et septimo dimittes eum liberum a te. Hos emptos non anno remissionis remitti voluit, quem septimum quemque observari oportebat ab omnibus; sed anno septimo emptionis ejus, quotocumque anno illorum septimus iste annus occurreret.*

XXIII. [Ib. XV, 19.] *Omne primogenitum quod natum*

¹ Filii et duo Mss., tempore. Cæteri Mss., templo.

² Ann. Er. et Lov., et aliam. Abest conjunctio a Mss. et ab editione Ratisponensi.

fuert in bobus tuis, et in ovis tuis, masculina¹ sanctificabis Domino Deo tuo. Querendum utrum quæ græce dicuntur πρωτότοκος, nec latine dici nisi primogenita potuerunt, in his tantum intelligenda sint, quæ nascuntur ex matribus: ipsa enim proprie pariuntur potius quam gignantur. Parere quippe est τέκεν, quod est ex fomina, unde πρωτότοκος dicitur: gignere autem est γενεῖν, unde proprie latine primogenitus dicitur. Ex feminis autem dabantur primitiva, id est quæ prima pariebantur, non quæ prima gignebantur a viris, si forte ex viduis quæ jam pepererant gignerentur. Non enim aliter essent quæ aperirent vulvam, quod proprium voluit esse Lex eorum quæ primo nata Domino debebantur. Si ergo est in his verbis certa distinctio, non frustra Dominus non dicitur a Patre πρωτότοκος, sed μογενης, id est unigenitus, quod est unicus: a mortuis autem primogenitus quidem latine dicitur, quia non potuit latinum verbum ita componi secundum loquendi consuetudinem; græce autem πρωτότοκος dicitur, non πρωτογενής: tanquam Pater genuerit æqualem sibi, creatura vero pepererit. Nam et quod dicitur primogenitus omnis creaturæ (Coloss. 1. 18, 15), quod ibi πρωτότοκος græce legitur, potest ita intelligi secundum novam creaturam, de qua dicit Apostolus, Si qua igitur in Christo nova creatura (II Cor. v. 17): ex qua ille primitivus est, quia primitus ita resurrexit, ut jam non moriatur, nec ei mors ultra dominetur (Rom. vi. 9); quod novæ creaturæ, quæ in illo est, futurum promittitur in fine. Sed ista distinctio non temere affirmanda, sed in Scripturis diligentius perscrutanda est. Movet enim quemadmodum dici potuit in Proverbiis, Primogenite, tibi dico, fili (Apuđ LXX, Prov. xxiv, vel xxxi); id est, ex cujus persona dictum intelligatur. Si enim ex Dei Patris persona ad Christum dicitur (cui sententiæ utrum sequentia consonat vix est asserere), eundem dicit primogenitum quem unigenitum: primogenitum, quia etiam nos filii Dei sumus; unigenitum vero, quoniam solus ille de substantia Patris et Patri æqualis atque coæternus est. Mirum est autem utrum inter parere et gignere evidentissimis documentis sacra Scriptura distinguat.

XXIV. [Ib. xvi, 2.] *Et immolabis Pascha Domino Deo tuo, oves et boves.* Quid sibi vult hoc, quod addidit, boves; cum immolationem Paschæ de ovo tantummodo commendaverit, quam iussit accipi ex ovis et hædis vel ex capris? quod mystice accipitur propter Christum, cujus ex justis et peccatoribus est origo carnalis. Non enim ait, Ex ovis aut capris, licet proprie non possit intelligi ovis ex capris: sed ne forte Judæi dicerent subaudiendum caprum si dictum esset, Aut ex capris; dictum est, ex ovis et capris (Exod. xii, 5). Quid ergo hic sibi volunt boves? An propter alia sacrificia quæ ipsis diebus azymorum sunt immolanda?

XXV. [Ib. xvi, 9-11.] Querendum quomodo præceperit observari quod ait: *Septem septimanas integras dinumerabis tibi ipsi, inchoare te falcem injicere in mes-*

sem: incipies numerare septem septimanas, et facies diem festum septimanarum Domino Deo tuo, prout relet manus tua, quacumque Dominus tibi dederit, secundum quod benedixit te Dominus Deus tuus; et epulaberis ante Dominum Deum tuum. Si enim ab universo populo hæc pentecoste iussa est observari, numquid omnes una die credendum est falcem iustos mittere in messem? Si autem sibi quisque observat istam quinquagesimam, dinumerans ab illo die quo falcem mittit; non una est universo populo: illa vero una est quæ computatur ab immolatione Paschæ usque in diem datæ Legis in Sina.

XXVI. [Ib. xvii, 14 et 15.] *Si autem intraveris in terram quam Dominus Deus tuus dat tibi in sorte, et habitaveris in ea, et dices, Constituum super me principes, sicut et cæteræ gentes quæ circa me sunt; constituendo constitues super te principem, quem elegerit Dominus Deus tuus ipsam: ex fratribus tuis constitues super te principem; non poteris constituere super te hominem alienum, quia non est frater tuus.* Quæri potest cur displicerit populus Deo, quando regem desideravit (I Reg. viii, 7), cum hic invenitur esse permissus. Sed magis hinc intelligendum est, merito non fuisse secundum voluntatem Dei, quia fieri hoc non præcepit, sed desiderantibus permisit. Veritatem præcepit, ne fieret alienus, sed frater, id est, ex eodem populo indigena non alienigena. Quod autem ait, non poteris, intelligendum est, non debebis.

XXVII. [Ib. xvii, 17.] *De rege cum loqueretur ait, Non multiplicabit sibi uxores, ut non discedat cor ejus: et argentum et aurum non multiplicabit sibi valde.* Unde queritur utrum David contra hæc præceptum non tegerit: non enim unam habuit uxorem (II Reg. v, 13). Nam, de Salomone manifestum est quod transgressus fuerit hoc præceptum, et in feminis, et in auro, et in argento. Sed hinc potius intelligitur permissum fuisse regibus, ut plures haberent quam unam: multiplicare enim prohibiti sunt: quæ prohibiti non habet transgressionem, si paucæ fuerint, sicut David fuerunt; non autem multæ, sicut Salomoni. Quamvis cum addidit, ut non discedat cor ejus, hoc magis videtur præcepisse, ne multiplicando perveniat ad alienigenas feminas: per quas factum est in Salomone, ut discederet cor ejus a Deo (III Reg. xi, 4-4). Multiplicatio tamen generaliter ita prohibita est, ut etiam si ex Hebræis solis eas multiplicasset, contra hoc præceptum fecisse merito argui posset.

XXVIII. [Ib. xviii, 6-8.] *Si autem supervenerit Levites ex una civitatum tuarum, ex omnibus filiis Israel, ubi ipse incolit, secundum quod cupit anima ejus in locum quem elegerit Dominus, id est, si desideraverit ire ad locum ubi Dominus invocatur; et ministrabit nomini Domini Dei sui, sicut omnes fratres ejus Levites, qui astant ibi coram Domino: partem partitam edet; præter venditionem, quæ est secundum familiam.* Quam dicat venditionem, obscurum est: nisi forte quia decimationes et primogenita præcepit vendi ab eis qui in longinquo habitarent, ne multa cogerentur portare ad locum invocationis Domini, vel pecora ducere, ut

¹ editi, masculinum. At Mss. cum græco, masculina.

illie ab eis denno emerentur ex eodem pretio; et iusserat habere ibi partem Levitam, qui maneret in ea civitate, unde illis decimationes et primogenita debebantur. Et ideo dixit secundum familiam hoc deberi Levitæ, quoniam ex successione qua succedit parentibus suis, hoc circa eum servari oportet, quod parentibus exhibitum est.

XXIX. [lb. xviii, 11.] Quoniam portentorum inspectores prohibet esse in populo Dei, quærendam est quomodo ista portenta qua inspicere prohibentur, discernantur ab eis quæ divinitus ita dantur, ut quid significant dici debeat: sicut omnia miracula, quæ in Scripturis reperiuntur significantia quod pertineat ad regulam fidei; sicut dicimus quid significaverit vellus in area completa siccum, vel in sicca area completum (Judic. vi, 37-40); aut virga Aaron quæ floruit (Num. xvii, 8), et nucea attulit; et cætera hujusmodi. Sicut autem discernuntur divinationes, quas consequenter prohibet, a prædictionibus vel annuntiationibus Prophetarum, sic illæ inspectiones prodigiorum a significationibus divinatorum miraculorum discernendæ sunt.

XXX. [lb. xi, 4.] Quoniam Dominus Deus vester, qui præcedit vobiscum, simul debellabit vobiscum inimicos vestros, et salvos faciet vos. Ecce quemadmodum et in spiritualibus conflictibus sperandum et petendum est adiutorium Dei, non ut nos nihil faciamus, sed ut adjuvi cooperemur. Sic enim ait, *debellabit vobiscum*, ut etiam ipsos acturos quod agendum esset ostenderet.

XXXI. [lb. xi, 5-7.] Et loquentur scribæ ad populum dicentes, Quis est homo qui edificavit domum novam, et non dedicavit eam? vadat, et revertatur in domum suam, ne moriatur in bello, et homo alius deducet eam. Et quis est homo qui pavit vineam, et non est epulatus ex ea? vadat, et revertatur in domum suam, ne moriatur in bello, et homo alius epuletur ex ea. Et quis est homo qui sponsavit uxorem, et non accepit eam? vadat, et redeat in domum suam, ne moriatur in bello, et homo alius accipiat eam. Possumt movere ista, quasi meliore conditione moriantur in bello, qui jam dedicaverunt ædificia sua, jamque epulati sunt de novellis, iamque duxerunt sponsas suas, quam ii qui nondum. Sed quoniam his rebus tenetur humanus affectus, et magis testimantur hæc ab hominibus; intelligendum est ad hoc ista dici in bellum procedentibus, ut quisquis animo his tenetur, appareat cum revertitur, ne propter hoc minus fortiter agat, dum timet ne ante moriatur, quam domum dedicaverit, aut de novella sua hiberit, aut sponsam suam duxerit. Nam utique quantum ad feminam pertinet, melius alteri nubis intacta quam vidua: sed hæc, ut dixi, insituta sunt propter virorum animos explorandos.

XXXII. [lb. xxii, 5.] Non erunt vasa viri super mulierem: vasa bellica vult intelligi, id est, arma. Nam quidam etiam hoc interpretati sunt.

XXXIII. [lb. xxii, 13-21.] Si autem quis acceperit uxorem, et habitaverit cum ea, et oderit eam, et imponat ei occasionis verba, et detulerit ei nomen malignum, et

dixerit, *Mulierem hanc accepi, et accedens ad eam non inveni ejus virginalia: et accipiens pater puellæ, et mater, producent virginalia puellæ ad seniores ad portam, et dicit pater puellæ senioribus, Filiam meam hanc dedi homini huic uxorem, et odio habens eam, ipse nunc imponit ei occasionis verba dicens, Non inveni filiam tuam virginalia: et ecce virginalia filie mee. Et replicabunt pallium coram senibus civitatis illius. Et accipient senes civitatis hominem illum, et castigabunt eum, et damnificabunt eum centum siclis, et dabunt patri adolescentulæ; quia protulit nomen malum super virginem Israelitem: et ipse erit uxor; non poterit dimittere eam perpetuo tempore. Si autem verum factum sit hoc verbum, et non inveniantur virginalia puellæ, et producent adolescentulam ad januam domus patris ipsius, et lapidabunt eam viri civitatis ejus in lapidibus, et morietur; quoniam fecit impudentiam in filiis Israel, prostituens domum patris sui: et auferes malignum ex vobis ipsis. Satis hinc apparet quemadmodum subditas feminas viris, et pene famulas Lex esse voluerit uxores: quod dicens adversus uxorem vir testimonium unde lapidaretur illa, si hoc verum esse demonstraretur; ipse tamen non vicissim lapidatur, si hoc falsum esse constiterit; sed tantummodo castigatur, et damnificatur, eique perpetuo jubetur adherere qua carere voluerat. In aliis autem causis, cum qui testimonio falso cuiquam nocuerit, quem, si probaretur, jussit occidi, eadem pœna plecti jubet, qua fuerat, si verum esset, iste plectendus.*

XXXIV. [lb. xxii, 28, 29, 19.] Si autem invenerit aliquis puellam virginem quæ sponsata non est, et vim faciens ei dormierit cum ea, et inventus fuerit; dabit homo qui dormivit cum ea, patri puellæ quinquaginta didrachma¹ argenti, et ipse erit uxor; quia humiliavit eam: non poterit dimittere eam per omne tempus. Merito quaeritur utrum ista pœna sit, ut non eam possit dimittere per omne tempus, quam inordinate atque illicite violavit. Si enim ob hoc intelligere volucrimus eam non posse, id est non debere dimitti per omne tempus, quia uxor effecta est, occurrit illud quod permisit Moyses dare libellum repudiæ, et dimittere (Deut. xxiv, 1). In his autem qui illicite vitiant, noluit licere, ne ad ludibrium fecisse videatur, et potius finxisse quod eam uxorem duxerit, quam vere placitoque duxisse. Hoc et de illa jussum est, cui fuerit vir calumniatus de virginalibus non inventis.

XXXV. [lb. xxiii, 3, 4.] Non intrabit Ammanites et Moabites in Ecclesiam Domini, et usque ad decimam generationem non intrabit in Ecclesiam Domini, et usque in æternum. Quaestio est, quomodo intraverit Ruth quæ Moabitis fuit (Ruth. i, 22); de qua etiam caro Domini originem ducit (Matth. i, 5). Nisi forte istam mystice prophetaverit intraturam, quod ait, *usque ad decimam generationem*. Computantur enim generationes ex Abraham, quando fuit et Lot qui genuit Moabites et Ammanites ex filiabus (Gen. xix, 37, 38); et inveniuntur cum ipso Abraham compleri decem gene-

¹ In excusis, *quinquaginta didrachmata*. In aliquot Mss. ut in græco, *didrachma*. In aliis, *didrachmas*.

rationes usque ad Salmon, qui genuit Booz, qui maritus secundus fuit Ruth. Sunt enim istæ, Abraham, Isaac, Jacob, Judas, Phares, Esrom, Aram, Aminadab, Naason, Salmon: Salmon quippe genuit Booz, qui viduam duxit Ruth; ac per hoc videtur post decimam generationem genus fecisse in Ecclesia Domini pariendo filios ipsi Booz. Sed cur additum sit, *et usque in æternum*, merito adhuc quaeritur. An quia deinceps nulla anima de Ammanitis et Moabitis intravit in illam Ecclesiam populi Hebræorum, posteaquam ista generatione decima propheta completa est? An potius ita dictum est, *et usque ad decimam generationem*, ut omnino semper intelligi voluerit, per denarii numeri quandam universitatem, ut hoc exposuerit quodammodo addendo et dicendo, *et usque in æternum*? Quod si ita est, Ruth contra præceptum vetitum videtur admissa. An Ammanitas prohibuit admitti, non Ammanitidas, id est, viros inde, non feminas? maxime quia cum evertissent Israelitæ ipsam gentem, omnes viros occiderunt jussi sunt, feminas autem non, nisi eas que noverant concubitum viri (Num. xxxi, 17, 18); quoniam ipsæ in fornicationem seduxerant populum: virgines autem salvas esse voluerunt, non eis imputantes culpam qua everti illa gens meruit; quam etiam hic commemoravit, velut quaereretur cur Moabitas et Ammanitas admitti noluerit in Ecclesiam Domini: subjunxit enim, *Eo quod non obviaverint vobis cum panibus et aqua in via, cum exiretis de Ægypto, et quia conduxerunt adversum te Balaam filium Beor de Mesopotamia, ut malediceret te*. Has culpas nec tunc, quando illa gens debellata est, feminis imputaverunt, quas salvas conservare maluerunt.

XXXVI. [Ib. xxiii, 15, 16] *Non trades puerum domino tuo, qui appositus est tibi a domino tuo*: non quod dominus ejus cum apposuerit, id est commendaverit; potius enim depositum diceret; sed appositum dixit a domino suo, id est huc adjunctum, cum ab illo abscessisset: non ergo suscipi, sed reddi potius prohibuit fugitivos. Hoc quidem putari potest, nisi intelligamus genti et populo ista dici, non uni homini. Ex alia itaque gentem refugientem ad istam gentem cui loquebatur, hominem a domino suo, id est a rege suo, reddi prohibuit: quod etiam alienigena servavit Achis rex Geth, quando ad eum refugit David a facie domini sui, hoc est, regis Saül (I Reg. xxi, 10). Apertissime autem hoc explanat, cum dicit de ipso refuga, *In vobis habitabit, in omni loco ubi placuerit ei*.

XXXVII. [Ib. xxiii, 17.] *Non erit meretrix a filiabus Israel, et non erit fornicans a filiis Israel*. Ecce ubi manifeste prohibuit fornicari et viros et feminas etiam cum non alienis conjugibus; peccatum esse demonstrans misceri non conjugibus suis, quando et meretrices esse, et ad meretrices accedere prohibet, quarum publice venalis est turpitudine. In Decalogo autem mœchiæ nomine non videtur hoc aperte prohibuisse, quoniam mœchia nomen adulterium intelligi solet. Unde quid nobis videretur, ibi tractavius (Quæst. in Exod., quæst. 71).

XXXVIII. [Ib. xxiii, 18, 17.] *Non offeres mercedem meretricis, neque commutationem canis in domum Domini Dei tui ad omne votum, quoniam abominatio Domini Deo tuo est, et utrumque: quod ita intelligitur, quoniam abominatio Domino Deo tuo est, et hoc non unum horum, sed utrumque. De cane quippe vetat fieri commutationem primogenitorum, quam jubet fieri de aliis immundis animalibus, id est equis et asinis, et si quid est eorum quæ adjuvant hominem, et latine a juvando jumenta dicuntur. De cane autem noluit; utrum et de porco, et quare noluerit, requiringendum est: et si de omnibus talibus noluit, quare solum canem isto loco exceptum fecerit. De mercede autem meretricis ut diceret, videtur ea esse causa, quia superius prohibuerit esse meretricem de filiabus Israel, aut quemquam filiorum Israel uti meretrice: et ne subreperet cogitationi, expiari posse hoc peccatum, si aliquid inde offerretur in templum, dicendum fuit quod sit abominatio Domino.*

XXXIX. [Ib. xxiv, 7.] *Moriatur fur ille, id est, qui furatus est hominem; et auferetis malignum ex vobis ipsis*. Assidue hoc dicit Scriptura, cum jubet occidi malos: qua locutione usus est etiam Apostolus, cum diceret, *Quid enim mihi de iis qui foris sunt judicare? Nonne de iis qui intus sunt, vos judicatis? Auferite malum ex vobis ipsis* (I Cor. v, 12, 13). Nam græcus habet τὸ κακόν, quod etiam hic scriptum est: hoc autem potius malignum solet interpretari, quam malum. Nec ait, τὸ κακόν, id est, hoc malignum; sed τὸ κακόν, quod est, hunc malignum. Ex quo apparet eum voluisse intelligi, qui aliquid tale commisit, ut excommunicatione sit dignus. Hoc enim nunc agit in Ecclesia excommunicatio, quod agebat tunc interfectio. Quamvis et aliter illud apostolicum possit intelligi, ut unusquisque malum vel malignum ex se ipso sit jussus auferre. Qui sensus acceptabilior esset, si hoc malum, vel hoc malignum, non autem hunc malignum in græco inveniretur: nunc vero credibilis est de homine dictum, quam de vitio. Quanquam possit eleganter intelligi etiam homo auferre a se malum hominem, quemadmodum dictum est, *Exuite vos veterem hominem*: quod exponens ait, *Qui furabatur, jam non suretur* (Ephes. iv, 22, 28).

XI. [Ib. xxiv, 8.] *Secundum legem omnem quam juraverint vobis sacerdotes Levitæ*. Illic apparet omnem sacerdotem Levitam fuisse; quamvis non omnis Levites sacerdos fuerit.

XLI. [Ib. xxiv, 10-13.] *Si debitum fuerit in proximo tuo, debitum quodcumque, non intrabis in domum ejus pignerare pignus: foris stabis, et homo apud quem debitum tuum est, proferet tibi pignus foras. Si autem homo eget, non dormies in pignore ejus, redditione reddes ei vestimentum suum circa occasum solis; et dormiet in vestimento suo, et benedicet te, et tibi erit misericordia coram Domino Deo tuo*. Non immerito videtur ad opus misericordiæ pertinere ut non intret pignerator in domum, ne fiat perturbatio debitori: sed ex hoc etiam

¹ In excusis, noluit. Ad quinque melioris notæ MSS. repetimus, noluit.

ipsum debitorem admonet pignus foras proferre creditori. Quod vero jubet egenti pignus eodem die restitui, ut in eo dormiat qui non habet ubi dormiat, merito movet, ut requiratur cur non potius creditori præceperit ut non auferat pignus, quod eodem die oportet ut restituat. Quod si ad compellendum debitorem fieri voluerit, quomodo se urgeat ad reddendum, cum sciat pignus eodem die se recepturum? An forte hoc fieri voluerit propter memoriam, ne obliviscatur reddere, et tunc non reddat si vere non habuerit: maxime quia creditoris sui misericordia vincitur, cui esse non debet ingratus, si pignus receperit in quo dormiat; simul et creditor cum ille non reddiderit, debet eum credere non habere, qui hæc etiam indiget misericordia, ut pignus ei propterea restituatur, quod aliud non habet ubi dormiat?

XLII. [Ib. xxiv, 16.] *Non morientur patres pro filiis, et filii non morientur pro patribus: unusquisque in suo peccato morietur.* Ecce non solum Propheta hoc dixerunt (Ezech. xviii, 17), verum etiam Lex dicit, sua culpa quemque interimendum, non autem patris sui, aut filii sui. Quid est ergo quod alibi dicitur, *Deus reddens peccata patrum in filios, in tertiam et quartam progeniem?* An de filiis nondum natis illud intelligitur, propter originale peccatum, quod etiam ex Adam traxit genus humanum; hic autem de filiis jam natis est facta distinctio, ut unusquisque in suo peccato moriatur? Non enim trahit aliquid ex patre, qui jam natus erat, quando pater ejus peccavit. Sed cum et ibi dicit, *his qui oderunt me* (Exod. xx, 5); manifestum est etiam illam conditionem posse mutari, si filii parentum suorum facta non fuerint imitati. Nam et illud ex Adam temporaliter redditor, quia omnes propter hoc moriuntur; non autem in æternum eis qui fuerint per gratiam spiritualiter regenerati, in eaque permanserint usque in finem. Quamvis et illud merito queri possit, si redduntur peccata patrum in filios his qui oderunt Deum, cur in tertiam et quartam generationem, vel prætermissa prima et secunda, vel non etiam in cæteras permanente impietate et imitatione malorum parentum. An per hunc numerum, quoniam septenarius intelligitur, universitatem significare voluit: et ideo non ipsum potius septenarium posuit, ut diceret in septimam generationem, ac sic omnis intelligeretur; quia causam perfectionis hujus numeri hoc modo potius intimavit? Ideo namque perhibetur perfectus, quia ex his duobus constat, ternario scilicet primo impari toto, et quaternario primo pari toto. Unde esse et illud propheticum existimo, quod assidue repetitur, *In tribus et quatuor impietatibus non avertabor* (Amos 1, 3); per quod voluit impietates universas potius quam tres vel quatuor intelligi.

XLIII. [Ib. xxiv, 17.] *Non declinabis iudicium advenæ, et orphani, et viduæ. Non pignerabis vestimentum viduæ.* Cur non ait, *Et non pignerabis vestimentum eorum?* Quæ enim causa est ut trium istorum iudicium declinare vetuerit, pignus autem auferri vestimentum solius viduæ, non et illorum? Nisi quia iudicia omnium facienda propterea commendavit, quia

non habent a quibus defendantur sive advena, quæ in terra aliena est; sive orphanus, id est pupillus quia parentibus caret; sive vidua, quia maritum non habet: pignus vero cum prohibet vestimentum auferri viduæ, puto quod satis eleganter admoneat, eas vero dicendas esse viduas, quæ etiam pauperes sunt. Id enim et Apostolus evidenter ostendit, ubi ait: *Si qua autem vidua filios et nepotes habet, discat primum domum suam pie tractare, et mutuum vicem parentibus reddere: hoc enim acceptum est coram Domino.* Quæ autem vere vidua est, et desolata, speravit in Dominum, et persistit in orationibus nocte et die. Hæc vere viduam dixit, quæ non habet a quibus sustentetur; quia non solum viro, sed etiam posteris atque omni ope destituta est: divitem quippe non diceret desolatam. Pauperi itaque pignus non est auferendum vestimentum: nam et hoc ipso quod vestimentum prohibet auferri, pauperem ostendit. Neque enim creditor non potius auferret argenteam, vel si quid aliud, quam vestimentum. Porro si occurrerit ammo, Quid, si multa habeat vestimenta non necessaria, sed superflua? quomodo intelligitur vere vidua, hoc est non solum desolata, verum etiam quæ non in deliciis agit? quam subiecit dicens, *Quæ autem in deliciis agit, vivens mortua est* (I. Tim. v, 4-6). Hanc quippe opposuit, tanquam e contrario veræ viduæ, tanquam talis non sit vera vidua. Quæcumque autem divites alias nuptias experiri noluerunt, continentia in eis laudatur, non desolatio commendatur. Hæc quippe maritis tantum viduatae sunt, non aliis rebus.

XLIV. [Ib. xxiv, 19.] Quod admonet, ut in messe oblitum manipulum nemo colligat, et olivam vel uvam relictam nemo repetat diligentius neglecta colligere, et dicti egentibus dimittenda; occurrit forsitan cogitationi, Quid, si hæc quæ ab agrorum dominis dimittuntur, non egentes, sed improbi colligant? Sed considerandum primo illum misericordia facere, qui hoc animo dimittit, ut egentes habeant quod dimittitur. Deinde cum hæc populo præcipiuntur, simul admonentur ii qui non indigent, ista non querere. Quod si quaesierint, quid aliud quam res alienas, et, quod gravius est, pauperum invadere iudicandi sunt? Utrique ergo commemorantur¹ his præceptis, et quorum agri sunt, ut misericorditer ea relinquunt; et qui indigentes non sunt, ut inde se abstineant: quando utrumque dicitur, et a quibus dimittenda sint, et quibus dimittenda sint.

XLV. [Ib. xxv, 1-3.] *Si autem fuerit altercatio inter homines, et accesserint ad iudicium, et judicaverint, et justificaverint justum.* Iudices intelligendi sunt iudicare, non illi qui dicti sunt alterationem habere. Deinde sequitur: *Et reprehenderint impium. Et erit, si dignus fuerit plagis, qui impie agit; constitues eum in conspectu iudicum, et flagellabunt eum ante se, secundum impietatem ejus: numero quadraginta flagellabunt eum; non apponent. Si autem apposuerint flagellare eum super*

¹ Editi, quæ in deliciis agit: omnia negata particula, quæ interponitur in posterioribus Mss.

² Et, commemorantur.

has plagas plures, deturbabitur frater tuus coram te. Valde advertendum est quod cum ea peccata plagis emendanda præceperit, quæ digna non sunt mortis supplicio vindicari, et hoc tam paucis plagis; cum tamen qui caditur, appellavit impiam vel impie agentem: ut in veris, non sicut plurimi loquuntur, locutas esse Scripturas; quas incuriosius legimus, cum putamus adulterium non esse impietatem, quia in hominem videtur peccasse qui hoc fecerit, cum illud peccatum morte plecti jubeat Lex (*Deut. xxii, 22*); et his peccatis graviores esse dicimus impietates, cum sint earum quedam quæ flagelli plagis quadraginta puniuntur. Est itaque levis impietas, quæ verbere digna est; et est gravior quæ morte digna est: ita etiam illa peccata quæ non in Deum, sed in hominem videntur admitti, sunt morte digna quedam; sunt alia corruptione, seu verbere, seu venia¹ faciliore. Ita enim locutus esse Septuaginta interpretes constat, ut etiam Minus qui plagis dignus est, impietatem vocaverim.

XLVI. [lb. xxv, 5.] *Si autem habitaverint fratres in unum, et mortuus fuerit unus ex eis, semen autem non fuerit ei; non erit uxor defuncti foris non approprianti²: frater viri ejus intrabit ad eam, et accipiet eam sibi uxorem, et cohabitabit ei. Et erit, infans quicumque natus fuerit, constituetur ex defuncti nomine, et non delebitur nomen ejus ex Israel.* Videtur hoc præcepisse Lex de fratris uxore ducenda, non ob aliud, nisi ut semen suscitaret fratri qui sine liberis defunctus est. Quod autem ait, *Constituetur ex defuncti nomine, et non delebitur nomen ejus ex Israel*, id est nomen defuncti; ex hoc videtur dictam, ut ille qui nascitur, hoc nomine appelletur, quo appellabatur defunctus, cui quodam modo propagatur. Unde nobis visum est magis secundam adoptionis morem solvere in Evangelio quæstionem de duobus patribus Joseph (*De Cons. Evang. lib. 2, c. 3*), quorum unum commemorat Matthæus, eum scilicet qui genuit Joseph (*Matth. i, 16*); alterum Lucas, eum cujus filius erat³ Joseph (*Luc. iii, 23*): quoniam nullius eorum nomen Joseph accepit. Nisi forte hoc dictum est, *Constituetur ex defuncti nomine*, non ut ejus nomen accipiat, sed ut ex ejus nomine, id est tanquam filius, non ejus cujus semine est genitus, sed illius defuncti cui semen suscitatum est, hæres constituitur. Quod enim additum est, *Et non delebitur nomen ejus ex Israel*, potest ita intelligi, non quod nomen ejus pater consequenter accipiat; sed quod ille non sine posteritate mortuus esse videbitur, et idcirco permanet ejus nomen, hoc est memoria. Neque enim etiam si ipse filium genuisset, nomen suum ei fuerat impositurus, ut nomen ejus non deleteretur ex Israel: sed ex hoc etiam non deleteretur, quia non sine liboris ex hac vita emigraret; et hoc jubetur ex ejus uxore frater ejus implere, quod ille non potuit. Nam etsi frater non fuisset, et propinquus duceret uxorem ejus, qui sine filio mortuus esset, ad suscitandum semen fratri suo: sicut fecit Booz ducendo Ruth, ut semen

excitaret propinquo suo, cujus fuerat illa uxor, nec de illo pepererat; et tamen qui de illa natus est, ex nomine quidem defuncti constitutus est, quia filius ejus est dictus, atque ita factum est ut nomen defuncti non deleteretur ex Israel, nec tamen ejus nomine appellatus est (*Ruth iv, 13-17*).

QUÆSTIO DE DUOBUS PATRIBUS JOSEPH. *Matth. i, 16; Luc. iii, 23.*

Quæ cum ita sint, abundantius duobus modis solvi potest evangelica quæstio, ut unus eorum quos diversos commemorant Matthæus et Lucas, ita fuerit propinquus alteri ad ducendam ejus uxorem, ut alios etiam sursum versus parentes atque majores iste, alios ille habere potuerit. Nam si fratrum filii fuissent, unum habuissent avum; quod non ita est: nam secundum Matthæum, Mathan est avus Joseph; secundum Lucam vero, non Mathan, sed Mathath. Quod si quisquam putat esse tantam similitudinem nominis, ut ab scriptoribus in una littera erratum sit, ut fieret tam parva et pene nulla diversitas; quid de istorum patribus dicturus est? Nam secundum Lucam Mathath filius fuit Levi; secundum Matthæum autem, Mathan ex Eleazar genitus invenitur: atque ita inde sursum versus diversi sunt patres et avi; et deinde majores usque ad Zorobabel, qui fere est vigesimus sursum ab Joseph apud Lucam, apud Matthæum autem undecimus. Qui propterea idem ipse esse creditur, quia pater ejus apud utrumque Evangelistam Salathiel invenitur: quamvis fieri potuerit, ut alius fuerit eodem nomine, habens ejusdem nominis patrem, cujus et ille habuit. Nam et inde sursum versus diversi sunt: alium quippe habet Zorobabel avum apud Lucam, qui est Neri; alium apud Matthæum, qui est Jechonfas; atque inde superius nusquam est consonantia, quousque veniatur ad David, apud Matthæum per Salomonem, apud Lucam per Nathan. Difficillimum autem videtur non fuisse aliquem propinquiorem qui duceret uxorem fratris sui, quam eum qui ex David esset consanguineus tam longinquo gradu, non aliqua infra propinquitate conjunctus; cum sit apud Lucam David pene quadragessimus a Joseph, apud Matthæum autem ferme vigesimus septimus. Aut si propinqui ad uxores defunctorum ducendas etiam illi quærebantur, qui ex feminarum sanguine propinquabant, fieri potuit ut esset aliquis ita propinquus, qui Joseph genuerit de uxore propinqui sui, qui sine liberis decessit: ac sic ei esset alter ex natura pater, alter ex Lege; in quorum patribus et avis et deinde majoribus ideo nulla propinquitas appareret, quod non ex maribus, sed ex feminis propinquarent. Veruntamen si ita esset, nec David aliquando unus pater occurreret. Aut si quisquam potuisse contendit, ubi ponimus quod consuetudo Scripturæ non est feminas in genealogia pro maribus ponere, sicut eas nullus Evangelista interposuit? Ubi enim commemorantur matres, non ponuntur nisi cum patribus (*a*). Ac per hoc aut ita propinquior defuncti ad uxorem defuncti sibi copulandam, ut origo cognationis David¹ repeteretur: aut adoptio fecit alterum patrem

¹ Editi, *pater*. At Mss., *venia*.

² Editi, *uxor defuncti fratris non alteri debet approprianti*. Emendantur ad Mss. et ad LXX.

³ Mss. duo Vaticani, *filius non erat*.

¹ Editi, *a David*. Delendum, *a*, quo Mss. carent. (*a*) II *Retract.* c. 53. n. 3.

quem posset habere Joseph.

XLVII. [Ib. xxvi, 14.] Quil est quod inter illa quæ jubet dicere hominem, qui in laudis decimis, et quæcumque dare vel impendere jusus est, omnia mandata complevit, etiam hoc cum laude et commendatione sua dicere jubet, *Non dedi ex eis mortuo?* An per hoc prohibet parentalia, quæ observare gentes solent?

XLVIII. [Ib. xxviii, 13, 14.] *Non præteribis ab omnibus verbis quæ ego mando tibi hodie, dextra aut sinistra ire post deos alienos, servire illis.* Quæri potest quomodo possit intelligi ire in dextra, qui post deos alienos ierit servire illis; cum dextra in laude ponatur, illud autem nunquam laudabiliter fieri possit: nam et quod reprehenditur in via vitæ, qui declinat in dextra, non ibi ea reprehenduntur quæ dextra sunt, sed ille qui declinat in ea, id est, qui sibi arrogat quæ Dei sunt. Ileo dicitur in Proverbiis: *Non declines in dextra aut in sinistra: vias enim quæ a dextris sunt novit Dominus; pervertæ autem sunt quæ a sinistris.* Ergo bonæ sunt dextræ, quas novit Dominus. *Novit enim Dominus vias iustorum* (Psal. i, 6), sicut in Psalmo legitur. Cur ergo dictum sit, *Nè declines in dextra*, consequenter ostendit addendo, *Ipsæ enim rectos faciet cursus tuos.* Absit autem ut dextras, quas novit Dominus, negemus esse rectas: sed, ut dixi, declinare in eas est, non illius gratiæ, sed sibi tribuere velle quod rectum est. Denique, ut dixi, adjungit et dicit, *Ipsæ enim faciet rectos cursus tuos, et omnia itinera tua in pace produci* (Prov. iv, 27).

Quapropter hoc quod isto loco Deuteronomiæ, de quo agimus, dictum est. *Non præteribis ab omnibus verbis quæ ego mando tibi hodie, dextra aut sinistra ire post deos alienos, servire illis, non ideo dictum est, quia dii alii possunt etiam in dextris accipi; sed aut terrena loca significata sunt, quæ et in dextra et in sinistra habebant gentes alios deos colentes: aut hoc de diis aliis separatim pronuntiandum est, ut duo sint sensus; unus videlicet, *Non præteribis ab omnibus verbis quæ ego mando tibi hodie, dextra aut sinistra*, secundum illum scilicet intellectum, quem supra exposui; alius autem sit sensus, *ire post deos alienos, servire illis*, ut et hic subaudiatur, *Non præteribis ab omnibus verbis quæ ego mando tibi hodie.* Quem totum sensum si dicere velimus, superiora verba, quæ utriusque sensui sunt communia, repetituri sumus; ut quomodo illic dicitur, *Non præteribis ab omnibus, quæ ego mando tibi hodie, dextra aut sinistra*, sic et istic repetatur, *Non præteribis ab omnibus quæ ego mando tibi hodie, ire post deos alienos, servire illis.* Prætercundo enim a verbis quæ mandata sunt, etiam hoc fit, ut eatur post deos alienos. Non enim hoc solum mandatum est, aut hoc solum præteriri Deus non vult, quod mandavit, ne post deos alienos eatur, sed omnia quæ mandavit: hoc tamen ita præcipue, ut post generalitatem præcepti quo admonuit non esse prætereundum ab omnibus verbis*

mandatorum suorum, etiam hoc suorum commendare voluerit.

Potest hoc quod ait, *dextra aut sinistra*, etiam sic intelligi, ut nec eorum causa, quæ propter felicitatem appetuntur, nec eorum quæ propter infelicitatem fugiuntur, ire mendaverit post deos alios: id est, nec pro iis quæ amantur, nec contra ea quæ odio habentur, a diis aliis auxilium esse poscendam: aut certe illo modo, ut vel concilientur, quo prosint; vel placeant, ne noceant. Nam et de quibusdam scriptum est in Psalmo, *Quorum os locutum est vanitatem, et dextera eorum dextera iniquitatis*: ideo quia his rebus opinantur fieri hominem beatum, quas et boni et mali possunt habere; et ideo dextera est iniquitatis, quis iniqui sunt, qui eam dexteram putant. Non enim est vera dextera, sed *dextera est eorum quorum os locutum est vanitatem. Beatum dixerunt populum cui hæc sunt*, cum potius, sicut mox adjungit et docet, *Beatus sit populus cuius Dominus Deus ipsius* (Psal. cxlvi, 8, 45). Illo est vera dextera, æquitatis, non iniquitatis. Nun est ergo eundem post deos alienos, neque in dextra, ut existimet homo ex ipsis se fieri beatum; neque in sinistra, ut existimando ipsis adversantibus se fieri miserum, ad hoc eos colat ut avertat. Aut certe si dextra intelligimus æterna, sinistra vero temporalia bona; nec propter illa, nec propter ista eos colentes sancta Scriptura hoc loco admonuisse creditur.

XLIX. [Ib. xxix, 1.] *Hæc verba Testamenti quod mandavit Dominus Moysi, statuere filiis Israel in terra Moab, præter Testamentum quod testatus est eis in Horeb.* Ostendit unde appellatus sit liber Deuteronomium, quasi secunda Lex; ubi magis illius repetitio est, quam aliquid aliud: pauca enim sunt, quæ ibi non sint in eo quod primum datum est. Nec tamen appellantur hæc duo Testamenta, quamvis ita hæc verba sonare videantur: utrumque enim unum est Testamentum, quod in Ecclesia dicitur Vetus. Nam si propter hæc verba duo Testamenta dicenda essent, jam non duo, sed plura essent, excepto Novo. Multis enim locis Scriptura dicit Testamentum: sicut illud quod factum est ad Abraham de circumcissione (Gen. xvii, 4), vel illud superius ad Noe (Id. ix, 9).

L. [Ib. xxix, 2-4.] *Et vos vidistis omnia quæcumque fecit Dominus Deus vester in terra Ægypti coram vobis Pharaoni, et omnibus servis ejus, et omni terræ illius, tentationes magnas, quas viderunt oculi tui, signa et prodigia illa magna, et manum validam. Et non dedit Dominus Deus vobis cor scire, et oculos videre, et aures audire usque in diem istam. Quomodo ergo ait superiorius, Vos vidistis tentationes magnas, quas viderunt oculi tui, si non dedit Dominus eis oculos videre, et aures audire; nisi quia viderunt corpore, et corde non viderunt? quia oculi dicuntur et cordis: propterea inde cæpit, *Et non dedit Dominus Deus vobis cor scire.* Ad hoc pertinent duo quæ sequuntur, *et oculos videre, et aures audire*, id est intelligere, et obtemperare. Quod vero dicit, *Et non dedit Dominus Deus vobis;**

¹ Editi, in dextra. Abest, in, a Mss. et a LXX.

² Deiderabatur hic verba ista: sic et istic repetatur, *Non præteribis ab omnibus quæ ego mando tibi hodie*; quæ reperimus in Codd. Sorbonico et Ricigiano

³ sic Mss. At excusi, *veluti consulantur, quæ probat*

nullo modo increpans et arguens hoc diceret, nisi ad eorum quoque culpam pertinere intelligi vellet, ne quisquam se ex hoc excusabilem putet. Simul enim ostendit et sine adjutorio Domini Dei eos intelligere et obedire non posse oculis cordis, et auribus cordis: et tamen si adjutorium Dei desit, non ideo esse excusabile hominis vitium; quoniam judicia Dei quamvis occulta, tamen justa sunt.

Ll. [lb. xxix, 5-6.] *Et adduxit vos quadraginta annis in deserto: non inreteraverunt vestimenta vestra, et calceamenta vestra non sunt attrita a pedibus vestris; panem non manducastis, vinum et siceram non bibistis, ut sciretis quia iste Dominus Deus vester.* Hic apparet tantum vini in suis impedimentis potuisse portare Israelitas, quando exierunt de Ægypto, quod possent cito consumere. Nam si omnino nihil secum tulissent, unde esset illud de quo dictum est, *Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere?* Non enim hoc de aqua diceretur, cum et ipsius Moysi manifestissima verba sint, non fuisse illam vocem principium belli, sed principium vini (Exod. xxxii, 6, 18).

Lll. [lb. xxix, 18-21.] *Numquid est aliquis inter vos vir, aut mulier, aut familia¹, vel tribus, cujus mens declinavit a Domino Deo vestro, ire servire diis gentium illarum? Num qua est in vobis radix sursum germinans in felle et amaritudine? Et crit, cum audierit verba maledictionis hujus, et opinabitur in corde suo, dicens, Sancta mihi fiant, quoniam in errore cordis mei incedo: ut non simul perdat peccator eum² qui sine peccato est; volet Deus propitiare ei, sed tunc incendetur ira Domini, et zelus ejus in homine illo, et adhærebunt in eo omnia maledicta Testamenti hujus, quæ scripta sunt in libro Legis hujus.* Ita dictum est, *Numquid est in vobis?* ut tanquam requirentem intelligamus, ne forte sit. Si quis autem esset, eum terruit vehementer, ne forte quibusdam diceret in corde suo, audies illa maledicta, *Sancta mihi sint*, id est, maledicta sancta mihi sint: quoniam in errore cordis mei incedo, id est, absit ut mihi ista eveniant, non mihi sint hæc mala, sed sancta, id est propitia et innoxia; quoniam in errore cordis mei incedo, eundo scilicet post deos gentium, et eis tanquam impune serviendo. Non, inquit, erit sic. *Non perdat simul peccator eum qui sine peccato est:* tanquam diceret, Cavete ne cui vestrum talia persuadeat, qui talia cogitat. *Nolet Deus propitiare ei, sive talia cogitanti, sive illi cui talia fuerint persuasa, sicut ipse opinatus est dicendo, Sancta mihi sint;* et quasi hoc modo avertendo a se vim illius maledicti. *Sed tunc accendetur ira Domini, et zelus ejus in homine illo,* quando putabit eam se avertere, ista in corde suo dicendo. *Et adhærebunt in eo omnia maledicta Testamenti hujus, quæ scripta sunt in libro Legis hujus.* Non possunt quidem omnia evenire uni homini: non enim etiam toties mori potest, quot genera mortis hic dicta

¹ Editi et plures Mss., aut famulus. Pauloque post, nequam est in eo radix. Locum hunc redintegrant, et cum LXX conciliant codices aliquot melioris notæ.

² Editi, non simul perdat peccatorem et eum, est. At Mss. juxta LXX: Non simul perdat peccator eum qui sine peccato est. Hanc lectionem confirmat expositio, quæ mox ab Augustino subjicitur.

sunt; sed omnia dixit, pro quibuslibet, ut non sit immunis ab omnibus, cui evenerint aliqua eorum quibus pereat. Quod autem ait, *Ut non simul perdat peccator eum qui sine peccato est;* quod græcus habet ἀναμάρτητον, non sic accipiendum est, tanquam ab omni prorsus peccato mundum et immunum hoc dixerit ἀναμάρτητον, id est sine peccato; sed eum qui sine peccato isto esset, de quo loquebatur: sicut dicit Dominus in Evangelio, *Si non venissem, peccatum non haberent* (Joan. xv, 22); non utique omne, sed hoc peccatum quo non crediderunt in eum. Dicit etiam Deus ad Abimelech de Sara uxore Abraham, *Scio quia in mundo corde fecisti hoc* (Gen. xx, 6): non utique mundum illius cor ita voluit intelligi, ut similis eis esset, de quibus dictum est, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum vident* (Matth. v, 8); sed ab illo peccato, de quo agebatur, mundum cor habebat, quoniam quantum ad ipsum pertinebat, non concupiverat conjugem alienam.

Llll. [lb. xxx, 6.] *Et circumpurget Dominus cor tuum, et cor seminis tui, diligere Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, ut vicias tu.* Evidens pollicitatio gratiæ: promittit enim Deus se esse facturum quod solet jubere ut fiat.

Llv. [lb. xxx, 11-14.] *Quia mandatum hoc, quod ego mando tibi hodie, non est supra modum, neque longe abs te est: non in cælo est, dicens, id est, ut dicas, Quis accendet nobis in cælum, et accipiet nobis illud, et audientes illud faciemus? Neque trans mare est, dicens, id est, ut dicas, Quis transfretabit nobis trans mare, et accipiet nobis illud, et audientes illud faciemus? Prope est verbum hoc vulde in ore tuo, et in corde tuo, et in manibus tuis facere illud.* Hoc esse verbum fidei dicit Apostolus: quod ad Novum pertinet Testamentum. Sed queri potest, cur ea superius mandata dixerit, quæ scripta sunt in libro Legis hujus (Deut. xxix, 21): nisi quia his omnibus spiritualia significantur ad Novum Testamentum pertinentia, si bene intelligantur. Item queri potest cur hoc quod hic positum est, *Neque trans mare est, ut dicas, Quis transfretabit nobis trans mare, et accipiet nobis illud,* Apostolus dixerit, *Aut quis descendet in abyssum;* atque id exponens adjunxit, *Hoc est Christum a mortuis reducere:* nisi quia mare appellavit totam in hoc sæculo vitam, quæ morte transitur, ut quodam modo mare finiatur, et trans mare mors ipsa appelletur, velut trans istam vitam, quæ maris vocabulo significatur. Deinde quod hic additum est, *et in manibus tuis;* non ait Apostolus, nisi, *in ore tuo et in corde tuo.* Et hoc usque in finem exsecutus est, dicens, *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem* (Rom. x, 7, 8, 10). Merito quod ex hebræo translatum est, quantum a nobis inspicere potuit, non habet, *in manibus tuis.* Nec frustra tamen hoc a Septuaginta interpretibus additum existimo: nisi quia intelligi voluerunt etiam ipsas manus, quibus significantur opera, in corde accipi debere, ubi est fides quæ per dilectionem operatur (Galat. v, 6). Nam si forinsecus ea quæ Deus jubet, manibus fiant, et in corde non fiant, nemo est tam

insulsus, qui præcepta arbitretur impleri. Porro si charitas, quæ plenitudo est Legis (Rom. xiii, 10), habitet in corde, etiam si manibus corporis quisquam non possit operari, pax illi est utique cum hominibus bonæ voluntatis (Luc. xi, 14).

LV. [lb. xxxii, 5.] *Peccaverunt non ei filii vituperabiles.* Quod in græco est *ἔλασαν μωραῖα*, quidam interpretati sunt sicut hic, id est, *filii vituperabiles*; quidam, *filii commaculati*; quidam, *filii vitiosi*. Unde non magna quaestio, imo nulla est. Sed illud merito ad quaerendam movet, si generaliter dictum est, *Peccaverunt non ei*, quoniam qui peccat, non ei peccat, id est, non Deo nocet, sed sibi; quomodo intelligendum sit quod in Psalmo legitur, *Tibi soli peccavi (Psal. l, 6)*; et in Jeremia, *Tibi peccavimus, patientia Israel, Domine (Jerem. xiv, 7, 8)*; et iterum in Psalmo, *Sana animam meam, quia peccavi tibi (Psal. xl, 5)*: et utrum hoc sit peccare Deo, quod peccare in Deum. Unde ait Heli sacerdos: *Si in Deum peccaverit, quis orabit pro eo (I Reg. ii, 25)*? Dicam ergo interim quid mihi in præsentia videatur. Intelligent fortasse aliquid melius, qui melius hæc sapient, aut etiam nos alio tempore, quantum adjuverit Dominus. Peccare in Deum, est in iis peccare quæ ad Dei cultum pertinent. Nam hoc quod commemoravi, nihil aliud indicat: sic enim peccabant filii Heli, quibus hoc pater eorum dixit. Sic existimandum est peccari etiam in homines qui pertinent ad Deum: nam hoc Deus legitur dixisse ad Abimelech de Sara, *Propterea peperci tibi, ne peccares in me (Gen. xx, 6)*. Peccare autem Domino, vel potius peccasse Domino¹ (nisi forte alicubi scriptum occurrat quod huic sensui resistat), hi mihi videntur non immerito dici, qui piam pœnitentiam peccati sui nunc agunt, ut glorificentur ignoscens Dominus. Causam quippe reddens David cur dixerit, *Tibi soli peccavi, et malum² coram te feci*; subiecit et ait, *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris*: sive cum dicit Deus, *Judicate inter me et vineam meam (Isai. v, 5)*: sive de Domino Jesu Christo intelligatur, qui solus verissime dicere potuit, *Venit enim princeps mundi, et in me non habet quidquam* (id est, quidquam peccati quod morte sit dignum); *sed ut cognoscat mundus quia diligo Patrem, et sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio; surgite, eamus hinc (Joan. xiv, 30, 31)*: tanquam diceret, Etiam si levissima peccata mortis supplicio persequatur princeps mundi, in me non habet quidquam, sed surgite, eamus hinc, id est, ut patiar; quia in eo quod patior, voluntatem impleo Patris mei, non pœnam solvo peccati mei. Et quod Jeremias ait, *Tibi peccavimus, patientia Israel*, Domino utique suppliciter dicitur in pœnitentia cum spe salutis ex venia³. Et quod dictum est, *Sana animam meam, quia peccavi tibi*, hoc idem agitur ut Deus ignoscendo glorificetur: quia magna est ejus misericordia super con-

sultentes sibi et redeuntes ad se, qui dicit se nolle mortem peccatoris, quantum⁴ ut revertatur et vivat (*Ezech. xxxiii, 41*). Hinc et ipse David non solum in Psalmo, verum etiam cum eum Deus argueret per prophetam, non sine spe propitiationis Domini respondit, *Peccavi Domino (II Reg. xii, 13)*. Medico enim vulneratus videtur quodammodo, qui ut sanetur se subdit manibus medici, ut in eo medicinæ opus impleatur. In hoc autem cantico prævidebat Propheta futuros quosdam, qui sic fuerant peccaturi Deum offendendo magnis iniquitatibus suis, ut nec pœnitentiam agere vellect, et ad Deum redire ut sanarentur: de quibus etiam alibi dicitur, *Quoniam caro sunt, et spiritus ambulans, et non revertens (Psal. lxxvii, 39)*. Potest etiam sic intelligi, *Peccaverunt non ei*, secundum id quod non ei nocuerunt peccato suo, sed sibi.

LVI. [lb. xxxiii, 1-3.] *Et hæc benedictio quam⁵ benedixit Moyses homo Dei filios Israel, priusquam defungeretur. Et dixit, Dominus ex Sina venit, et alluxit ex Seir nobis: festinavit ex monte Pharan cum multis millibus Cades. Ad dexteram ejus Angeli sub eo, et pepercit populo suo. Et omnes sanctificati sub manus tuas, et hi sub te sunt. Et accepit de verbis ipsius Legem, quam mandavit nobis Moyses, hæreditatem congregationibus Jacob. Et erit in dilecto princeps, congregatis principibus populorum simul tribubus Israel.* Non negligenter prætereunda est ista prophetia. Apparet quippe ista benedictio ad novum populum pertinere, quem Dominus Christus sanctificavit; ex cujus persona ista dicuntur a Moysæ, non ex persona ipsius Moysi, quod in consequentibus evidenter apparet. Nam si propterea dictum est, *Dominus ex Sina venit*, quia in monte Sina Lex data est; quid sibi vult quod sequitur, *et alluxit ex Seir nobis*: cum Seir mons Idumææ sit, ubi regnavit Esau? Deinde etiam Moyses filios Israel benedicit his verbis, sicut Scriptura prædixit, quomodo idem dicit, *Et accepit de verbis ipsius Legem, quam mandavit nobis Moyses?* Nimirum ergo prophetia est ut diximus, populum novum Christi gratia sanctificatum prænuntians, ideo sub nomine filiorum Israel quia semen est Abraham, hoc est, filii sunt promissionis, et interpretatio ejus est, Videns Deum. Dominus ergo qui ex Sina venit, Christus intelligendus est, quoniam Sina interpretatur, Tentatio. Venit ergo ex tentatione passionis, crucis, mortis. *Et alluxit ex Seir.* Seir interpretatur, Pilosus, quod significat peccatorem; sic enim natus est Esau odio habitus (Gen. xxv, 25): sed quoniam qui sedebant in tenebris et in umbra mortis, lux orta est eis (*Isai. ix, 2*); ideo alluxit ex Seir. Simul etiam non adsurde intelligitur esse prædictum, ex gentibus quæ significantur per nomen Seir, quia mons est pertinens ad Esau, venturam gratiam Christi populo Israel. Unde dicit Apostolus: *Ita et hi nunc non crediderunt in vestra misericordia, ut et ipsi misericordiam consequantur (Rom. xi, 31)*. Ipsi erge

¹ Editi, *peccare in Dominum*. At Mss., *peccasse Domino*. Recte quidem, sed paulo infra Mss. iidem et omnes editi perperam terebant, *qui piam pœnitentiam peccati sui non agunt*: cum certo certius legi debeat, *nunc agunt*: vel forte, *qui per piam pœnitentiam peccati sui hoc agunt*.

² Mss., *malignum*.

³ Sic Mss. At Am. Er. et Lov., et veniæ. Rat., et venia.

⁴ In editis, *tantum ut revertatur*. In Mss. vero, *quantum*; juxta LXX, *ὅς apostrepσαι*.

⁵ Editi, *qua benedixit*: et inferius, *hæreditatem congregationis Jacob*: pauloque post, *simul cum tribubus Israel*. Iis in locis sequimur Mss. qui cum græco LXX conveniunt.

dicunt, *Alluxit ex Seir nobis, et festinavit ex monte Pharan*, id est, ex monte fructifero: id enim interpretatur *Pharan*, quo significatur Ecclesia. *Cum multis millibus Cades*. Et *Mutata* interpretatur *Cades*, et Sanctitudo. *Mutata* sunt ergo multa millia, et sanctificata per gratiam, cum quibus venit Christus ad Israelitas postea colligendos. Sequitur et dicit, *Ad dexteram ejus Angeli cum eo*: hoc non indiget expositione. *Et pepercit*, inquit, *populo suo*: donans remissionem peccatorum. Inde ad ipsum convertit sermonem atque ait, *Et omnes sanctificati sub manus tuas, et hi sub te sunt*: non utique superbientes, et suam justitiam volentes constituere; sed agnoscentes gratiam, ut justitiæ Dei subjiciantur (Rom. x, 5). *Et accepit*, inquit, *de verbis ipsius Legem*: populus utique de quo ait, *Et pepercit populo suo*. Accepit ergo de verbis ipsius Legem, *quam mandavit*, inquit, *nobis Moyses*: noc est, populus ejus de verbis ejus accepit Legem, quia de doctrina ejus intellexit Legem eam ipsam quam mandavit nobis Moyses. Ipse quippe ait in Evan-

gelio: *Si crederetis Moysi, crederetis et mihi; de me enim ille scripsit* (Joan. v, 46). Non enim accepit populus ille Legem quam non intellexit; sed tunc accepit, quando intellexit de verbis ejus, carens vetamine veteri, conversus ad Dominum: hanc dicit *hereditatem congregationibus Jacob*, quæ intelligenda est non terrena, sed celestis; non temporalis, sed æterna. *Et erit*, inquit, *in dilecto princeps*: ipse utique in dilecto populo erit princeps Dominus Jesus: *congregatis principibus populorum*, id est, gentium: *simul tribus Israel*, ut in; leatur quod supra dictum est, *Lætantini gentes, simul cum populo ejus; quia cæcitas ex parte in Israel facta est, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret* (Rom. xv, 10, et xi, 25).

LVII. [lb. xxxiii, 17.] Cum Joseph benediceret, ait inter cætera, *Primogenitus tauri pulchritudo ejus*. Quod non ita legendum est, tanquam dixerit, primogenitus tauri; sed, cum sit primogenitus, pulchritudo ejus tauri est: propter crucis cornua, de Domino intelligitur figuratum.

LIBER SEXTUS.

Questiones in Jesum Nave (a).

QUEST. I. [Jos. cap. 1, 7 5.] Dominus dicit ad Jesum Nave, *Et sicut eram cum Moyse, ita ero et tecum*. Non solum autem hoc testimonio, sed etiam in Deuteronomio multis documentis probatur Moyses ita defunctus, ut Dei famulus et Deo placens: quamvis in eolla vindicta completa sit, ne terram promissionis intraret (*Dent. xxxii, 48 52, et xxxiv, 4, 5*). Ex quo datur intelligi, Dominum etiam bonis servis suis in aliquo succensentem, et temporaliter vindicare, et tamen in eorum habere numero, quæ sunt in domo ejus vasa in honorem utilia Domino (II Tim. ii, 21), quibus daturus est promissa sanctorum.

II. [lb. i, 11; iii, 7.] Quæstio est, quomodo posteaquam locutus est Dominus ad Jesum Nave, exhortans et confirmans eum, seque promittens cum illo futurum, mandaverit idem Jesus populo per scribas, ut præpararent cibaria, quod post tres dies Jordanem fuerant transituri, cum inveniantur post multo plures dies transisse Jordanem. Cum enim hæc populo mandasset, misit exploratores in Jericho, quoniam Jordane trajecto ipsa proxima civitas occurrebat: illi autem diverterunt ad Raab mulierem fornicariam, et ab illa occultati, atque a rege quæsitii et minime inventi, eadem dimittente illos per fenestram, et momento ut triduo laterent in montanis, quatuor dies videntur esse consumpti; inde posteaquam nuntiaverunt quæ circa illos gesta fuerint, promovit Jesus cum populo universo de loco ubi erat diluculo; qui cum venisset ad Jordanem, divertit et mansit: tunc rursus populus admonetur ut post triduum se præparet transire Jordanem, arca Domini præcedente. Hinc ergo

intelligitur humanam esse dispositionem, quam fecit populo nuntari, ut cibaria præpararent, tanquam post tres dies memoratum fluvium transituri. Potuit enim hoc sicut homo sperare fieri posse, si exploratores celeriter revertissent. Quibus tardantibus intelligitur, quamvis Scriptura tacerit, ex divina dispositione cætera impleta, ut jam inciperet apud populum glorificari Jesus, et ostendi quod cum illo Dominus esset, sicut fuerat cum Moyse. Nam et hoc illi dicitur fluvium transituro, sicut scriptum est: *Et dixit Dominus ad Jesum, In die isto incipiam exaltare te coram omnibus filiis Israel, ut sciant quantum sicut eram cum Moyse, sic ero et tecum*. Nec incredibile debet videri, etiam illos enim quibus Deus loquebatur, aliquid ex humana dispositione agere voluisse, in qua sibi Deum tamen fiderent esse rectorem, coramque ex illis a quo regerantur providentia, emissa fuisse mutata. Nam et Moyses ipse utique tanquam homo putaverat esse faciendum, ut causas populi sic audiret, quemadmodum et sibi et illis, omnis intolerabile subeundo, prodesse non posset: ejusque dispositio divinitus, et hoc ipsum socero ejus suggerente et monente, atque hanc admonitionem Deo approbante, mutata est (*Exod. xviii, 14-20*).

III. [lb. iii, 3, 4, 15.] Scribere populo dicunt, *Eum videritis arcam testimonii Domini Dei nostri, et sacerdotes nostros et Levitas tollentes eam, proficietis in locis vestris; et ite post eam: sed longum intervallum sit inter vos et illam, quantum duo millia cubitorum stabitis, ne propinquetis ei, ut scriatis clam quem ibitis in eam. Non enim abiistis viam ab hesternâ et nudius tertiana die.*

(a) In hujus libri 6 titulo legendum, *Jesum Nave*, ut in *Ass.*; non, *Josue*, ut in editis reperitur. [*Josue*.]

¹ Mes Decem et editio Ratisponensis, *viderent*.

² Sic *Mss.* Al editi, *Dei vestri et sacerdotes vestros*.

Longe jussum est arcam præcedere, ut posset a populo videri. Tam grande quippe agmen, si post eam proximum pergeret, non eam videret præire, nec nosset qua sequeretur. Ex hoc autem facto intelligendum est, quod columna illa nubis, quæ solebat movendis castris signum dare, et iter ostendere (*Exod. xiii, 21*), jam recesserat, nec eis apparebat: hinc factum est ut etiam triduum illud ex humana dispositione prædiceretur (*Supra, quæst. 2*). Nunc ergo duce Jesu arcam Domini sequuntur nube subtracta tanquam velamine ablato. *Jordanis autem plenus erat per totam crepidinam suam, sicut in diebus messis tritici.* Hoc incredibile videtur regionibus nostris: ibi autem, sicut perhibent qui noverunt, in initio veris est messis tritici; tunc autem ille fluvius repletur amplius quam per hiemem.

IV. [Ib. iv, 7.] *Et erunt vobis lapides isti memoriale filiis Israel usque in æternum.* Quomodo in æternum, cum cælum et terra transeant (*Matth. xxiv, 35*)? An quoniam æternum aliquid significant hi lapides, cum ipsi æterni esse non possint? Quamvis possit quod in græco est, *τῶν τῶν αἰώνων*, dici latine, et usque in seculum, quod non est consequens ut intelligatur æternum.

V. [Ib. iv, 15 et 16.] *Et dixit Dominus ad Jesum, dicens: Manda sacerdotibus portantibus arcam testamenti testimonii.* Solet dici arca testamenti, vel arca testimonii: nunc dicta est arca testamenti testimonii, ut non solum arcam, sed etiam ipsum testamentum, appellaretur testamentum testimonii. Hinc enim dicit Apostolus: *Nunc autem sine Lege justitia Dei manifestata est, testimonium habens per Legem et Prophetas* (*Rom. iii, 21*). In cujusdam enim rei alterius venturæ testimonium datum fuerat illud, quod dicitur Testamentum Vetus.

VI. [Ib. v, 2-7.] *Dixit Dominus ad Jesum; Fac tibi ipsi cultros de petra acutos, vel, sicut habet græcus, de petra acuta, et sedens circumcide filios Israel iterum.* In hoc præcepto quæritur cur dixerit, *iterum*. Non enim unus homo bis circumcidendus erat: sed quia unus populus erat in quibusdam circumciscus, in quibusdam non circumciscus, ideo dictum est *iterum*, ut circumciscus iterum circumcideretur, non homo, sed populus. Nam et sequentia id ostendunt. Dicit enim Scriptura: *Et fecit Jesus cultros petrinus sibi ipsi acutos, et circumcidit filios Israel in loco qui vocatur Collis præputiorum.* Hoc autem modo *circumpurgavi Jesus filios Israel, qui aliquando fuerant in via, et qui aliquando incircumcisi erant eorum qui exierant ex Ægypto; omnes istos circumcidit Jesus.* *Quadragesima enim et duobus annis conversatus est Israel in deserto Mabaritide, et ideo incircumcisi erant illorum plurimi pugnatorum qui exierunt de terra Ægypti qui inobedientes fuerant mandatis Dei, in quibus et defnierat Dominus eis, ne viderent illi terram quam juraverat Dominus patribus eorum dare illis, terram fluentem lac et mel.* *Pro his autem substituit filios eorum, quos circumcidit Jesus, eo quod fuissent in itinere incircumcisi.* Manifestum est ergo non omnes fuisse, sed quosdam. Quidam enim de Ægypto exeuntium filii in illo populo incircumcisi erant, quos potuit circumcidere Jesus; illorum scilicet

SANCT. AUGUST. III.

cet filios qui genuerunt in deserto, et contempserunt eos circumcidere, quod inobedientes erant legi Dei. Nulla itaque causa est cur ii qui putant rebaptizandos eos qui habent christiani Baptismi sacramentum, hoc testimonio Legis adjuvari se putent: quia nullus his numero unus homo est circumciscus; sed populus qui jam fuerat in quibusdam circumciscus, in quibusdam vero adhuc incircumciscus erat. Et si aliquo modo id fieri posset, ut bis circumcidi hominem Deus juberet; numquid possunt dicere ideo fuisse præceptum, quia illi ab Ægyptiis fuerant circumcisi, aut ab aliquibus hæreticis ab Israelitarum societate segregatis? Cum vero satis etiam appareat quare sit a Deo dictum; nullum hic possunt homines erroris sui patrocinium reperire.

VII. [Ib. v, 15-13.] Quando Jesus vidit virum contra se stantem evaginato gladio, et eo respondente dicit quod esset princeps militiæ virtutis Domini; et prostratus in terram dixit, *Quid præcipis tuo famulo?* quæri potest utrum angelo se prostraverit, eumque dixerit dominum; an potius intelligens a quo missus fuerat, ipsum Dominum dixerit, eique se prostraverit. Erat autem, sicut legitur, Jesus in Jericho, non utique in ipsa civitate, cujus muri nondum ceciderant, quod mox futurum erat, ut in eam possent intrare; sed in agro ad eam pertinente: nam interpretatio quæ est ex hebræo, sic habet.

VIII. [Ib. vii.] In eo quod factum est ut Achar de tribu Juda furaretur de anathemate civitatis Jeriche contra præceptum Domini; et propter ejus peccatum tria millia quæ missa fuerant in Gai, dederunt terga hostibus, et occisi sunt ex eis triginta sex viri; et populo graviter terrore, Jesus cum senioribus se prostravit ad Dominum, eique responsum est ideo factum esse, quod peccaverit populus; minatus est etiam Deus non se cum eis futurum, nisi abstulerint anathema de se ipsis; et quod ostensus est qui fecerat, nec solus occisus, sed cum omnibus suis: quæri solet quomodo juste pro alterius peccatis in alios vindicetur; maxime quia in Lege Dominus dixit, nec patres pro filiorum, nec filios pro patrum peccatis esse puniendos (*Deut. xxiv, 16*)? An aliud judicantibus hominibus est præceptum, ne quemquam pro altero puniant; Dei autem judicia non sunt ejusmodi, qui alto et invisibili consilio suo novit quatenus extendat etiam temporalem hominum pœnam salubrenque terrorem? Non enim aliquid durum¹, quantum attinet ad universi mundi administrationem, contingit mortalibus, cum moriuntur quandoque morituri: et tamen apud eos qui talia metuunt, disciplina sancitur, ut non se solum quisque curet in populo, sed vicem sibi adhibeant diligentiam, et tanquam unius corporis et unius hominis alia pro aliis sint membra sollicita. Nec tamen credendum est, etiam pœnis quæ post mortem irrogantur, alium pro alio posse damnari; sed in his tantum rebus hanc irrogari pœnam, quæ finem fuerant habituræ, etiamsi non eo modo finirentur. Simul etiam ostenditur quantum connexa sit in populi societate ipsa universitas, ut non in seipsis singuli, sed et

¹ editi, durum.

(Vingt-cinq.)

tanquam partes in toto existimentur. Per unius igitur peccatum mortemque paucorum admonitus est populus universus, tanquam in corpore universo querere quod admissum est. Simul etiam significatum est quantum mali fieret, si universa illa congregatio peccasset; quando ne unus quidem ita potuit judicari¹, ut ab eo possent ceteri esse securi. At vero, si Achar ab aliquo inventus atque comprehensus, et illius criminis reus ad iudicium Jesu fuisset adductus, nequaquam putandum est hominem iudicem vel pro illo vel cum illo quemquam alium, qui societate facti ejus minime teneretur, fuisse puniturum. Neque enim ei mandatum Legis licebat excedere, quod datum est hominibus, ne iudicio suo, quod in hominem homini iussum sive permissum est, alterum pro alterius peccato arbitretur esse plectendum. Longe autem secretiore iustitia iudicat Deus, qui potens est etiam post mortem, quod homo non potest, vel liberare vel perdere. Visibiles igitur afflictiones hominum sive mortes, quoniam his quibus ingeruntur, et obesse et prodesse possunt, novit Dominus in occulto providentiae suae quemadmodum iuste quibusque dispenset, etiam cum aliorum peccata in aliis videtur ulcisci. Pœnas vero invisibiles, quæ non nisi nocent, et prodesse non possunt, ita nullus Deo iudice pro alienis peccatis luit, sicut homine iustitiae luere nullus nisi pro sua culpa istas visibiles debet. Hoc enim præcepit homini iudici Deus, in his quæ ad humanum iudicium pertinent vindicanda², quod in suo iudicio facit ipse, quo potestas non aspirat humana.

IX. [Ib. vii, 15 et 25.] Merito queritur, cum Dominus propter illum qui de anathemate furtum fecerat, præcepit eum qui fuisset ostensus, igni cremari, cur cum ostensus Jesus lapidari potius a populo fecerit. An ita eum mori oportuit, quemadmodum Jesus, qui propius Dominum sequebatur, Domini verba iubentis intelligere potuit? Sic enim alius quisquam non facile potuit. Unde magis querendum est cur lapidationem ignem appellaverit Dominus, quam credendum Jesum aliud fecisse quam iusserat Dominus. Nam neque ad intelligendum verba Domini quisquam potuit esse sapientior, neque ad faciendum quisquam obedientior. Proinde ignis nomine pœnam potuisse significari, Scriptura testis est in Deuteronomio, ubi dicitur ad filios Israel, *Et eduxit vos de fornace ferrea ex Ægypto* (Deut. iv, 20): ubi utique duram tribulationem intelligi voluit.

Dux autem mihi causæ occurrunt (non ut ambæ sint, sed ut altera ex eis), cur non ille cum suis omnibus evidenti igne crematus sit. Si enim peccatum ejus Dominus tale esse iudicavit, quod supplicio illo expiatum non puniret in æternum, propter ipsam expiationem et purgationem congruenter illa pœna ignis nomen accepit. Neque ad hunc intellectum quisquam tendere admoneretur, si eum proprie visibilis ignis exureret; sed in eo quisque remaneret, quod aperte videlæt impletum, nec aliquid ultra quaereret:

¹ *scilicet Cisterciensis, vindicari.*

² *scilicet Mat. et Mss. Al. Am. Fr. et Lov., iustificanda.*

nunc vero cum propter Dei verba et factum Jesu, a quo prævaricari illa verba non possent, rectissime dicitur etiam lapidationem ignem fuisse; eleganter agnoscitur illa pœna hominem, ne in posternam peccato illo interiret, fuisse purgatum. Quod significant etiam vasa in Levitico, quæ iubentur igne purgari. Si autem tale fuit illud peccatum, propter quod eum etiam post istam vitam gehenna susciperet; ideo Jesus eum voluit lapidari, ut quod a Domino dictum est, *igni cremabitur*, illud admoneret intelligi, quod Dominus faceret, non quod ab ipsis esset faciendum. Si enim dixisset Dominus, *Igni eum cremabitis et omnia ejus*; huic sensui locus nullus esset: cum vero ita positum est, ut magis videatur Deus quod ei futurum esset prædixisse, quam quod ei ab hominibus deberet fieri præcepisse; melius non potuit facere Jesus, qui divina verba sicut tantus propheta intellexit, qui etiam hoc ipsum propheticè fecit, quam ut illum lapidibus potius quam flammis interimeret, ne in illis ignibus verba Domini viderentur impleta, quæ ob aliud dicta volebat intelligi.

Nec movere debet quod non ipsum tantum, sed etiam omnia quæ sunt ejus, Deus cremanda igni prædixerit. Sic enim ait, *Igni cremabitur, et omnia quæcumque sunt ei*. Omnia enim quæcumque sunt ei, opera ejus possunt intelligi, quæ cum illo dixit esse cremanda: non sicut dicit Apostolus de quibusdam operibus igne consumptis, *ipse autem salvus erit* (1 Cor. iii, 15); si hujus peccatum ita intelligendum est, ut etiam æterno igne puniatur. Filios ergo ejus et filias cum pecoribus et omnibus quæ habebat, populus quidem cum eum puniret, simul lapidibus obruit: non tamen hoc iudicio humano, sed propheticò spiritu fecit Jesus; sive ita intelligens, *omnia quæ sunt ei*, ut nec filios censeret exceptos, lapidationis etiam pœnam pro igne ingerens; sive opera ejus quæ post mortem Deus in illo fuerat crematurus, non solum per cetera quæ illi erant, verum etiam per filios ejus significans.

Nec ideo sane credendum est eos pro peccato patris, a quo innocentes erant, etiam post mortem supplicio inferni ignis incensos. Mors quippe ista quæ omnes manet, quamvis de primo peccato veniat, tamen quia ita nati sumus, ut necessario moriendum sit, accelerata quibusdam est utilis. Unde legitur de quodam: *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus* (Sap. iv, 11). Quo ergo iudicio Dei, vel misericordia, fuerit irrogata sive filiis ejus, sive illis triginta sex viris, cum omnes ab ejus peccato alieni fuerint, latet apud eum apud quem non est iniquitas (Rom. ix, 14). Verum illud in promptu est, quod et populum terribiliter oportebat querere quod admissum est; et tanto vehementius timuerunt ceteri factum ejus imitari, quanto magis humana exhorret infirmitas, et in tam magnum tamque justum populi odium dari, et eis quos ad spem propagandi generis se relicturum putabat, peccato suo secum consumptis suis posteris emori.

X. [Ib. viii, 2.] Quod Deus jubet loquens ad Jesum, ut constitat sibi retrorsus insidias, id est insidiantes

bellatores ad insidiandum hostibus, hinc admonemur non iniuste fieri ab his qui justum bellum gerunt: ut nihil homo justus precipue cogitare debeat in his rebus, nisi ut justum bellum suscipiat, cui bellare fas est; non enim omnibus fas est. Cum autem justum bellum susceperit, utrum aperta pugna, utrum insidiis vincat, nihil ad justitiam interest. Justa autem bella definiri solent, quæ ulciscuntur injurias, si qua gens vel civitas, quæ bello petenda est, vel vindicare neglexerit quod a suis improbe factum est, vel reddere quod per injurias ablatum est. Sed etiam hoc genus belli sine dubitatione justum est, quod Deus imperat, apud quem non est iniquitas, et novit quid cuique fieri debeat. In quo bello ductor exercitus vel ipse populus, non tam auctor belli, quam minister judicandus est.

XI. [Ib. viii, 4-8.] Jesus mittens ad Gai debellandam triginta millia bellatorum, ait illis: *Vos insidiabimini post civitatem, et non longe eritis a civitate, et eritis omnes parati: et ego et omnis populus qui mecum est, accedemus ad civitatem. Et erit, cum exierint qui commorantur in Gal, in obviam nobis, sicut antea, et fugiemus a facie illorum. Et cum exierint post nos, adducemus illos de civitate, et dicent, Fugiunt isti a facie nostra, sicut antea. Vos autem exsurgetis ex insidiis et ibitis in civitatem. Secundum verbum istud facietis. Ecce præcipio vobis.* Quærendum est utrum omnis voluntas fallendi pro mendacis deputanda sit; et si ita est, utrum possit justum esse mendacium, quo ille fallitur, qui dignus est falli: et si ne hoc quidem mendacium justum reperitur, restat ut secundum aliquam significationem hoc, quod de insidiis factum est, ad veritatem referatur.

XII. [Ib. ix, 3-13.] Quod Gabaonitæ venerunt ad Jesum cum vetustis panibus et saccis, ut putarentur, sicut fixerant, de terra venisse longinqua, quo eis parceretur (constitutum enim erat a Domino, ne alicui terras illas inhabitanti parcerent, quo ingrediebantur): nonnulli codices et græci et latini habent, *Et accipientes saccos veteres super humeros suos*; alii vero qui veraciores videntur, non habent, *super humeros, sed, super asinos suos*. Similitudo enim verbi in græca lingua mendositatem facilem fecit, et ideo latina quoque exemplaria variata sunt: *ἄμωυ* quippe et *ἄνωυ* non multum ab invicem dissonant, quorum prius humerorum nomen est, posterius asinorum. Ideo est autem de asinis creditur, quoniam se a sua gente longinqua missos esse dixerunt: unde apparet eos fuisse legatos, et ideo magis in asinis quam in humeris necessaria portare potuisse; quia nec multi eas poterant; et non solum saccos, sed etiam utres eos portasse Scriptura commemorat.

XIII. [Ib. ix, 10.] Quæritur potest quomodo jurationem servandam esse crediderint Hebræi Gabaonitæ, quibus ita juraverant, tanquam de longinqua terra venientibus, sicut illi mentiti fuerant. Sciebant enim se debellandos, si cognitum esset Hebræis in ea terra eos habitare, quam promissam fuerant interfectis habitantibus retenturi. Mentientibus ergo quod de

longinqua terra ad eos venissent, juraverunt eis Israëlitarum. Posteaquam vero cognoverunt ibi eos habitare, ubi omnes quos invenerant secundum Dei præceptum debellare oportebat, noluerunt tamen frangere jurationem: et licet eos mentitos esse didicissent, parcere maluerunt jurationis causa; cum posset utique dicere se tantum illis jurasse¹, quos eos esse crediderant, id est de longinquo venientes; cum vero aliud cognoverunt, præceptum circa eos Domini implendum erat, ut sicuti ceteri expugnarentur. Deus autem hoc approbavit, nec parentibus succensuit: quamvis cum non interrogassent quinam illi essent, et ideo eos illi fallere valuisse. Unde non importune utique credendi sunt, etsi fallere homines pro sua salute voluerunt, non tamen fallaciter Deum timuisse in populo ejus: propterea nec succensuit Dominus jurantibus aut parentibus, adeo ut postea Gabaonitas ipsos tanquam populi sui homines de domo Saül vindicaverit, sicut Regnorum ostendit historia (II Reg. xxi, 1-9). Et quoniam juratio sic servata est, quamvis in hominibus qui mentiti sunt, ut ad clementiam sententia flecteretur, non displicuit Deo. Nam si e contrario jurassent aliquos se interfecturos, quos Gabaonitas in terra promissionis esse putavissent, et postea didicissent eos esse ab illa terra extraneos, et de longinquo ad se venisse, nullo modo arbitrandum est, quod eos essent debellaturi causa jurationis implendæ: cum propter ipsam parcendi clementiam sanctus David, etiam post verba quibus se Nabal interfecturum esse juraverat, utique sciens quem fuerat interfecturus, parcere maluit, nec in re duriore implere juramentum (I Reg. xxv, 22, 33); magis Deo placere existimans, si quod ira perturbatus ad nocendum juraverat, non fecisset, quam si perfecisset.

XIV. [Ib. x, 7, 8.] Cum obsessi Gabaonitæ a regibus Amorrhæorum, misissent ad Jesum, ut sibi subveniretur; ita Scriptura sequitur, et dicit: *Et ascendit Jesus a Galgala, ipse et omnis populus bellatorum cum illo, omnis potens in fortitudine. Et dixit Dominus ad Jesum, Noli timere illos; in manus enim tuas tradidi eos: non subsistet ex illis quisquam coram vobis.* Ubi neque consultus est Dominus utrum eundem ad eos esset; sed ultro suis recte subvenire volentibus, futuram victoriam prænuntiavit. Sic ergo posset, quamvis non consultus, de ipsis Gabaonitis admonere, qui essent, cum se longinquos esse mentirentur, nisi ei placuisset illa juratio, quæ subjectis parcere cogeret. Crediderant enim Deo, quem audierant suo populo promississe quod illas gentes subverteret, eorumque terram obtineret; et hanc eorum fidem non eo prodendo² remuneravit quodam modo.

XV. [Ib. x, 5, 6.] Quæritur quemadmodum rex civitatis Jerusalem Adonibezeech et ceteri quatuor cum quibus obsedit Gabaonitas, secundum Septuaginta interpretes, primo reges Jebusæorum cum ad eos obsidendos convenerunt, postea vero reges Amorrhæorum dicantur ab ipsis Gabaonitis, quando nuntios

¹ Mss., *se tanquam illis jurasse.*

² Sic Mss. cum lat. et Am. Al Fr. et Lov., *perdendo.*

miserunt ad Jesum, ut eos de obsidione liberaret. Sicut autem inspicere potuimus in ea interpretatione quæ ex hebræo est, utrobique Amorrhæorum dicuntur: cum constet Jebusæorum fuisse regem civitatis Jerusalem, quia ipsa est dicta Jebus tanquam illius gentis metropolis; et septem gentes sæpissime Scriptura commemoret, quas promisit Deus exterminaturum se esse a facie populi sui, ex quibus una perhibetur Amorrhæorum. Nisi forte hoc nomen universale fuerat omnium, aut potius majoris partis: ut non una, sed plures in his septem hoc nomine tenerentur; quamvis esset etiam una de septem, quæ Amorrhæorum proprie vocaretur sicut est pars quædam quæ proprie dicitur Libya, quamvis hoc nomen universæ Africæ cõmpetat; et pars quædam quæ proprie dicitur Asia, quamvis Asiam vel dimidium terrarum orbem quidam, vel alii tertiam partem orbis posuerint. Nam, quod constat, et Chanaanæi tanquam una gens in illis septem commemorantur, et tamen universa illa terra originaliter terra Chanaan vocatur.

XVI. [Ib. xi, 14 et 15.] *Non dimisit in ea Jesus quidquam spirans, sicut præcepit Dominus Moysi puero suo, et Moyses similiter præcepit Jesu, et sic fecit Jesus: non est transgressus quidquam ab omnibus quibus constituit Dominus Moysi.* Propter hoc nullo modo putanda est ista crudelitas, quod nullum vivum in civitatibus sibi traditis dimittebat Jesus, quia Deus hoc jusserrat. Qui autem existimant hinc Deum ipsum fuisse crudelem, et propter hoc Veteris Testamenti verum Deum fuisse auctorem nolunt credere, tam perverse de operibus Dei quam de peccatis hominum judicant, nescientes quid quisque pati dignus sit, et magnum putantes malum cum casura dejiciuntur, mortalesque moriuntur.

XVII. [Ib. xi, 19.] *Et non erat civitas quæ non erat tradita filiis Israel.* Quæritur quomodo hoc verum sit, cum nec temporibus postea Judicum, nec temporibus Regum omnes omnino illarum septem gentium civitates capere potuerint Hebræi. Sed aut sic intelligendum est, quod ad nullam civitatem bellando accessit Jesus quam non cepit: aut certe nulla non capta est, sed earum quæ in regionibus supra commemoratis fuerunt. Enumeratæ sunt enim regiones, in quibus fuerunt civitates de quibus facta est ista conclusio, *Et omnes cepit in bello.*

XVIII. [Ib. xi, 20.] *Quia per Dominum factum est confortari cor eorum, ut obviam irent ad bellum ad Israel, ut exterminarentur; ita ut non daretur eis misericordia, sed ut exterminarentur, sicut dixit Dominus ad Moysen.* Ita dictum est hoc per Dominum factum confortari cor eorum, hoc est obdurari cor eorum, sicut de Pharaone (Exod. vii, 3, 22, et viii, 19); quod divino altoque judicio juste fieri minime dubitandum est, cum deserit Deus et possidet inimicus: quod sic accipiendum est quemadmodum et ibi. Sed hic aliud movet, quomodo dictum sit ad hoc eis confortatum cor, ut exurgerent in bellum adversus Israel, et ob hoc eis non præberent misericordiam: quia i præbenda esset, si non bellarent; cum Deus

præceperit nulli eorum esse parcendum; et ob hoc Gabaonitis pepercerint, quia se de longinqua terra venisse fingentes eorum jurationem tenebant. Sed quoniam quibusdam ultro præbuerunt Israelitæ misericordiam, quamvis contra Dei mandatum; ad hoc dictum esse intelligendum est, istos ita bellasse, ut non eis parceretur, nec ab eis ipsis Israelitæ neglecto Dei mandato ad misericordiam flecterentur. Quod quidem duce Jesu, qui omnia diligenter divina præcepta servabat, non est credendum fieri potuisse: verumtamen nec ipse istos tam cito delevisset, nisi conspirantissime contrairent; atque ita fieri posset ut eis ab illo minime debellatis, qui Dei præcepta implere curabat, remansissent ad illud tempus, quando eis possent parcere post mortem Jesu, qui non tanta cura Dei mandata faciebant. Nam et adhuc eodem vivente quibusdam illi pepercerunt, tantummodo eos ditioni suæ subjugantes: quosdam vero nec vincere potuerunt. Verum hæc non illo duce facta sunt; sed cum jam senex vacaret a bello, tantummodo eis terras dividens; ut ipsi jam illo non bellante, divisas sibi terras partim jam hoste vacuas tenerent, partim pugnando caperent. Et quod vincere aliquis minime potuerunt, providentiæ divinæ fuisse, opportune Scripturarum certis apparebit locis.

XIX. [Ib. xvi, 10.] *Et non perdidit Ephræm Chananaum qui habitabat in Gazer: et habitabat Chananaeus in Ephræm usque in diem istum, donec ascendit Pharaon rex Egypti, et cepit civitatem, et incendit eam in igni; et Chananaeos, et Pheræzos, et qui habitabant in Gazer transpuxit; et dedit eam Pharaon in dotem filiae suæ.* Quod de Pharaone rege dictum est, miror si prophetice dictum intelligere debemus; cum hæc historia illis temporibus conscripta erédatur, quibus erant gesta illa recentia. Quid autem magnum eligi potuit quod prophetice diceretur, cum præterita narrentur, taceanturque futura majora, et maximo necessaria? Proinde potius existimandum est Septuaginta interpretes, qui auctoritate prophetica ex ipsa mirabili consensione interpretati esse perhibentur, hæc addidisse; non tanquam futura prænuntiantes, sed quia illo tempore ipsi erant, quo facta esse meminerrant, et in libris Regnorum legerant (III Reg. iv, 54, apud LXX; ix, 16, in Vulgata). Etenim regum temporibus factum est. Quod ideo credibile nobis visum est, quoniam inspeximus interpretationem quæ est ex hebræo, et hoc ibi non invenimus: sicut nec illud quod dictum est de Jericho, quod Hoza qui eam reparasset, incurreret maledictum quod dixerat Jesus. Sic enim scriptum est, et adjuravit Jesus in illa die: *Maledictus homo qui resuscitabit et ædificabit civitatem illam: in primo genito suo fundabit eam, et in novissimo suo imponent portas ejus (Josue vi, 26):* huc usque invenitur in interpretatione ex hebræo. Illud autem quod sequitur, *Et ita fecit Hoza qui ex Bethel; in Abiron primo genito fundavit eam, et in resalvato¹ novissimo im-*

¹ Raf. et Loy., et in se salvato. Mss. duo Vaticani, locidemque ex nostris, et in resalvato. Apud LXX, kai en to diastemni. Utamen Cisterciensis vetus codex habet hic. et in

quit portas ejus (In Vulgata III Reg. xvi, 34) : hoc illic non legitur. Unde apparet a Septuaginta interpositum, qui factum esse noverant.

XX. [Ib. xix, 47 (a).] *Et Amorrhæus permansit ut habitaret in Elom et in Salumin, et gravata est manus Ephræm super eos, et facti sunt illis tributarii.* Hoc jam contra Domini præceptum siebat, et adhuc vivebat Jesus, sed dux eorum in illis præliis jam præ senectute non erat. Propter hoc dictum est, a Domino factum ut confortaretur eor illorum, qui simul conspiraverunt ire in bellum contra Jesum, ne ista illis misericordia præberetur, etiam contra Dei præceptum (Jesue xxi, 20), si remansissent non expugnati, et senescente sive defuncto Jesu relinquerentur expugnandi a filiis Israel, qui eis contra præceptum Domini possent parcere, quod ille non faceret.

XXI. [Ib. xxi, 41-43.] Merito quaeritur, cum Israel non solum usque ad diem mortis Jesu, verum etiam postea, non eradicaverit gentes quæ terram promissionis tenebant, quamvis ex parte illis debellatis in eadem promissa hæreditate consistent, quomodo intelligendum sit quod dictum est, *Et dedit Dominus Israeli omnem terram quam juraverat dare patribus eorum, et hæreditaverunt eam, et habitaverunt in ea. Et requiem dedit illis Dominus in circuitu, sicut juraverat patribus eorum : non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum ; omnes inimicos eorum tradidit Dominus eis in manus eorum. Non decidit ex omnibus verbis bonis quæ locutus est Dominus filiis Israel ; omnia adcenerunt.*

Diligenter ergo universa consideranda sunt. Et primum videndum quod gentium terra promissa sit Israelitis. Septem quidem gentes assidue videntur commemorari, sicut in Exodo legitur : *Et dixit Dominus ad Moysen, Vade, et ascende hinc tu et populus tuus, quos eduxisti de terra Ægypti, in terram quam juravi Abraham et Isaac et Jacob, dicens, Semini vestro dabo eam : et simul mittam ante faciem tuam angelum meum, et efficiet Amorrhæum, et Cethæum, et Pheresæum, et Gergesæum, et Evæum, et Jebusæum, et Chananæum (Exod. xxxiii, 1, 2).* Harum ergo septem gentium terram videtur Deus Patribus promississe. Scriptum est etiam in Deuteronomio multo expressius : *Si autem accesseris ad civitatem expugnare eam, et evocaveris eos cum pace, siquidem pacifica responderint tibi, et aperuerint tibi, omnes populi qui inventi fuerint in civitate erunt tibi tributarii et obediens : si autem non obediierint tibi, et fecerint ad te bellum, et circumsedebis eam ; et tradet eam Dominus Deus tuus in manus tuas, et interficies omne masculinum ejus in nece gladii, præter mulieres ; et suppellectilem, et omnia pecora, et omnia quæcumque fuerint in civitate, et omnia utensilia prædaberis tibi ; et edes aut nato.* Quæ lectio collata ad lib. 3 Regum, cap. 10, v. 34, ubi in Vulgata versione legitur, *et in Segub novissimo suo* : in arabica, *et in Sagub natu nūmimo*, etc., inducit ut suspicemur græcum, *diasōlenti*, profectum esse ex mendoso latino, adeoque additamentum illud non a Septuaginta interpretibus, uti credit Augustinus, sed a latinis postmodum fuisse interpositum.

(a) Apud LXX.

omnem prædationem inimicorum tuorum, quos Dominus Deus tuus dabit tibi. Sic facies omnibus civitatibus quæ longe sunt a te valde, quæ non sunt a civitatibus gentium istarum. Ecce autem ex civitatibus istis, quas Dominus Deus tuus dat tibi hæreditare terram eorum, non vivificabis omnem vivum, sed anathemabis eos ; Cethæum, et Amorrhæum, et Chananæum, et Pheresæum, et Evæum, et Jebusæum, et Gergesæum, quemadmodum mandavit tibi Dominus Deus tuus (Deut. xx, 10-17). Et hic istarum septem gentium terram promissam in hæreditatem, quam debellatis usque ad internecionem eisdem gentibus Israelitæ possiderent, manifestum est. Cæteras enim quæ longinquius extra istas gentes invenirentur, voluit fieri tributarias eorum, si non resisterent : si autem resisterent, etiam ipsas interfici, et in perditionem dari, exceptis pecoribus et que in prædam possent venire. Item alio loco in Deuteronomio ita legitur : *Et erit, cum induxerit te Dominus Deus tuus in terram in quam intras tibi hæreditare eam, et abstulerit gentes magnas et multas a conspectu tuo, Cethæum, et Gergesæum, et Amorrhæum, et Pheresæum, et Chananæum, et Evæum, et Jebusæum, septem gentes magnas et multas et fortiores vobis ; et tradet eos Dominus Deus tuus in manus tuas, et percuties eos, exterminio exterminabis eos. Non dispones ad eos testamentum, neque miserearis eorum, neque matrimoniis jungamini cum eis : filiam tuam non dabis filio ejus, et filiam ejus non sumes filio tuo, etc (Deut. vii, 1-3).*

Proinde his atque aliis Scripturarum locis sæpe ostenditur, harum septem gentium terras ita accepisse in hæreditatem filios Israel, ut non cum eis qui eandem terras tenebant, sed pro eis illic habitarent. Verumtamen in Genesi non istæ tantum septem gentes, sed undecim promittuntur semini Abraham. Sic enim legitur : *In die illa disposuit Dominus Deus testamentum ad Abraham, dicens, Semini tuo dabo terram hanc, a flumine Ægypti usque ad flumen magnum, flumen Euphratem, Cencæos, et Gencæos, et Cetmonæos, et Cethæos, et Pheresæos, et Raphaim, et Amorrhæos, et Chananæos, et Evæos, et Gergesæos, et Jebusæos (Gen. xv, 18-21).* Quæ ita solvitur questio, ut intelligamus hanc præcessisse prophetiam, quod in eos fines regnum fuerat porrecturus et dilataturus Salomon, de quo ita scriptum est : *Et omne propositum Salomonis, quo destinaverat edificare in Jerusalem et Libano et in omni terra potestatis suæ : omnis populus qui derelictus est a Cethæo, et Amorrhæo, et Pheresæo, et Evæo, et Jebusæo, qui non erant ex Israel, ex filiis eorum quæ residui erant cum eis in terra, quos non consumpserant filii Israel, et subjugavit eos Salomon in tributum usque in diem hunc (III Reg. x, 22, apud LXX ; in Vulgata ix, 19-21).* Ecce residua populorum debellandorum atque omnino ex Dei præcepto perdendorum subjugavit Salomon in tributum, quos utique secundum Dei præceptum perdere debuit : sed tamen subjugati tanquam

¹ sic Mss. et LXX. At editi, *quam*.

² Am. Fr. et Lov., *intrabis*. Lat. et Mss. duo, *intrabit*. Alii quidam Mss., *intrat ibi*, juxta LXX.

tributarii possessi sunt. Paulo post autem ita legitur: *Et erat dominans in omnibus regibus a flumine usque ad terram Philistin, et usque ad fines Ægypti* (III Reg. x, 26, apud LXX; iv, 21, in Vulgata). Ecce ubi impletum est quod in Genesi Deus ad Abraham loquens, promittensque prædixerat. A flumine quippe hic intelligitur ab Euphrate: magnum enim flumen in illis locis, etiam proprio nomine non addito, potest intelligi. Neque enim de Jordane hoc accipi potest, cum et citra Jordanem et ultra Jordanem jam terras Israelitæ obtinuerant et ante regnum Salomonis. Ergo a flumine Euphrate ex partibus orientis, usque ad fines Ægypti, quæ pars illis erat ab occidente, regnum Salomonis Scriptura Regnorum dixit fuisse porrectum. Tunc ergo amplius subjugatum est, quam septem illæ gentes tenebant; ac per hoc tunc in servitute redactæ sunt, non septem, sed undecim gentes. Quod enim in Regnorum libris scriptum est, *usque ad fines Ægypti a flumine*, cum Scriptura ab oriente usque ad occidentem quantum porrectum esset regnum, vellet ostendere; hoc idem in Genesi, cum ab occidente usque ad orientem præstineretur, dictum est, *a flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem*. Flumen quippe Ægypti, qui finis est determinans regnum Israel ab Ægypto, non est Nilus, sed alius est non magnus fluvius, qui fluit per Rhinocoruram¹ civitatem, unde jam ad orientem versus incipit terra promissionis. Sic ergo fuerat constitutum filiis Israel, ut septem gentium terras, exterminatis et perditis illis gentibus, ipsi inhabitarent; aliis autem regnarent subditis atque tributariis usque ad flumen Euphratem. Et quamvis in hoc Deo non obtemperassent, quia et ex illis quas exterminare deberent, obediens aliquos fecerant; Deus tamen temporibus Salomonis fidem suæ promissionis implevit.

Nunc itaque in libro Jesu Nave quod considerare suscepimus, quomodo erit verum, *Et dedit Deus Israeli omnem terram quam juraverat dare patribus eorum, et hæreditaverunt eam?* quomodo adhuc vivente Jesu omnem terram dedit, cum etiam reliquias illarum septem gentium nondum superavissent? Nam quod sequitur, *et hæreditaverunt eam*, verum est; quia ibi erant, ibique consederant. Deinde quod adjungit, *Et requiem dedit illis Dominus in circuitu, sicut juraverat patribus eorum*, verum est; quia vivo adhuc Jesu non eis quidem cedebant reliquias illarum gentium, sed nulla earum eos in terris ubi consederant, bello lacessere audebat. Ideo dictum est et quod deinde adjungitur, *Non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum*. Quod vero sequitur, *Sed omnes inimicos eorum tradidit Dominus illis in manus eorum*; hos intelligi voluit inimicos, qui obviam ire in bellum ausi sunt. Deinde quod dicit, *Non decedit ex omnibus verbis bonis quæ locutus est Dominus filiis Israel; omnia advenerunt*; ita vult intelligi, quia cum jam illi contra præceptum

Domini fecissent, quibusdam parcondo ex illis septem gentibus, et eos obediens faciendo, adhuc tamen inter eos salvi erant. Ideo cum dixisset, *ex omnibus verbis*, addidit, *bonis*; quia nondum evenerant maledicta contemptoribus et transgressoribus constituta. Restat ergo ut quod ait, *Dedit Dominus Israeli omnem terram quam juraverat dare patribus eorum*, secundum hoc intelligatur, quia etsi adhuc erant ex illis gentibus reliquæ conterendæ et exterminandæ, vel ex aliis usque ad flumen Euphratem, aut subjugandæ si non resisterent, aut perdendæ si resisterent; tamen in usum eorum relictæ sunt, in quibus exercebantur, ne carnalibus affectibus et cupiditatibus infirmi, repentinam tanquam rerum temporalium prosperitatem modeste ac salubriter sustinere non possent, sed clati citius interirent, quod opportune alio loco demonstrabitur. Omnis ergo illis terra data est; quia et illa pars quæ nondum fuerat in possessionem data, jam data fuerat in quamdam exercitationis utilitatem.

XXII. [Ib. XXI, 42.] Quod ait, *Non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum*, quæri potest quomodo verum sit, cum de tribu Dan superius scriptum sit, quod eos hostes eorum non permisissent descendere in vallem, et prævaluerint eis in montibus (*Josue XIX, 48, apud LXX*). Sed quod diximus cum duodecim filios Jacob Scriptura in Mesopotamia natos commemorasset, ubi non fuerat natus Benjamin (*Quæst. in Gen., quæst. 117*); hoc etiam hic intelligendum est, quia pro universo populo undecim² tribus deputatæ sunt, ea regula quæ aliis Scripturarum locis nobis satis innotuit. Causa autem si quæritur, cur hæc tribus in ea sorte quæ illi obvenit, non obtinuerit sufficientes terras, et ab eis a quibus tenebantur afflicta sit; in Dei quidem secreto consilio esse credendum est. Verumtamen cum Jacob filios suos benediceret, talia dixit de isto Dan, ut de ipsa tribu existimeretur exsurrecturus Antichristus (*Gen. XLIX, 17*). Unde nunc dicere plura non suscipimus, cum etiam sic solvi possit hæc quæstio, quia *non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum*, cum simul sub unius ducis imperio bellum gèrent, antequam singulis tribubus sua defendenda dividerentur loca.

XXIII. [Ib. XII, 23.] *Et in sacrificiis salutarium nostrorum*. Quia pluraliter dicta sunt sacrificia, pluraliter etiam salutaria. Ubi advertendum est diligentius, quemadmodum dici solet sacrificium salutaris; quoniam si Christum acceperimus, quoniam ipse dictus est *Salutare Dei* (*Luc. II, 30*), non occurrit quemadmodum pluraliter possit hoc verbum intelligi. Unus enim Dominus noster Jesus Christus (*I Cor. VII, 6*): quamvis dicantur christi per ejus gratiam, sicut in Psalmo legitur, *Nolite tangere christos meos* (*Psal. CIV, 15*). Sed utrum salutares dici possint, vel salutaria, non facile audendum est³: solus enim ipse Salvator corporis.

XXIV. [Ib. XXI, 44.] Quod dicit Jesus de sua pro-

¹ Ita in vetustis codicibus et in editione Rat. scribitur. Et apud Er et Lov., *Rhinocoturam*: apud Am., *Rhinocoruram*.

² Editi, *duodecim*. At nostri omnes Mss., *undecim*.

³ Vaticani Mss., *audendum est*.

pinquante morte, *Ego autem recurro viam, sicut et omnes qui super terram*; in ea interpretatione quæ est ex hebræo invenimus, *ingredior viam*. Ita ergo accipiendum est quod Septuaginta dixerunt, *recurro*, sicut dictum est homini, *Donec revertaris in terram unde sumptus es* (Gen. iii, 19); ut secundum corpus dictum intelligatur. Secundum animam vero, si voluerimus ita accipere, quemadmodum in Ecclesiaste positum est, *Et spiritus revertetur ad Deum qui dedit eum* (Eccl. xii, 7); non arbitror de omnibus posse dici, sed de iis qui sic vixerint, ut ad Deum redire mereantur, tanquam ad auctorem a quo creati sunt. Neque enim hoc et de illis recte intelligi potest, de quibus dicitur, *Spiritus ambulans et non revertens* (Psal. lxxvii, 39). Iste autem vir sanctus Jesus Nave si non addidisset, *sicut et omnes qui super terram*, nulla esset quæstio; neque enim aliud de illo crederemus, quam quo eum dignum esse legimus: cum vero additum est, *sicut et omnes qui super terram*; mirum si hoc, quod latinus interpretes *recurro* posuit, non magis *percurro* vel *excurro* dicendum est, si hoc potest dici quod græcus habet ἀποτρέχω. Omnes enim percurrunt, vel excurrunt hujus vitæ viam, cum ad ejus finem pervenerint. Sed quia hoc verbum positum est, ubi parentes Rebeccæ dicunt ad servum Abraham, *Eccæ Rebecca; accipiens recurre, et sit uxor domini tui* (Gen. xxiv, 51); ideo et hic ita hoc verbum interpretatum est.

XXV. [Ib. xxiv, 3.] Quod Septuaginta interpretes habent, *Et assumpsi patrem vestrum Abraham de trans flumen, et deduxi eum in omnem terram*; interpretatio quæ est ex hebræo habet, *et induxi eum in terram Chanaan*. Mirum est ergo si Septuaginta pro terra Chanaan, omnem terram ponere voluerunt, nisi intuentes prophetiam, ut magis ex promissione Dei tanquam factum accipiatur, quod certissime futurum in Christo et in Ecclesia prænuntiabatur, quod est verum semen Abraham; non in filiis carnis, sed in filiis promissionis.

XXVI. [Ib. xxiv, 11.] *Et bellaverunt adversus vos qui habitabant Jericho*. Querri potest quomodo id verum sit, cum clausis portis se murorum ambitu tantummodo tuerentur. Sed recte dictum est, quia et claudere adversus hostem portas, ad bellum pertinet. Non enim miserunt legatos qui poscerent pacem. Unde si dictum esset, *Pugnaverunt adversum vos*, falsum esset. Neque enim bellum continuas pugnas habet, sed aliquando crebras, aliquando raras, aliquando nullas. Bellum est tamen quando est quodammodo armata dissensio¹.

XXVII. [Ib. xxiv, 12.] Quid est, quod inter cetera quæ Jesus Nave erga Israelitas Dominum fecisse commemorat, dicit, *Misit ante vos vespas, et ejecit illos a facie vestra*²: quod etiam in libro Sapientiæ legitur (Sap. xii, 8), nec tamen uspiam factum esse in iis

quæ gesta sunt, invenitur? An forte translato verbo, vespas intelligi voluit acerrimos timoris aculeos, quibus quodam modo volantibus rumoribus pungebantur, ut fugerent, aut aërios occultos spiritus, quod in Psalmo dicit, *Per angelos malignos* (Psal. lxxvii, 49)? Nisi forte quis dicat, non omnia quæ facta sunt, esse conscripta; et hoc quoque visibiliter factum, ut veras vespas velit intelligi.

XXVIII. [Ib. xxiv, 19.] Quid est, quod dixit Jesus ad populum, *Non poteritis servire Domino, quia Deus sanctus est*. An quia illius sanctitati perfecta servitute quodam modo temperari, humanæ fragilitati impossibile est? Quo audito, isti non solum ejus eligere servitutem, sed etiam de adjutorio ejus et misericordia præsumere debuerunt: quam ille intellexit, qui dicit in Psalmo, *Ne intres in iudicium cum servo tuo; quoniam non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (Psal. cxlii, 2). Isti autem de se potius præsumere delegerunt, quod Deo possent sine ulla offensione servire, ut jam tunc inciperent, quod de illis expressit Apostolus: *Ignorantes enim Dei justitiam, et suam volentes constituere justitiæ Dei non sunt subjecti* (Rom. x, 3). Ita eis jam Lex subintrabat, ut abundaret delictum, et postea superabundaret gratia per Dominum Christum (Id. v, 20, 21), qui finis est Legis, ad justitiam omni credenti (Id. x, 4).

XXIX. [Ib. xxiv, 23.] Quid est quod ait idem Jesus loquens ad populum, *Et nunc circumauferite deos alienos qui sunt in vobis, et dirigite corda vestra ad Dominum Deum Israel*. Non enim credendi sunt adhuc habuisse apud se aliqua gentium simulacra, cum superius eorum obedientiam prædicaverit: aut vero si haberent, post tantas Legis comminationes, illa eos prospera sequerentur; cum sic in eos vindicatum sit, quod unus eorum de anathemate furtum fecerat. Denique Jacob dixit hoc eis qui cum illo exierant de Mesopotamia, ubi sic idola colebantur, ut et Rachel paterna furaretur (Gen. xxxi, 19): sed post illam admonitionem Jacob, dederunt quæ habebant (Id. xxxv, 2, 4); unde apparuit hoc eis ita dictum esse, quia sciebat eos habere ille qui dixerat. Nunc vero post hanc admonitionem Jesu Nave nullus tale aliquid protulit. Nec tamen putandum est hoc illum inaniter præcepisse; non enim ait, *Et nunc auferite deos alienos si qui sunt in vobis*; sed omnino tanquam sciens esse, *qui sunt*, inquit, *in vobis*. Proinde Propheta sanctus in cordibus eorum esse cernebat cogitationes de Deo alienas a Deo, et ipsas admonebat auferri. Quisquis enim talem cogitat Deum qualis non est Deus, alienum Deum utique et falsum in cogitatione portat. Quis est autem qui sic cogitet Deum quemadmodum ille est? Ac per hoc relinquitur fidelibus, quamdiu peregrinantur a Domino (II Cor. v, 6), auferre a corde suo irruentia vana phantasmata, quæ se cogitantibus ingerunt, velut talis aut talis sit Deus, qualis utique non est: et dirigere cor ad illum fideliter, ut quemadmodum et quantum nobis expedire novit, ipse se insinuet per Spiritum suum, donec assumatur omne mendacium, unde dictum est, *Omnia*

¹ Sic omnes Mss. Al editi, *quando portæ hostibus clauduntur: et quodammodo armata defenso*.

² Ilic post, *et ejecit illos*, addimus ex Mss., *a facie vestra*. In græco nunc est, *apud prosopon hinc, a facie vestra*.

tributarii possessi sunt. Paulo post autem ita legitur: *Et erat dominans in omnibus regibus a flumine usque ad terram Philistin, et usque ad fines Ægypti* (III Reg. x, 26, apud LXX; iv, 21, in Vulgata). Ecce ubi impletum est quod in Genesi Deus ad Abraham loquens, promittensque prædixerat. A flumine quippe hic intelligitur ab Euphrate: magnum enim flumen in illis locis, etiam proprio nomine non addito, potest intelligi. Neque enim de Jordane hoc accipi potest, cum et citra Jordanem et ultra Jordanem jam terras Israelitæ obtinuerant et ante regnum Salomonis. Ergo a flumine Euphrate ex partibus orientis, usque ad fines Ægypti, quæ pars illis erat ab occidente, regnum Salomonis Scriptura Regnorum dixit fuisse porrectum. Tunc ergo amplius subjugatum est, quam septem illæ gentes tenebant; ac per hoc tunc in servitutem reductæ sunt, non septem, sed undecim gentes. Quod enim in Regnorum libris scriptum est, *usque ad fines Ægypti a flumine*, cum Scriptura ab oriente usque ad occidentem quantum porrectum esset regnum, vellet ostendere; hoc idem in Genesi, cum ab occidente usque ad orientem præfuerit, dictum est, *a flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem*. Flumen quippe Ægypti, qui finis est determinans regnum Israel ab Ægypto, non est Nilus, sed alius est non magnus fluvijs, qui fluit per Rhinocoruram¹ civitatem, unde jam ad orientem versus incipit terra promissionis. Sic ergo fuerat constitutum filiis Israel, ut septem gentium terras, exterminatis et perditis illis gentibus, ipsi inhabitarent; aliis autem regnarent subditis atque tributariis usque ad flumen Euphratem. Et quamvis in hoc Deo non obtemperassent, quia et ex illis quas exterminare debent, obediens aliquos fecerant; Deus tamen temporibus Salomonis fidem suæ promissionis implevit.

Nunc itaque in libro Jesu Nave quod considerare suscepimus, quomodo erit verum, *Et dedit Deus Israeli omnem terram quam juraverat dare patribus eorum, et hæreditaverunt eam?* quomodo adhuc vivente Jesu omnem terram dedit, cum etiam reliquias illarum septem gentium nondum superavissent? Nam quod sequitur, *et hæreditaverunt eam*, verum est; quia ibi erant, ibique consederant. Deinde quod adjungit, *Et requiem dedit illis Dominus in circuitu, sicut juraverat patribus eorum*, verum est; quia vivo adhuc Jesu non eis quidem cedebant reliquias illarum gentium, sed nulla carum eos in terris ubi consederant, bello lacessere audebat. Ideo dictum est et quod deinde adjungitur, *Non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum*. Quod vero sequitur, *Sed omnes inimicos eorum tradidit Dominus illis in manus eorum*; hos intelligi voluit inimicos, qui obviam ire in bellum ausi sunt. Deinde quod dicit, *Non decedit ex omnibus verbis bonis quæ locutus est Dominus filiis Israel; omnia advenerunt*; ita vult intelligi, quia cum jam illi contra præceptum

Domini fecissent, quibusdam parcondo ex illis septem gentibus, et eos obediens faciendo, adhuc tamen inter eos salvi erant. Ideo cum dixisset, *ex omnibus verbis*, addidit, *bonis*; quia nondum evenerant maledicta contemptoribus et transgressoribus constituta. Restat ergo ut quod ait, *Dedit Dominus Israeli omnem terram quam juraverat dare patribus eorum, secundum hoc intelligatur*, quia etsi adhuc erant ex illis gentibus reliquæ conterendæ et exterminandæ, vel ex aliis usque ad flumen Euphratem, aut subjugandæ si non resisterent, aut perdendæ si resisterent; tamen in usum eorum relictæ sunt, in quibus exercebantur, ne carnalibus affectibus et cupiditatibus infirmi, repentinam tanquam rerum temporalium prosperitatem modeste ac salubriter sustinere non possent, sed elati citius interirent, quod opportune alio loco demonstrabitur. Omnis ergo illis terra data est; quia et illa pars quæ nondum fuerat in possessionem data, jam data fuerat in quamdam exercitationis utilitatem.

XXII. [Ib. XXI, 42.] Quod ait, *Non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum*, quæritur quomodo verum sit, cum de tribu Dan superius scriptum sit, quod eos hostes eorum non permisissent descendere in vallem, et prævaluerint eis in montibus (Josue XIX, 48, apud LXX). Sed quod diximus cum duodecim filios Jacob Scriptura in Mesopotamia natos commemorasset, ubi non fuerat natus Benjamin (Quæst. in Gen., quæst. 117); hoc etiam hic intelligendum est, quia pro universo populo undecim² tribus deputatæ sunt, ea regula quæ aliis Scripturarum locis nobis satis innuit. Causa autem si quæritur, cur hæc tribus in ea sorte quæ illi obvenit, non obtinuerit sufficientes terras, et ab eis a quibus tenebantur afflicta sit; in Dei quidem secreto consilio esse credendum est. Verumtamen cum Jacob filios suos benediceret, talia dixit de isto Dan, ut de ipsa tribu existimeretur exsurrecturus Antichristus (Gen. XLIX, 17). Unde nunc dicere plura non suscipimus, cum etiam sic solvi possit hæc quæstio, quia *non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum*, cum simul sub unius ducis imperio bellum gererent, antequam singulis tribubus sua defendenda dividerentur loca.

XXIII. [Ib. XXII, 23.] *Et in sacrificiis salutarium nostrorum*. Quia pluraliter dicta sunt sacrificia, pluraliter etiam salutaria. Ubi advertendum est diligentius, quemadmodum dici solet sacrificium salutaris; quoniam si Christum acceperimus, quoniam ipse dictus est *Salutare Dei* (Luc. II, 30), non occurrit quemadmodum pluraliter possit hoc verbum intelligi. Unus enim Dominus noster Jesus Christus (I Cor. VII, 6): quamvis dicantur christi per ejus gratiam, sicut in Psalmo legitur, *Nolite tangere christos meos* (Psal. CIV, 15). Sed utrum salutares dici possint, vel salutaria, non facile audendum est³: solus enim ipse Salvator corporis.

XXIV. [Ib. XXIII, 14.] Quod dicit Jesus de sua pro-

¹ Editi, *duodecim*. At nostri omnes Mss., *undecim*.

² Vaticani Mss., *audendum est*.

³ Ita in vetustis codicibus et in editione Rat. scribitur. At apud Er et Lov., *Rhinocoturam*: apud Am., *Rhinocoturam*.

pinquante morte, *Ego autem recurro viam, sicut et omnes qui super terram*; in ea interpretatione quæ est ex hebræo invenimus, *ingredior viam*. Ita ergo accipiendum est quod Septuaginta dixerunt, *recurro*, sicut dictum est homini, *Donec revertaris in terram unde sumptus es* (*Gen. iii, 19*); ut secundum corpus dictum intelligatur. Secundum animam vero, si voluerimus ita accipere, quemadmodum in Ecclesiaste positum est, *Et spiritus revertetur ad Deum qui dedit eum* (*Eccle. xii, 7*); non arbitror de omnibus posse dici, sed de iis qui sic vixerint, ut ad Deum redire mereantur, tanquam ad auctorem a quo creati sunt. Neque enim hoc et de illis recte intelligi potest, de quibus dicitur, *Spiritus ambulans et non revertens* (*Psal. lxxvii, 59*). Iste autem vir sanctus Jesus Nave si non addidisset, *sicut et omnes qui super terram*, nulla esset quæstio; neque enim aliud de illo crederemus, quam quo eum dignum esse legimus: cum vero additum est, *sicut et omnes qui super terram*; mirum si hoc, quod latinus interpretis *recurro* posuit, non magis *percurro* vel *excurro* dicendum est, si hoc potest dici quod græcus habet ἀποτρέχω. Omnes enim percurrunt, vel excurrunt hujus vitæ viam, cum ad ejus finem pervenerint. Sed quia hoc verbum positum est, ubi parentes Rebeccæ dicunt ad servum Abrahæ, *Ecce Rebecca; accipiens recurre, et sit uxor domini tui* (*Gen. xxiv, 51*); ideo et hic ita hoc verbum interpretatum est.

XXV. [Ib. xxiv, 3.] Quod Septuaginta interpretes habent, *Et assumpsi patrem vestrum Abraham de trans flumen, et deduxi eum in omnem terram*; interpretatio quæ est ex hebræo habet, *et induxi eum in terram Chanaan*. Mirum est ergo si Septuaginta pro terra Chanaan, omnem terram ponere voluerunt, nisi inucentes prophetiam, ut magis ex promissione Dei tanquam factum accipiatur, quod certissime futurum in Christo et in Ecclesia prænuntiabatur, quod est verum semen Abrahæ; non in filiis carnis, sed in filiis promissionis.

XXVI. [Ib. xxiv, 11.] *Et bellaverunt adversus vos qui habitabant Jericho*. Quæri potest quomodo id verum sit, cum clausis portis se murorum ambitu tantummodo tuerentur. Sed recte dictum est, quia et claudere adversus hostem portas, ad bellum pertinet. Non enim miserunt legatos qui poscerent pacem. Unde si dictum esset, *Pugnaverunt adversum vos*, falsum esset. Neque enim bellum continuas pugnas habet, sed aliquando crebras, aliquando raras, aliquando nullas. Bellum est tamen quando est quodam modo armata dissensio¹.

XXVII. [Ib. xxiv, 12.] Quid est, quod inter cetera quæ Jesus Nave erga Israelitas Dominum fecisse commemorat, dicit, *Misit ante vos vespas, et eiecit illos a facie vestra*²: quod etiam in libro Sapientiæ legitur (*Sap. xii, 8*), nec tamen uspiam factum esse in iis

quæ gesta sunt, invenitur? An forte translato verbo, vespas intelligi voluit acerrimos timoris aculeos, quibus quodam modo volantibus rumoribus pungebantur, ut fugerent, aut aerios occultos spiritus, quod in Psalmo dicit, *Per angelos malignos* (*Psal. lxxvii, 49*)? Nisi forte quis dicat, non omnia quæ facta sunt, esse conscripta; et hoc quoque visibiliter factum, ut veras vespas velit intelligi.

XXVIII. [Ib. xxiv, 19.] Quid est, quod dixit Jesus ad populum, *Non poteritis servire Domino, quia Deus sanctus est*. An quia illius sanctitati perfecta servitute quodam modo contemperari, humanæ fragilitati impossibile est? Quo audito, isti non solum ejus eligere servitatem, sed etiam de adjutorio ejus et misericordiæ præsumere debuerunt: quam ille intellexit, qui dicit in Psalmo, *Ne intres in iudicium cum servo tuo; quoniam non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (*Psal. cxlii, 2*). Isti autem de se potius præsumere delegerunt, quod Deo possent sine ulla offensione servire, ut jam tunc inciperent, quod de illis expressit Apostolus: *Ignorantes enim Dei justitiam, et suam volentes constituere justitiæ Dei non sunt subjecti* (*Rom. x, 3*). Ita eis jam Lex subintrabat, ut abundaret delictum, et postea superabundaret gratia per Dominum Christum (*Id. v, 20, 21*), qui finis est Legis, ad justitiam omni credenti (*Id. x, 4*).

XXIX. [Ib. xxiv, 23.] Quid est quod ait idem Jesus loquens ad populum, *Et nunc circumauferte deos alienos qui sunt in vobis, et dirigite corda vestra ad Dominum Deum Israel*. Non enim credendi sunt adhuc habuisse apud se aliqua gentium simulacra, cum superius eorum obedientiam prædicaverit: aut vero si haberent, post tantas Legis comminationes, illa eos prospera sequerentur; cum sic in eos vindictatum sit, quod unus eorum de anathemate furtum fecerat. Denique Jacob dixit hoc eis qui cum illo exierant de Mesopotamia, ubi sic idola colebantur, ut et Rachel paterna furaretur (*Gen. xxxi, 19*): sed post illam admonitionem Jacob, dederunt quæ habebant (*Id. xxxv, 2, 4*); unde apparuit hoc eis ita dictum esse, quia sciebat eos habere ille qui dixerat. Nunc vero post hanc admonitionem Jesu Nave nullus tale aliquid protulit. Nec tamen putandum est hoc illum inaniter præcepisse; non enim ait, *Et nunc auferte deos alienos si qui sunt in vobis*; sed omnino tanquam sciens esse, *qui sunt*, inquit, *in vobis*. Proinde Propheta sanctus in cordibus eorum esse cernebat cogitationes de Deo alienas a Deo, et ipsas admonebat auferri. Quisquis enim talem cogitat Deum qualis non est Deus, alienum Deum utique et falsum in cogitatione portat. Quis est autem qui sic cogitet Deum quemadmodum ille est? Ac per hoc relinquitur fidelibus, quamdiu peregrinantur a Domino (*II Cor. v, 6*), auferre a corde suo irruentia vana phantasmata, quæ se cogitantibus ingerunt, velut talis aut talis sit Deus, qualis utique non est: et dirigere cor ad illum fideliter, ut quemadmodum et quantum nobis expedire novit, ipse se insinuet per Spiritum suum, donec assumatur omne mendacium, unde dictum est, *Omnia*

¹ Sic omnes MSS. At editi, *quando portæ hostibus clauduntur: et quodammodo armata defenso.*

² Illic post, *et eiecit illos*, additum ex MSS., *a facie vestra*. In græco nunc est, *apo prosôpon hêmôn, a facie nostra.*

homo mendax (Psal. cxv, 11); et transacta non solum impla falsitate, verum etiam ipso speculo et ænigmatate, facie ad faciem cognoscamus, sicut et cogniti sumus: quemadmodum Apostolus dicit, *Videmus nunc per speculum in ænigmatate, tunc autem facie ad faciem: nunc scio ex parte; tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum* (I Cor. xiii, 12).

XXX. [lb. xxiv, 25-27.] *Et disposuit Jesus testamentum ad populum in illo die, et dedit illi Legem et iudicium in Silo coram tabernaculo Domini Dei Israel. Et scripsit verba hæc in libro Legis Dei; et accepit lapidem magnum, et statuit illum Jesus sub terebintho ante Dominum. Et dixit Jesus ad populum: Ecce lapis iste erit vobis in testimonium, quia hic audivit omnia quæ dicta sunt a Domino, quæcumque locutus est ad vos hodie, et hic erit vobis in testimonium in novissimis diebus, cum mentiti fueritis Domino Deo vestro.* Hæc verba qui non in superficie tantum audiunt, sed aliquanto altius perscrutantur, nequaquam tantum virum tam insipientem putare debent, ut verba Dei quæ locutus est populo, inanimam lapidem audisse crediderit: qui etiamsi ab artifice in hominis similitudinem effligatus esset, inter illos utique deputaretur, de quibus in Psalmo canitur, *Aures habent, et non audient* (Psal. cxviii, 6). Neque enim idola Gentium aurum et argentum sola non audiunt, et, si lapidea sint, audiunt. Sed per hunc lapidem profecto illum significavit, qui fuit lapsus offensionis non credentibus Judæis, et petra scandali; qui cum reprobaretur ab ædificantibus, factus est in caput anguli (Psal. cxvii, 22, et I Pet. ii, 7, 8): quem præfiguravit et illa petra quæ potum sitienti populo, ligno percussa profudit (Exod. xvii, 6); de qua dicit Apostolus, *Bibebant autem de spirituali sequenti petra; petra autem erat Christus* (I Cor. x, 4). Unde et cultellis petrinis populum circumcidit iste ductor egregius (Josue v, 2, 3): qui cultri petri cum illo etiam sepulti sunt, ut profundum mysterium demonstrarent posteris profuturum. Sic ergo et istum lapidem, quantum visibiliter statutum, spiritualiter debemus accipere, in testimonium futurum Judæis infidelibus, hoc est mentitis; de quibus dicit Psalmus, *Inimici Domini mentiti sunt ei* (Psal. lxxx, 16). Neque enim frustra, cum jam Dei famulus Moyses, vel potius per eum Deus disposuisset ad populum testamentum, quod in arca erat, quæ dicta est arca testamenti, et in libris Legis tanta sacramentorum et præceptorum multiplicitate conscriptis (Exod. xxiv, 3, etc.); tamen etiam hic dictum est, *Disposuit Jesus ad populum testamentum in illa die.* Repetitio quippe testamenti Novum Testamentum significat; quod significat et Deuteronomium,

quod interpretatur Secunda lex; quod significant et prioribus contractis tabulæ renovatæ (Exod. xxxiv, 1, 4). Multis enim modis significandum quod uno modo implendum fuit. Jamvero quod sub terebintho statutus est lapis, hoc significat, quod virga ad petram, ut aqua profunderet; quia neque hic sine ligno statutus est lapis. Ideo autem subter, quia non fuisset in cruce exaltatus, nisi humilitate subjectus; vel quod illo tempore, quo id faciebat Jesus Nave, adhuc obumbrandum mysterium fuit. Terebinthi etiam lignum medicinale lacrymam exsudat, quæ arbor a Septuaginta interpretibus hoc loco posita est, quamvis secundum alios interpretes quercus legatur.

Mirum est sane quod saltem in novissimis suis verbis, quibus populum allocutus est Jesus homo Dei, nihil eos objurgavit, ex eo quod his gentibus pepercissent, quas Dominus usque ad interfectionem cum anathemate perdendas esse præcepit. Sic enim scriptum est: *Et factum est, postquam invaluerunt filii Israel, et fecerunt Chananæos obaudientes, exterminio autem eos non exterminaverunt* (Josue xvii, 13). Nam primo id eos non potuisse, Scriptura testata est: sed nunc posteaquam prævaluerunt, ita ut facerent obaudientes, quod non etiam exterminaverunt, utique contra præceptum Domini factum est: quod non est cuiquam factum, cum Jesus exercitum duceret. Cur ergo non eos objurgavit allocutione novissima, quod in hoc Domini præcepta neglexerunt? An forte quia prius dixit eos Scriptura non potuisse, utique anteaquam prævalerent, etiam cum prævaluissent timuisse credendi sunt, ne forte paratis obaudire si parcere nolissent, acrius eos adversum se ex ipsa desperatione pugnare compellerent, et eos superare non possent? Hunc ergo eis humanum timorem Dominus noluit imputare, etsi apparet in eo quædam subdefectio fidei, quæ si fortis in eis esset, ea sequerentur quæ ipsam Jesum bellantem secuta sunt. Quia vero non in eis tanta fides fuit, etiam cum adversariis suis prævaluissent, pugnare cum eis usque ad interfectionem eorum timore non ausi sunt. Quem timorem, ut dixi, non de malitia, neque de superbia vel contemptu præcepti dominici, sed de animi infirmitate venientem, noluit eis Dominus imputare, cum eis per Jesum novissima loqueretur. Unde et Apostolus: *Alexander, inquit, ararius multa mala mihi ostendit; reddet illi Dominus secundum opera ipsius.* De his autem qui eum periclitantem, non malitia, sed timore deseruerant, ita locutus est: *In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt; non illis imputetur* (II Tim. iv, 14, 16).

LIBER SEPTIMUS.

Questiones in Judices.

QUEST. I. [Jud. cap. i.] In fine libri Jesu Nave breviter narrator porrexit historiam, quo usque filii Israel ad colendos deos alienos declinaverunt: in hoc autem

libro ad ordinem reditur, quomodo consequentia gesta fuerint post mortem Jesu Nave. Non ergo ab illo tempore incipit liber, quo populus ad colenda simulacra

defluxit; sed a prioribus interpositis temporibus, quibus ea gesta sunt, post quæ ad illa pervenit.

II. [Ib. 1, 1-3.] *Et factum est postquam defunctus est Jesus, interrogabant filii Israel in Domino¹ dicentes: Quis ascendet nobiscum ad Chananæum dux ad debellandum eum?* Et dixit Dominus: Judas ascendet; ecce dedi terram in manu² ipsius. Illic quæritur utrum aliquis homo Judas vocabatur, an ipsam tribum, ita ut solet, sic appellavit. Sed illi qui interrogaverant Dominum, post mortem Jesu Nave ducem requirebant; unde putatur unius expressum hominis nomen. Verum, quia non solet duces nominare Scriptura cum constituuntur, nisi commemorata etiam origine parentum, et constat post Jesum duces habuisse populum Israel, quorum primus est Gothoniel filius Cenez; rectius intelligitur nomine Judæ, tribum Juda fuisse significatam. Ab ipsa enim tribu voluit Dominus incipere conteri Chananæos. Et cum populus de duce interrogasset, ad hoc valuit responsio Domini, ut scirent Deum noluisse³ ab universo populo bellari adversus Chananæos. Dixit ergo, *Judas ascendet*. Et sequitur Scriptura narrans, *Et dixit Judas ad Simeon fratrem suum: utique tribus ad tribum. Non enim adhuc vivebant illi filii Jacob qui dicti sunt Judas et Simeon, inter cæteros fratres suos propriis nominibus appellati; sed dixit tribus Juda ad tribum Simeon, Ascende mecum in sortem meam, et bellemus in Chananæo⁴, et ibo etiam ego tecum in sortem tuam.* Manifestum est auxilium sibi tribum Juda alterius tribus postulasse, quod redderet, cum et illi in sua sorte habere inciperent necessarium.

III. [Ib. 1, 9-12.] *Et dixit Caleb: Quicumque percusserit Civitatem litterarum, et ceperit eam, dabo ei filiam meam Azam uxorem⁵.* Jam hoc et in libro Jesu Nave commemoratum est (Josue xv, 16): sed utrum Jesu vivente factum sit, et nunc per recapitulationem repetitum; an post ejus mortem posteaquam dictum est, *Judas ascendet*, et cœpit Judas debellare Chananæos, in quo bello ista omnia gesta narratur, merito quæritur. Sed credibilius est post mortem Jesu factum, tunc autem per prolepsim, id est per præoccupationem commemoratum, quemadmodum et alia. Nunc enim cum res gestæ adversus Chananæos tribus Juda exponerentur, ita se narrationis ordo continet, inter cætera Judæ facta bellica, de quo post mortem Jesu dixerat Dominus, *Judas ascendet; Et postea descendunt filii Juda pugnare ad Chananæum, qui habitabat in montana et austrum et campestem. Et abiit Judas ad Chananæum inhabitantem in Chebron, et exiit Chebron et adverso. Nomen autem erat Chebron Cariatharboce-*

pher¹, et percussit Sesi et Achuman et Cholmi filii Enach: et ascenderunt inde ad inhabitantes Dabir. Nomen autem Dabir quod erat ante Civitas litterarum. Et dixit Caleb: Quicumque percusserit Civitatem litterarum, et acceperit eam, dabo ei filiam meam in uxorem. Constat ergo ex hoc ordine gestarum rerum tam perspicuo, post mortem Jesu hoc esse factum. Tunc vero cum civitates datæ ipsi Caleb commemorarentur, progressus ex occasione narrator, quod postea factum est præoccupavit. Nec tamen frustra arbitror hoc de filia Caleb data in victoris præmium, bis numero Scripturam commemorare voluisse.

IV. [Ib. 1, 14, 15.] Alia nascitur quæstio de filia Caleb, quod in libro Jesu Nave sic de illa dicitur, *Et factum est, cum ingrederetur ipsa, et consilium habuit cum eo dicens, Petam patrem meum agrum. Et exclamavit de asino, et cætera: ubi agrum petiit a patre, atque concessus est (Josue xv, 18, 19).* Illic autem, *Et factum est, inquit, cum ingrederetur ipse, monuit eam Gothoniel², ut peteret a patre suo agrum.* Sed in eo quod dictum ibi est, *cum ingrederetur ipsa*; et hic dictum est, *cum ingrederetur ipse*: nihil contrarium est: simul enim ingrediebantur viam. Quod vero ibi dictum est, *consilium habuit cum eo*, id est cum viro suo, *dicens, Petam patrem meum agrum; et exclamavit de asino, et petiit*; in eo quod habuit consilium, ibi monita est ut peteret: quorum alterum ibi dictum est, alterum hic. Utrumque autem ita diceretur, Et consilium habuit cum eo dicens, Petam patrem meum agrum: ille autem monuit eam; et exclamavit de asino. Porro autem quod ibi agrum refertur petiisse, nec nomen ipsius agri tacitum est; hic vero cum agrum petere monita fuerit a viro suo, non agrum petiisse dicitur, clamans de subjugali, quod ibi dictum est de asino, sed redemptionem aquæ, eo quod in terram austri fuisset tradita; subjecitque Scriptura, *Et dedit ei Caleb secundum cor ejus redemptionem excelsorum et redemptionem humilium*; quid sibi velit obscurum est: nisi forte ager ipse ideo petebatur, ut haberet de fructibus ejus unde aquam redimeret, cuius inopia in illis regionibus erat, quo nupta ducebatur. Sed, *dedit ei Caleb redemptionem excelsorum, et redemptionem humilium*, non video quid subaudiamus, nisi fluentorum, excelsorum videlicet in montanis, humilium in campatribus sive in vallibus.

V. [Ib. 1, 18, 19.] *Et non hæreditavit Judas Gazam et finem ejus, et Ascalonem et finem ejus, et Accaron et finem ejus, et Azotum et adjacentia ejus. Et erat Dominus cum Juda, et hæreditavit montem, quoniam non potuit hæreditare inhabitantes in valle, quoniam Rechab obsidiit eis, et currus erant ei ferrei.* Quod in libro Jesu Nave, cum illum locum tractarem, ubi scriptum est, *Et dedit Dominus Israël omnem terram*, cum multas ejus partes nondum possiderent, dixi ita posse intelligi omnem terram datam, quia ea quæ data non est in possessionem, data est in quamdam exercitationis

¹ Editi, *Dominitam*. Mss., in *Domino*. Apud LXX, *dia tou Kurioi*. Istud locutionis genus notatur in Locutionum libro 7.

² Am. Er. et plerique Mss., *ad bellandum eum*: forte pro *in eum*; juxta LXX, *polemésai pros auton*.

³ Ita Sorbonicus Ms. juxta LXX. At alii codices, in *manibus*.

⁴ Editi, *roluisse*. Mss., *noluisse*.

⁵ Editi, in *Chananæos*. At Mss. in *Chananæo*: sic legisse Augustinum liquet ex Locutionum libro 7.

⁶ Mss. omnes, *filiam meam in uxorem*: omisso nomine, *Azam*.

¹ Am. Er. et Lov., *Cariatharbe vel Sepher*. At Mss. et Rat., *Cariathar roxsepher*. Apud LXX, *Kariatharbocepher*.

² Thuanus codex hic et infra, *monit eam*. Græc. LXX, *epscisein autên*.

uitatem (*Quest. in Josue, quest. 21*): hoc multo evidenti-
us hic apparet, quandoquidem commemorantur
civitates quas non hereditavit Judas, et dicitur, *Et
erat Dominus cum Juda, et hereditavit montem, quo-
niam non potuerunt hereditare inhabitantes in valle.*
Quis enim non intelligat etiam hoc ipsum ad id per-
tinuisse, quod erat Dominus cum Juda, ne totum
repente obtinendo extolleretur? Quod enim adjungit,
quoniam Rechab obstitit eis, et currus erant ei ferrei;
quos currus timuerit, dictum est, non Dominus qui
erat in Juda, sed ipse Judas: cur autem timuerit,
cum quo Dominus erat, si queritur, hoc est quod
prudenter intelligendum est, refringere¹ Deum propi-
tium etiam in cordibus suorum nimie prosperitatis
excessus, ut in usum eorum convertat inimicos, non
solum quando vincuntur inimici, sed etiam quando
metuuntur; illud ad commendandam largitatem suam,
illud ad eorum reprimendam elationem. Nam utique
inimicus sanctorum est angelus satanae; quem tamen
sibi datum colaphizantem dicit Apostolus, ne magni-
tudine revelationum extolleretur (II Cor. xii, 7).

VI. [Ib. i, 20.] *Et dederunt Caleb Chebron, sicut lo-
cutus est Moyses; et hereditavit inde tres civitates filio-
rum Enach, et abstulit inde tres filios Enach.* Jam hoc
dictum est in libro Jesu Nave (*Josue xv, 13, 14*), quo-
niam illo vivo factum est; sed hic recapitulando com-
memoratum est, cum de tribu Juda, unde fuit Caleb,
Scriptura loqueretur.

VII. [Ib. i, 21, 8.] Queritur quomodo dictum sit,
*Et Jebusæum habitantem in Jerusalem non hereditave-
runt filii Benjamin, et habitavit Jebusæus cum filiis
Benjamin in Jerusalem usque in hodiernum diem, cum
superius legatur eadem civitas a Juda capta et incensa,
interfectis in ea Jebusæis?* Sed cognoscendum est
istam civitatem communem habuisse duas tribus, Ju-
dam et Benjamin, sicut ostendit ipsa divisio terrarum,
quæ facta est a Jesu Nave (*Ibid. 63, et xvi. i, 28*). Ipsa
est enim Jebus quæ Jerusalem: ideo dux istæ tribus
remanserunt ad templum Domini, quando ceteræ,
excepta Levi quæ sacerdotalis fuit et terras in divi-
sionem non accepit, separaverunt se a regno Juda
cum Jeroboam. Intelligendum est ergo a Juda quidem
civitatem captam et incensam, interfectis qui illic
reperiti fuerant: sed non omnes Jebusæos esse extin-
ctos; sive quia erant extra illam civitatem, sive quia
fugere potuerunt: quos reliquos Jebusæos admissos
esse a filiis Benjamin, quibus cum Juda erat civitas
illa communis, in ea simul habitare. Quod ergo di-
ctum est, *Non hereditaverunt Jebusæum filii Benjamin,*
intelligendum est quod nec tributarios eos facere po-
tuerunt, sive voluerunt. Aut certe *non hereditavit Je-
busæum,* dictum est, quia non sine illo tenuit terram
quæ ab illo possidebatur.

VIII. [Ib. i, 27.] *Et non hereditavit Manasses Beth-
san, quæ est Scytharum civitas.* Ipsa hodie perhibetur
Scythopolis dici. Potest autem movere, quomodo in
illis partibus multum ab Scythia diversis potuerit esse
Scytharum civitas. Sed similiter potest movere, quo-

modo tam longe a Macedonia Macedo Alexander con-
diderit Alexandriam civitatem; quod utique fecit
longe lateque bellando: ita etiam, cum Scythæ ali-
quando bellando in longinqua progredierentur, istam
condere potuerunt. Nam legitur in historia gentium,
universam pene Asiam Scythas aliquando tenuisse,
cum regi Aegyptiorum illi qui eis ultro bellum indixe-
rat, irent obviam, quorum adventu territus, in sanum
se regnum recepit.

IX. [Ib. i, 27.] *Et non hereditavit Manasses Bethsan,
quæ est Scytharum civitas, neque filias ejus. Filias ejus
dicit civitates quas ipsa quasi metropolis instituerat.*

X. [Ib. i, 28.] *Et factum est, quando prævaluit Israel,
et posuit Chananiæum in tributum, et auferens non abs-
tulit eum.* Jam tale aliquid dictum est in libro Jesu
Nave, pene ipsis verbis (*Josue xvii, 13*). Proinde aut
hic per anacephaleosim dicitur, aut illic per prolepsin
dictum est; id est, aut hic recapitulando, aut illic
præoccupando.

XI. [Ib. i, 27.] *Et contribulavit Amorrhæus filius Dan
in monte, quoniam non permisit eos descendere in vallem.*
Et hoc similiter, aut in libro Jesu Nave præoccu-
pando commemoratum est (*Id. xix, 48, sec. LXX*),
aut hic recapitulando.

XII. [Ib. ii, 1.] *Et ascendit angelus Domini super
Clauthmona montem.* Scriptor libri hoc nomine app-
lavit locum, quia postea scripsit: nam quando ang-
elus Domini super eum ascendit, nondum sic appellabatur.
A ploratione quippe nomen accepit, eo quod
græce *κλαυθμός*; ploratio dicitur. Ibi enim populus fle-
vit, cum audisset ab hoc angelo verba Domini vindi-
cantis in eos, quod inobedientes fuissent, quia non
exterminaverunt populos secundum præceptum ejus,
quibus prævaluerunt, eligentes eos facere tributarios,
quam interimere et perdere, quemadmodum jusserat
Dominus. Quod sive contempto Dei mandato, sive
timore fecerint, ne hostes adversum se acrius pu-
gnare pro salute obtinenda, quam pro tributo non
dando cogèrent, sine dubio peccaverunt, vel sper-
nando quod divinitus imperatum est, vel non præsu-
mendo quod eos posset, qui imperaverat, adjuvare.
Quod ideo per Jesum noluit eis dicere (si tamen ad-
huc eo vivente jam coeperat fieri¹, et non potius
præoccupando commemoratum fuerat quod illo mor-
tuo fieri coepit), quia hoc omnibus voluit exprobrare
per angelum: nondum autem omnes id fecerant vi-
vente Jesu, etsi aliqui forte jam coeperant. Credi-
bilibus est tamen nihil tale fieri coeptum vivente Jesu
Nave, tantumque terrarum sub illo tenuisse filios
Israel, quantum eis ad considendum sufficeret, quam-
vis in sortibus suis haberent unde crescendo et con-
valescendo adhuc adversarios exterminarent. Proinde
post mortem Jesu, posteaquam prævaluerunt ut hoc
possent facere, maluerunt eos habere tributarios se-
cundum voluntatem suam, quam interimere et per-
dere secundum voluntatem Dei: propter hoc ad eos
corripiendos angelus missus est. Quod vero com-
-

¹ Sic MSS. et editio Rat. Aliæ vero editiones, *restringere*.

¹ Editi: *eo vivente jam fieri præceperat. Verius Vaticanæ
codices, jam coeperat fieri.*

moratum est in libro Jesu Nave (*Josue* xiii, 51, 5), magis existimo præoccupando commemoratum, quod post ejus mortem vel futurum esse jam ipse noverat prophetico spiritu, si ab illo liber conscriptus est, qui appellatur Jesu Nave; vel si ab alio scriptus est, jam factum esse sciebat post mortem Jesu, quod in illo libro præoccupando commemoravit.

XIII. [Ib. ii, 3.] Quid est quod angelus Domini inter cetera divinæ comminationis dicit, *Non adjiciam transigrare populum quem dixi ejicere; non auferam eos a facie vestra: et erunt vobis in angustias, et dii eorum erunt vobis in scandalum; nisi ut intelligamus nonnulla etiam de ira Dei venire peccata? Ut enim dii gentium, inter quas non a se exterminatas Israelitas habitare voluerunt, essent eis in scandalum, id est, facerent eos scandalizari in Domino Deo suo, eoque offenso vivere, indignans hoc comminatus est Deus; quod certe manifestum est magnum esse peccatum.*

XIV. [Ib. ii, 6, 8.] *Et dimisit Jesus populum, et abierunt filii Israel unusquisque in domum suam, et unusquisque in hereditatem suam¹, hereditare terram.* Hoc per recapitulationem iterari nulla dubitatio est (*Id.* xxiv, 28, 29). Nam et mors ipsius Jesu Nave etiam in hoc libro commemoratur, ut tanquam ab exordio cuncta breviter insinuarentur, ex quo eis Dominus dedit terram, et quemadmodum sub ipsis iudicibus vixerint, quæve perpassi sint; atque iterum reditur ad ipsorum iudicum ordinem, ab eo qui primus est constitutus.

XV. [Ib. ii, 10.] *Et surrexit generatio altera post eos, qui non scierunt Dominum, et opera ejus quæ fecit Israel.* Exposuit quomodo dixerit, *non scierunt Dominum;* in illis videlicet præclaris et mirabilibus operibus, per quæ factum est ante illos ut Israel sciret Dominum.

XVI. [Ib. ii, 13.] *Et servierunt Baal et Astartibus.* Solet dici Baal nomen esse apud gentes illarum partium Jovis, Astarte autem Junonis, quod et lingua Punica putatur ostendere. Nam Baal Punici videntur dicere Dominum; unde Baalsamen, quasi Dominum cæli intelliguntur dicere: Samen quippe apud eos cæli appellatur. Juno autem sine dubitatione ab illis Astarte² vocatur. Et quoniam istæ lingue non multum inter se differunt, merito creditur hic de filiis Israel hoc dicere Scriptura, quod Baal servierunt et Astartibus, quia Jovi et Junonibus. Nec movere debet quod non dixit Astarti, id est Junoni; sed tanquam multæ sint Junones, pluraliter hoc nomen posuit. Ad simulacrorum enim multitudinem referri voluit intellectum, quoniam unumquodque Junonis simulacrum Juno vocabatur; ac per hoc tot Junones, quot simulacra intelligit voluit. Varietatis autem causa existimo Jovem singulariter, Junones pluraliter commemorare voluisse. Nam eadem causa plurium simulacrorum etiam Joves pluraliter dici possent. Hoc autem, id est, nomine plurali Junones, in græcis secundum Septuaginta reperimus, in latinis autem singulariter erat. Quorum in illo qui

non habebat Septuaginta interpretationem, sed ex hebraeo erat, Astaroth legimus; nec Baal, sed Baalim. Quod si forte aliud in hebræa vel syra lingua nomina ista significant, deos tamen alios fuisse constat et falsos, quibus Israel servire non debuit.

XVII. [Ib. ii, 10 25, et iii, 1, 4.] *Et vendidit eos in manu inimicorum suorum in circuitu.* Quæri solet quare dixerit, *vendidit*, tanquam aliquod pretium intelligatur datum. Sed et in Psalmo legitur, *Vendidisti populum tuum sine pretio* (*Psal.* xliii, 15); et apud prophetam, *Gratis venditi estis, et non cum argento redimemini* (*Jesai.* lvi, 5). Quare ergo *venditi*, si *gratis* et *sine pretio*, et non potius *donati*? An forte Scripturarum locutio est, ut *venditi* etiam qui *donatur* dici possit? Hic autem sensus est optimus in eo quod dictum est, *Gratis venditi estis; et, Vendidisti populum tuum sine pretio*: quia illi quibus tradidisti populum, impii fuerunt, non Deum colendo tradi sibi illum populum meruerunt, ut ipse cultus tanquam pretium redderetur. Quod vero dictum est, *Neque cum argento redimemini*; non ait, *Neque cum pretio*, sed, *Neque cum argento*; et pretium redemptionis intelligamus, quale dicit apostolus Petrus, *Non enim argento et auro redempti estis, sed pretioso sanguine Agni immaculati* (*1 Petr.* i, 18, 19). In argento enim Propheta omnem pecuniam significavit, ubi ait, *Non cum argento redimemini*; quoniam pretio quidem sanguinis Christi, non tamen pretio pecuniario fuerant redimendi.

In eo quod Dominus dicit, *Et ego non apponam auferre virum a facie ipsorum de gentibus quas reliquit Jesus filius Nave, et dimisit ad tentandam in eis Israel, si observaverint viam Domini abire in ea¹, quemadmodum custodierunt patres eorum, an non: et dimisit Dominus gentes has, ut non auferret illas tunc; et non tradidit illas in manu Jesu, satis ostenditur causam, quare non Jesus omnes illas gentes bellando deleverit; quia hoc si fieret, non essent in quibus isti probarentur. Poterant autem esse ad utilitatem ipsorum, si tentati in eis, non reprobè invenirentur; eisque talibus inventis, quales eos esse debere præceperat Dominus, jam gentes istæ auferrentur a facie eorum, si ita viverent, nec bellis eis exerceri oporteret. Verba enim Domini lucusque accipienda sunt: *Propter quod tanta dereliquit gens hæc testamentum meum, quod mandavi patribus eorum, et non obedierunt voci meæ: et ego non apponam auferre virum a facie ipsorum, id est adversarium.* Cætera vero verba scriptoris sunt, exponentis unde dixerat Dominus non se ablatarum virum de gentibus quas reliquit Jesus filius Nave. Deinde subjungens qua causa dereliquerit, *Et dimisit, inquit, ad tentandum Israel, si observent viam Domini abire in ea, quemadmodum custodierunt patres eorum, an non*; eos volens intelligi patres custodisse viam Domini, qui fuerunt cum Jesu, id est eo tempore quo ille vivebat. Generationem quippe alteram superius retulit surrexisse post illos, qui vixerunt cum Jesu, et ab ipsis conspisse transgressiones quæ offenderunt Dominum; pro quibus tentandis, id*

¹ Editi carebant hisce verbis, *et unusquisque in hereditatem suam*; quæ Mss. auctoritate restitimus.

² Mss. tres, *Estarti*. duo alii, *istari*.

¹ Editi, *in eam*; pauloque post, *in manu Jesu*: quibus locis sequimur LXX, cum Mss.

est probandis, relictæ fuerant gentes, nec exterminatæ per Jesum.

Deinde ne putaretur hoc Jesus consilio suo tanquam humano egisse, ut gentes illæ relinquerebantur, subiungit Scriptura; *Et dimisit Dominus gentes has, ut non auferret illas celeriter; et non tradidit eas in manu Jesu.* Deinde sequitur: *Et hæc gentes quas reliquit Jesus¹, ut tentaret in eis Israel, omnes qui nescierunt omnia bella Chanaan: verum, propter generationes filiorum Israel, docere illos bellum.* Erat ergo ista causa in eorum tentatione, ut bellare discerent; id est, ut tanta pietate et obedientia legis Dei bellarent, quanta patres eorum qui Domino Deo etiam bellando placuerunt: non quia optabile aliquid est bellum, sed quia pietas laudabilis est in bello. Quod autem sequitur, *Verum qui ante illos nescierunt illas;* quid, nisi gentes vult intelligi, quas nescierunt bellando qui fuerunt ante istos; quorum tentationi, hoc est probationi relictæ sunt? Deinde commemorans quæ sint, *Quinque,* inquit, *satrapias alienigenarum;* quas in libris Regnorum manifestius exprimit (I Reg. vi, 5, 16). Satrapie autem dicuntur quasi parva regna, quibus satrapæ² præerant: quod nomen in illis partibus cuiusdam honoris est, sive fuit. *Et omnem,* inquit, *Chananaem, et Sidonium, et Eoaem inhabitantem Libanum, ante montem Hermon usque ad Caboemath³: et factum est, ut tentaretur in ipsis Israel;* tanquam diceret, Hoc autem factum est, ut tentaretur in ipsis Israel: *scire si audient mandata Domini;* non ut sciret Deus omnium cognitor, etiam futurorum, sed ut scirent ipsi, et sua conscientia vel gloriarentur, vel convincerentur utrum audirent mandata Domini, quæ mandavit patribus eorum in manu Moysi. Quoniam ergo manifestati sibi sunt non se obedisse Deo, in iis gentibus quæ ad eorum tentationem, id est exercitationem atque probationem, fuerant derelictæ: propterea dixit Deus vel illa in quibus aperte missus angelus et expresse locutus est⁴, vel paulo ante, ubi ait, *Propter quod tanta dereliquit gens hæc testamentum meum, quod mandari patribus eorum, et non obediunt voci meæ: et ego non apponam auferre virum a facie ipsorum.*

Dictum est autem in Deuteronomio ex persona Deiloquentis de istis gentibus adversariis: *Non efficiam illos in anno uno, ne fiat terra deserta, et multiplicentur in te bestie feræ: paulatim ejiciam illos, donec multiplicemini, et creascatis et hæreditetis terram* (Exod. xxiii, 29, 30). Poterat hanc promissionem suam servare Dominus erga obedientes, ut exterminatio gentium illarum, crescentibus Israelitis partibus fieret, cum eorum multitudo terras unde adversarii exterminarentur desertas esse non sineret. Quod autem ait, *ne multiplicentur in te bestie feræ,* mirum si non bestiales quodammodo cupiditates et libidines intelligi voluit, quæ solent de repentino successu terrenæ felicitatis existere. Neque

¹ Editi, *reliquit Dominus.* At plerique et melioris notæ Mss., *reliquit Jesus:* uti LXX in Complutensi editione habent; sicque Theodoretus, quæst. 8 in Judicibus.

² Mss., *satrapes.*

³ Sic Mss. At editiones, *aut montem Hermon usque ad Caboemath:* præter Lov. quæ habet, *Cabemeth.*

⁴ Sequitur hic Fr. Lov. B. habent, *et locutus expressus est. M.*

enim Deus homines exterminare poterat, et bestias non poterat, vel perdere, vel pasci potius non permittere.

XVIII. [Ib. iii, 9.] *Et excitavit Dominus salvatorem Israel, et salvavit eos.* Deinde velut quæreretur quem salvatorem, Gothoniem, inquit, *filium Cenez.* Accusativum enim casum hic debemus accipere, tanquam diceret Gothoniem. Advertendum est autem quod salvatorem dicat etiam hominem, per quem Deus salvos faciat. Nam *clamaverunt filii Israel ad Dominum: et excitavit Dominus salvatorem Israel, et salvavit eos, Gothoniem filium Cenez, fratrem Caleb juniorem ipsius: et exaudivit eos.* Inter illa autem quæ appellantur *ἑσπεράτα*, hoc genus rarum est, quoniam habet et illud quod Græci vocant *ἑσπεράτα*. Quod enim ait postea, *et exaudivit eos,* si prius ponatur, sit sermo lucidior. Nam ordo est, *Et clamaverunt filii Israel ad Dominum, et exaudivit eos, et excitavit Dominus salvatorem Israel.* Deinde quod hic interpositum est, *et salvavit eos,* et postea dictum est, *Gothoniem,* aut Gothoniem *filium Cenez,* si ita diceretur, planius fieret, *Et excitavit Dominus salvatorem Israel Gothoniem filium Cenez, et salvavit eos.*

XIX. [Ib. iii, 11.] Quadraginta annos quævisse terram promissionis a bellis sub Gothoniele iudice Scriptura testatur: quantum temporis primordia Romani imperii sub Numa Pompilio tantummodo rege pacata habere potuerunt.

XX. [Ib. iii, 19, 20.] Quæri potest utrum mentitus fuerit Aod iudex, quando occidit Eglom regem Moab. Cum enim solus soli insidiaretur ut eum percuteret, hoc illi ait, *Verbum occultum mihi est ad te, rex;* ut ille a se omnes qui cum illo fuerant removeret. Quod cum factum esset, iterum dixit Aod, *Verbum Dei mihi est ad te, rex.* Sed potest non esse mendacium, quandoquidem verbi nomine solet etiam factum appellare Scriptura; et revera ita erat. Quod autem dixit, *Verbum Dei,* intelligendum est hoc illi Deum ut faceret præcepisse, qui eum populo suo excitaverat salvatorem, sicut illis temporibus talia fieri divinitus oportebat.

XXI. [Ib. iii, 17.] Merito quæritur quomodo fuerit exilis valde rex Eglom, et concluderint adipem vitulum, quando percussus est. Sed intelligendum est ea locutione dictum, quæ solet a contrario intelligi, sicut dicitur lucus, quod minime luceat; et abundare respondetur, quod non est; et benedixit regi, pro maledixit, sicut scriptum est in Regnorum libro de Nabuthe (III Reg. xxi, 10, 13). Nam in ea interpretatione quæ non secundum Septuaginta, sed ex hebræo est, ita invenimus, *Erat autem Eglom crassus nimis.*

XXII. [Ib. iii, 23.] *Et exiit Aod foras¹ et transit observantes, et clausit januam domus superioris super eum, et coarctavit.* Hoc recapitulando dictum est, quod fuerat prætermissum. Nam prius hoc fecisse intelligendum est, et sic de superius descendisse, et transiisse observantes.

XXIII. [Ib. iii, 25.] Quomodo pueri regis Eglom²

¹ Mss. plures, *tot foras.* Nonnulli tamen cum editis habent, *ad foras.*

clavi aperuerint quod Aod clavi non clauserat, potest movere: aut si ille clavi clauserat, quomodo secum eam non auferret, ut isti nec clavi aperire possent. Proinde aut alia clavis allata est, aut tale clausuræ genus fuit quod sine clavi posset claudi, nec sine clavi aperiri. Nam sunt quædam talia, sicut ea quæ veruolata¹ dicuntur.

XXIV. [Ib. iii, 30.] Sub iudice Aod octoginta annos pacem habuit Israel in terra promissionis, duplicato scilicet tempore quam fuit memorabile sub Romanorum rege Numa Pompilio.

XXV. [Ib. iii, 31.] *Et post eum surrexit Samegar filius Aneath², et percussit alienigenas in sexcentos viros præter vitulos boum; et salvavit Israel.* Quomodo post Aod iste pro Israel pugnaverit, et dictus sit salvasse Israel, potest esse quæstio. Non enim rursus fuerant captivati, vel iugo servitutis innexi. Sed intelligendum ita dictum, *salvavit*, non quia nocuerit aliquid hostis, sed ne permitteretur nocere; quoniam credendum est bello cœpisse tentare, et huius victoria fuisse depulsum. Sed quid sibi velit quod addidit, *præter vitulos boum*, obscurum est. An forte et boum stragem pugnando fecit, et ita dictum est eum occidisse sexcentos viros, præter illud quod fecit de bobus occisis? Sed quare vitulos? An græcæ locutionis consuetudo est, etiam vitulos eos appellare, qui grandes sunt? Nam ita loqui vulgo in Ægypto perhibentur; sicut apud nos pulli appellantur gallinæ cujuslibet ætatis. Non autem habet interpretatio ex hebræo, *præter vitulos boum*, sicut ista quæ secundum Septuaginta est: sicut habet illa ex hebræo, *vomere occisos sexcentos viros*, quod ista non habet.

XXVI. [Ib. iv, 8.] Quid est quod respondens Barac Ebboræ ait, *Si ibis, ibo; et si non ieris mecum, non ibo: quoniam nescio diem in qua prosperat angelum Dominus mecum*; quasi a prophetissa diem audire non potuerit? nec illa diem respondit, sed perrexit cum illo. Et quid est, *prosperat angelum Dominus mecum*? An hic demonstratum est, quia et Angelorum actus prosperantur, id est adjuvantur a Domino, ut feliciter eedant? an locutionis est, *prosperat angelum mecum*, id est, facit mecum prospera per angelum?

XXVII. [Ib. iv, 15.] *Et pavescit Dominus Sisaram et omnes currus ejus.* Ecce quemadmodum commendat Scriptura agere Deum in cordibus, ut det exitum rebus, quem constituit. Utique enim pavescit vel obstupescit Sisaram, ut traderet eum.

XXVIII. [Ib. iv, 22.] Ubi Jabel mulier quæ occidit Sisaram, cum locuta esset ad Barac qui eum quærebat, scriptum est de ipso Barac, quia *intravit ad eam*: animadvertendum est non esse consequens ut cum Scriptura dicit de viro quod intravit ad aliquam feminam, jam etiam concubuisse credatur. Assidue quippe sic loquitur Scriptura, *intravit ad eam*, ut nolit intelligi nisi quod ei mixtus sit. Hic ergo proprie dictum est, *intravit ad eam*, id est in domum ejus intravit,

non ut per hæc verba intelligatur concubitus.

XXIX. [Ib. v, 7 et 8.] In Cantico Deboræ dicitur, *Defecerunt habitantes in Israel, defecerunt donec surrexit Debbora, donec surrexit mater in Israel, elegerunt ut panem hordeaceum deos novos: tunc expugnaverunt civitates principum.* Hic intermixtus ordo verborum obscuritatem facit, et quæstionem movet. Quomodo enim intelligatur, *Elegerunt ut panem hordeaceum deos novos, tunc expugnaverunt civitates principum*; quasi tunc eis favorit Deus ad expugnandas civitates principum, quando elegerunt ut panem hordeaceum deos novos? Sed in aliis jam Scripturarum locis sæpe dicimus quemadmodum fiant hyperbata; quorum directione cum verba ad ordinem redeunt, sensus explanatur. Iste ergo est ordo: *Defecerunt habitantes in Israel; defecerunt, elegerunt ut panem hordeaceum deos novos, donec surrexit Debbora, donec surrexit mater in Israel: tunc expugnaverunt civitates principum.*

XXX. [Ib. v, 8.] Quæri potest quomodo dictum sit, *Elegerunt ut panem hordeaceum deos novos*; cum panis hordeaceus quamvis sit in comparatione tritice panis abjiciendus, tamen etiam ipse pascatur, et vile alimentum sit: dii autem novi, quos dicuntur elegerunt, qui defecerunt a Deo vivo, non possunt in alimentis animæ deputari, sed potius in venenis. An hætenus accipienda est similitudo, quatenus valet ut propter hoc solum dictum intelligatur, quia sicut plerumque fastidio sit, ut eligenda rejiciantur, et aspernanda delectent; ita vitio pravæ voluntatis tanquam languore fastidii, cum esset Deus eorum verus, in falsis elegerunt nihil aliud quam novitatem sprete veritate³; atque ita cibum mortiferum tanquam panem hordeaceum elegerunt, non se arbitantes inde perituros, sed etiam inde vitam velut esca innoxia licet viliori sumpturos? Secundum opinionem ergo eorum similitudo posita est, animique languorem, non secundum veritatem. Nam dii illi novi nullis sunt cibus vitalibus comparandi.

XXXI. [Ib. vi, 8, 11.] *Et factum est, quando clamaverunt filii Israel ad Dominum propter Madian, et misit Dominus virum prophetam ad filios Israel, et dixit eis.* Cur non dicatur nomen huius prophætæ, quod valde Scripturis inusitatum est, latens causa est; non tamen nullam esse arbitror. Sed quia post verba quibus exprobravit inobedientiam populo, sequitur Scriptura dicens, *Et venit angelus Domini, et sedit sub quercu, quæ erat in Ephra: non absurde intelligitur iste angelus significatus nomine viri, ut posteaquam hæc verba dixit, venerit ad quercum memoratam, et ibi sederit.* Namine enim virorum solere appellari Angelos notum est (*Gen. xix, 10*): quamvis eum qui esset angelus, appellatum esse prophetam, non facile nec evidenter occurrat: eum sane qui propheta esset, dictum angelum legimus (*Matth. xi, 10*): sed si Angelorum dicta prophetica nota sunt, id est quibus futura prænuntiaverunt; cur non possit angelus prophætæ nomine nuncupari? Verumtamen, ut dixi, ex-

¹ Sic in omnibus Mss. At in editis, *veruolata*.

² Excusi, *Samegar*. Mss. *Samegar*: atque ex his nonnulli, *filius Aneath*. At LXX, *Samegar filius Dinach*.

³ Sic Mss. Editi vero: *sibi falsos elegerunt nihil aliud quam novitatem et sprete veritate*.

pressum et manifestum de hac re testimonium non occurrit.

XXXII. [Ib. vi, 12.] Quod angelus dicit ad Gedeon, *Dominus tecum potens in fortitudine*, nominalivus casus est, non vocativus. Hoc est, *Dominus potens tecum est*; non, tu potens.

XXXIII. [Ib. vi, 14.] Advertendum est dixisse angelum tanquam ex Domini auctoritate, *Nonne ecce misi te?* cum loqueretur ad Gedeon. Quis enim eum misit, nisi qui ad eum angelum misit? Debbora vero ait ad Barac, *Nonne mandavit Dominus Deus Israel tibi (Judic. iv, 6)?* Illic autem non dictum est, *Nonne ecce misi te Dominus?* sed, *Nonne ecce misi te?*

XXXIV. [Ib. vi, 15.] Ubi respondet Gedeon ad angelum, *In me, Domine*; hoc est, *In me intende: In quo salvabo Israel? ecce mille mei humiliores in Manasse*: intelligitur præpositus fuisse mille hominum, quos græce *χιλιάρχοις* appellat Scriptura? an quid aliud?

XXXV. [Ib. vi, 18-22.] Animadvertendum est quod Gedeon non ait angelo, *Offeram tibi sacrificium*; sed ait, *Offeram sacrificium meum, et ponam in conspectu tuo*. Unde intelligendum est non eum angelo, sed per angelum sacrificium offerre voluisse. Quod et ipse angelus evidenter ostendit, qui non ab eo sacrificium tanquam sibi sumpsit; sed ait illi: *Accipe carnes et azymos, et pone ad petram illam, et jus effunde. Et cum hoc fecisset Gedeon, extendit angelus Domini summum virgæ quæ erat in manu ejus, et tetigit carnes et azymos; et accensus est ignis de petra, et comedit carnes et azymos*. Ita etiam ipse Angelus in sacrificio quod obtulit Gedeon, officium ministrantis implevit: ignem quippe homo minister ut homo sine miraculo subjecisset, quem mirabiliter ut angelus iste subjecit. Denique tunc cognovit Gedeon quod Angelus Domini esset: nam hoc Scriptura continuo subdidit, *Et vidit Gedeon quantam angelus Domini est*. Prius ergo tanquam cum homine loquebatur, quem tamen hominem Dei credidit, ut coram ipso sacrificium vellet offerre, velut adjuvandus ejus præsentia sanctitatis.

XXXVI. [Ib. vi, 20.] Quæri potest quare Gedeon ausus fuerit sacrificium offerre Deo præter locum ubi jusserat Deus? Præter tabernaculum quippe suum Deus prohibuerat sacrificari sibi (*Deut. xii, 13*); cui tabernaculo templum postea successit: tempore autem quo fuit Gedeon, tabernaculum Dei erat in Silo; atque ideo illic tantum legitime posset sacrificari. Sed intelligendum est quod illum angelum primo prophetam putaverat, et tanquam Deum in illo consuluerat de offerendo sacrificio: quod ille si prohibuisset, non utique fieret; sed quoniam approbavit, et ut fieret annuit, Dei auctoritatem Gedeon in faciendo secutus est. Ita quippe Deus legitima illa constituit, ut leges non sibi, sed hominibus daret. Unde quodcumque præter illa ipse præcepit, non a transgressoribus, sed potius a piis et obedientibus impletum intelligendum est: sicut Abraham de immolando filio (*Gen. xxi, 2*). Nam et sic Elias extra tabernaculum Domini ad convincendos sacerdotes idolorum sa-

crificavit (*III Reg. xvii, 30-38*): quod ex præcepto Domini fecisse intelligendus est, qui ei tanquam prophetæ revelatione atque inspiratione jussit ut faceret. Quanquam tanta consuetudo præter tabernaculum sacrificandi crebuerat, ut etiam Salomon in excelsis sacrificasse invenitur, nec ejus sacrificium fuisse reprobatum (*Id. iii, 4-15*). Et tamen notantur reges, qui inter opera laudabilia sua non destruxerunt excelsa, ubi contra Legem Dei populus sacrificare consueverat: et qui destruxit, majore prædicatione laudatur. Ita Deus consuetudinem populi sui, qua præter ejus tabernaculum, tamen non diis alienis offerant, sed Domino Deo suo, sustinebat potius quam vetabat, etiam sic exaudiens offerentes. Hoc autem quod Gedeon fecit, quis non intelligat per angelum procuratum, ut propheticæ fieret, in qua prophetia petra illa commendaretur? Cui quidem petræ non sacrificatum est, sed de illa ignis commemoratur exiisse, quo sacrificium consumeretur. Sive enim per aquam, quam percussa petra effudit in eremo (*Nam. xx, 2*), sive per ignem, donum Spiritus sancti significatur, quod ditissime Dominus Christus effudit super nos. Nam et in Evangelio significatum est hoc donum per aquam, ubi ipse Dominus ait, *Si quis sitit, ventat et bibit: qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ*; ubi Evangelista subjunxit, *Hoc autem dicebat de Spiritu quem accepturi erant credentes in eum (Joan. vii, 37-39)*. Significatum est et per ignem, ubi veniente illo super congregatos legitur, *Vivæ sunt illis linguæ divinæ velut ignis, qui et insedit super unumquemque eorum (Act. ii, 5)*: et ipse Dominus ait, *Ignem veni mittere super terram (Luc. xii, 49)*.

XXXVII. [Ib. vii, 6.] *Et factus est numerus eorum qui lambuerunt manu sua, lingua sua, trecenti viri*. Pterique latini codices non habent, *manu sua*, sed tantummodo, *lingua sua*, quoniam sic intellexerunt quod supra dictum est, *sicut canes*: græcus autem habet utrumque, *manu sua, lingua sua*, et intelligatur quod manu aquam raptam in os projiciebant; et hoc erat simile bibentibus canibus, qui non ore apposito, sicut boves, aquam ducunt quam bibunt, sed lingua in os rapiunt, sicut etiam isti intelliguntur socisse, sed cum manu in os aquam projicerent, quam lingua exeiperent. Nam et interpretatio ex hebræo planius id habet his verbis, *Fuit itaque numerus eorum qui manu in os projiciente aquam lambuerant, trecenti viri*. Neque enim solent homines ita bibere, ut sine ope manus, lingua, sicut canes, aquam hauriant: aut vero istis præceptum fuerat ut hoc facerent: sed cum ad bibendum descendissent ad aquam, multi genu flexo biberunt, quod facilius et minore labore fieret; ponci vero quia non flexo genu se incurvaverunt, ut canes biberunt, sed aqua manu in os jacta. Quorum numerus, quia trecenti erant, signum insinuat crucis propter litteram T græcam, qua iste numerus significatur; per quam etiam gentes magis in crucifixum credituras præfiguratum est, quod littera græca est.

¹ In Lov., *et. M.*

Unde Græcorum nomine Apostolus omnes gentes significat, cum dicit, *Judæo primum et Græco* (Rom. 11, 9, 10), et, *Judæis et Græcis* (1 Cor. 1, 24); sæpe ita commemorans circumcisionem et præputium, quod in linguis gentium græca ita excellat, ut per hanc omnes decenter significantur. Iste numerus et in vernaculis Abrahæ animadvertendus est, per quos fratrem ab hostibus liberavit, quando eum Melchisedech in magno mysterio benedixit. Quod enim exuberant ille decem et octo (nam trecenti decem et octo fuisse referuntur [Gen. xiv, 14-20]), videtur mihi significatum quo etiam tempore fieret, id est tertio, quod futurum erat sub gratia. Nam primum est ante Legem, secundum sub Lege, tertium sub Gratia. Singula vero tempora senario numero significata sunt propter perfectionem: nam ter seni, decem et octo sunt. Unde et illa mulier decem et octo annos habebat in infirmitate, quam curvam Salvator cum invenisset, erexit, et a diaboli alligamento, ut Evangelium indicat, solvit (Luc. xm, 11-13). Nam quod ita isti probati sunt, per quos vinceret Gedeon, ut similes in bibendo canibus dicerentur, significat quod contemptibilia et ignobilia elegit Dominus (1 Cor. 1, 28): pro contemptu enim habetur canis. Unde dicit, *Non est bonum tollere panem filiorum, et mittere canibus* (Math. xv, 26): et David ut se tanquam contemptibilem abjiceret, canem se appellavit loquens ad Saül (1 Reg. xxiv, 15).

XXXVIII. [Ib. vii, 11.] Quid sibi vult quod scriptum est, *Gedeon descendit ipse, et Phara puer ejus, in partem quinquaginta, qui erant in castris*: quod latini quidam codices habent, *in eum partem in qua erant quinquageni custodes in castris*; alii vero, *in partem quinquagesimam in castra*? Obscurum quippe dictum plures sententias interpretum fecit. Sed aut ea pars castrorum erat, quam servabant quinquaginta custodes; aut, si quinquageni intelligendi sunt circumquaque servasse, in unam partem isti descenderunt ubi erant quinquaginta.

XXXIX. [Ib. vii, 13.] Quod ille qui proximo suo somnium narravit, quod audivit Gedeon, ut de victoria futura confirmaretur, dixit se vidisse mensam panis hordeacei, volentem in castris, et percutientem tabernaculum Madian, et subvertentem; hoc intelligendum arbitror quod de canibus, quia per contemptibilia mundi (quod significat mensa panis hordeacei) Salvator superbos fuerat confusus.

XL. [Ib. vii, 20.] Quod exclamari jussit Gedeon a trecentis suis, *Gladius Domino et Gedeon*, id est huic Gedeon, hoc significat, quod gladius id erat operarius quod Domino placeret et Gedeon.

XLI. [Ib. viii, 26, 27.] Quæri solet quid sit Ephud, vel Ephod: quod quidem si sacerdotale est indumentum, quod plerique dicunt, vel potius superindumentum, quod *ἐπιδύμα* græce dicitur, vel *ἐπιμύτις*, quod magis superhumeralis interpretari latine potest; incerto movet quomodo de tanto auro Gedeon id fecerit. Nam ita scriptum est: *Et factum est pondus inaurium aurearum quas petierat, sicli mille septingenti*

auri, præter brachiulia et torques et operimenta purpurea, quæ erant super reges Madian, præter torques quæ erant in cervicibus camelorum ipsorum: et fecit illud Gedeon in ephud, et statuit illud in civitate sua in Ephra; et fornicatus est omnis Israel post illud ibi; et factum est Gedeon et domui ejus in scandalum. Quomodo ergo ista vestis de tanto auro fieri potuit? Nam et mater Samuelis fecit filio suo, sicut legimus, ephud bar, quod nonnulli interpretati sunt ephud lineam, quando eum dedit Domino in templo nutriendum (1 Reg. ii, 18): ubi evidentius apparet hoc genus esse indumenti. An ideo dictum est, *statuit illud in civitate sua*, ut hinc intelligeretur aureum fuisse factum? Non enim dictum est, *posuit, sed statuit*; quoniam ita erat solidum et validum ut statui posset, hoc est, positum stare.

Hoc ergo illicitum cum fecisset Gedeon, *fornicatus est post illud omnis Israel*; id est, sequendo illud contra Legem Dei: ubi non frustra queritur, cum idolum non fuerit, id est, cujusquam Dei falsi et alieni simulacrum, sed ephud, id est, unum de sacramentis tabernaculi quod ad vestem sacerdotalem pertinet, quomodo fornicationem Scriptura dicat populi ista sectantis atque venerantis. Ideo scilicet quod præter tabernaculum Dei, ubi erant ista quæ ibi fieri jusserat Deus, extra simile aliquid fieri fas non erat. Ideo sequitur et dicit Scriptura, *Et factum est Gedeon et domui ejus in scandalum*, id est, ut ab offenso Deo discederet: quia et hoc quoddam genus idoli quodam modo erat, quod extra Dei tabernaculum quodlibet manufactum pro Deo coleretur; cum illa ipsa quæ jussa sunt in tabernaculo fieri ad Dei potius cultum referrentur, quam pro Deo aliquid eorum, aut pro Dei simulacro colendum haberetur.

Quamquam per ephud vel ephod, ea locutione quæ significat a parte totum, omnia possint intelligi quæ constituit Gedeon in sua civitate, veluti ad colendum Deum similia tabernaculo Dei: et propterea per hoc, quia hoc est sacerdotalis honoris insigne, quod sæpe Scriptura commemorat; ut hoc sit peccatum Gedeon, quod extra Dei tabernaculum fecerit aliquid simile, ubi coleretur Deus: non quod solido auro velut adorandum constituerit ephud; sed quod ex auro ipso, quod esset de præda, fecerit ea quæ pertinent ad ornamenta vel instrumenta sacrarii, quæ omnia per ephud significata sunt, propter excellentiam, ut dixi, vestis sacerdotalis. Nam et ipsum ephud non quidem ex auro solo fieri præceptum est, si hoc est superhumeralis sacerdotalis vestis: verumtamen etiam aliquid auri habet. Nam ex auro et hyacintho et purpura et coccino et bysso ut floret, divinitus imperatum est (Exod. xxxix, 2): sed quia hoc ita posuerunt Septuaginta interpretes, ut commemoratis omnibus quæ de spoliis acceperat Gedeon, inferrent, *Et fecit illud Gedeon in ephud*; videtur ita dictum, tanquam ex toto illo quod commemoratum est, hoc factum esse credatur: cum possit etiam illie intelligi locutio quæ significat a toto partem, ut quod dictum est, *Fecit illud in ephud*, intelligatur. fecit inde ephud, vel, fecit ex eo

ephud; non scilicet illud totum consumens in ephud, sed ex illo quantum sufficiebat impendens. Nam in illa interpretatione quæ ex hebræo est, sic legitur, *Fecitque ex eo Gedeon ephod*. Quod enim apud Septuaginta scriptum est *ephud*, hoc in hebræo perhibetur dici *ephod*. Non autem omnes sacerdotes tali utebantur superhumerali, quod esset ex auro et hyacintho et purpura et coccino et bysso, sed solus summus sacerdos. Unde illud quod de Samuele commemoravimus factum illi ab ejus matre, non erat utique tale: quoniam cum datus est nutriendus, non erat summus sacerdos, utique puer. Unde, ut dictum est, *ephud bar* appellatur, vel potius *ephud bat*, sicut asserunt qui hebræam linguam noverunt, et interpretatur *ephud* lincum. Sed Gedeon existimo illud fecisse, quod erat præcipuum summi sacerdotis indumentum atque ornamentum, per quod et cætera significata sunt opera sacrarii, quod in sua civitate præter Dei tabernaculum constituerat; et propter hoc peccatum factum est illi et domui ejus in scandalum, ut sic interiret (quod postea Scriptura narrat) tanta ejus numerositas filiorum (*Judic. ix, 5*).

XLII. [Ib. viii, 27, 28.] Non prætereunda oritur quaestio, quomodo quieverit terra quadraginta annos in diebus Gedeon, cum post victoriam qua liberavit Hebræos, ex auro spoliolum fecerit abominationem, et post illam fornicatus sit omnis Israel, et fuerit illi et domui ejus in scandalum. Quomodo ergo post hoc tantum nefas, quod et Gedeon et populus admisit, requievit terra quadraginta annos; cum hoc Scriptura solcat ostendere, cum a Domino Deo populus fornicaretur, tunc potius pacem illos perdere, non acquirere; et hostibus subjugari, non ab hostium infestatione muniti? Sed intelligendum est, sicut solet Scriptura, per prolepsim, id est per præoccupationem dixisse, quod fecerit ephud contra Dei Legem Gedeon ex illo auro, quod fuerat hostibus devictis atque prostratis ablatum, quia uno loco dicere voluit et unde erat aurum, et quid de illo factum sit: sed postea factum est in fine dierum Gedeon hoc peccatum, quando consecuta sunt etiam mala quæ deinde Scriptura contexuit, posteaquam commemoravit quot annis in diebus Gedeon terra conquieverit; quos annos recapitulando commemoravit, id est, ad ordinem revertendo quem prætervererat, prius dicendo de illo scandalo quod novissime factum est.

XLIII. [Ib. viii, 33.] *Et factum est cum esset mortuus Gedeon, et aversi sunt filii Israel, et fornicati sunt post Baalim: et posuerunt ipsi sibi Baalberith testamentum, ut esset eis ipse in deum*. Et Baalim et Baalberith idola intelligenda sunt. Major itaque transgressio et fornicatio commissa est a populo post mortem Gedeon, quam illo vivo propter ephud: quoniam et illud, etsi illicite factum erat, tamen de sacramentis tabernaculi erat; ista vero post idola fornicatio non habet vel falsam paternæ religionis defensionem. Unde etiam illud ephud, si non in fine temporis Gedeon, sed ante factum est, ita Deus patienter tulit, ut pax in terra perseveraret: quia licet factum erat

quod prohibuerat, non tamen longe recessum erat ab illo, qui tale aliquid in tabernaculo suo atque in honorem suum fieri jusserat. Nunc vero graviora commissa, et apertissimam post idola fornicationem populi esse noluit impunitam.

XLIV. [Ib. ix, 14, 15.] Quod inducitur rhamnus, id est quoddam spinarium genus, in similitudinem dicere omnibus lignis convenientibus eam ut regnaret super ea, *Si in veritate ungitis me vos, regnare super vos, venite, confidite in protectione mea: et si non, exeat ignis de rhamno, et comedat cedros Libani*: obscurus sensus est, sed eum inventa distinctio manifestat. Non enim ita legendum est, *Et si non exeat ignis de rhamno*: sed subdistingendum, *Et si non, ac deinde inferendum, exeat ignis de rhamno*; id est, *Et si non confiditis in protectione mea, aut, Et si non in veritate ungitis me regnare super vos, exeat ignis de rhamno, et comedat cedros Libani*. Committant enim verba sunt quid facere possit, si noluerint eam regnare super se. Verum quia non ait, *Exibit ignis de rhamno, et manducabit cedros Libani*, sed ait, *Exeat, et manducet*; obscurius factum est quam si sola distinctio lateret. Vehementioris autem comminationis est, et quodam modo præsentioris efficacitæ, si quis dicat, *Si non vis facere quod volo, sæviet in te ira mea*, id est jam sæviet; ut quid eam teneo? quam si dicat, sæviet, promissivo modo¹ poenam intentans futuram.

XLV. [Ib. ix, 23.] *Et emisit Deus spiritum malignum inter Abimelech et inter viros Sichimorum*. Hoc verbum, utrum imperantem, an permittentem Deum significet, non facile definiri potest. Quod enim hic positum est, *Emisit*, græcus habet *ἐξέπεσε*: quod etiam est in Psalmis ubi legitur, *Emitte lucem tuam* (*Psal. xlii, 3*): quanquam in quibusdam locis interpretes nostri, quibus est in græco *ἐξέπεσε*, *misit* interpretati sunt, non, *emisit*. Potest ergo et sic intelligi, ut spiritum malignum Deus tanquam ire inter eos volentem emisit, id est, potestatem dederit maligno spiritui ad eorum pacem perturbandam. Usque adeo autem etiam mitti a Domino malignum spiritum propter justitiam vindicandi non absurdum visum est, ut quidam id quod est *ἐξέπεσε*, etiam *immisit* interpretati sint.

XLVI. [Ib. ix, 32, 33.] Verba quæ misit ad nuntios Abimelech Zebul princeps civitatis Sichimorum, etiam id habent: *Et nunc surge nocte tu et populus tuus tecum, et insidiare in agro. Et erit mane simul ut oritur sol, maturabis, et tendes super civitatem*. Quod latini quidam habent *maturabis*, quidam vero *manicabis*, græcus habet quod dici posset non uno verbo, *diluculo surges*. Et fortasse hinc sit dictum, *maturabis*, a matutino tempore, quamvis etiam aliis temporibus dici soleat ad rem accelerandam. *Manicabis* autem latinum verbum esse mihi non occurrit. Sed illud movet, quod cum dixisset, *simul ut oritur sol*, addidit, *diluculo surges*; cum ipsum diluculum quod græce dicitur *ἠέρος*, tempus ante solem significet, quod jam usitatissime dicitur, cum albescere cœperit. Sic itaque

¹ Sic MSS. At editi: *Quasi dicat sæviet permissivo modo.*

intelligendum est, ut quod positum est *mane*, ipsum diluculum intelligatur. Additum est autem, *simul ut oritur sol*, ut exprimeretur non jam orto sole faciendum, sed ubi fulgor apparuerit solis orientis. Non enim aliunde albescit diluculum; nisi cum cœperit partem cœli, quam videmus ab oriente, lux solis ad eam red-euntis attingere. Hinc est quod etiam in Evangelio unam atque eandem rem alius evangelista dicit diluculo factam, cum adhuc obscurum esset (*Joan. xx, 1*), alius oriente sole (*Marc. xvi, 2*); quia et ipsa lux quantalucumque diluculi sole utique fiebat oriente, id est ad ortum veniente, et fulgorem suum de suæ præsentis propinquitate jactante. Quam lucem quidam idiotæ solis non esse putaverunt, sed illam esse quæ primitus condita est, antequam Deus quarto die conderet solem.

XLVII. [Ib. x, 1.] *Et surrexit post Abimelech, qui saltrum faceret Israel Thola filius Phua, filius patris fratris ejus, vir Issachar.* Filium patris ejus, dixit filium patris fratris ejus, cum ordinatius et usitatius atque apertius diceretur, filium fratris patris ejus: filius enim erat patris ejus, sicut evidentius ea interpretatione quæ ex hebræo est, invenitur. Non ergo quod dictum est *patris fratris*, ab eo declinatum est, quod est in nominativo pater fratris, sed ab eo quod est patris frater, hoc est enim patruus. Nam sive ponatur in nominativo, hic pater fratris, sive ponatur hic patris frater, genitivum facit hujus patris fratris. Verum altera oritur quæstio, quomodo fuerit patruus Abimelech *vir Issachar*, id est vir de tribu Issachar, cum Abimelech patrem habuerit Gedeon, qui Gedeon de tribu fuit Manasse. Quomodo ergo Phua et Gedeon fratres fuerunt, ut possit esse Phua patruus Abimelech, cujus patris filius Thola succederet, secundum istam narrationem, ipsi Abimelech? Potuerunt ergo Gedeon et Phua unam habere matrem, ex qua diversis patribus nascerentur, et fratres essent unius matris filii, non unius patris. Solebant enim nubere femine de aliis tribubus in alias tribus. Unde et Saül cum esset de tribu Benjamin, dedit filiam suam David homini de tribu Juda (*I Reg. xviii, 27*): et sacerdos Jolade¹, utique homo de tribu Levi, duxit filiam Joram regis, hominis de tribu Juda (*II Paral. xxii, 11*). Hinc factum est, ut Elizabeth et Mariam cognatas in Evangelio legamus (*Luc. i, 36*), cum fuerit Elizabeth de filiabus Aaron: ex quo intelligitur de tribu Levi et filiabus Aaron aliquam nupsisse in tribum Juda, unde ita fieret inter ambas illa cognatio, ut Domini caro non solum de regia, verum etiam de sacerdotali stirpe propagaretur.

XLVIII. [Ib. xi, 24.] Inter cætera quæ Jephthe mandat per nuntios regi filiorum Ammon, etiam hoc dicit: *Nonne quæcumque hæreditavit tibi Chamos deus tuus, hæc hæreditabis; et omnia quæcumque hæreditavit Dominus Deus noster a facie vestra, hæc hæreditabimus?* Quod quidam latini sic interpretandum putaverunt, ut dicerent, *Nonne quæcumque dedit tibi in hæreditatem Chamos deus tuus, hæc possidebis?* ubi videri potest con-

¹ In Mas., *Judæ*, seu *Jude*. Apud LXX, *Jodad*.

SANCT. AUGUST. III.

firmasse Jephthe deum istum, qui vocatur Chamos, potuisse aliquid dare in hæreditatem cultoribus suis. Quidam vero sic habent, *Nonne quæcumque possedit Chamos deus tuus, hæc possidebis?* et hoc ita sonat, quasi aliquid potnerit possidere. An forte secundum hoc dictum est, quod sub Angelis constitutæ sunt gentes, juxta Canticum Moysi famuli Dei (*Deut. xxxii, 8, sec. LXX*)? Numquidnam ergo ille angelus, sub quo erant filii Ammon, Chamos appellatus est? Quis hoc audeat affirmare, cum possit intelligi secundum ejus opinionem dictum, quia putabat deum suum hoc possidere, vel in possessionem sibi dedisse? Magis autem iste sensus elucet in iis verbis quæ græcus habet, *Nonne quæcumque hæreditavit tibi Chamos Deus tuus, hæc hæreditabis?* ut in eo quod positum est, *tibi*, intelligatur ita dictum, ac si diceretur, sicut videbitur tibi. Tibi enim hæreditavit qui hoc putas, non quod ille aliquid posset hæreditare. Denique in eo quod sequitur, *Et omnia quæcumque hæreditavit Dominus Deus noster*, non dixit, hæreditavit nobis, tanquam diceret, sicut nobis videtur; sed, vere hæreditavit, a facie vestra; quoniam abstulit ipsis, et his dedit: hæc inquit, hæreditabimus.

XLIX. [Ib. xi.] De illa Jephthe quod eam pater in holocaustoma obtulit Deo; quoniam in bello voverat, si vicisset, eum se holocaustoma obtaturum, qui sibi de domo exiens occurrisset; quod cum vovisset, vicit; et occurrente sibi illa, quod voverat reddidit: sollet esse magna et ad dijudicandum difficilissima quæstio; quibusdam quid sibi hoc velit nosse cupientibus et pie quærentibus; quibusdam vero qui Scripturis his sanctis imperita impletate adversantur, hoc maxime in crimen vocantibus, quod Legis et Prophetarum Deus etiam humanis sacrificiis fuerit delectatus. Quorum calumnias sic primitus responderemus, ut Deum Legis et Prophetarum, atque ut expressius dicam, Deum Abraham et Deum Isaac et Deum Jacob nec illa sacrificia delectavorint, ubi pecorum holocausta offerebantur; sed quod significativa fuerint et quædam umbræ futurorum, res ipsas nobis quæ his sacrificiis significabantur, commendare voluisse: fuisse autem etiam istam utilem causam cur illa mutarentur, nec modo juberentur, imo prohiberentur offerri, ne vere secundum carnalem affectum talibus Deum delectari putaremus.

Sed utrum etiam humanis sacrificiis significari futura oportuerit, merito quæritur: non quod mortes hominum quandoque mortuorum in hac causa exhorrescere et formidare deberemus, si illi qui hæc de se fieri gratanter acciperent, in æternam remunerationem commendarentur Deo: sed si hoc verum esset, hoc genus sacrificiorum Deo non displiceret; displicere autem Deo satis evidenter eadem Scriptura testatur. Nam cum omnia primogenita sibi dicari, et sua esse voluerit atque præceperit; redimi tamen a se voluit primogenita hominum (*Exod. xiii, 2, 12, 15*), ne inmolaret filios suos, quos natos primitus suscepissent. Deinde hoc apertius ita loquitur, quod humana holocausta sic Deus improbet, ut pro-

(Vingt-six.)

bibeat, detestans ea in aliis gentibus, et populo suo præcipiens ne audeat imitari: *Si autem, inquit, exterminaverit Dominus Deus tuus gentes, in quas tu intras hæreditare terram eorum a conspectu tuo, et hæreditabis eos, et habitabis in terra eorum; attende tibi ipsi, ne exquiras sequi eos, postquam exterminati fuerint a facie tua, ne exquiras deos eorum dicens, Quemadmodum faciunt gentes diis suis, faciam et ego: non facies ita Domino Deo tuo. Abominamenta enim quæ Dominus odit, fecerunt diis suis; quoniam et filios suos et filias suas comburunt igni diis suis (Deut. xii, 29-31).*

Quid evidentiùs ostendi potest his sanctæ Scripturæ testimoniis, ut alia hujuscemodi omittam, quam Deum a quo hæc Scriptura humano generi contributa est, non solum non diligere, verum etiam odisse talia sacrificia, in quibus homines immolantur? Illa plane diligit et coronat, cum quisque justus iniquitatem patiens usque ad mortem pro veritate decertat, vel ab inimicis, quos pro justitia offendit, occiditur, retribuens eis bona pro malis, id est pro odio dilectionem. Talem dicit Dominus sanguinem justum, a sanguine Abel usque ad sanguinem Zachariæ¹ (Matth. xxiii, 35). Præcipue autem quod sanguinem fudit ipse pro nobis, et sacrificium seipsum obtulit Deo; sic utique obtulit, ut ab inimicis pro justitia occideretur: hunc imitata martyrum millia usque ad mortem pro veritate certarunt, et ab inimicis sævientibus immolata sunt; de quibus dicit Scriptura, *Tanquam aurum in fornace probavit illos, et sicut holocausti hostiam accepit illos (Sup. iii, 6)*. Unde et Apostolus dicit, *Ego enim jam immolator (II Tim. iv, 6)*.

Sed non sic Jephthe de filia fecit holocaustoma Domino; sed sicut præceptum fuerat pecora offerri, et prohibitum fuerat homines immolari. Magis hoc illi simile videtur quod fecit Abraham, quod Dominus specialiter fieri præcepit (Gen. xxi), non generali lege ut talia sibi sacrificia fierent aliquando mandavit, imo etiam fieri omnino prohibuit. Distat itaque hoc quod Jephthe fecit a facto Abraham, quoniam ipse jussus obtulit filium: iste autem fecit quod et Lege vetabatur, et nullo speciali jubebatur imperio. Deinde non solum in sua Lege postea, verum etiam tunc Deus in ipso Abraham filio talibus sacrificiis quam non delectaretur ostendit; cum patrem ejus fidem jubendo probaverat, a filii tamen interfectione prohibuit, ac arietem, quo sacrificium licite secundum veterum congruam temporibus consuetudinem compleretur, apposuit.

Si autem hoc quemquam movet, quomodo pie crediderit Abraham Deum sacrificiis talibus delectari, si hæc illicite offeruntur Deo; et ideo putat recte credidisse etiam Jephthe quod tale sacrificium Deo posset esse acceptum: primo consideret aliud esse ultro vovere, aliud jacenti obtemperare. Non enim, si aliquid præter morem in domo a domino institutum servo jubetur, atque id laudabili obedientia facit, ideo non est

¹ Vaticanæ duo Mss.: *Dilectionem talem, quod dicat: Omnis sanguinem justum a sang. Ab. usque ad sang. Zachariæ requirendum.*

plectendus, si hoc facere sponte præsumperit. Deinde habebat quod crederet Abraham, ut propter divinum imperium non parceret filio, non credens Deum tales victimas libenter accipere, sed hoc eum propterea jussisse, ut resuscitaret occisum, et hinc aliquid tanquam Deus sapiens demonstraret. Nam hoc de illo etiam in Epistola legitur, quæ inscribitur ad Hebræos; et fides ejus, quia hoc de Deo crediderit, quod posset filium ejus suscitare, laudatur (Hebr. xi, 17-19). Iste vero et Deo non jubente neque poscente, et contra legitimum ejus præceptum, ultro sacrificium vovit humanum. Sic enim scriptum est: *Et vovit Jephthe votum Domino, et dixit: Si traditione tradideris mihi filium Ammon in manu mea, et erit quicumque exierit de januis domus meæ in obviam mihi, in revertendo me in pace a filiis Ammon, et erit, Domino offeram eum holocaustoma.*

Non utique his verbis pecus aliquod vovit, quod secundum Legem holocaustoma posset offerre. Neque enim est aut fuit consuetudinis, ut redeuntibus cum victoria de bello ducibus pecora occurrerent. Quantum autem attinet ad multa animalia, canes solent dominis blando famulatu alludentes currere in obviam: de quibus ille in suo voto cogitare non posset, ne in injuriam Dei aliquid, non solum illicitum, verum etiam contemptibile et secundum Legem immundum vovisse videretur. Nec ait, *Quodcumque exierit de januis domus meæ in obviam mihi, offeram illud holocaustoma*; sed ait, *quicumque exierit offeram eum*: ubi procul dubio nihil aliud quam hominem cogitavit; non tamen fortasse unicam filiam: quanquam illam in tanta paterna gloria quis posset antecire, nisi forte uxor? Nam quod non dixit, quæcumque, quæcumque exierit de januis domus meæ, solet Scriptura masculinum genus pro quolibet sexu ponere: sicut de Abraham dictum est, *Surgens a mortuo (Gen. xxiii, 5)*; cum ejus uxor mortua fuisset.

Quia ergo de hoc voto atque facto nihil videtur Scriptura judicasse, sicut de Abraham, quando filium jussus obtulit, apertissime judicavit; sed tantummodo scriptum reliquisse legentibus judicandum, quemadmodum de facto Judæ filii Jacob, quando ad nurum quidem suam nesciens intravit, verum quantum in ipso fuerat fornicatus est, quia meretricem putavit (Id. xxxviii, 15), neque approbavit hoc Scriptura, neque reprobavit, sed justitia et lege Dei consulta astimandum pensandumque dimisit: quia ergo de isto Jephthe facto in neutram partem sententiam Scriptura Dei protulit, ut noster intellectus in judicando exereretur, possemus jam dicere Deo displicuisse tale votum, et ad illam perductum esse vindictam, ut patri potissimum filia unica occurreret; quod si sperasset atque voluisset¹, non continuo, ut eam vidit, scidisset vestimenta sua, et dixisset, *Hæu me, filia mea, impedisti me; in offendiculum facta es in oculis meis*. Deinde sexaginta dierum tam longa dilatione data filia suæ Dominus ab unica charissimæ nece cum eum non prohibuerit, sicut prohibuit Abr-

¹ Editi, *vovisset*. Mss. melioris notæ, *voluisset*.

ham, donec perficiendo quod voverat seipsum percuteret orbitate gravissima, Deum autem nequaquam hominis immolatione placaret : et ideo hujusmodi patri pœnam suis-e retributam, ne impunitum talis voti relinqueretur exemplum, ut aut magnum aliquid se vovere Deo putarent homines, cum victimas humanas voverent, et, quod est horribilius, filiorum; aut non vera, sed potius simulata eadem vota essent, cum velut exemplo Abrahæ sperarent qui vovissent, Deum prohibitorum talia vota compleri.

Possemus, inquam, hæc dicere, nisi ab ista sententia duo nos præcipue divinarum Scripturarum testimonia retardarent; ut hanc rem gestam et in libris tantæ auctoritatis memoriæ commendatam, diligentius quantum Dominus adjuvat, et cautius perscrutemur, ne in ullam partem iudicium temerarium proferamus. Unum, quod in Epistola ad Hebræos iste Jephthe inter tales commemoratur, ut eum culpæ vereamur, ubi sic scriptum est : *Et quid adhuc dicam? Deficit enim me tempus enarrandi de Gedeon, Barac, Samson, et Jephthe, et David, et Samuel, et Prophetis; qui per fidem vicerunt regna, operantes justitiam consecuti sunt promissiones (Hebr. xi, 52).* Alterum, quod ubi de illo ista narratur, quod tale voverit et impleverit votum, præmisit Scriptura dicens, *Et factus est super Jephthe Spiritus Domini, et perrexit Galaad et Manasæ, et transiit speculam Galaad, et de specula Galaad ad transfluvium Ammon, et votum vovit Jephthe Domino, et cætera ad hoc ipsum votum pertinentia; ut omnia quæ deinceps facta sunt, tanquam opera Spiritus Domini, qui super eum factus est, intelligenda videantur. Ista testimonia nos compellunt quærere potius cur factum sit, quam facile improbare quod factum est.*

Sed primo illud quod ex Epistola quæ ad Hebræos est, commemoravi, inter illos laudabiles viros qui ibidem recoluntur, non solum est Jephthe, verum etiam Gedeon, de quo similiter Scriptura dicit, *Spiritus Domini confortavit Gedeon (Judic. vi, 34)* : et tamen ejus factum, quod de illo auro prædæ operatus est ephud, et fornicatus est post illud omnis Israel, et factum est domui Gedeon in scandalum (*Id. viii, 27*), non solum laudare non possumus; verum etiam quia Scriptura hic apertissime judicavit, reprobare minime dubitamus : nec tamen ex hoc ulla sit injuria Spiritui Domini, qui cum confortavit, ut hostes populi ejus tanta facilitate superaret. Cur ergo inter illos commemoratur, *qui per fidem vicerunt regna, operantes justitiam*; nisi quia sancta Scriptura, quorum fidem atque justitiam veraciter laudat, non hinc impeditur eorum etiam peccata, si qua novit, et oportere judicat, notare veraciter? Nam et in eo quod idem Gedeon signum petens, sicut ipse locutus est, tentavit in vellere (*Id. vi, 39*), nescio utrum non fuerit transgressus præceptum quod scriptum est, *Non tentabis Dominum Deum tuum (Deut. vi, 16)* : verum tamen etiam in ejus tentatione Dominus quod prænuntiare volebat ostendit; in compluto scilicet vellere et area tota circumquaque sicca, figurare primum populum Israël, ubi erant sancti cum gratia cælesti, tanquam

pluvia spirituali; et postea compluta area sicco vellere, figurare Ecclesiam toto orbe diffusam, habentem non in vellere tanquam in velamine, sed in aperto cælestem gratiam, illo priore populo velut ab ejusdem gratiæ rore alienato atque siccato. Nec tamen frustra inter fideles et operantes justitiam, propter bonam fidelemque vitam, in qua eum credendum est esse defunctum, tale in Epistola ad Hebræos meruit testimonium.

Utrum autem quia posteaquam dictum est, *Factus est super Jephthe Spiritus Domini*, ea secuta sunt, ut votum illud voveret, atque hostes vinceret, et quod voverat redderet, Spiritui Domini omnia deputanda sint, ut perinde habeatur et hoc sacrificium, tanquam id Dominus sicut Abrahæ fieri jussit, non facile dixerim; cum utique de Gedeon possit hæc afferri differentia, quia post peccatum quod fecit, quando fecit ephud post quod universus populus fornicatus est, nulla est ejus commemorata prosperitas : postea vero quam Jephthe votum vovit, illa est insignis ejus victoria consecuta, propter quam adipiscendam voverat, et qua adepta quod voverat solvit. Rursus enim considerandum est, quia Gedeon, etsi non posteaquam fecit ephud, tamen posteaquam tentavit Dominum, quod utique peccatum est, magna strage hostium cæsis atque superatis populo acquisivit salutem. Si enim scriptum est : *Et dixit Gedeon ad Dominum. Non irascatur indignatio tua in me, et loquar adhuc semel, et tentabo adhuc semel in vellere*, et cætera. Iram quippe Dei metuebat, quia noverat tentando se peccare, quod Deus in Legge sua manifestissime prohibet. Hoc tamen peccatum ejus et mirabilis signi evidentia et magna victoriæ prosperitas liberationisque populi consecuta est. Jam enim Deus statuerat afflicto populo subvenire, atque hujus ducis, quem ad hoc opus assumpsit, utebatur animo non solum fideli et pio, verum etiam subdeficiente et delinquente, et ad prænuntianda quæ volebat, et complenda quæ dixerat.

Non enim per istos tantum, qui etiam si peccaverunt, inter justos tamen narrantur, sed etiam per ipsum Saulem omni modo reprobatum, multa Deus populo suo præstitit, in quem insilivit etiam Spiritus Dei, et prophetavit; non cum juste ageret, sed cum in virum sanctum David innocentemque sæviret (*1 Reg. xix, 20-25*). Agit enim Spiritus Domini et per bonos et per malos, et per scientes et per nescientes, quod agendum novit, et statuit : qui etiam per Caiphiam acerrimum Domini persecutorem, nescientem quid dixerit, insignem protulit prophetiam, quod oporteret Christum mori pro gente (*Joan. xi, 49-51*). Quis enim egit nisi Spiritus Domini, curans prænuntiare virtutem, ut iudici Gedeon tentare volenti Dominum, et non credenti quod ei fuerat per manum ejus de salute populi jam locutus, hoc potissimum de vellere prius compluto, postmodum sicco, et de area primum sicca, postea rigata veniret in mentem? Ut quod subdefecit a fide, infirmitati ejus delictoque deputetur; quod vero etiam tali ejus animo ad hoc quod generari

humano significari oportebat usus est Deus, ad ejus intelligatur misericordiam et mirabilem providentiam pertinere.

Si quis autem dicit omnia scientem fecisse et dixisse Gedeon ex revelatione prophetica, ut per eum signa talia monstrarentur; nec defecisse a fide; et quod ei jam promiserat Dominus credidisse; sed actione prophetica in vellere voluisse tentare, atque ita illius tentationem fuisse inculpabilem, sicut dolum Jacob (*Gen. xxvii, 15, 16*); et illud quod Dominus ait, *Non irascatur indignatio tua in me*, non ideo dixisse quod iram ejus timeret, sed quod cum confideret non irasci, cum ea faceret quæ Spiritu ejus dictante facienda esse tanquam propheta sentiret: dicat ut videtur, dum modo illud quod de facto ephud Scriptura ipsa culpavit, quodlibet significet, non audeat excusare a peccato. Nam et illud quod trecenti viri ad signum crucis ipso numero pertinentes, hydris fictiles acceperunt, eisque ardentes faculas incluserunt, quibus hydris fractis repente lumina numerose micantia tantam hostium multitudinem terruerunt (*Judic. vii, 16-22*), tanquam ex suo arbitrio videtur fecisse Gedeon; non enim Scriptura dicit Dominum admonuisse ut hoc faceret: et tamen tam grande signum quis ejus animo atque consilio faciendum, nisi Dominus, inspiravit? Qui præfiguravit sanctos suos thesaurum evangeliei luminis in vasis fictilibus habituros, sicut Apostolus dicit, *Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus* (*II Cor. iv, 7*): quibus in passione martyrii tanquam vasculis fractis, major eorum gloriæ fulgor emicuit, quæ impios evangelicæ prædicationis inimicos inopinata illis Christi claritate superavit.

Seu ergo per scientes, seu per nescientes, præfigurationem prædicationemque futurorum Spiritus Domini prophetici temporibus operatus est: nec ideo peccata eorum dicendum est non fuisse peccata; quia et Deus, qui et malis nostris bene uti novit, etiam ipsis eorum peccatis usus est ad significanda quæ voluit. Proinde si propterea peccatum non fuit, sive cuiuslibet necis humanæ, sive etiam parricidale sacrificium vel vovere, vel reddere, quia magnum aliquid et spirituale significavit; frustra Deus talia prohibuit, et se odisse testatus est; quoniam et illa quæ fieri jussit, utique ad aliquam significationem rerum spiritualium magnarumque referuntur. Cur ergo illa prohiberet, quandoquidem poterant propter eandem rerum earundem significationem, propter quam et ista licite fiebant, nihilominus licite fieri; nisi quia nec tale aliquid significantia quale expedit credere, humana Deo sacrificia placuerunt, quando non pro justitia quisque ab inimicis, quia recte vivere voluit aut peccare noluit, interimitur, sed homo ab homine tanquam electa hostia more pecoris immolatur?

Quid si, ait aliquis, quoniam pecorum victimæ jam eo ipso quo fuerant usitate, quamvis et ipsæ a recte intelligentibus ad significationem spiritualium referrentur. minus tamen faciebant intentos ad magnum sacramentum Christi et Ecclesiæ requirendum; pro-

pterea Deus re insigni et inopinata volens quasi dormientes hominum animos excitare, eo magis quo talia sibi sacrificia offerri vetuerat, curavit sibi ejusmodi aliquid offerendum, ut ipsa admiratio magnam gigneret quæstionem, et magna quæstio ad perscrutandum magnum mysterium studium piæ mentis erigeret, piæ vero scrutans mens hominis altitudinem prophetiæ, velut hamo piscem Dominum Christum de profundo Scripturarum levaret? Huic nos rationi et considerationi non obstitimus. Sed alia quæstio est de animo voventis, alia de providentia Dei qualicumque animo ejus optime utentis. Quamobrem si Spiritus Domini qui factus est super Jephthe, ut hoc voveret omnino præcepit, quod quidem Scriptura non aperuit; tamen si hoc ille præcepit, cujus non licet jussa continere, non solum insipientia culpanda non est, verum etiam laudanda obedientia est. Hoc enim, etiamsi se homo ipse interimat, quod utique humana voluntate atque consilio facere nefas est, profecto intelligendum est obedenter fieri potius quam seclæste, si divinitus jussum est: de qua quæstione satis in primo libro de Civitate Dei disputavimus (*De Civit. Dei, lib. 1, c. 21*). Si autem Jephthe humanum secutus errorem, humanum sacrificium vovendum putavit, ejus quidem peccatum de unica filia jure punitum est, quod etiam ipse verbis suis satis videtur ostendere, ubi ait, *Hæc me, filia mea, impedisti me; in offendiculum facta es in oculis meis*; discissis etiam vestimentis suis. Verumtamen etiam hic ejus error habet aliquam laudem fidei, qua Deum timuit, ut quod voverat redderet, nec divini in se judicii sententiam declinavit; sive sperans Deum prohibitorum, sicut fecit Abraham, sive ejus voluntatem etiam non prohibentis intellectam facere potius quam contempnere statuens.

Quamquam et hic merito quæri potest utrum verius intelligitur hoc Deum nolle fieri, et in eo potius Deo, si non fieret, obediretur, quoniam hoc se nolle et in Abraham filio et in legitima prohibitione monstraverat. Verumtamen si propterea Jephthe non faceret, sibi potius in unica pepercisse, quam Dei voluntatem secutus esse videretur. Magis ergo intellexit in eo quod ei filia occurrit, ultorem Deum, justæque pœnæ se fideliter subdidit, timens sæviorem tanquam de tergiversatione vindictam. Credebat enim etiam bonæ et virginis animam filia bene recipi, quod non seipsa voverat immolandam, sed voto et voluntati non restiterat patris, et Dei fuerat secuta judicium. Mors enim sicut nec sibi a quoquam sponte nec cuiquam sponte inferenda est; ita Deo jubente recusanda non est, cujus constitutione quocumque temporis obeunda est: nec quisquam qui eam perpeti detrectat, ut omnino evitetur, sed tantummodo ut differatur, laborat¹. Hæc autem festinantibus nobis de prædicta quæstione satis esse utrumque discussa pro hac quidem parte visa sunt.

Nunc jam quid Spiritus Domini, sive per nescientem Jephthe sive per scientem, sive per ejus impru-

¹ Quæ sequuntur, scilicet, hæc autem festinantibus, ex- usque ad *non jam*, absumt a Mss. Vaticanis et Gallicanis.

dentiam sive per obedientiam, sive per offensionem sive per fidem, in hac re gesta præfiguraverit, quantum Deus adjuvat, requiramus, breviterque pendamus. Admonet enim nos et urget quodam modo iste sanctorum Scripturarum locus cogitare quemdam potentem virtute. Talis enim dicitur Jephthe, quod nomen interpretatur Aperiens. Dominus autem Christus, sicut indicat Evangelium discipulis suis *aperuit sensum, ut intelligerent Scripturas* (Luc. xxiv, 45, 27). Hunc Jephthe fratres ejus reprobaverunt, et de paterna domo expulerunt, objicientes et quod esset filius fornicariæ, tanquam ipsi essent de uxore legitima nati. Hoc etiam egerunt adversus Dominum principes sacerdotum et Scribæ et Pharisei, qui de Legis observatione gloriari videbantur, tanquam ille solveret Legem, et ideo veluti non esset legitimus filius. Et quanquam de sancta quidem Virgine corpus assumpserat, quod fidelibus notum est; tamen ejus mater, quantum ad gentem pertinet, etiam illa Judaica synagoga dici potest. Revolvat qui voluerit propheticos Libros, et videat quoties et quanta verbi severitate atque indignatione Domini, illa gens velut impudica mulier de suis fornicationibus arguatur. Unde est etiam illud in hoc libro recentissimum, vel cum post ephud quod fecit Gedeon, omnis Israel legitur fornicatus, vel quod abierunt post deos gentium quibus erant circumdati. Unde in illos divina ira commota est, ut per annos decem et octo contererentur a filiis Ammon (Judic. viii, 27, et x, 6 8). Sed numquid non ex eadem gente Israel etiam illi nati erant sacerdotes, et Scribæ, et Pharisei, quos in eis diximus fuisse præfiguratos, qui Jephthe, tanquam isti Dominum Christum, veluti non legitimum filium persecuti expulerunt? Sed in eo similitudo adumbrata est, quod isti, ut dixi, veluti Legis observatores, eum qui contra præcepta Legis facere videbatur, tanquam legitimum non legitimum, jure sibi visi sunt eiecisse. Secundum hoc enim plebs illa dicta est fornicari, quod Legis præcepta non servans, tanquam viro non exhibebat fidem.

Sic autem scriptum est de Jephthe, *Et creverunt filii uxoris, et ejecerunt Jephthe*. Verbum quod positum est, *creverunt*, significat in figura, prævaluerunt: quod in Judæis impletum est, qui prævaluerunt infirmitati Christi, quia ita voluit, ut ab eis quæ oportebat passione perferret; sicut hoc idem significans Jacob prævaluit angelo, cum quo ut idipsum portenderet luctabatur (Gen. xxxii, 24-28). Dixerunt ergo ad Jephthe, *Non hæreditabis in domo patris nostri, quoniam filius mulieris fornicariæ tu*. Tanquam dicerent quod Evangelium loquitur, *Non est iste homo a Deo, qui sic solvit sabbatum* (Joan. ix, 16): se autem velut jactantes legitimos filios Domino dixerunt, *Nos ex fornicatione non sumus nati; unum patrem habemus Deum* (Id. viii, 41). *Et fugit Jephthe a facie fratrum suorum, et habitavit in terra Tob*. Fugit, quoniam se quantus esset abscondit; fugit, quoniam eos sevientes latuit: *Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent* (I Cor. ii, 8). Fugit, quoniam morientis infirmitatem viderunt, virtutem autem resurgentis non viderunt.

Habitavit autem in terra bona, vel, ut expressius dicamus, opima. Quod enim græce *εὖδα*, hoc latino opimum dicitur: id autem interpretatur Tob. Ubi mihi videtur intelligenda ejus a mortuis resurrectio. Nam quæ terra magis opima, quam terrenum corpus excellentia immortalitatis et incorruptionis indatum?

Quod autem dicitur de Jephthe, quia posteaquam fugiens a facie fratrum suorum habitavit in terra Tob, colligebantur ad eum viri latrones, et obambulabant eum ipso; quanquam et ante passionem objectum fuerit Domino, quod cum publicanis et peccatoribus manducaret, quando respondit, non esse necessarium sanis medicum, sed ægrotis (Matth. ix, 11, 12); et inter iniquos deputatus est (Isai. liii, 12), quando inter latrones crucifixus est, et unum ex eis de cruce in paradisu transtulit (Luc. xxiii, 33, 43): tamen posteaquam resurrexit, et esse cepit, secundum id quod supra exposuimus, in terra Tob, collecti sunt ad illum scelerati homines propter remissionem peccatorum; qui cum illo ambulabant, quia secundum ejus præcepta vivebant. Neque hoc fieri desinit usque nunc, et deinceps, quousque ad eum confugiunt mali, ut justificet impios qui ad eum convertuntur, et discant iniqui vias ejus (Psal. l, 15).

Jam illud, quod hi qui abjecerant Jephthe (erat enim Galaadites), conversi sunt ad eum, et quisiverunt eum, per quem liberarentur ab inimicis suis; quam clara præfiguratione significat, quod hi qui abjecerunt Christum, ad eum rursus conversi, in illo reperiunt salutem! sive illi intelligantur quos Petrus apostolus cum de ipso scelere arguisset, sicut in Actibus Apostolorum legitur, et hortatus esset ut ad eum converterentur, quem fuerant persecuti, compuncti sunt corde, et ab illo quem a se alienaverant, desideraverunt salutem (quid est autem liberari ab inimicis, nisi a peccatis? sic enim illis ait, *Agite poenitentiam, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini Jesu Christi; et remittentur vobis peccata vestra* (Act. ii, 22-38): sive illa potius significetur, quæ in fine speratur vocatio gentis Israel. Magis quippe ipsa videtur apparere in eo quod dicitur, *Et factum est post dies*: quod utique post tempus significat; et per hoc insinuat non illud intelligendum quod recenti Domini passione est, sed quod postea futurum est. Quo videtur etiam id pertinere, quod seniores Galaad venerunt ad Jephthe, ut per ætatem senilem posteriora et novissima tempora accipienda sint. Interpretatur autem Galaad Abjiciens, sive Revelatio. Quorum utrumque satis apte huic rei congruit; quia primo Dominum Christum abjecerunt, eisque postea revelabitur.

Quod vero contra filios Ammon dux quærebatur Jephthe, quibus victis liberarentur, qui eo duce adversus illos bellare cupiebant, quoniam interpretatur Ammon Filius populi mei, sive Populus mœroris; profecto aut illi significantur inimici, qui ex ipsa gente perseverantes in infidelitate prædicti sunt; aut omnino omnes gehennæ prædestinati, ubi erit eis stetus et stridor dentium (Matth. xxv, 30), tanquam populi

mœroris. Quamquam populus mœroris, etiam diabolus et angeli ejus non inconvenienter intelliguntur; sive quia æternam miseriam eis quos decipiunt acquirunt; sive quia et ipsi æternæ miseræ deputati sunt.

Eleganter sane, ad exprinendam multo evidentius prophetiam, Jephthe respondit senioribus Galaad: *Nonne vos odio habuistis me, et ejecistis me de domo patris mei, et enisistis me a vobis? et quid est quod venistis, quando tribulati estis?* Tale aliquid figuratum est in Joseph, quem fratres vendentes abjecerunt (*Gen. xxxvii, 28*); et cum fame tribularentur, ad ejus opem misericordiamque conversi sunt (*Id. xlii xlii*). Hic vero multo amplius elucet significatio futurorum, quod non ipsi prorsus fratres qui ejecerunt Jephthe, ad eum venerunt; sed Galaad seniores pro universo illo populo eidem supplicantes. Sicut eadem gens dicitur Israel, sive in eis qui tunc fuerunt, Christumque repronaverunt, sive in eis qui ad ejus opem postea reversi sunt. Populo enim dicitur inimico, sive in majoribus sive in posteris suis longa odia trahenti atque servanti, tandemque converso in eis qui tunc convertendi sunt, *Nonne vos odio habuistis me, et ejecistis me de domo patris mei?* Hoc enim eis visum est qui persecuti sunt, quod ejecerunt Christum de domo David, in qua regni ejus non erit finis (*Luc. i, 33*).

Et dixerunt seniores Galaad ad Jephthe: Non sic modo venimus ad te. Tanquam dicerent Judæi conversi ad Christum: Tunc venimus ut persequeremur, modo venimus ut sequamur. Proflentur etiam adversus inimicos eum futurum sibi caput. Respondet ille, si eorum vicerit inimicos, quod erit, eis in principem: quod Gedeon noluit, cum id Israelitæ voluissent. Respondit quippe illis: *Princeps vester Dominus erit* (*Judic. viii, 22, 23*). Rex enim nomine principis significatur: quod nondum habebat gens illa tempore Judicium. Cœperunt autem habere Saûlem (*I Reg. x, 4*) et deinceps successores ejus alios, qui in libris Regnorum leguntur. Nam in Deuteronomio cum eis præcipitur qualem debeant habere regem, si hoc eis placuerit (*Deut. xvii, 14*), non ibi rex, sed princeps appellatur. Sed quia iste Jephthe illum figurabat, qui verus est rex, quod etiam in titulo scriptum fuit, qui cruci ejus affixus est, quem Pilatus delere vel emendare non ausus est (*Jean. xix, 19-22*); ideo credendum est esse dictum, *Ero vobis in principem*. Illi autem dixerant, *Eris nobis in caput*: quoniam caput viri Christus (*I Cor. xi, 3*), et ipse est caput corporis Ecclesiæ (*Ephes. v, 23*). Denique postquam eos liberavit Jephthe ab omnibus inimicis, non eis factus est rex, ut intelligeremus, illud quod dictum est, ad prophetiam potius pertinuisse de Christo, quam ad ipsum proprie Jephthe, de quo Scriptura narrationem ita concludit: *Et judicavit Jephthe Israel sex annis, et mortuus est Jephthe Galaadites, et sepultus est in civitate sua Galaad* (*Judic. xii, 7*). Judicavit ergo Israel sicut cæteri Judices: non ibi regnavit ut princeps, sicut hi qui Regnorum voluminibus continentur.

Jamvero quod postquam eis idem Jephthe dux constitutus est, misit nuntios ad hostes prius pacis verba portantes, illud ostenditur quod ait Apostolus,

In quo Christus loquebatur: *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes* (*Rom. xii, 18*). Verba porro ipsa quæ mandavit Jephthe, omnia pertractare nimis longum est, festinantibus nobis: videntur tamen mihi sic intelligenda, quantum attinet ad significationem futurorum, ut in eis advertatur doctrina Christi, admonens nos quemadmodum sit ambulandum, hoc est, vivendum inter eos qui non secundum propositum vocati sunt. Novit enim Dominus qui sunt ejus (*II Tim. ii, 19*).

Jamvero quod cum esset de-bellaturus inimicos, factus est super eum Spiritus Domini, significatur Spiritus sanctus impertitus membris Christi.

Quod autem pertransiit Galaad et Manasse, et transit speculam Galaad, et ab specula Galaad ad trans filios Ammon, proficientia significantur membra Christi ad victoriam de inimicis reportandam. Galaad quippe interpretatur Abjiciens, Manasse Necessitas. Transeundi sunt ergo a proficientibus abjicientes, id est contemnentes: transeunda et necessitas, ne forte cum transierit qui proficit contemnentes, cedat terrentibus. Transeunda etiam specula Galaad, quoniam Galaad etiam Revelatio interpretatur. Est autem specula altitudo ad prospiciendum, vel despiciendum, id est desuper aspiciendum. Specula itaque Galaad congruenter mihi videtur significare superbiam revelationis: unde dicit Apostolus, *Et in magnitudine revelationum ne extollar* (*II Cor. xii, 7*). Ergo et ipsa transeunda est, id est, non est in ea manendum propter cadendi periculum. Illis pertransitis, facile superantur inimici: quod significat dicendo, *Et ab specula Galaad transiit ad filios Ammon*, de quibus inimicis jam supra dictum est.

Et vocit Jephthe votum, et dixit: Si traditionis traderis mihi filios Ammon in manu mea, et erit quicumque exierit de januis domus meæ in obviam mihi in reverendo me in pace a filiis Ammon, et erit Domino, et offeram eum holocaustoma. Quemlibet in hoc loco cogitaverit Jephthe secundum cogitationem humanam, non videtur unicum filiam cogitasse; alioquin non diceret, cum illum cereret occurrisse, *Heu me, filia mea, impedisti me; in offendiculum facta es in oculis meis*. Impedisti enim ita dictum est, tanquam ad hoc se impeditum indicaverit, ne illud quod cogitaret impleret. Sed quem potuit cogitare primitus occurrentem, qui filios alios non habebat? An conjugem cogitavit, et ut hoc fieret Deus noluit, et ut non relinqueret impunitum, ne quis deinceps id auderet; et ut magna providentia, ex hoc quoque ipso quod accidit, sacramentum Ecclesiæ figuraret? Ex utroque igitur prophetia coaptata est; et ex eo quod vovens cogitavit, et ex eo quod nolenti contigit. Si enim conjugem cogitavit, conjux Christi Ecclesia est. *Propterea relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suæ; et erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est, inquit Apostolus, ego autem dico in Christo et in Ecclesia* (*Ephes. v, 31, 32*). Sed quia hujus Jephthe conjux virgo esse non potuit, in eo quod filia potius occurrit, et inulta non remansit prohibitum sacrificium voventis audacia, et virginitas Ecclesiæ figurata est.

Nec abhorret a vero, quod filix nomine eadem significatur Ecclesia: nam cujus alterius typum gerebat etiam illa mulier, cui post tactam simbriam suam sanatae, ait Dominus, *Filia, fides tua te salvam fecit; vade in pace* (Matth. ix, 20-22)? Et certe, unde nullus ambigit, discipulo: suos ipse sponsi filios appellavit, se apertissime iudicans sponsum: *Non possunt*, inquit, *jejunare filii sponsi, quamdiu cum illis est sponsus; venient autem dies cum auferetur ab eis sponsus, et tunc jejunabunt* (Ibid., 15). [Holocaustoma ergo erit Ecclesia, quam virginem castam beatus Apostolus appellat (II Cor. xi, 2), quando in resurrectione mortuorum fiet in universa, quod scriptum est, *Absorpta est mors in victoriam*. Tunc tradet regnum Deo et Patri (I Cor. xv, 54, 24). Quod regnum ipsa Ecclesia est, rex ipse cujus figuram vovens ille gestabat. Sed quoniam tunc fiet, cum completa fuerit sexta aetas saeculi, ideo sexaginta dierum a virginitate dilatio postulata est. Ex omnibus quippe aetatibus Ecclesia congregatur. Quarum prima est, ab Adam usque ad diluvium; secunda a diluvio, id est, a Noe usque ad Abraham; tertia ab Abraham usque ad David; quarta a David usque ad transmigrationem in Babyloniam; quinta ab hac transmigratione usque ad Virginis partum; sexta inde usque in huius saeculi finem. Per quas sex aetates tanquam per sexaginta dies flevit sancta virgo Ecclesia virginalia sua: quia licet virginalia, tamen fuerant peccata delenda; propter quae universa ipsa virgo toto orbe diffusa quotidie dicit, *Dimitte nobis debita nostra* (Matth. vi, 12). Eosdem autem sexaginta dies, duos menses maluit appellare, quantum existimo, propter duos homines; unum per quem mors, alterum per quem resurrectio mortuorum; propter quos etiam duo Testamenta dicuntur.

Quod vero factum est in praecipuum in Israel, ex diebus in dies conveniebant lamentari filiam Jephthe Galaaditem, quatuor dies in anno: non puto significari aliquid post impletum holocaustoma, quod erit in vitam aeternam; sed praeterita tempora Ecclesiae, in quibus erant beati lugentes. Quatriduo autem signata est ejus universitas, propter quatuor partes orbis, per quas longe lateque diffusa est. Ad historiae vero proprietatem, non arbitror hoc decrevisse Israelitas, nisi quia intelligebant in ea re iudicium Dei magis ad percipiendum patrem fuisse depromptum, ne tale vovere sacrificium deinceps ullus auderet. Nam quare luctus et lamentatio decerneretur, si votum illud latitiae fuit?

Si autem et illud, quod populus Ephraem postea ab eodem Jephthe debellatus est, ad iudicium Dei, quod erit in fine, referendum est, sicut ipse Dominus dicit, *Eos qui noluerunt me regnare sibi, adducite et interficite coram me* (Luc. xix, 27); nec ibi quadraginta duo millia, quae ceciderunt, vacanti numero commemorata sunt (Judic. xii, 4, 6). Sicut enim illi duo menses propter sexaginta dies senarium numerum sex aetatum significant: ita et ibi sexies septenarius ductus hoc idem figurat, quantum ad sex aetates saeculi pertinet; sexies enim septem quadraginta duo sunt. Nec

frustra et ipse Jephthe sex annis populum iudicavit.

L. [Ib. xii, 4.] Quæri potest quomodo dixerit angelus ad matrem Samson, cum annuntiaret ei filium futurum, quia sterilis erat, *Et nunc observa, et non bibas vinum et siceram, non manduces omne immundum*. Quid est enim immundum? nisi forte dissolutio disciplinae, quæ esse coeperat in Israel, etiam ad ea manducanda eos labefecerat, quæ prohibuerat Deus in generibus animalium (Deut. xiv, 3-19). Cur enim non credatur etiam hoc eos multo proclivius facere potuisse, qui etiam ad cultum idolorum transgrediebantur?

LI. [Ib. xii, 6.] Quod mater Samson viro suo indicans quemadmodum illi angelus annuntiaverit filium futurum, dixit, *Et interrogabam eum unde esset, et nomen suum non annuntiavit mihi*, quæri potest utrum verum dixerit; quoniam hic non legitur, eum ei angelus loqueretur. Sed intelligendum est hoc ibi Scripturam tacuisse, hic autem commemorasse quod ibi tacuerat. Illud etiam quod non ait, *Interrogavi eum quid vocaretur, et nomen suum non annuntiavit mihi*, sed ait, *Interrogavi unde esset*; videtur inconsequens quod addidit, *et nomen suum non annuntiavit mihi*. Non enim nomen ejus interrogaverat, cum quæreret unde esset, sed locum vel civitatem, cum hominem putaret. Nam et hominem Dei eum appellavit, specie tamen vel habitu angelo similem, hoc est, quia tam præclarum vidit, sicut ipsa narravit. Sed si ita distinguatur, *Et interrogabam eum unde esset, et nomen suum*, ut subaudiatur, *interrogabam eum, et postea inferatur, non annuntiavit mihi*, non habet quaestionem: ad utrumque enim referri potest, quod ait, *non annuntiavit mihi*, id est, nec unde esset, nec nomen suum.

LII. [Ib. xiii, 7, 5.] Item quod ait eadem mulier, dictum sibi esse ab angelo, quoniam *Nazaræus Dei erit puer a ventre usque ad diem mortis suæ*, non legitur ab angelo dictum. Et quod legitur dictum, *Ipsa incipiet salvum facere Israel de manu Philistinum*, non est a muliere commemoratum. Itaque et aliquid non dixit, quod audivit; et tamen nihil credenda est dixisse quod non audivit: sed Scripturam potius non omnia verba angeli posuisse, cum ipsum mulieri loquentem insereret narrationi. Ideo autem dictum est, *a ventre usque ad diem mortis suæ*, quia Nazaraei dicebantur in Lege, ad tempus qui votum habebant, secundum ea quæ Scriptura per Moysen præceperat (Num. vi, 2-21). Unde est hoc, quod huic iustum est ut ferrum non ascenderet in caput ejus, et vinum et siceram non biberet. Hoc enim tota vita sua observavit Samson, quod illi qui vocati sunt Nazaraei certis diebus observabant, voventes votumque reddentes.

LIII. [Ib. xiii, 16, 15, 4.] Quod dicit Scriptura, *Quoniam ignoravit Manue quia angelus Dei est*, manifestum est etiam ejus uxorem hominem credidisse. Quod ergo ei dixit, *Vim faciamus tibi nunc, et faciamus in conspectu tuo hædum caprarum*, tanquam hominem invitavit, sed ita ut hoc cum illo epularetur, quod sacrificium secesset. Nam facere hædum capra-

rum non solet dici, nisi cum sit sacrificium. Denique et ille ita respondit, *Si vim feceris mihi, non manducabo de panibus tuis*; ubi ostendit se fuisse ad epulas invitatum. Deinde addidit, *Et si feceris holocaustum, Domino offeres illud*. Utique ideo dixit, *Si feceris holocaustum*, quia ille dixerat, *Faciamus in conspectu tuo hœdum caprarum*. Non autem omne sacrificium holocaustum erat; nam de holocausto non manducabatur, quia totum incendebatur, et ideo vocabatur holocaustum. Sed angelus etiam non manducaturus, holocaustum potius fieri admonuit, non tamen sibi, sed Domino: propter hoc maxime; quia gens Israël illo tempore consueverat, quibuslibet diis falsis sacrificare; unde et tunc offenderat Deum, ut traderetur inimicis per quadraginta annos.

LIV. [Ib. xiii, 16 23.] Quid sibi vult, quod posteaquam manifestatus est Manue et uxori ejus angelus, qui cum eis loquebatur, dixit idem Manue uxori suæ, *Morte moriemur, quoniam Deum vidimus*; ex illa scilicet Legis sententia, ubi scriptum est, *Nemo potest faciem meam videre et vivere (Exod. xxxiii, 20)*? Opinabantur ergo ut homines, Deum se vidisse, tanto utique miraculo facto, quod in igni sacrificii stetit, qui cum illis prius quasi homo loquebatur. Sed Deum in angelo, an Deum ipsum angelum appellabant? Sic enim scriptum est: *Et sumpsit Manue hœdum caprarum, et sacrificium; et obtulit super petram Domino mirabilia facienti; et Manue et uxor ejus expectabant. Et factum est dum ascenderet flamma desuper altare ad caelum, et ascendit angelus Domini in flamma. Et Manue uxorque illius expectabant; et ceciderunt super faciem suam super terram. Et non appoavit ultra angelus Domini apparere ad Manue et ad uxorem ejus. Tunc cognovit Manue quoniam angelus Domini est; et dixit Manue ad uxorem suam, Morte moriemur, quoniam Deum vidimus*. In his ergo verbis quia non dixit, *Morte moriemur, quoniam angelum Domini vidimus*, sed, *Deum vidimus*, oritur quæstio, utrum in angelo intelligebant Deum, an eundem angelum Deum vocabant. Illud enim tertium, quod Deum putaverant qui erat angelus, dici non potest, apertissimo dicente Scriptura, *Tunc cognovit Manue quoniam angelus Domini est*. Sed unde metuebat mortem? Non enim Scriptura in Exodo dixerat, *Nemo videt faciem angeli, et vivet, sed, faciem meam dixit, cum Deus loqueretur*. An et in hoc ipso quod in angeli præsentia Deum cognoverat Manue, ita perturbatus est, ut mortem timeret? Quod autem illi uxor sua respondit, *Si vellet Dominus mortificare nos, non accepisset de manu nostra holocaustoma et sacrificium, nec illuminasset nos omnia hæc; sed nec audita facisset nobis hæc*: utrum ipsum angelum crediderunt accepisse sacrificium, quia viderunt eum in altaris flamma stetisse? an per hoc intellexerunt accepisse Dominum, quia hoc fecit angelus, ut se ostenderet angelum? Quodlibet autem horum ait, jam tamen an-

gelus dixerat, *Si autem facis holocaustum, Domino offer illud*; hoc est, non mihi, sed Domino. Quod ergo stetit angelus in altaris flamma, magis significasse intelligendus est illum magni consilii Angelum in fornæ servi (*Isai. ix, 6*), hoc est, in homine quem suscepturus erat, non accepturum sacrificium; sed ipsum sacrificium futurum.

LV. [Ib. xv, 8, 15.] Quid est quod dictum est, quod *percussit alienigenas Samson tibiam super femur*? Quis enim habet tibiam super femur, cum tibia deorsum versus non sit, nisi a genu usque ad talum? Deinde si locum corporis significaret, ubi eos vulneravit, numquidnam omnes quos percussit, in uno corporis loco fuerant vulnerati? Quod si esset credibile, possemus forsitan suspicari eum pugnasse tibia alicujus animalis tanquam fuste, et ea illos super femur percussisse: sicut de illo scriptum est, quod maxilla asini mille occiderit. Sed neque illud, ut dixi, credibile est, quod pugnans unum tantum locum observaverit ubi eos percuteret: et non ait Scriptura, *Percussit eos tibia super femur, sed tibiam super femur*. Nimirum ergo inusitata locutio facit obscuritatem. Ita enim dictum est, ac si diceretur, *Percussit eos valde mirabiliter, id est, ut admirando stupentes tibiam super femur ponerent; tibiam scilicet unius pedis super femur alterius, sicut solent sedere, qui mirando stupent*. Tanquam si diceretur, *Percussit eos manum ad maxillam; id est, tanta cæde, ut manum ad maxillam; et tristis admiratione ponerent*. Ille: et se ipsum ita se habere etiam interpretatio quæ est ex Hebræo, satis edocet nam ita legitur, *Percussit eos ingenti plaga, ita ut stupentes suram femori imponerent*. Tale est enim, ac si diceret, *tibiam femori imponerent; quoniam sura utique retrorsus cum tibia est*.

LVI. [Ib. xv, 12.] Quid est quod ait Samson viris Juda, *Jurate mihi ne interficiatis me vos, et tradite me eis, ne forte occurratis in me vos*? Quam locutionem ita nonnulli interpretati sunt, *ne forte veniat adversum me vos*. Sed hoc eum ne ab his interficeretur dixisse, illud indicat, quod in Regnorum libro scriptum est, jubante Salomone ut homo occideretur, et dicente, *Vade, occurre illi (III Reg. ii, 39)*. Quod ideo non intelligitur, quia non est consuetudinis apud nos ita dici. Sic enim quod militares potestates dicunt, *Vade, allea illum, et significat, Occide illum, quis intelligat, nisi qui illius locutionis consuetudinem novit? Solet et vulgo apud nos dici, Compendiavit illi*¹; quod est, occidit illum: et hoc nemo intelligit, nisi qui audire consuevit. Hæc est enim vis generalis omnium locutionum, ut quemadmodum ipsæ linguæ, non intelligantur, nisi audiendo vel legendo discantur.

¹ In excusis scribatur, *compendiavit illi*. At in plerisque ac melioris notæ Mss., *compendiavit*.